

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ
İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN’DA
SOSYAL VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM**

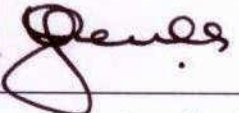
ARİF AKBAŞ

TEZ DANIŞMANI
DOÇ. DR. AYHAN GENÇLER

EDİRNE 2011

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ
İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ARİF AKBAŞ tarafından hazırlanan BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'DA SOSYAL VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM Konulu YÜKSEK LİSANS Tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 12.-13. maddeleri uyarınca 13.07.2011 Çarşamba günü saat 12.00'da yapılmış olup, tezin * ...Kabul Edilmesine..... OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~ ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Sibel TURAN	Kabul Edilmesine	
Doç Dr. Ayhan GENÇLER	Kabul Edilmesine	
Yrd. Doç. Dr. Aytül ÇOLAK	Kabul Edilmesine	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

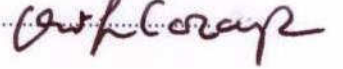
T.C.
YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
ULUSAL TEZ MERKEZİ

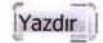
TEZ VERİ GİRİŞİ VE YAYIMLAMA İZİN FORMU

Referans No	406945
Yazar Adı / Soyadı	ARİF AKBAŞ
Uyruğu / T.C.Kimlik No	T.C. 29899493328
Telefon / Cep Telefonu	2842253147 5369583521
e-Posta	beyazarifakbas@hotmail.com
Tezin Dili	Türkçe
Tezin Özgün Adı	Bağımsızlık Sonrası Kazakistan'da Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm
Tezin Tercümesi	Social and economic transformation in Kazakhstan after the independence
Konu Başlıkları	Ekonomi
Üniversite	Trakya Üniversitesi
Enstitü / Hastane	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bölüm	
Anabilim Dalı	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı
Bilim Dalı / Bölüm	
Tez Türü	Yüksek Lisans
Yılı	2011
Sayfa	227
Tez Danışmanları	Doç. Dr. Ayhan Gençler
Dizin Terimleri	
Önerilen Dizin Terimleri	Kazakistan, Orta Asya, Sosyal ve Ekonomik Politika
Yayımlama İzni	☐ Tezimin yayımlanmasına izin veriyorum ☒ Ertelenmesini istiyorum [3 Yıl]

b. Tezimin Yükseköğretim Kurulu Tez Merkezi tarafından çoğaltılması veya yayımının **12.07.2014** tarihine kadar ertelenmesini talep ediyorum. Bu tarihten sonra tezimin, internet dahil olmak üzere her türlü ortamda çoğaltılması, ödünç verilmesi, dağıtımı ve yayımı için, tezimle ilgili fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere hiçbir ücret (royalty) talep etmeksizin izin verdiğimi beyan ederim.
NOT: (Ertelene süresi formun imzalandığı tarihten itibaren en fazla 3 (üç) yıldır.)

15.07.2011

İmza:

Hazırlayan: Arif AKBAŞ

Tezin adı: Bağımsızlık Sonrası Kazakistan’da Sosyal ve Ekonomik Dönüşüm

ÖZET

Bu çalışmada; Kazakistan’ın sosyal ve ekonomik dönüşümü, Sovyet dönemini de kapsayacak şekilde mukayeseli olarak incelenmektedir. Sovyetler’den Kazakistan’a paslı bir ekonomi ve çok kavimlilikten kaynaklanan sorunlar miras kalmıştır. Genç bir cumhuriyet olan Kazakistan’ın ulus-devlet olma yolunda karşılaştığı sorunlar sosyal ve ekonomik yönden açıklanmaktadır. Ülkenin yeniden doğma süreci, güncel örneklerle açıklanmaya çalışılmaktadır. Yakın gelecekte Kazakistan’ın sadece petrol endüstrisine dayalı bir ekonomiden kurtulması ve dünya ekonomik sistemine güçlü bir şekilde entegre olması için hangi şartların oluşması gerektiği istatistikî verilerle analiz edilmeye çalışılmıştır. Günümüzde eski Sovyet tipi nomenklaturanın yerini, bir başka sınıf olan “Yeni Kazaklar” ve “Yeni Ruslar” almıştır. Ülkede yaşanan sosyal değişimin, toplumsal tabakaları derinden etkileyerek belli bir elitizme dönüşmesi nedeniyle sosyolojik manada özgün bir demokrasi kültürü oluşmamıştır. Değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olması gibi, Kazakistan’da enformasyon çağına ayak uyduracak ve dinamik bir yapıya kavuşacaktır.

Konunun genel hatlarını belirlemek için Birinci Bölümde *bağımsızlık, geçiş ve bağımsızlık sonrası* dönemdeki ekonomik değişim anlatılırken; demografi, iktisadi yapı, dış ticaret, yapay sınırlar üzerinde kısaca durulmaktadır. Yine aynı bölümde Kazak dayanışma grupları, Sovyet mirasının kalıntıları, merkezi devlet ya da mülksüzlük, ekonomik kaos, istikrarsızlık etmenleri, özelleştirme ve pazar ekonomisinin alımlanışı gibi sorunlara değinilmiştir.

İkinci Bölümde, refahın artması, toplumun sosyal yönden gelişmesi, başarılı ekonomik sistemin sürdürülebilirliği, kaynakların verimli kullanılabilmesi, etnik açıdan sosyal entegrasyon, fiyat istikrarı, hukukun üstünlüğü, siyasal katılım, milli

kimliğin inşası vb. konulara vurgu yapıp, sosyal dönüşümün karakteristiği betimlenmiştir. Sosyal dönüşüm yine ekonomik dönüşüme paralel bir şekilde tarihi süreçle birlikte ele alınmış olup, ayrıca eski dönemdeki kimlik siyaseti, sosyalist ideoloji, kolektivizasyon süreci, tarım despotizmi, Sovyetlerin sekülerleştirme politikaları, Kazak aydınlara karşı yürütülen temizlik hareketleri, sosyal güvenlik sistemi, çift dillilik ve toplumun sosyolengüistik yapısı, insan hakları, bozkır kültürü, bürokratik yok oluş, süper etnos ve sub etnos, merkez-çevre ilişkileri, milli habitus, Kazakistan’da Sovyet simgeselliği ve ikonografisi üzerinde durulmuştur. Bu konular geçiş dönemi ve bağımsızlık sonrasında güncel meseleler ile birlikte irdelenmiştir. Yeni dönemdeki sosyo-politik bağlam, kurulan ilişki ağları, eğitim sistemi, demokratik hayatın gelişimi ve ülkedeki siyasi partiler, Kazak Diasporası, alfabe ve dil meselesi, sosyal tabakaların yeni bir tekâmülü olan “Jüz”ler, dini yapı, aile yapısında meydana gelen deformasyonlar, edebiyat ve sanat hayatı ile kültür değişmelerine ayrıca yer verilmiştir. Kazakistan’da gerçekleşen ve hala devam eden sosyal ve ekonomik dönüşüm sürecinin anlaşılacak, kapsamlı bir şekilde çözümlenmesine gayret edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kazakistan, Sosyal ve Ekonomik Değişim, Orta Asya, Post-Sovyet Dönemde Kazakistan, Sosyal Politika.

Prepared by: Arif AKBAS

Name of thesis: Social and economic transformation in Kazakhstan after the independence

ABSTRACT

This study aims to make a comparative analyse of the social and economic transformation in Kazakhstan, including the Soviet period. Kazakhstan had inherited a rusty economy and various problems caused by the multi-national structure. The complications which the new republic encountered on its way to become a nation state are examined by the economical means. The regeneration of the country is studied in the light of the modern examples. This study tries to analyse the essential circumstances for Kazakhstan, in order to quit the fossil oil based economy and to strongly integrate global economic system, with the help of the statistical data. Today, the old Soviet type of nomenclature is substituted by other classes such as “New Kazakhs” and “New Russians”. Since the experienced social alteration deeply affected the social strata and turned into a kind of certain elitism, a democratic culture by sociological means did not emerge. For it is too hard to stand apart from change, it is for sure that Kazakhstan will also keep step with the information age and achieve a dynamic structure.

The first chapter determines the general frame of the work, describing the economic changes during the *independence*, *transformation* and *post-independence* periods, and shortly explains the demography, economy, external trade and the artificial borders. The same chapter also examines heritage of the Soviet Union, central government and Kazakh solidarity groups and some problems such as poverty, economic chaos, instability factors, denationalisation and the perception of market economy.

The second chapter underlines the subjects such as the increase of prosperity, social improvements, continuity of the successful economical system, ethnic

integration, instability of the prices, rule of law, political participation, construction of a national identity etc... and pictures the characteristics of the social transformation. Social transformation is also studied with the historical process parallel to the economic conversion. Besides, sub-titles such as old identity politics, socialist ideology, collectivisation process, agricultural despotism, soviet secularisation politics, combout attempts against the Kazakh intellectuals, social security system, bilingualism and socio-linguistic structure, human rights, steppe culture, bureaucratic extinction, super ethnos and sub-ethnos, centre – periphery relationships, national habitus, Soviet symbolism and iconography were also examined. The mentioned subjects were construed together with the daily issues during the transformation period and post-independence. The novel socio-economic concept, formed relationships, education system, political parties and the development of the democratic life, Kazakh diaspora, issues concerning the alphabet and the language, religious structure, deformation in the family nature, literature, arts and cultural transitions were also evaluated. The study aims to make a comprehensive understanding of the social and cultural transition and transformation process.

Keywords: Kazakhstan, Social and Economic Transformation, Central Asia, Kazakhstan during Post-Soviet Period, Social Politics.

ÖNSÖZ

Kazakistan, Türk Cumhuriyetleri içinde sahip olduğu potansiyel açısından Türkiye için önemli bir ülkedir ve Yeni Orta Asya politikalarının belirlenmesi için bu devlette yaşanan gelişmelerin yakından takip edilmesi gerekmektedir. Modern ve bağımsız Kazakistan'ın doğuşu kapsamlı reformlar gerektiren zorlu bir süreçtir. Araştırmamız Kazakistan'ın sosyal, ekonomik, politik ve kültürel evrimini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan'da sosyal ve ekonomik dönüşüm incelenirken ülkenin ulus-devlet olma yolunda karşılaştığı sorunlara ayrıca dikkat çekilmiştir.

Değişim ve dönüşüm konusu çok boyutlu bir bakış açısı ile değerlendirilirken temelde çalışmamız ekonomik ve sosyal olmak üzere iki ayrı bölüme ayrılmıştır. Ayrıca diğer alt bölümlere de her iki yönden tarihi bir perspektiften bakılmış ve ilgili bölümler *bağımsızlık öncesi*, *geçiş dönemi* ve *bağımsızlık sonrası* olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Sovyet öncesi meseleler ile Post-Sovyet dönemdeki problemler mukayeseli bir şekilde incelenmiş olup bu sorunlara çözüm önerileri getirilmiştir. Bu konuda ülkemizde yapılan çalışmalar da genellikle İngilizce ve Batı dillerindeki kaynaklar kullanılmaktadır. Bizim çalışmamızda ise bu literatüre ilaveten Rusça ve Kazakça kaynaklar da taranmıştır.

Tez konumun seçiminden tamamlanmasına kadar geçen sürede kendi bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan ve bana farklı bir alanda gelişme fırsatını veren danışman hocam Doç. Dr. Ayhan GENÇLER'e teşekkür ederim. Bu tezin hazırlanmasında en önemli katkı kendisinindir.

Çalışmamı hazırlama sürecindeki yardımları içinde değerli hocalarım Prof. Dr. Sibel TURAN'a ve Yrd. Doç. Dr. Aytül ÇOLAK'a ayrıca müteşekkirim. Mesleki kariyerimde bilgi ve tecrübeleriyle yol gösteren; sayın Sibel BAŞTÜRK'e ve Alpay ÇETİN'e teşekkürlerimi sunarım. Rusça ve Kazakça kaynakların temininde yardımlarından ötürü Hakasyalı Kamilla TAGANOVA ile bir Kazak Türkü olan

Janna DOSTAY’a minnettarlığımı belirtmek isterim. Çalışmamı okuyarak, gerekli ve yapıcı eleştiriler getirmesinden dolayı Ayhan YAŞAR hocama teşekkür ederim. Son olarak bu zorlu süreçte sürekli yanımda olan desteklerini esirgemeyen annem Şerife AKBAŞ’a ve ismini sayamadığım tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Yüksek lisans tezim Trakya Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Birimi tarafından (2010/08 sayılı) desteklenmiştir. Trakya Üniversitesine sağlamış olduğu destekten dolayı ayrıca teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Arif AKBAŞ

Edirne – 2011

İÇİNDEKİLER

BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'DA SOSYAL VE EKONOMİK DÖNÜŞÜM

TABLolar

KISALTMALAR

GİRİŞ

BİRİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI

I. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KAZAKİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI

A. SOVYET KAZAKİSTANI'NDA EKONOMİK YAPI.....	4
1. Nüfus.....	7
2. Ekonomik Yapı.....	13
3. Dış Ticaret.....	20
4. Yapay Sınırlar (Coğrafya ve Ekonomi).....	22
5. Sovyet Döneminde Kazak Dayanışma Grupları.....	25
6. Sovyet Mirasının Kalıntıları.....	33

II. KAZAKİSTAN'IN EKONOMİK DEĞİŞİM SÜRECİ

B. GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN EKONOMİSİ.....	39
1. Merkezi Devlet Ekonomisi ya da Mülksüzlük.....	45

2. Ekonomik Kaos Dönemi (Ayrılma).....	51
3. Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi.....	54
III. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN’IN EKONOMİK YAPISI	
C. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ’NDE EKONOMİK YAPI.....	61
1. Nüfus.....	63
2. Ekonomik Yapı.....	65
3. Dış Ticaret.....	70
4. İstikrarsızlık Etmenleri.....	73
5. Kazakistan’ın Potansiyeli ve Ekonomik Modeli.....	76
6. Pazar Ekonomisinin Alımlanışı.....	78
7. Sosyo-Ekonomik Evrim (Özelleştirme).....	80

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN’IN SOSYAL YAPISI

I. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KAZAKİSTAN’IN SOSYAL YAPISI

A. KAZAK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ’NDE SOSYAL YAPI..	86
1. Sovyetler’in Kazakistan’daki Kimlik Siyaseti.....	87
2. Kazakistan’da Bağımsızlık Öncesi Sosyalist İdeoloji.....	89
3. Kolektivizasyon Süreci.....	91
4. Bir Tarım Despotizmi.....	93
5. Sovyet Dönemde Kazakistan Anayasası ve Hukuki Normlar.....	95

6. Kazak Aydınlarla Karşı Yürütülen Temizlik Hareketleri.....	98
7. Sovyetler'in Sekülerleştirme Politikaları.....	100
8. Sovyet Dönemi Eğitim Modeli.....	101
9. Sosyal Güvenlik Sistemi.....	103
10. Çift Dillilik ve Toplumun Sosyolengüistik Yapısı.....	104
11. Siyasi Hayat ve Ülkedeki Komünist Parti Rejimi.....	105
12. İnsan Hakları Konusu.....	107
13. Aile Yapısında Meydana Gelen Deformasyon.....	107
14. Bozkır Kültürü ve Kentleşme Siyaseti.....	108
15. Bürokratik Yokoluş.....	111
16. Süper Etnos ve Sub Etnos.....	113
17. Merkez Çevre İlişkileri Bağlamında Sovyet Kazakistanı'nın Yapısı.....	114
18. Soyuz'un Kazakistanda Kültür Politikaları.....	115
19. Sovyet Nomenklaturası ve Devlet Aygıtı.....	117
20. Sovyetlerin Kazakistan'daki Milliyetler Politikası.....	119
21. Sovyet Döneminde Kazakistan'da Milli Habitus.....	120
22. Kazakistan'da Sovyet Simgeselliği ve İkonografisi.....	122
23. Sovyet Dönemi Edebiyat ve Sanat Hayatı.....	124
24. Jeostratejik ve Sosyo-politik Bağlam.....	126

II. KAZAKİSTAN'IN SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİ

B. GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN'IN SOSYAL YAPISI.....	128
---	-----

1. Sosyokültürel Yapıdaki Değişimler ve Bu Değişmelerin Meydana Getirdiği Sorunlar.....	128
2. Geçiş Döneminde Kazakistan'ın Sosyal Yapısı.....	130
3. Toplumsal Gerilim Unsurları.....	131
4. Sosyal Kaos Dönemi.....	133
5. Post-Sovyet Dönemin Karmaşasıyla Mücadele Etmek İçin Kurulan İlişki Ağları.....	135

III. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER VE BU DEĞİŞMELERİN MEYDANA GETİRDİĞİ SORUNLAR

C. KAZAKİSTAN'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPI.....	138
1. Tarih ve Kimlik Krizi.....	139
2. Kazakistan'da Bağımsızlıktan Sonra Gelişen Milliyetçilik İdeolojisi..	140
3. Geleneksel Sosyal Tabakaların Yeni Tekâmülü (JÜZ'ler).....	142
4. Post Sovyet Dönemde Yeni Anayasa ve Hukuki Normlar.....	144
5. Ulus Devletin İnşası.....	148
6. Eğitim Alanındaki Değişimler.....	151
7. Geleneksel Dini Yapıda Meydana Gelen Değişimler.....	156
8. Sosyal Güvenlik Reformları.....	161
9. Alfabe ve Dil Meseleleri.....	164
10. Demokratik Hayatın Gelişimi ve Ülkedeki Siyasi Partiler.....	166
11. İnsan Hakları	171

12. Aile Yapısında Meydana Gelen Değişimler.....	173
13. Yurt Dışındaki Kazak Diasporası.....	174
14. Tüketimcilik ve Vahşi Kapitalizm.....	176
15. Çok Kavimlilik Etkeni.....	178
16. Merkez Çevre İlişkileri Bağlamında Kazak Toplumunun Yapısı.....	180
17. Kültür Değişimleri.....	182
18. Bağımsızlık Dönemi Edebiyat ve Sanat Hayatı.....	184
19. Diğer Sorunlar.....	186
D. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ.....	190
SONUÇ.....	192
EK.....	197
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	204

TABLOLAR

Tablo 1- Kazakistan'ın Nüfusu (1950-2009)

Tablo 2- Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan Nüfusunun Sayısal Dağılımı (Bin Kişi)

Tablo 3- 1950–2001 Kazakistan Nüfusunun Değişimi, (Bin Kişi)

Tablo 4- 1 Ocak 1987 İtibariyle Bölgelere Göre Nüfusun Sayısal Dağılımı (Bin Kişi)

Tablo 5- Bağımsızlık Öncesi Kazakistan'daki Nüfusun Etnik Dağılımı (%)

Tablo 6- Kazakistan'ın Sovyet Dönemindeki İktisadi İdari Bölgeleri

Tablo 7- Kazak S.S.R.'de Sanayi Üretimi

Tablo 8- Seçilmiş Geçiş Ekonomilerinde Reel GSYİH; 1992-1998 (Değişme %)

Tablo 9- Kazakistan'ın Demografik Verileri; 2005-2011 (Bin Kişi)

Tablo 10- Kazakistan GSYİH (Cari US \$)

Tablo 11- Kazakistan GSYİH Büyümesi, (Yıllık %)

Tablo 12- Kazakistan, Kişi Başına Düşen Milli Gelir (1000 \$)

Tablo 13- Kazakistan'da Enflasyon (Yıllık %)

Tablo 14- Kazakistan'ın Dış Ticaret Ciro (Milyon \$)

Tablo 15- Kazakistan'da Temel Makroekonomik Göstergeler (Milyar Tenge)

Tablo 16- Kazakistan'ın Eğitim İstatistikleri

Tablo 17- Kazakistan'da Faaliyet Gösteren Dini Gruplar ve Bunların İbadethaneleri (2011)

Tablo 18- 4 Aralık 2005 Kazakistan Başkanlık Seçim Sonuçları

Tablo 19- Kazak Diasporasının Ülkeye Yolladığı Dövizler (Milyar \$)

Tablo 20- 2009 Nüfus Sayımına Göre Kazakistan Nüfusunun Etnik Dağılımı

Tablo 21- Kültürel Varlığın Kurumları

Harita 1- Kazakistan'ın başlıca tarım havzaları

Harita 2- Sovyetler Döneminde Kazakistan-Özbekistan Sınırı

KISALTMALAR

AB : Avrupa Birliği

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu

BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu

BM : Birleşmiş Milletler

BTC : Bakü-Tiflis-Ceyhan (Boru Hattı)

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

DTÖ : Dünya Ticaret Örgütü

IMF : Uluslararası Para Fonu

KGB : Sovyet İstihbarat Teşkilatı

KSSC : Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

KC : Kazakistan Cumhuriyeti

OAET : Orta Asya Ekonomik Topluluğu

TDK : Türk Dil Kurumu

TİKA : Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ŞİÖ : Şanghay İşbirliği Örgütü

a.g.e. : Adı Geçen Eser

bkz. : Bakınız

e.t. : Erişim Tarihi

t.y. : Tarih Yok

s. : Sayfa

y. : Yayın

GİRİŞ

Kazakistan, yüzölçümü olarak büyük, tarih bakımından oldukça karmaşık, kültür açısından renklidir ve çağdaş bir ulus devlet olarak çoğu yabancının bildiğinden daha ilginç bir öyküye sahiptir. Bağımsızlığa kavuştuktan sonra siyasi ve ekonomik istikrara sahip olan Kazakistan’da büyük petrol, uranyum, demir, kurşun ve altın rezervleri bulunmaktadır. Kazakistan, doğal kaynakları ve coğrafyası itibariyle önemli bir ülkedir. Hacim ve çeşit bakımından mineral ve hammadde yatakları ile dünyanın sayılı ülkelerinden biridir. Coğrafi açıdan bakıldığında Kazakistan Batı Avrupa’dan daha büyüktür. 5 Aralık 1936’da kabul edilen Sovyetler Birliği’nin yeni anayasasında Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin statüsü yükseltilerek, birlik cumhuriyeti olmuştur. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’ni L. Brejnev, I. D. Yakovlev, N. I. Belyaev ve I. Yusupov gibi isimler yönetti. Sosyalist dönemde uzun süre Komünist Partisi I. Sekreteri olarak görev yapan Dinmuhammed Ahmedoviç Konayev (1959–1962 ve 1964–1986) etkili oldu. 1971’den beri SSCB Politbüro üyesi de olan Konayev’in 16 Aralık 1986’da emekliye sevk edilerek yerine Kazakistan dışından Gennadi Kolbin’in Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreterliğine seçilmesi Kazak gençlerinin protesto gösterilerine sebep oldu. Gorbaçov’un Perestroyka ve Glasnost politikalarının uygulandığı dönemde meydana gelen bu gösteriler, Sovyetler Birliği tarihinde demokratik taleplerini açıkça ortaya koyan ilk kitlesel hareket olarak yerini aldı. Kazak aydın ve siyasetçilerinin buna paralel çalışmaları sonucunda 1989’da Moskova Kolbin’i merkeze almak ve yerine Kazakistan’ın kendi içinden çıkan doğal lideri Nursultan Nazarbayev’i seçmek zorunda kaldı. 1 Aralık 1991’de referandum yapılarak, Kazakistan’da başkanlık sistemine geçildi ve ilk devlet başkanı olarak Nursultan Nazarbayev seçildi. Kazakistan Parlamentosunun 10 Aralık 1991’de yapılan toplantısında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan isminin, Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kabul edildi. 16 Aralık 1991’de de Kazakistan bağımsızlığını ilan etti. Bağımsızlık sonrasında Kazakistan birçok problemlerle karşılaşmıştır. Bunları sosyal ve ekonomik olmak üzere iki ana başlık altında ele alabiliriz. Sosyal ve ekonomik sorunlar genç bir cumhuriyet olan Kazakistan’ı bir hayli uğraştırmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti’nin ekonomik yapısı ele alınırken; nüfus, dış ticaret,

dayanışma grupları, Sovyet mirasının kalıntıları, merkezi devlet ya da mülksüzlük, ekonomik kaos, istikrarsızlık etmenleri, Kazakistan'ın ekonomik potansiyeli ve modeli, özelleştirme ve pazar ekonomisine geçişte yaşanan olumsuzluklar gibi problemlerle karşılaşmaktayız. Ekonomik yönden, geniş petrol yataklarının yanı sıra çeşitli maden ve metal kaynaklarına sahip olan ülke, tarım ve hayvancılıkta da büyük bir potansiyele sahiptir. Kazakistan'da 1.225 çeşit mineral ihtiva eden 493 yatak bulunmaktadır. Ülke uranyum, krom, kurşun ve çinko yataklarının zenginliği itibarıyla dünya ikincisi; mangan itibarıyla dünya üçüncüsü, bakır itibarıyla da dünya beşincisidir. Kömür, demir ve altın rezervleri itibarıyla Kazakistan dünya sıralamasında ilk on ülke arasında yer almakta; doğalgaz, petrol ve alüminyum rezervleri itibarıyla da, sırası ile dünyada on ikinci, on üçüncü ve on yedinci sırada yer almaktadır. Kazakistan'da 1996 yılında dünyanın en büyük üçüncü altın madeni bulunmuştur. Kazakistan toprakları altında keşfedilmiş maddi zenginliğin 2 trilyon ABD dolarından fazla olduğu belirtilmektedir. Bu zenginlikleriyle Kazakistan ekonomik yönden zengin hammadde kaynaklarına sahip olmakla birlikte bunları işleyebilme gücünden yoksundur. Ekonomik sorunlar yanında bağımsızlık sonrasında Kazakistan sosyal bir dönüşüm de geçirmiştir. Bu dönüşüm çerçevesinde; tarih ve kimlik krizi, bağımsızlıktan sonra gelişen milliyetçilik ideolojisi, geleneksel sosyal tabakalar, yeni anayasa ve hukuki normlar, ulus devletin inşası, eğitim alanı, dini yapı, sosyal güvenlik reformları, alfabe ve dil meseleleri, demokratik hayatın gelişimi ve siyasi partilerin kökleşmesi, aile yapısında meydana gelen değişimler, yurt dışındaki Kazak diasporası, kapitalist tüketim kültürü, çok kavimlilik, edebiyat ve sanat hayatındaki sorunlar ve kültür değişimleri gibi daha birçok problem Kazakistan'ın sosyal yönden yaşadığı sıkıntılara işaret etmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti'nin tarihsel, sosyal ve ekonomik çerçevesinden yola çıkarak Sovyet sisteminin dağılmasının getirdiği sancılı dönem tezimizde ele alınacaktır. Çalışmamızın amacı Kazakistan'da Sovyet sonrası dönemde yaşanan karmaşayı sosyal ve ekonomik açıdan betimleyip çözümlemektir. Her iki sorun da merkez ve çevresel etki faktörleri göz önünde bulundurularak ele alınmaya çalışılacaktır. Bununla birlikte sosyo-ekonomik dönüşüm, bağımsızlık dönemi, geçiş ve bağımsızlık sonrası şeklinde belli bir tekâmül çerçevesinde anlatılmaya

alışılacaktır. Genç bir devlet olan Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne katkıda bulunulması, yaşadığı değişimin analiz edilmesi ve çözümüne dair öneriler sunulması da ayrıca hedeflenmektedir.

Bu araştırmanın birinci bölümünde, Kazakistan'ın ekonomik yapısı üzerinde durulacaktır. Bu bölümde Sovyet dönemindeki; nüfus, ekonomik yapı, dış ticaret, yapay sınırlar, dayanışma grupları ve Sovyet mirasının kalıntıları gibi hususlara açıklık getirilirken, ayrıca geçiş dönemindeki ekonomik değişimden ve politikalardan bahsedilecektir. Bağımsızlık sonrasında ise nüfus, ekonomik yapı, dış ticaret, istikrarsızlık etmenleri, pazar ekonomisi ve özelleştirme sorunlarına değinilecektir. Araştırmamızın ikinci bölümünde, Kazakistan'ın sosyal yapısına yönelik değişim konusuna ağırlık verilecektir. Çalışmamızın bu bölümünde Sovyet dönemi, geçiş ve bağımsızlık sonrasında; kimlik siyaseti, bağımsızlık öncesi sosyalist ideoloji, kollektivizasyon, anayasa ve hukuki normlar, tarım, Kazak aydınları, din, eğitim, sosyal güvenlik, dil, siyasal yaşam, insan hakları, aile, kent kültürü, bürokratism, merkez çevre ilişkileri, nomenklatura, kültür politikaları ve değişmeleri, Sovyet simgeselliği ve ikonografisi, edebiyat sanat hayatı, çeşitli ilişki ağları, tarih ve kimlik krizi, milliyetçilik ideolojisi, ulus devletin inşası, toplumsal gerilimin unsurları ve Kazak diasporası konuları detaylandırılacaktır. Çalışmamızın ikinci bölümünün sonunda bu sorunlara dair bir takım çözüm önerileri de ayrıca ortaya konulacaktır.

Birinci Bölüm

KAZAKİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI

I. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KAZAKİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI

Bağımsızlık öncesi dönemde Kazakistan'ın ekonomik yapısı merkezi yönetim tarafından yönetilmekteydi. SSCB içinde Kazak CCP üzerinde ekonomik yapılanma konusunda planlamalar teknokrat ve bürokratlardan oluşan nomenklatura tarafından yapılmaktaydı.

Zamla bu sistemin hantal ve verimsiz olduğu gözlenmiştir. Çünkü kontrol mekanizması yeterince iyi çalışmıyordu. Hâkim sınıf tarafından bu durum oldukça suistimal edilmiştir.

Bağımsızlık öncesinde Kazakistan ekonomisi geleneksel bir şekilde tarım ve hayvancılığı dayanıyordu. Kazakistan, Sovyetlerin kendi içinde hammadde temin ettiği devletlerden biriydi. Yalnız ülke ürettiği oranda merkezi yönetimden pay alamıyordu. Ayrıca gerçekleştirilen toprak reformu ve kolektif çiftliklerin kurulması neticesinde ülkede büyük bir kıtlık sorunu ortaya çıkmıştır. Kazak CCP kapalı bir devlet olduğu için de dış ticaret yalnızca birlik ülkeleri ile gerçekleştirilebiliyordu.

A. SOVYET KAZAKİSTAN'INDA EKONOMİK YAPI

Daha önce çoğunlukla tarım ekonomisi olan Kazakistan ekonomisi Sovyet dönemi içerisinde önemli değişikliklere uğramıştır. Ülkenin ekonomik yapısı Sovyet yönetiminin sanayileşme planlarının, buğdayda kendi kendine yeterli olma çabasının ve hammadde zenginliğinin etkisinde şekillenmiştir.¹ 1991 yılından önce Kazakistan, Sovyet ekonomik sisteminin bir parçasıydı ve ekonomik gelişimi Sovyetler Birliği tarafından tanımlanıyordu. Ekonomik ihtiyaçları Sovyetler tarafından tanımlanan ve karşılanan tüm Birlik Cumhuriyetleri'ni teşkil eden ekonomiler için durum böyleydi. Birliğin içindeki işgücü ve emek üretimi belli bir uzmanlık uyarınca şekilleniyordu.

¹ Anar Somuncuoğlu, (2000–2001 Kış): “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, Avrasya Dosyası, Kazakistan Kırgızistan Özel, Asam Yayınları, Cilt:7, Sayı:4, s.30

Kazakistan ekonomisinin belkemiği sadece birkaç sektörde (belki de sadece parçalar halinde) toplanmıştır. Örneğin Karaganda ve Yekibaztus alanları, petrol-kömür üretim havzaları olarak geliştirilmiştir. Balkaş ve Karsakpau bölgesinde bakır madenciliği alanında faaliyette bulunulmuş, Emba Nehri kenarındaki üretim tesislerinde ise petrol çıkarılmıştır. Sovyet Ekonomisi içinde Kazakistan; bakır, çinko, krom gibi hammaddelerin yegâne kaynağı olmuştur. Sovyet ekonomisi için nadir metal yatakları hayati bir öneme sahiptir. Bütün ağır sanayi bu hammadde olmadan bir anlam ifade etmiyordu çünkü. Kazakistan, Tengiz gibi büyük petrol alanları ile (Hazar Denizinin Kuzeyi), Karachaganak (Kazakistan'ın kuzeybatısında), Uzen (Manghystau bölgesinde), Kumkol'un (Kazakistan ile Sovyetler Birliği'nin ikinci büyük petrol üretim merkezidir.) yanı sıra Zhanazhol Aktyubinsk yakınlarında üç büyük rafineri de dâhil olmak üzere birçok petrol üretim tesisine sahiptir.²

Kazakistan'ın hammadde zenginliği, ülkede hammadde üretiminin gelişmesini ve buna bağlı olarak ülkenin sanayileşmesini sağlamıştır. Kazakistan volfram, kurşun ve barit kaynakları açısından dünyada birinci; krom, çinko ve gümüş açısından ikinci, manganezde üçüncü; bakırda dördüncü; altın ve demirde yedinci; gaz ve kömürde dokuzuncu ve petrolde on üçüncü sıradadır. Kazakistan'ın sanayileşmesinin sonucunda ülkede özellikle hammadde çıkarımı ve hammadde çıkarılmasına dayalı sanayi gelişmişti. Bununla birlikte çıkarılan hammaddelerin işlenmesine dayalı sanayi az gelişti. Aynı şeyi bütün imalat sanayi için de söylemek mümkündür. Kazakistan'ın ürettiği mallar daha çok hammadde halinde Rusya gibi sanayileşmiş cumhuriyetlere gönderiliyor ve orada işleniyordu. Sovyetler Birliği'ndeki uzmanlaşma sistemi, özellikle Kazakistan ekonomisinin zayıf noktasını oluşturmaktaydı.³ Sanayi sektörü için hammadde üretildi, ancak temel olarak üretimde yeterli bir gelişme sağlanamadı. Kazakistan; Sovyetler Birliği'nin diğer eski cumhuriyetleri gibi özellikle Rusya'ya bağımlı oldu. Ülkede 1954 yılında Virgin Lands projesi (Kuzey Kazakistan'da) uygulanmıştır; bu proje ile tahıl (yaklaşık

² Michael Kaser, (1997): "The Economies of Kazakhstan and Uzbekistan", Chatham House, London: s.5-13

³ Somuncuoğlu, A.g.m., (2000-2001 Kış): s. 31

Sovyetler Birliği'nin tahılının beşte biri) üreticisi olarak Kazakistan'ın rolü yeniden tanımlanmıştır. Kazakistan'a tahıl ve diğer bitkilerin, (sebze ve patates gibi,) üretiminde uzmanlaşma rolü biçilmiştir. Britannica'nın aynı isimdeki maddesinde bu konu şöyle anlatılmıştır: “Nikita Kruşçev, göreve geldiğinde Sovyetler Birliği içinde Kazakistan'ın rolü ve önemi bir hayli arttı. Virgin ve Idle Toprak Reformu 1953 yılında başlatıldığında buğday çiftçiliklerine Slav yerleşimciler, bir program dâhilinde on yıl süresince yerleştirildi. Daha sonraki birkaç yıl içinde bu proje ile Rusya üzerinden Kazakistan'a bir yol yapıldı. Virgin ve Idle Toprak Reformu, Kuzey Kazakistan'ın geniş düzlüklerini Rusya'ya açtı.”⁴ Aslında bu proje ile Çarlık Rusya'sının emellerinden biri olan ‘emperyalizm’ daha katı bir şekilde gerçekleşmiş oluyordu.

Devrimden sonra, 1920’de, Sovyet iktidarı RSFSC (Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti) içinde, Kazakistan'ın kuzeyindeki Turgay, Uralsk, Akmolâ (Selinograd) ve Semipalatinsk bölgelerini birleştiren Özerk Kırgız SSC’yi kurar. 1925’te, bu cumhuriyete “Kazakistan” adı verilir. Nihayet 5 Aralık 1936’da eski Rus Türkistanı vilayeti ile genişletilen, Özbekistan’a Karakalpakya’yı veren Kazakistan SSCB içinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazanır. Kollektivizasyon yılları ve göçebelerin yerleşik düzene geçirilmesi sırasında, 1926 ile 1939 arasında bir milyon Kazak açlıktan ölür ve 250.000 Kazak sürüleriyle birlikte Çin’e sığınır.⁵ Yani Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti daha kurulduğu ilk yıllardan itibaren Kollektivizasyon süreciyle birlikte işgücü açısından acımasızca sömürülmüş ve adeta Kazak halkı soykırım boyutuna varan bir eziyet görmüştür. Bozkır insanı hür olmayı sever. Onun bir tarım toplumuna zorla dönüştürülmesi, besin halkasını oluşturan hayvancılık, avcılık vb. uğraşlarını kaybetmesi neticesinde toplum açlıkla yüzleşmek zorunda kalmıştır.

⁴ Virgin and Idle Lands Project, www.britannica.com/EBchecked/topic/629893/Virgin-and-Idle-Lands-project (Erişim tarihi: 01.01.2010)

⁵ Alain Giroux, (1996): “Asya Devinin Potansiyeli ve Ekonomik Modeli”, Unutkan Tarih; Sovyet Sonrası Türkdilli Alan, Metis Yayınları, İstanbul: s. 318-319

1. Nüfus

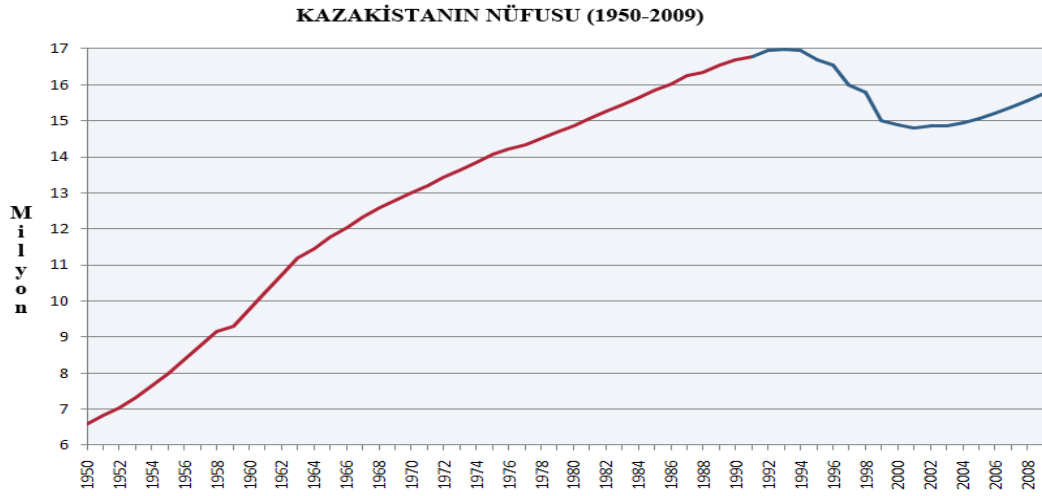
Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, Kazakistan'daki nüfus dinamikleri her zaman aktif olmuş ve bazı politikalar geliştirilerek demografik değişiklikler yapılmıştır. Bu yüzyılın ilk yarısında meydana gelen olayların tüm olumsuz sonuçları nüfusu derinden etkilemiştir. Bu dönemdeki yeni yerleşim politikaları, 1916 ayaklanması, iç savaş, açlık gibi sonuçlar doğurmuş ve 30'lu yılların başına gelindiğinde halk baskıyla yer değiştirmeye zorlanmıştır. Kazakistan'ın demografik gelişme dinamikleri üzerinde en büyük etkiye birinci ve ikinci dünya savaşları yol açmıştır. Savaş yıllarında Rusya, Kazakistan topraklarından, sanayiinden ve işgücünden fütursuzca yararlanmıştır. Birçok halk gibi Kazaklar da göçebelikten yerleşik düzene geçmeye zorlanmıştır. Erkeklerden ise savaş yıllarında cephenin en önünde yararlanılmıştır. Başka cumhuriyetlerden gerek sürgün gerekse gönüllü olarak birçok insan bakir Kazak topraklarına yerleştirilmiştir. Böylece Kazakistan etnik bir havuza dönüştürülmüştür. Tüm bu gelişmeler cumhuriyetin demografik özelliklerini de belirler. Bu ise yirminci yüzyılın ikinci yarısında bazı ciddi sorunlara neden oldu. Ülkedeki demografik durum mevcut aşamada olumsuz olarak değerlendirilmektedir.⁶

Kazakistan topraklarında yirminci yüzyılın ikinci yarısında 5 nüfus sayımı yapıldı. (1959, 1970, 1979, 1989, 1999.) Cumhuriyetin 1959'daki gerçek nüfusu 9.294.700 kişi iken 1989 döneminde bu rakam 16.536.500 kişiyi bulmuştur. Ortalama nüfus 1959 yılına göre 1,8 kat daha artmıştır. Burada önemli bir hususa dikkat etmemiz gerekir. Artan nüfus Kazak etnisitesi üzerinden olmamıştır. 1999 yılında ilk olarak ulusal nüfus sayımı yapıldığında bu değer 14.953.100 kişiye düşmüştür. (-9,6%) Değer olarak 1989 ile karşılaştırıldığında nüfus neredeyse 1979 yılı düzeyine geri dönmüştür. Kazakistan Cumhuriyeti'nin 2002 yılı başında nüfusu 14.820.900 kişi olarak açıklanmıştır.

⁶ Е.П. Зимовина, (2003): "Динамика численности и состава населения Казахстана во второй половине XX века", Демоскоп, Института "Открытое общество" (Фонд Сороса) Россия, 3 – 16 марта, № 103 – 104, s.1

Ülke bağımsızlık kazandığında bir nebze olsun bu demografik mobilite tersine dönmeye başlamıştır. Bunun da çeşitli sebepleri bulunmaktadır. Burada bağımsızlığa kadar olan dönemi ele alacağımız için 1990 sonrasına değinmeyeceğiz. Tablo 1’de gösterilen nüfus, 1990 yılına kadar (Kırmızı çizgi) yükselme eğilimindedir.

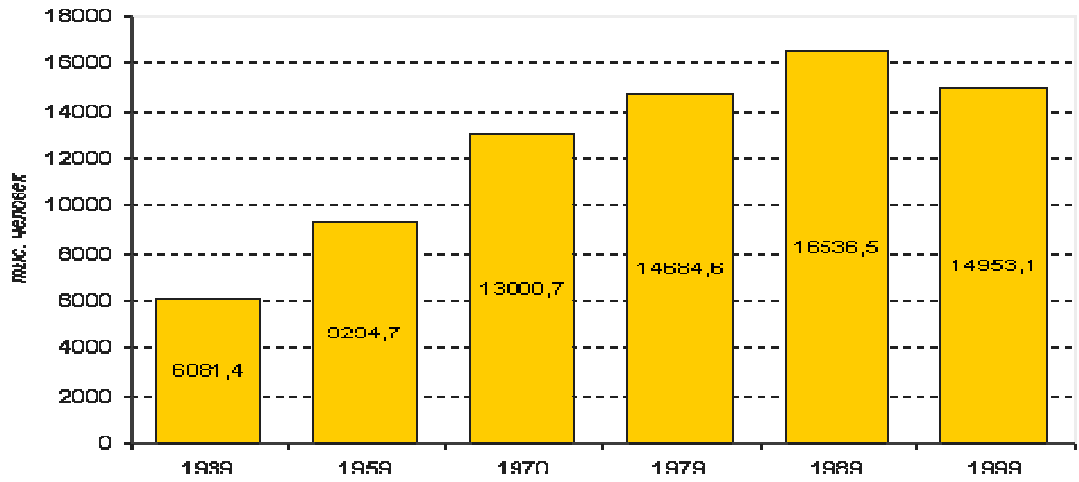
Tablo 1- Kazakistan’ın Nüfusu (1950-2009)

Kaynak: Population and social policy, Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan

Tablo 1’de görüleceği üzere ülkenin nüfusu 1990 yılına gelindiğinde hızla düşüşe geçmiş ve Kazakistan bu yıldan sonra göç vermeye başlamıştır. Bu durum 2004 yılına kadar sürmüş ve sonra tekrar normal seyrine kavuşmuştur. Kazakistan’ın demografik yapısında meydana gelen gelişmeler, bağımsızlığını kazanana değin Rusya tarafından bilinçli bazı politikalar ile şekillendirilmeye çalışılmıştır.

Tablo 2 - Sovyetler Birliği Döneminde Kazakistan Nüfusunun Sayısal Dağılımı (Bin Kişi)

Kaynak: Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İstatistik Yıllıkları (1939–1999)⁷

Tablo 2’den de net bir şekilde görüldüğü üzere 1989 yılına değin nüfus düzenli bir şekilde artmaktadır. 1939 yılında altı milyonun biraz üzerinde olan nüfus sonraki 50 yılda iki katına çıkmıştır. 1989 yani bağımsızlıktan bir yıl önce Kazakistan nüfusu 16 milyon 536 bin kişi olmuştur.

Sovyet döneminde Kazakistan Cumhuriyeti değişik eyaletler olarak 14 bölgeye bölünmüştür. En büyük eyaleti olan Karaganda Bölgesinin alanı 428.000 km² idi. Karaganda’dan sonra toprak olarak ikinci büyük eyalet Aktobe’dir. (300.600 km²) Üçüncüsü – Doğu Kazakistan (283.300 km²), dördüncü - Kızılorda (226.000 km²) ve beşinci eyalet Almatı’dır. (223.900 km²) Nüfus olarak Kazakistan’ın en kalabalık bölgesi: Güney-Kazakistan’dır. (2.025.400), Almatı (1.561.800), Doğu-Kazakistan (1.504.300), Karaganda (1.381.600). Bu dört eyaletteki Kazakistan nüfusunun yaklaşık % 43,6 ‘sı şehirde yaşamaktaydı. (Almatı için bu oran; %51,3’tür.)

90’lı yıllara değin Kazakistan nüfusu yoğunluk olarak oldukça azdı. Ortalama olarak km² ye ancak 5,4 kişi düşüyordu. Bu oran Karaganda’da km² ye 3,2 kişidir. Karaganda’nın topraklarının büyüklüğü düşünüldüğünde ne kadar az bir değer

⁷ Краткие итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года по Казахской ССР. Статистический сборник. -Алма-Ата, 1990. -С.7,9; Статистический сборник по отдельным показателям Всесоюзных переписей населения 1939, 1959, 1970, 1979 и 1989 гг. -Алма-Ата, 1991. -С.3,133; Перепись населения и ее социально-экономическое значение. -Алматы, 1996.-С.35.

olduğu sanırız daha iyi anlaşılacaktır. Aktobe bölgesinde - 2,2 kişi ve Qyzylorda ise- 2,7 kişidir. Nüfusun en yoğun olduğu Güney Kazakistan Oblastında ise km² başına düşen kişi sayısı - 17,3'tür. Diğer eyaletler için ise durum şöyledir: - Kuzey Kazakistan bölgesi 7,2; Almatı 7, Zhambyl 6,8 ve Pavlodar'da bu oran 6,2'dir.

Nüfus oluşumu konusunda iki önemli etken vardır. Bunlar sırasıyla doğal artış ve net göç etkisidir. Bu iki faktör kıyaslandığında Kazakistan için 20. yy. başlarından itibaren nüfus artışında göç etkisinin daha çok rol oynadığını söyleyebiliriz. Sovyet döneminde birçok etnik grup için Kazakistan “sürgün” bölgesi olmuştur. Bu ise doğal olarak demografik yapıyı oldukça derinden etkilemiştir. 1968 öncesinde, göç akımları tarafından şekillenen nüfus yapısı sonraki yıllarda doğal seyrine kavuşmuştur. 70’li yıllardan sonra bağımsızlığa doğru yüksek doğurganlık oranları ile nüfusta doğal artış başlamıştır.

Kazakistan nüfus kompozisyonunu büyük ölçüde şekillendiren göç toprakları idi. Özellikle nadas yapılan ve sulak bölgelerde önemli artışlar gözlenmiştir. 1954 ve 1965 yılları arasındaki Tarım Reformu (Kalhoz ve Salhozlar) Kazakistan’ın Sovyet Cumhuriyetleri içindeki göç potansiyelini arttırmıştır. Bazı Kazak demograflara göre bu yıllarda dış göç yoluyla ülkeye 119.514 aile gelmiştir. Bunlardan başka ülkeye, yüz binlerce tarım uzmanı taşınmıştır. Sovyet politikası neticesinde nüfusun kırsal sayısı sadece bu yolla 1953 ile 1966 arasında 2.000.000 kişi artmıştır. Yeni gelen nüfusun çoğunluğu bir ölçüde çalışma çağındaki insanlardan oluşuyordu.⁸

Tablo 3. 1950–2001 Kazakistan nüfusunun değişimi, (Bin kişi)

Yıl	Nüfus		Toplam Büyüme	Dâhil	
	Yılın başında	Yılsonu		Doğal artış	Net göç
1950	6.591,6	6812,9	221,3	173,4	47,6

⁸ История Казахстана: народы и культуры. -Алматы, 2001. -С. 394.

1959	9.294,7	9754,8	460,1	279,5	180,5
1960	9.754,8	10236	481,1	306,2	173,8
1970	13009	13211	202,2	228,2	-26
1979	14685	14858	173,4	240,6	-67,2
1980	14858	15053	195	236,9	-41,9
1985	14842	16028	185,9	270,1	-84,2
1989	16537	16690	153,8	255,9	-102,1
1990	16690	16793	102,8	234,5	-131,7
1991	16793	16964	170,5	219,5	-49
1992	16964	16986	22,1	200,8	-178,7
1993	16986	16942	-43,3	159,9	-203,2
1994	16942	16679	-263,3	145,9	-409,2
1995	16679	16544	-135,2	108,1	-243,3
1999	14953	14889	-64,2	64,6	-128,8
2000	14889	14842	-47	69	-116
2001	14842	14821	-21	73,2	-94,2

Каунак: Ср., напрымер: Региональный статистический ежегодник Казахстана. - Алматы, 1997. -С.52; Численность и размещение населения в Республике Казахстан. Т.1. Итоги переписи населения 1999 г. в Казахстане. -Алматы, 2000. -С.8; Демографический ежегодник Казахстана. -Алматы, 2002. -С.11-12.

Tablo 3'te de görüleceği gibi 1993 yılına kadar Kazakistan nüfusu yavaş yavaş her yıl artmaktadır. Bunun için 1990 ve 1992 yılları göçün nüfustaki doğal artış oranını nötrilize ettiği söylenebilir. 1993 yılı bir dönüm noktasıdır. Kazakistan tarihinde 1993 yılındaki nüfus en yüksek değerdedir. 2002 yılı başlarında, başlangıcı ile 1993

karşılaştırıldığında Kazakistan nüfusu % 12,7 azalmıştır. Yani artık tersine bir sürecin başladığını söyleyebiliriz. Ülkeye gelen farklı gruplar tersine bir göç dalgası oluşturmuştur.

Tablo 4; 1 Ocak 1987 itibariyle bölgelere göre nüfusun sayısal dağılımı

№	Bölge	Yönetim merkezi	Alan	İnsanlar.
1	<u>Aktobe Oblast</u>	<u>Aqtobe</u>	298 700 km ²	720000
2	<u>Alma-Ata Bölgesi</u>	<u>Alma-Ata</u>	105 100 km ²	2032000
3	<u>Doğu Kazakistan Bölgesinde</u>	<u>Üst-Kamenogorsk</u>	97 300 km ²	935000
4	<u>Gurievska Bölgesi</u>	<u>Guriev</u>	113 400 km ²	403000
5	<u>Zhambyl Oblast</u>	<u>Jambul</u>	144 200 km ²	1016000
6	<u>Dzhezkazgan Bölgesi</u>	<u>Dzhezkazgan</u>	313 400 km ²	477000
7	<u>Karaganda Bölgesinde</u>	<u>Karaganda</u>	117 900 km ²	1368000
8	<u>Kızıl-Orda Bölgesi</u>	<u>Kızıl-Orda</u>	228 100 km ²	625000
9	<u>Kokchetav Alan</u>	<u>Kokchetav</u>	78 100 km ²	652000
10	<u>Kustanais'ka Bölgesi</u>	<u>Kostanay</u>	114 500 km ²	1043000
11	<u>Mangistau Bölgesi</u>	<u>Shevchenko</u>	165 100 km ²	327000
12	<u>Pavlodar</u>	<u>Pavlodar</u>	127 500 km ²	934000
13	<u>Kuzey Kazakistan Bölgesi</u>	<u>Petropavlovsk</u>	44.300 km ²	606000
14	<u>Semipalatinsk Bölgesi</u>	<u>Semipalatinsk</u>	179 600 km ²	816000
15	<u>Taldykorgan Bölgesi</u>	<u>Taldykorgan</u>	118 500 km ²	709000
16	<u>Turgai</u>	<u>Arkalyk</u>	111 900 km ²	322000
17	<u>Ural Bölgesi</u>	<u>Uralsk</u>	151 200 km ²	620000
18	<u>Tsilynograd'ska Bölgesi</u>	<u>Tselinograd</u>	92 100 km ²	859000
19	<u>Chimkentskaya Bölgesi</u>	<u>Çimkent</u>	116 300 km ²	1780000

Каунак: Краткие итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года по Казахской ССР. Статистический сборник. -Алма-Ата, 1990. -С.7,9; Статистический сборник по отдельным показателям Всесоюзных переписей населения 1939, 1959, 1970, 1979 и 1989 гг. -Алма-Ата, 1991. -С.3,133; Перепись населения и ее социально-экономическое значение. -Алматы, 1996.- С.35.

Tablo 4'te de görüleceği üzere bağımsızlık öncesinde ülkenin nüfus olarak en çok olan üç bölgesi Almatı (2032000), Çimkent (1780000) ve Karagada (1368000)'dir. Ülkenin nüfus olarak en küçük bölgesi ise Mangistau eyaletidir: (327000) Buranın

iklim şartlarının son derece zorlu olduğunu söyleyebiliriz. Nüfusun etnik dağılımı ise kısaca şöyledir:

Tablo 5: Bağımsızlık öncesi Kazakistan'daki nüfusun etnik dağılımı.

Etnik Köken	1897 %	1911 %	1926 %	1939 %	1959 %	1970 %	1979 %	1989 %
Kazak	74.9	60.8	59.5	38.0	30.0	32.6	36.0	39.7
Rus	10.8	27.0	18.0	40.2	42.7	42.4	40.8	37.4
Ukraynalı	*	*	12.4	10.8	8.2	7.2	6.1	5.4
Alman	-	-	0.7	1.5	7.1	6.6	6.1	5.8
Tatar	1.2	1.1	0.7	1.6	1.5	2.2	2.1	2.0
Özbek	1.3	1.1	3.2	1.7	1.1	1.7	1.8	2.0
Belarus	*	*	-	0.5	1.2	1.5	1.2	1.1
Uygur	-	-	-	-	0.6	0.9	1.0	1.1
Diğerleri	-	-	-	-	0.1	0.2	0.1	0.1

Kaynak: Population and social policy, Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan

1926'da 3.713.000 olan nüfus 1959 yılında 1 milyon azalmıştır. 2006 verilerine göre 15.300.000 nüfusa sahiptir. 1989'da 16.464.000 olan nüfus 1999 nüfus sayımına kadar yıllık ortalama % 1'lik bir azalma ile 14.953.000'a düştü. 2000–2001 döneminde de düşme devam etmesine karşın, 2003–2004 döneminde azalış trendi durarak % 0,7 oranında artışla 14.951.000'a ulaştı. 2006 itibariyle nüfusun 15.300.000 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Etnik grupların dağılımı şöyledir: Kazaklar %62,2, Ruslar:%25,6, Ukraynalılar:%2,9, Alman:%1,4, Özbek:%2,9, Tatar:%1,9, Uygur:%1,8. Ülkedeki tüm Türk halkları bir araya getirilirse ülkenin %68,8'ine tekabül etmektedir.⁹

2. Ekonomik Yapı

1991 yılındaki bağımsızlık ilanından bu yana Kazakistan'ın ekonomik kalkınması Sovyet ekonomik deneyimi üzerinden gelişmiştir. Bu temelde, bütün büyük planlar

⁹ Kazakistan, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan> (Erişim Tarihi: 12.07.2010)

Kazak ekonomisinin muhtemel krizleri aşması şeklinde geliştirilmiştir. Ancak, şimdiye kadar Sovyet deneyiminin önemi yeterince anlaşılmamıştır. Aslında Kazakistan Sovyet modeline göre hareket etmesine rağmen, bugün dahi "komuta ekonomisi" uygulamakta ve kısıtlı bir dünya pazarı çevresinde işlerini yürütmektedir. Bu odaklanma tipik bir Sovyet ideolojisi tavrıydı. Bu durum Kazakistan'ın ekonomik kalkınmasında bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren uygulanır.¹⁰

Sovyet döneminin ilk yıllarında Kazak halkı, birlik ülkeleri içindeki diğer tüm halkların yaşam düzeyinden daha düşük seviyede bir hayat sürmekteydi. Geri kalmışlık ve az gelişmişlik yanında özellikle 1920'li yıllarda yoksulluk büyük bir sorundur. Kazakistan'da o yıllarda fabrikalar, değirmenler, inşaat işleri, madenlerin teknik işleri Rus halkının ve diğer halkların elinde idi. Yine bilim, eğitim ve kültür işleriyle de Kazaklar dışındaki uluslar ilgileniyordu. Kazakların ekonomik olarak tarım ve hayvancılık sektörü dışındaki bir varlığından söz etmemiz pek doğru olmaz. Kazakistan'da 1940 yılında büyük çiftlikler kurulmuş ve Kazak halkı genelde Salhozlar ve Kalhozlarda istihdam edilmiştir. Bu yıllarda üretim büyük ölçüde artmıştır. Onlarca yeni fabrika inşa edilmiş ve bozkıra yeni demiryolu hatları yapılmıştır. Hayvancılık, yoğun bir gelişime sahne olmuştur. Bütün bu yatırımlar, Kazakistan'ın hem stratejik önemini arttırmış hem de büyük ölçekli askeri malzeme tedariki için önemli bir kaynak olmasını sağlamıştır. 1941-1945 arasında Sovyetler Birliği'nin 2. Dünya savaşındaki finansmanı ve savaş ekonomisi ihtiyaçları büyük ölçüde Kazakistan tarafından karşılanmıştır. Karaganda'da çıkan taş kömürü ile Kuznetsk bölgesindeki çelik endüstrisi için enerji sağlanmış ve bu kaliteli çelikten savaş makineleri üretilmiştir. Kazakistan'dan alınan buğday ve hayvancılık ürünleri ile "kıızıl ordu" beslenmiştir. O yıllarda Kazakistan ekonomisinde özellikle madencilik giderek artan boyutta önem kazanmıştır. Değişik türde metaller işlenmiş, demir eritmek için fabrikalar kurulmuştur. Ferrokrom, molibden, kurşun, bakır, tungsten, kalay vs gibi madenlerin savaş öncesi dönemle karşılaştırıldığında-

¹⁰ Дмитрий Верхотуров, "Экономическое развитие Казахстана и советский опыт", 17.03.2006 «Агентство политических новостей - Казахстан» При полном или частичном использовании материалов, ссылка на АПН-Казахстан обязательна, с. 25

üretiminde %75'lik bir artış olmuştur. Yine o yıllarda Kazakistan'a büyük çapta petrol üretimi yapabilen tesisler kurulmuştur. Savaş ekonomisi özellikle hafif sanayide % 70'e varan bir üretim artışı sağlamıştır.¹¹ 1920 yılında sanayi bütün ülke ekonomisinde sadece %6,3'lük bir paya sahipken bu oran savaşın bittiği yılda (1945'te) yaklaşık olarak %66'lık dilime ulaşmıştır.¹² Yani ülkenin sanayisi savaş ekonomisiyle birlikte gelişmiştir.

Kazakistan Sovyet döneminde tarımsal bir sanayi ülkesidir. Ekonomik büyümenin 1945 ve 1990 yılları arasında ana kaynağı madencilik ve minerallerdir. Bu manada Kazakistan beş büyük iktisadi bölgeden oluşmaktadır.

Kuzey Kazakistan: Tarım ürünleri ve özellikle buğday, madencilik alanında; demir cevheri ve kömür üretimi, makine üretimi, yağ ürünleri sanayisi, feroalaşımlar ve enerji sektörlerinde faaliyet göstermektedir.

Doğu Kazakistan: Demir dışı metalürji, enerji, mühendislik ve ormancılık gelişmiştir.

Batı Kazakistan: Bölgede büyük petrol ve doğal gaz tesisleri vardır. Makine, enstrümantasyon, çimento, kireç ve kireçtaşı, inşaat malzemeleri üretimi gibi işler yapılmaktadır.

Merkezi Kazakistan: Demir ve demir dışı metalürji, mühendislik, hayvancılık sektörü gelişmiştir.

Güney Kazakistan: Sovyet döneminde bu bölgeye geniş sulama kanalları açılmıştır. Tarlalarda özellikle pamuk, pirinç, yün, tahıl, meyve, sebze, tütün, üzüm, kenevir

¹¹ Бирюкова А.А. і Борисова И.И. (2007), «Характеристика Республики Казахстан в мировой экономике» Нижегородский государственный университет «Мировая экономика» Нижний Новгород , с. 6-10

¹² Указ Президента РК от 5. 04. 1997 года № 3444 “Об утверждении перечня приоритетных секторов экономики РК для привлечения прямых отечественных и иностранных инвестиций”.

gibi ürünler ekilmektedir. Bu bölgede gıda sanayisi, balıkçılık ve ormancılık gelişmiştir. Az da olsa demir dışı metalürji ve enstrümantasyon yapılmaktadır.¹³

Tablo 6: Kazakistan'ın Sovyet Dönemindeki İktisadi İdari Bölgeleri¹⁴

KSSR temel olarak devletçi mülkiyet anlayışına sahip merkezi Sovyet ekonomisinin formel olarak en geniş hammadde kaynağını oluşturuyordu. Çıkarılan madenlerden demir ve demir dışı metaller ile bütünde düşünüldüğünde önemsiz parçalar üretiliyor ve bu parçaların montaj işleri başka Cumhuriyetlerde yapılıyordu. Dolayısıyla bu sistem diğer devletleri ve devletçikleri her zaman merkeze bağımlı hale getiriyordu. Sovyet devlet aygıtı bu sistemi benzer şekilde birliği oluşturan tüm diğer ülkelerde de uygulamıştır. Aslında bağımsızlıktan sonra görüleceği üzere bu sistem her ülkeyi birbirine zorunlu olarak muhtaç etmiştir. İlginçtir ki Kazakistan'da bol miktarda pamuk üretilmesine rağmen, Sovyet döneminde yeterli miktarda bir dokuma fabrikası yoktur.

¹³ Финансовая система Казахстана — лучшая среди стран СНГ — www.ukimet.kz (Erişim tarihi: 10.10.2009)

¹⁴ Казахстан состоит из пяти крупных экономических районов. (Erişim tarihi: 16.11.2009) <http://pics.kz/s4/4c/7e/28/8b/4c7e288b5d183ac605006a497688f1a3.png>

Tablo 7 Kazak SSR' de sanayi üretimi

Ürünler	Birim	1913	1940	1950	1965	1970
Elektrik	milyar kW / saat	0,001	0,632	2,617	19,2	34,7
Yağ	Mt	0,118	0,697	1,059	2,022	13,161
Kömür	Mt	0,09	6,972	17,364	45,8	61,6
Dökme demir	Mt				1,625	1,767
Çelik	Mt			0,131	1,123	2,225
Hazır demir	Mt			0,107	0,390	2,433
Demir cevheri	Mt				14,0	18,2
Kimyasal gübreler	ton				776	1957
İpek dokuma tezgâhları	adet.			5		
Çimento	ton			16	4037	5.653,5
Prekast beton yapılar ve bileşenler	milyon m ³				3,0	4,1
Pamuk	milyon m ²		0,1	5,0	22,5	64,1
Yünlü kumaş	milyon m ²	0,1	0,4	2,0	3,9	5,0
Deri ayakkabı	milyon çift	1,189	1,189	3,356	15	27,8
Yün	ton		8	8	40	
Konserve	milyon kutu		30	93	270	
Et	ton		97	110	411,4	524,9
Tereyağı	ton		12	22	40	
Bitkisel yağ	ton		5	28	60	
Şeker	ton		71	72	171,3	176,2

Kaynak: Kazakh Soviet Encyclopedia, (1972-1978), “Экономика Казахской ССР”

Volumes 10, c. 670

Tablo 7’de görüleceği üzere Sovyet döneminde Kazakistan’da özellikle; elektrik, yağ, kömür, dökme demir, çelik, hazır demir, kimyasal gübreler, çimento, deri ve yağ sanayii dalında üretim faaliyetlerinde bulunulmuştur. Bu yıllarda özellikle hidroelektrik santralleri açılmıştır. Bunun yanında kömür ve petrol de enerji kaynağı

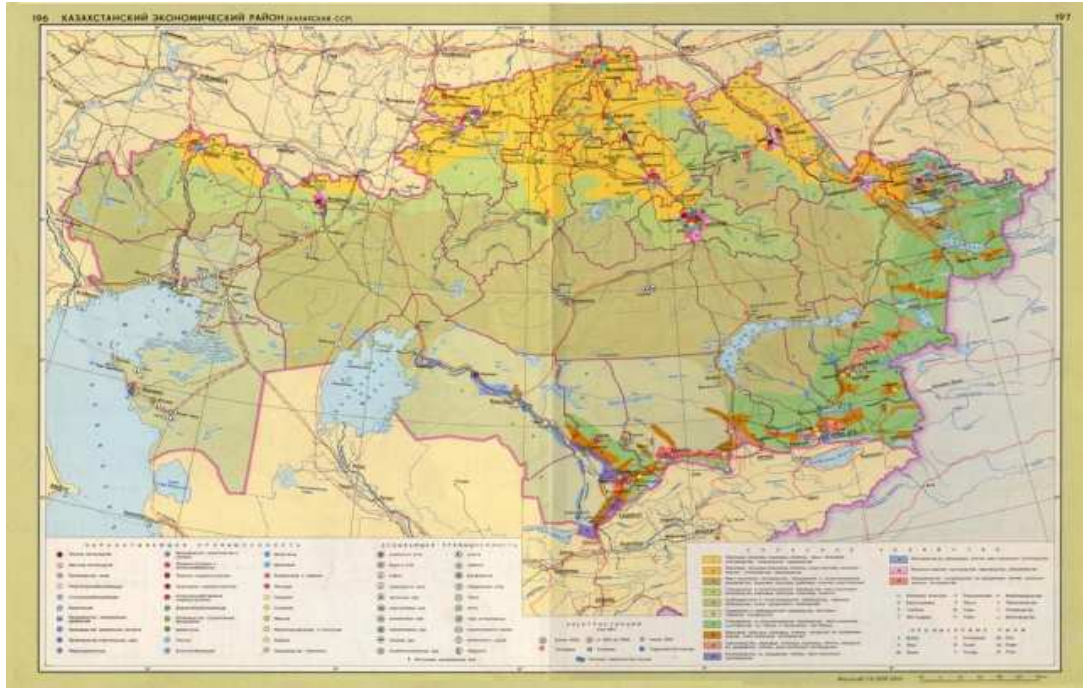
olarak kullanılmıştır. Öyleki doğalgaz ve merkezi ısıtma bir altyapı olarak regionlardaki¹⁵ köylere kadar götürülmüştür. Büyük hidroelektrik santralleri; İrtiş Nehrine ve (Üst Kamenogorsk ve Bukhtarminsk H. E. S.) Sır Derya'ya (Chardarin ve Kapchagaiskaya H. E. S.) inşa edilmiştir. 1991 yılında ise devasa büyüklükteki Shulbinskaya H. E. S. faaliyete geçmiştir. Diğer şehirlerde ise küçük boyutlarda Almatı, Karaganda, Ekibastuz, Petropavlovsk, Jambul, Çimkent ve Pavlodor'da çeşitli santraller yapılmıştır. Buralarda kömürden de enerji elde edilmiştir. Mangyshlak Yarımadasında (EMBA) gaz ve petrol işleme tesisleri vardır. Demir cevheri ise Sokolov-Sarbaisky'de işlenmiştir. Nikel, Boksit ve başka demir dışı metalürji ile (Bakır) Balkaş Dzhezkazgan'da değişik alaşım ve bileşikler elde edilmiştir. Polimetallik, bakır Rudny Altay'da, kurşun çinko Üst Kamenogorsk, Leninogorsk ve Çimkent'te işlenmiştir. Alüminyum endüstrisi Pavlodor'da gelişmiştir. Magnezyum, Titanyum ve yine demir çelik Temirtau, Aktöbe, Karaganda ve Ermak tesislerinde mekanik mühendislik ürünlerine, tarım ve madencilik ekipmanlarına, vinç, dozer gibi ağır iş makinelerine dönüşmüştür. Yine Karaganda, Almatı, Tselinograd, Kentau, Pavlodor, Üst Kamenogorsk bölgelerinde gübre, fosfor, plastik, sentetik kauçuk ve kimyasal lifler üretilmiştir. Bunlardan başka ülkenin en büyük sanayi merkezleri Tau, Çimkent, Zhambyl ve Guriev olmuştur. Guriev ve Pavlodor'da ülkenin en önemli rafinerileri vardır. Bu iki şehirde ayrıca hafif sanayi, dericilik, ayakkabıcılık, pamuk ve yün örgü, şeker ve konserve sanayi de bir miktar gelişmiştir. Ayrıca tüm bu şehirlerde genel olarak küçüklü büyüklü çimento, kireç ve tuğla fabrikaları bulunmaktaydı.¹⁶

Harita 1: Kazakistan'ın başlıca tarım havzaları¹⁷

¹⁵ Region: Bölge, başta coğrafya ve onun alt dalı olan bölgesel coğrafya olmak üzere dünyayla ilgili bilimlerde ve astrofizikte kullanılan bir terimdir. Sovyetlerde bu kavram yönetimsel bir idari birimdir.

¹⁶ Составляла единый Казахстанский экономический район
ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Казахской_ССР (Erişim Tarihi:15.07.2010)

¹⁷ Главная » Карты Атласа СССР » Социально-экономические карты СССР (1983) Ölçek 1/6000000 c.196-197

1983 yılına ait bu haritada yeşil renkte gösterilen bölgelerde tarım yapılmaktadır. Bunlar da genellikle tatlı su kaynaklarının bol olduğu ve iklimin nisbeten elverişli olduğu topraklardır. Sovyet döneminde yapılan 1985 tarihli tarım sayımına göre bu bölgede 2.140 adet orta büyüklükte ve 388 adet de oldukça büyük sayılabilecek toprağa sahip devlet çiftliği vardır. Burada 198,0 milyon hektarlık muazzam bir tarım arazisinden söz ediyoruz. Bu arazinin 35.700.000 hektarı ekilebilir niteliktedir. Geriye kalan 157,0 milyon hektarlık kısım ise mera olarak ayrılmıştır. Sulanan alan ise 2.230.000 hektardır. Özellikle Ata Zhambyl, Taldykorgan, Almatı, Kızıl-Orda ve Çimkent'te büyük sulama kanalları ve sulama sistemleri oluşturulmuştur. Hayvancılık çıktıları brüt tarımsal değerın %58'ini oluşturuyordu. Bu durum daha çok Kazakların geleneksel göçebe kültürüyle alakalıdır diyebiliriz. SSCB zamanında bu bölgede sadece 1954 ile 1960 yılları arasında 25,5 milyon hektar arazi nadas toprak olarak bırakılmıştır. En az bu nadas topraklar kadar da hiç işlenmemiş bir bakir arazi vardır. Bu topraklar hiç işlenmediği için son derece zengindir. 1987 yılı rakamlarına göre ülkede 9,5 milyon büyükbaş (sığır, deve vb.), 36,4 milyon küçükbaş (koyun, keçi, domuz vb.) hayvan vardır.¹⁸

¹⁸ Составляла единый Казахстанский экономический район
ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Казахской_ССР (Erişim Tarihi:15.07.2010)

Tüm bu ekonomik hammaddeyi yeteri kadar işleyebilmek için ulaşım sektörü de gelişmiştir. Sovyet döneminde ulaşım bir altyapı sorunu olarak algılandığında başarılı sayılabilir. O yıllarda Kazakistan'da (1986) demiryolları 14,5 bin km'ye ve asfalt yollar ise (Sert yüzeyli olanlar dâhil) 95,8 km uzunluğa ulaşmıştır. Bu ise ülkenin büyüklüğü düşünüldüğünde muazzam bir rakamdır. Deniz ve su yolu taşımacılığı Hazar, Aral, Balkaş denizleri ile İrtiş, Seyhun ve Ural nehirlerinde yapılmıştır. Enerji boru hatları ise Guriev, Orsk, Uzen, Shevchenko, Kuybişev, Gazley, Sverdlovsk, Chelyabinsk üzerinden Buhara, Taşkent, Çimkent, Zhambyl, Frunze ve Almatı'ya kadar ulaşmıştır. Öyleki bu dönemde köylere dahi merkezi ısıtma ve doğalgaz hizmeti verilmiştir.

3. Dış Ticaret

Kazakistan'ın Sovyetler Birliği zamanında, 1931 yılında GSYİH içindeki üretim payı % 36,8 (1927 ve 1928 mali yılında bu oran % 18,4'tür.) olmuştur. O dönemde kullanılmayan çayırlar 10 milyon hektar olup, yine aynı yıllarda Kazakistan'ın 95 milyon hektar mera ve 40 milyon hektar ekilebilir arazisi mevcuttur. 1931 yılı için, 40 milyon hektar arazinin çok küçük bir bölümü ekilebilmiştir. Bunun sebebi de o yıllarda Kazakistan hala göçebe kültürüyle yaşadığı için hayvancılık daha fazla yapılmakta olmasıydı. 1932 yılında bu 40 milyon hektar arazinin sadece 5,6 milyon hektarlık küçük bir bölümünde ziraat yapılabilmiştir. Sonraki ilk beş yıllık dönemde Kazakistan, SSCB için tahıl ambarı konumuna gelmiştir. Özellikle Sovyet yönetimi bu kullanılabilir arazinin % 10'una buğday ekilmesine karar vermiştir. 1928 yılından 1932'ye kadar Kazakistan'da kolektifleştirme hanelerin % 4'ünü kapsar. Sonraki ilk otuz yıl içinde bu oran % 66 'lara kadar çıkmıştır. Kolektif çiftlikler 1932'den 1975'e değin tarım alanlarının % 85,6'lık bir miktarını ekilebilir hale getirmeyi başarmıştır. Aynı zamanda yaklaşık 300 kalhoz ve salhoz kurulmuştur. İkinci Dünya savaşı sırasında çiftçinin elindeki koyun, sığır, deve vb. hayvanlar zorla toplanarak cepheye gönderilmiştir. Kazakistan'ın 80'li yıllara değin dış ticareti bu döngüde sürmüş yani Sovyetler Birliği'ni beslemiştir. Sözü geçen dönemde Kazakistan'da büyük bir kıtlık olmuş ve yaklaşık olarak 1 milyon insan açlık yüzünden ölmüştür. 1933'ten 1975'e değin 160 tane traktör ve tarım makineleri üretebilecek fabrika

kurulmuştur. Bu tarz makineler Kazakistan üzerinden diğer ülkelere de dağıtılmıştır. 1932 yılında Kazakistan'da demiryollarının uzunluğu 5.474 km'dir. (1927 yılında 3.241 km idi.) Demiryollarının gelişimi ile bu sömürgeci tarım politikası daha bir ivme kazanmıştır. Bu dönemde yapılan dış ticaret faaliyetleri pek ülkenin yararına gözükmemektedir.¹⁹

Kazak SSR'nin 1940 yılı tarımsal üretim istatistikleri incelendiğinde 1975 yılında gayri safi tarımsal üretimin 1940 yılına göre 5,4 kat arttığı görülmüştür. Bu veri bize toprakların ekonomik olarak sömürsünün artma ölçütünü de vermektedir. Kazakistan'ın bakir toprakları 1954-1960 yılları arasında büyük oranda ekilebilir olmuştur. (Yaklaşık olarak 25,5 milyon hektar) 1975 yılında çiftlik sayımı yapıldığında Kazakistan'da toplamda 1.864 Kalhoz ve 422 adet büyük Salhoz çiftliği bulunmaktadır. 1940 yılı itibarıyla bu çiftliklerin 30.800 kadar fiziksel birimi mevcuttur. Sözü geçen çiftliklerde resmi olarak kayıtlı olan 226.100 traktör, 111.600 biçerdöver, 117.700 kamyon bulunmaktadır. (1975)²⁰

Sosyalist ekonominin kurumsallaşma yıllarda Kazakistan bir sanayi ve tarım cumhuriyeti haline gelmiştir. Demir cevheri madenciliği, birçok demir dışı nadir metaller, süper fosfat, tuz vb. önemli cevherlerin Sovyetler'e temini o yıllarda Kazakistan dış ticaretinin omurgasını oluşturuyordu. Bunun yanında pek çok tarımsal ürünlerin üretim tahsisi SSCB'nin ekonomisi için yapılmıyordu. Kazak SSR tüm Sovyet cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkiler geliştirmiştir. 1975 yılında sanayi üretiminin hacmi 1913 düzeyini 207 kat ve 1940 düzeyini ise ve 27 kat aşmıştır. Kazakistan'ın bu yıllardaki dış ticareti diğer birlik ülkeleri ve Sovyetler ile sınırlı kalmıştır diyebiliriz.

¹⁹ Казахская Советская Социалистическая Республика, <http://dic.academic.ru/> (Erişim tarihi: 17.10.2010)

²⁰ Тринадцатый Всероссийский Съезд Советов — статья из Большой советской энциклопедии; третье издание 1969—1978 насчитывало 30 томов (том 24 издан в двух книгах: вторая, дополнительная книга — «СССР») и дополнительный том «Алфавитный именной указатель» без номера (1981).

Dış ticaret için gerekli üretimi yapmaya yönelik enerji, kendi kömür, petrol ve hidroelektrik santralleri ile sağlanmıştır. Büyük hidroelektrik santralleri İrtiş (Üst-Kamenogorskaya. Bukhtarminskaya), Siri Derya (Chardarinsk) veya (Kapshagan) üzerine kurulmuştur. En büyük termik santraller ve nükleer santrallerin inşası “Jambul” merkezli olmuş ve bazı yeni güç istasyonları Karaganda, Temirtau, Petropavlovsk, Pavlodar, Ermakov, Alma-Ata gibi önemli şehirlerde yer almıştır. Dış ticaretin belkemiğini oluşturan diğer sanayi tesisleri için gerekli olan elektrik, doğal gaz santralleri ile sağlanmıştır. Ve ilginçtir ki bu doğalgaz santralleri Özbek SSR içinde kurulmuştur. Başka bir bağlamda söyleyecek olursak güney Kazakistan, elektrik yönünden kendi kaynakları olmasına rağmen Özbekistan’a bağımlı hale getirilmiştir. Elektrik enerjisi madencilik, demir, metalürji ve diğer sektörlerin gelişimi için temel kaynaktır. En büyük kömür havzaları Karaganda ve Ekibastuz şehirlerindedir. Petrol üretimi EMBA alanında bir yarımada olan Mangyshlak üzerinde kurulmuştur. Sovyetler Birliği için hayati önemi olan demir dışı metaller ve özellikle uranyum yine Kazakistan üzerinden temin edilmiştir. Kazakistan’da bu cevheri zenginleştirecek tesisler yapılmıştır. Hatırlanacağı üzere Sovyetler ilk atom bombasını yine bu coğrafyada denemiştir. (Semei Poligonu) Kimya sanayii gibi sektörler için gerekli makine mühendisliği (özellikle ağır) ve hafif sanayi işletmeleri yine bu ülkede kurulmuştur. Kazakistan’ın Sovyetler döneminde dış ticaretinde gıda endüstrisi önemli bir paya sahiptir. Bu sektörde Sovyetler et ihtiyacını en çok bu ülkeden temin etmiştir.²¹

4. Yapay Sınırlar (Coğrafya ve Ekonomi)

Sovyetler Birliği, içinde barındırdığı irili ufaklı otonom hayali devletlerden oluşmuş bir yapılanma idi. Bu devletler arasındaki sınırlar aslında özel olarak ekonomik bir biçimde şekillenmiştir. Ve her devlet birbirine muhtaç olacak şekilde tasarlanmıştır. Ekonomik olarak bir ülkede çıkan veya üretilen hammadde başka bir birlik ülkesinde kullanılabilir hale getirilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti, 2.727.300 km² yüz ölçümü ile (Batı Avrupa'nın yüz ölçümü kadar) dünyanın en büyük

²¹ КАЗАХСКАЯ Советская Социалистическая Республика (Казakhstan), <http://www.easttime.ru/countries/topics/?id=39&r=1&c=3> (Erişim tarihi: 10.11.2010)

dokuzuncu ülkesidir. “Müslüman ülkelerin ve Türk devletlerinin yüz ölçümü bakımından en büyüğü, doğal kaynaklar bakımından da en zenginidir. Kazakistan Türk tarihinin önemli devletlerinden olan Saka, Hun, Göktürk, Kıpçak, Karahanlı, Altın Ordu gibi devletlerin merkez üssü, Kıpçak, Oğuz, Karluk gibi Türk boylarının beşiği olmuştur. Komşuları olarak kuzeyde Rusya, güneyde Türkmenistan, Özbekistan ve Kırgızistan, doğuda Çin Halk Cumhuriyeti bulunur. Ülkenin ayrıca Hazar Denizi ve Aral Gölü'ne kıyısı vardır.”²²

1917 devriminden sonra 1920’li yıllarda, Sovyet iktidarı RSFSC (Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti) içinde, Kazakistan’ın Kuzeyindeki Turgay, Urals, Akmola (Selinograd) ve Semiplatinsk bölgelerini birleştiren Özerk Kırgız SSC’yi kurmuştur. “1925’te, bu cumhuriyete ‘Kazakistan’ adı verilir. Nihayet 5 Aralık 1936’da eski Rus Türkistanı vilayeti ile genişletilen, Özbekistan’a Karakalpakya’yı veren Kazakistan SSCB içinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsü kazanır. Kollektivizasyon yılları ve göçebelerin yerleşik düzene geçirilmesi sırasında, 1926 ile 1939 arasında daha öncede bahsettiğimiz gibi bir milyon Kazak açlıktan ölür ve 250.000 Kazak sürüleriyle birlikte Çin’e sığınır.

Sınırlar 1936’dan beri değişmemiştir. 1960’da Moskova, kuzeydeki kimi oblast’ları (bölgelerini) Batı Sibirya’ya bağlamayı düşünmüş, fakat bu düşüncenin arkası gelmemiştir.”²³ Sovyetler, sonraki yıllarda bazı toprakları başka cumhuriyetlere geçici süreyle vermiştir. Örneğin Kazakistan’ın Kırgızistan tarafına yakın bir bölgesi bir süreliğine Kırgızlara bırakılmıştır. Ayrıca Özbekistan’ın önemli şehri Taşkent 25 yıl kadar Kazakların elinde kalmış sonra tekrar Özbeklere verilmiştir. Aynı politika Kazakistan’ın Sibirya sınırlarında da uygulanmıştır. Bununla birlikte, “anlaşma ve sözleşmelere karşın sınır sorunları belirsizdir ve ilgili cumhuriyetlerin ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmesine bağlıdır. Kazakistan’ın kuzeyinde çoğunlukta olan Rus nüfusu”²⁴ geliştirilen bu yapay sınırlar ve coğrafi

²² Kazakistan, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan> (Erişim tarihi: 12.11.2010)

²³ Alain Giroux, a.g.m., s.323

²⁴ Alain Giroux, a.g.m., s.325

ekonomik politikalar neticesinde ileriki yıllarda daha da artmıştır. Bu konuyu değişik dönemlerdeki haritalara bakarak daha iyi anlayabiliriz.²⁵ Harita 2’de mavi bölgede yer alan Taşkent 1925 yılında Kazakistan topraklarında gözükmemektedir. Buhara SSC için gayet küçük bir toprak tahsil edilmiştir. Bu belge bize coğrafi sınırların ne kadar yapay olduğunu göstermektedir. Coğrafya ülkeler arasındaki ekonomik, sosyal ve tarihsel çatışmaları arttıracak bir şekilde taksim edilmiştir. En belirgin şekilde Orenburg Kazakistan sınırları dışındadır. (Haritada ilgili yer yıldızla işaretlenmiştir.) Ayrıca Aral Gölünün büyük bir kısmı Kazakistan sınırları dışında verilmiş ve Harezm SSR’ne dâhil edilmiştir. Bu harita Sovyet yapay sınırlarının bir belgesi olarak tarih sayfalarında yerini alacaktır.

Harita 2- Sovyetler Döneminde Kazakistan Özbekistan Sınırı

²⁵ Kaynak: Киргизская_АССР_(1920-1925).png (668 × 389 пикселей, размер файла: 26 КБ, MIME-тип: image/png) Описание = Киргизская_АССР_(1920-1925) | Автор = Савин А. С. | Время создания = 30.10.2007 | Источник = моя собственная работа

“Tarihsel bir bakış açısının önemli olmasının nedeni, Kazakistan’ın bugünkü sınırlarının, eski Moskova Belediye Başkanı G. Popov, St. Petersburg Belediye Başkanı A. Sobçak ve diğerleri gibi kimi gruplar, entelektüeller ve siyasal kişilerin itirazına konu olmasındandır. Söz konusu kişiler, 1989 yılından bu yana cumhuriyetin kuzeyindeki Rusların çoğunlukta olduğu kimi bölgelerin 1920’de Kırgızistan özerk cumhuriyetine verilmemiş olması gerektiğini açıklamışlardır. Rus basınından açıklanan bu istekler, o dönemde, Kazak medyasının öfkeli tepkilerine neden olmuştur. Rusya açısından, yarı-göçebe olan Kazaklar ilk Rusların gelişi sırasında adı geçen topraklarda yerleşik olarak yaşamıyorlardı. Kazaklar ise, tarihe dayanarak, bu toprakların her zaman bugünkü Kazakların ataları tarafından kullanıldığını göstermek istemektedirler. Tarihsel inceleme Kazak savlarını daha geçerli kılmaktadır.”²⁶ Konunun özünden de anlaşılacağı gibi Rusların ekonomik olarak coğrafi sınırları yapay bir şekilde tasarlamasının altında yatan gerçek, şüphesiz doğudaki madenlerin ve batıdaki petrolün varlığıdır.

5. Sovyet Döneminde Kazak Dayanışma Grupları

“Dayanışma grupları” sosyolojik bir kavramdır. Ve genellikle geleneksel toplumlarda görülen bir tür ortak çalışma ve davranış özelliklerini ifade eder. “Dayanışma bir topluluğu oluşturanların duygu, düşünce ve ortak çıkarlarda birbirlerine karşılıklı bağlanması demektir. Toplumsal dayanışma ise toplumun kurum ve kuruluşlarıyla ortak değerlerde birleşmesi ve birlikte hareket etmesidir.”²⁷ Bu kavramı Orta Asya araştırmalarında ilk kullanan ve dile getiren Olivier Roy olmuştur. Konuyu geniş bir şekilde değerlendiren Roy şöyle demektedir: “1. Önceki dayanışma gruplarının (hısımlar, aşiretler, mahalleler) yani birbirine bağlı ailelerin topluca yaşadıkları mekânlar kolhozun topluluk sistemine tercüme edilmesi; 2. Siyasal faaliyetin bölgeciliğe dayanan bir hizipçilik etrafında yeniden oluşması; 3. Etnik kimliğin antropoloji ve Sovyet yönetim sistemi tarafından tanımlanan kıstaslar (dil ve aidiyetin tek anlamlılığı) etrafında içselleştirilmesi. Bu üç düzey genellikle iç

²⁶ Alain Giroux, a.g.m., s.324

²⁷ Toplumsal Dayanışma Nedir?, “Toplumsal dayanışma” <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-972&Bilgi=toplumsal-dayan%C4%B1%C5%9Fma-nedir>

içe geçer: Yerel dayanışma grupları arasındaki çatışmalar bölgeci bir dayanışmanın ortaya çıkmasını engellemez, bölgeci hizipçilik de bir milli aidiyet duygusuna engel olmaz.

Ancak, Tacikistan bu kimlikler hiyerarşisinin açık bir şekilde başarısızlığa uğradığı bir örnektir: Bölgeci hiziplerin etkinliklerinin şiddeti, tutarlı bir milli duygunun oluşmasını önlemiştir. İlginçtir, Tacik kimliği Sovyet dönemindeki yeniden oluşumdan önce bir evrensellik taşıyan tek örnektir: Bu evrensellik tüm Orta Asya uygarlığının temeli olan İslam-Fars kültürüdür. Sovyetlerin ‘cumhuriyetleştirme’ modelinin başarısızlığı ancak geçmişi gizleme görevini başaramadığı yerlerde ortaya çıkmıştır: Ama bu geçmiş, siyasi seferberliğe dair kimliksel bir model sunamayan bir bağlamda işlemektedir; bu geçmişin sunabildiği tek şey, tamamen bölgeci bir mantık tarafından ele geçirilmesi gözle görülür bir hal alan İslamcılıktır. ‘Sosyalist’ ideolojiden sonra İslam kimliği de, grup bağlılığı mantığının tuzağına düşmüştür.

Geleneksel toplumun sürekliliğinden değil yeniden oluşmasından söz etmekteyiz. Tabandaki dayanışma grubu Sovyetleşme sırasında kendini idame ettirmeyi başardıysa da, seçkinler için durum farklıdır. Geleneksel eşraf yok edilmiştir (Basmacılar'a karşı savaş, Kulaklar'la mücadele, kolektivizasyon, 1937 tasfiyeleri). Ama gene de, günümüzde devlet ile kırsal cemaatler arasında köprü görevini sürdüren, statülerini (ve gelirlerini) böylesi bir işlevin sistemleştirilmesinden alan bir kırsal eşraf kategorisinin (kolhoz başkanları) sürekliliğini gözlemliyoruz. Sovyet sistemi tabandaki cemaatleri kolhozlar çerçevesinde genelleştirmiş ve sabitleştirmiştir: Onlara iktisadi ve idari bir gerçeklik vermiştir (çalışma müfrezeleri, kolhozlar, köy Sovyetleri). Bir yandan geleneksel toplumla mücadele ederken, bu toplumun temel çekirdeğini, yani bireyle devlet arasındaki ilişkilere aracılık eden dayanışma gruplarını güçlendirmiştir. Demek oluyor ki, devlet neredeyse aynı eşraf türünü yeniden yaratmıştır; ama bu eşraf eski kabile reisi değil yeni kabilenin, yani kolhozun temsilcisidir.

Ama aynı zamanda, Sovyet sistemi, enerji dağıtımı ve mamul malların pazarlanması tekeline elinde tutan devleti bu eşrafın yegâne muhatabı haline

getirmiştir. Yeni-geleneksel kolhoz sistemiyle devlet arasındaki eklemlenme, siyaset ve idare üzerinde tekel sahibi olan Komünist Parti aygıtı aracılığıyla gerçekleşmektedir. Devlet aygıtı özerk değildir (demek ki bir profesyonel yönetici sınıfının oluşması da söz konusu değildir): Parti, kırsal bölgelerde kolhoz eşrafı ve bölgesel seçkinlerin elindedir (çünkü SSCB'nin Avrupa'daki bölgelerinin aksine, güneyde gerçek anlamda bir kadro rotasyonu da yoktur). Devletin mal mübadelesi üzerinde kendi lehine olacak şekilde tekel kurduğu ve mal darlığının hüküm sürdüğü bir sistemde, dayanışma grubu da zorunlu olarak siyaset oyununa sızma stratejisi uygulamakta, bu stratejinin sonucu olarak yeniden biçimlenmektedir. Devlet aygıtına, yani partiye bağlanmaya çalışmaktadır. Devlet ilkesi tartışılmamakta, aksine gruplar arası çatışmaların ufkunu oluşturmaktadır. Devlet modelinin kimi yerde (Özbekistan) güçlü, kimi yerde ise (Tacikistan) zayıf olan bu yerleşikleşmesi Sovyetizm'den kaynaklanır. Bu yerleşikleşmenin ardındaki neden, sivil toplumda meydana çıkan boşluk değil, bu toplumun kendisinin yolundan saptırdığı bir araç (Komünist Parti) etrafında yeniden oluşmasıydı. Sonuçta bu parti bir anda, geride hiçbir iz bırakmadan ortadan kalkabilir; fakat devlet, en azından devlete yönelik talep varlığını sürdürecektir.

İktidar mücadeleleri tabandaki grupların bütünlüğünü güçlendirirken, bir yandan da zorunlu olarak aygıtın, iktidarın ve resmi ideolojinin mantığının kalıbından geçen, tek ufkü devlet ve yeni ulus olan yeni bir siyasal seçkinler sınıfı doğurur. Bu seçkinler hayli tekdüze bir profesyonel eğitim (mühendislik) alırlar, partiye girerler, biçimsel bir Ruslaşmaya tabi tutulurlar, oyunun kurallarını (bir ideolojik koda bağlılık) kabul eder hatta içselleştirirler. Ama hedef SSCB düzeyinde faaliyet göstermek değildir, zaten bu düzey onlara kapalıdır (Müslümanların, ordu ve diplomasideki alt mevkiler hariç, kendi cumhuriyetleri dışında kariyer yapma şansları hemen hemen hiç yoktur). Bu durumda kırsal bölgelerdeki küçük memurlar otomatik olarak, dayanışma grupları ile gerçekte çok uzakta yer alan, sübvansiyon ve enerji tahsisatı elde edebilmek için yalvarılması gereken bir devlet arasında aracı konumuna yerleşirler. Sovyet eşrafı han ve bey işlevlerini, aynı zamanda da doğal olarak onların toplumsal habitus'larını (gösterişli harcamalar, beslenen yandaşlar)

üstlenir. Komünist Parti toplumsal yükselmenin mekânı olur, ama geleneksel bir klientelizm yapısına göre gerçekleşir bu yükselme.

Görünürdeki ‘yeniden gelenekselleştirme’, devlet tarafından ortaya atılan bir toplumsal örgütlenme talebine uyumlanmadan başka bir şey değildir: Yeni duruma uyarlanan veya yeniden oluşturulan dayanışma grubu, bireyin sisteme giriş noktasıdır, devletle toplumun geri kalanı arasındaki ilişkinin aracısıdır ve ‘mallara’, toplumsal korunmaya, idari bir varoluşa (pasaport, tatil, seyahat hakkı) ulaşmanın tek aracıdır. Bu sistemde devletin rolü tartışılmaz; o kilit taşıdır, dayanışma grupları arasındaki rekabetin hakemi veya ödülüdür. Yarışma alanı ulusal mekândır. Ama bu yarışma aynı zamanda bir tür dayanışma da getirir. Oyunun oynanabilmesi için bir ulusal mekân kesinlikle gereklidir.”

Sovyetleştirmenin paradoksu, hem bölgeselci bir temel bağlamında siyasal hizipleşmenin berraklaşmasına (her iktidarın temeli olan bölgesel ve idari bölümlenmeden hareketle toprak ve iktidara ulaşmak için çatışmalar), hem de ulusal mekânın homojenleşmesine (idari bir statüye sahip olmayan azınlıkların asimilasyonu, dayanışma gruplarının kolhozların bölgesel ve toplumsal çerçevesi içinde standartlaştırılması, siyasal oyunun Komünist Parti çerçevesine yerleştirilmesi, kadroların standart bir biçimde yetiştirilmesi) neden olmasıdır. Hizipçilik geçmişin bir mirası olmaktan çok Sovyetleştirmenin bir sonucudur. “Yeni düzen toplumsal yapı ve etnik sınıflandırma içinde, toprağa yerleşimde herkese yeni ve sabit bir yer tayin etmiş olsa da bu bütünün yönetimiyle pek ilgilenmemiştir. Sonuçta Sovyet sistemi bütüncü, totaliter olmaktan (devlet ile toplumsal alanı birbirine eşitlemekten) ziyade bütünselleştiriciydi (her şeyi kendi düzeni ve bağlamları içine yerleştiriyordu). Devletin kırsal alanlardaki fiziksel varlığı pek büyük değildi; partinin varlığının her yerde hazır ve nazır olduğu miti, hiçbir özerk alanın mevcut olmadığını düşündürüyordu. Hâlbuki parti kırsal bölgelerde geleneksel dayanışma grupları, KGB ve milisler tarafından tamamen ele geçirilmişti.”²⁸

²⁸ Olivier Roy, (1997): “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi” Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul, s.12-15

Olivier Roy'un bakış açısında kimi hatalar olsa da konuyu doğru anlayabilmek için yine de metodolojik bir perspektif vardır. Şerif Mardin kimi sosyolojik çözümlemelerini yaparken (Özellikle mahalle baskısı, dayanışma grupları, merkez çevre ilişkileri bağlamında) bu orta asya uzmanından yararlandığını çeşitli açıklamalarında bildirmiştir.²⁹ Biz konuya Kazakistan özelinde daha spesifik yaklaşıma çalışacağız. Kazakistan'ın Sovyet döneminde dayanışma grupları Türk kamuoyunun biraz yabancı olduğu gruplar olan “Jüzler”dir.

Burada kısaca Jüzlerin nereden ve nasıl çıktığını açıklamamız gerekir. “Çağdaş Kazak Türklerinin doğuşu: Altın Orda Devleti'nin yıkılmasından sonra Deşt-i Kıpçak yöresinde bulunan Türk kavimleri Nogay Han etrafında toplanarak Nogay Hanlığı'nı kurdular. Daha sonra Kazak Hanlığı'na dönüşen bu hanlık 1465'ten 1847'ye kadar Kırgız Bozkırlarındaki Türk kavimlerinin ortak adı oldu. Kazak Hanlığı, bugünkü Kazakistan toprakları üzerinde üç parçadan oluşuyordu: Büyük Jüz, Küçük Jüz, Orta Jüz. Jüzler Hanın oğulları tarafından yönetiliyordu. Söz konusu Jüzler 1771'den sonra birbirinden bağımsız hareket etmeye başladılar. 1770 sonlarında Kazak Jüzleri güçlü Rus İmparatorluğu ve Çin arasındaki mücadele arasında kaldı. 1847'de Kazak Hanı olan ‘Kenesarı Han’ döneminde Ruslar, Kazak Jüzleri üzerindeki egemenliğini tam olarak sağladılar. 1863'te tüm Orta Asya'da bir ‘Rus Generalliği’ kuruldu ve bu generallik bölgeyi bölümlere ayırdı. Bu dönemde Ruslar Kazak bölgesini, ‘Kazak Kırgızları Hanlığı’ olarak adlandırdı. 1900'lerle birlikte pek çok Rus, Kırgız Bozkırlarına yerleşmeye başladı. 1906'da Orta Asya'yı Rusya'ya bağlayan demiryolu bitirildi.”³⁰

Sovyet döneminde Büyük Jüz genellikle yönetim işleriyle ilgilenmiş ve hatta zaman zaman Ruslarla birlikte hareket ederek kendi halkına dahi zulmetmiştir. Olivier Roy'un kastettiği manada dayanışma grupları olarak adlandırılacak yegâne unsur Küçük ve Orta Jüz için geçerlidir diyebiliriz. Bunlar aslında Türkiye’de de mevcut olan aşiret şeklindeki büyük ailelerdir. Ve her zaman grup üyeleri

²⁹ Taşkın Takış, (2008), “Şerif Mardin Okumaları”, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s. 315

³⁰ Çağdaş Kazakistan'ın Doğuşu <http://www.turkcumhuriyetleribirligi.com> (Erişim tarihi: 15.10.2010)

birbirlerine yardımcı olmakta ve kollamaktadır. Sosyolojik manada aslında Jüzler Hindistan'daki Kast sistemini andırmaktadır ve aralarında evlilik dahi olmamaktadır. Özellikle II. Dünya savaşında yaşanan büyük kıtlık neticesinde Jüz üyeleri arasındaki bağlar daha da artmış ve birbirine kenetlenmiştir.

“Çarlık Rusya İdaresinde Kazaklar Rus Çarları, Kazak Jüz'lerini himayeleri altına aldıklarını ilan ettikten sonra, tahta çıkan Kazak Hanlarını tasdik etmeye veya bizzat kendileri tayin etmeye başladı. Himayesi altındaki hanların faaliyetlerini, bölgedeki Rus görevlileri vasıtasıyla kontrol etti. Böylece Kazak Hanlarının halk içinde itibarı kalmadığı gibi Hanlık da yıkılmaya yüz tuttu. Ancak Kazak Hanları ve beyleri Rus idaresine karşı zaman zaman isyan etmekten de geri durmadı. Fırsat buldukça Rus kalelerine hücum ettiler. Çarlık Rusya idaresine karşı yapılan isyanların en önemlisi Sırım Batur ve Kenesarı Kasımoğlu isyanlarıdır. 1917 Şubat İhtilali ile Petersburg'daki Çarlık yönetimi devrildi. Çar II. Nikola tahtından indirildi. Kazak aydınları kendi milli devletlerini kurabilecekleri ümidine kapıldılar. Bu amaçla Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursunov ve Mir Yakub Dulat gibi aydınlar Alaş Partisi ve Alaş Orda hükümetini kurdular ve milli devlet kurmak için mücadele ettiler. Ancak Rusya'da Ekim İhtilali ile yönetimi eline geçiren Bolşevikler karşısında başarılı olamadılar. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kazak Milli Hükümeti Alaş Orda 1920'de Bolşeviklere yenik düşerek, Sosyalist hükümete tabi olmak zorunda kaldı. Kazakistan topraklarında, önce 20 Ağustos 1920'de Kırgız Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Sonra 1924 Nisan ayında Çarlık Rusya'sı devrinden beri Kazaklar için kullanılan Kırgız kelimesinin yanlış olduğu kabul edilip, ülke adı Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. 5 Aralık 1936'da kabul edilen Sovyetler Birliği'nin yeni anayasasında Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin statüsü yükseltilerek, Birlik cumhuriyeti olmuştur. Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni L. Brejnev, I. D. Yakovlev N. I. Belyaev ve I. Yusupov gibi isimler yönetti. Sosyalist dönemde uzun süre Komünist Partisi I. Sekreteri olarak görev yapan Dinmuhammed Ahmedoviç Konayev (1959-1962 ve 1964-1986) etkili oldu. 1971'den beri SSCB Politbüro üyesi de olan Konayev'in 16 Aralık 1986'da emekliye sevk edilerek yerine Kazakistan dışından Gennadi Kolbin'in Kazakistan Komünist Partisi I. Sekreterliğine

seçilmesi Kazak gençlerinin protesto gösterilerine sebep oldu. Gorbaçov'un Perestroyka ve Glasnost politikalarının uygulandığı dönemde meydana gelen bu gösteriler, Sovyetler Birliği tarihinde demokratik taleplerini açıkça ortaya koyan ilk kitlesel hareket olarak yerini aldı. Kazak aydın ve siyasetçilerinin buna paralel çalışmaları sonucunda 1989'da Moskova Kolbin'i merkeze almak ve yerine Kazakistan'ın kendi içinden çıkan doğal lideri Nursultan Nazarbayev'i seçmek zorunda kaldı. 1 Aralık 1991'de referandum yapılarak, Kazakistan'da başkanlık sistemine geçildi ve ilk devlet başkanı olarak Nursultan Nazarbayev seçildi. Kazakistan Parlamentosunun 10 Aralık 1991'de yapılan toplantısında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olan isminin Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirilmesi kabul edildi. 16 Aralık 1991'de de Kazakistan bağımsızlığını ilan etti.”³¹ Kısaca Kazakistan'daki dayanışma grupları olan Jüzler Kazak tarihinin hemen hemen her döneminde önemli bir yere sahiptir. Hatta şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki aynı geleneksel yapı bugün dahi devam etmektedir. Başkan Nazarbayev “Ulu” yani “Büyük Jüz’e” mensup bir aileden gelmektedir.³² Jüz’ler Sovyet döneminde bir nebze olsun olumlu bir rol oynamışken yeni, yani bağımsızlık döneminde çıkar ve rüşvet organizasyonlarına dönüşmüştür. Benzer yapı komşu ülke olan Kırgızistan’da da vardır. Bakiyev Hükümetinin devrilmesi bu bağlamda düşünüldüğünde sanıyoruz ki daha iyi anlaşılacaktır.

Kazakistan tarihinde Jüzlerin kurmuş olduğu farklı bir Hükümet Olan “Alaş Orda” Hükümetine de burada yeri gelmişken değinmemiz faydalı olur. Türkistan’ın Milli Bağımsızlık Hareketi Mustafa Çokay isimli bir Özbek Türkü tarafından organize edilip hepimiz “Alaş'ın oğullarıyız” sloganı altında Taşkent de yapılan Milli Türkistan Kongresinde, soylu ailelerden gelen diğer Kazak ve Kırgız önderler Alaş adı altında birleşmişlerdir. Bu harekete Kazak ve Kırgız entelektüeller de katılmıştır. Daha sonra bahsi geçen hareket geniş halk kitleleri tarafından kabul görmüştür. Üstelik bu hareketi istinasız her Jüz desteklemiştir. Türkistan’ın milli aydınları ilk

³¹ Kazakistan Tarihi; <http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?cid=135> (Erişim tarihi:18.10.2010)

³² Kazakistan Başkanı ile ülkesinin kısa tarihi için bkz. Feyzullah Budak, (1999), “Kazakistan: Dünü, Bugünü, Yarını”, Ocak Yayınları, s. 370

etapta bazı sorunları pratik ve çabuk olarak nasıl halledebileceklerini düzenledikleri çeşitli kongrelerde uzun uzadıya tartışmışlardır. Türkistan Devleti'nin Çarlık Rusya'sı tarafından işgali bu sürecin hızlanmasına katkıda bulunmuş ve Türkî topluluklardaki milli şuuru harekete geçirmiştir. Türkistan Devleti kimi Avrupa devletleri tarafından tanınırken birçoğu tarafından görmezden gelinmiştir. Yaşanan durum, Anadolu Türklerinin kurmuş olduğu Batı Trakya Türk Devletinin benzer bir şekilde tarih sahnesinde yer almasını çağırıştırıyor. Türkistan Devleti kuruluş itibariyle mavi ay yıldızlı gök bayrağa sahip, milli marşı olan, kendi meclisi ve devlet organlarına sahip bağımsız bir cumhuriyet idi. Çin, İran ve Çarlık Rusya'sı karşılıklı anlaşarak Türkistan Devletinin topraklarını parçalamışlardır. İlk kuruluş zamanlarında Türkistan'ın milli bağımsızlık hareketi öncelikli sorunlarla ilgilenmiştir.

Ortaya çıkan bu yeni gücün başlıca hedefleri şunlardı:

1-Orta Asya'da İslam'ın modern bir temsiliyetini oluşturma.

2-Kazakların ve Kırgızların geleneksel göçebe kültürlerini tekrar özgürce yaşayabilmelerini sağlamak. (Rus Çarlarının göçebe halkları yerleşmeye zorlayan kanunlarını etkisiz kılmak.)

3-Türkistan bölgesine yerleşen Rusları vatan sınırları dışına çıkarma.

4-Jüzler arasında birlik ve beraberliğin tek bayrak altında sağlanması.

“Alaş Partisi” M. Çokay tarafından kurulmuş olan “Türkistan Müslümanları Komitesi” ile sıkı bir işbirliği içindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş olan Jön Türkler hareketi ve Tataristan bölgesindeki Mir Sultan Galiyev ile yakın işbirliği yapmaktaydılar.³³

Olivier Roy “Yeni Orta Asya” kitabında ulusların imal edilmesi, geleneksel dayanışma gruplarının yeniden oluşturulması ve Sovyetik kadrolardan yeni milliyetçi

³³ Arif Akbaş, (2008), “Türkistan Milli Bağımsızlık Hareketi” Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları E-Dergi, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/genel_ana_02.php (Erişim tarihi:17.11.2010)

seçkinlerin türemesi sürecini açığa çıkarmaya çalışıyor. Onun kitabında pek fazla bahsetmediği Kazakistan'ın Jüzleri tam da bu bağlamda konuyla örtüşüyor. Bir farkla ki Sovyet Döneminde bütün o eşitlik retoriğine rağmen Jüzler görünmezden gelinmiştir. Kazakistan tarihi aslında bir Jüzler tarihidir. Türk Devletlerini, tarihte de olduğu gibi güçlendiren ve zayıflatan hep bu iç dinamikleri olmuştur.

6. Sovyet Mirasının Kalıntıları

1990'lı yıllara gelindiğinde nihayet Kazakistan bağımsız bir cumhuriyet olmuştur. Konumuzun bir sonraki bölümünde değineceğimiz “Ekonomik Değişim Süreci”ne geçmeden önce Sovyetlerin çökmesi ve bu dağılma ile birlikte Kazakistan'ın devralmış olduğu mirastan söz etmek yerinde olur. Sovyet Mirası birçok cumhuriyette olduğu gibi Kazakistan için bir kalıtım olmuştur. Daha ‘1990’lı yılların başlarından itibaren Kazakistan’da çok yönlü bir ekonomiyi kurma ve serbest pazara geçme yönünde reformlar gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın Pazar Ekonomisine geçtiği dönemde ülkenin ekonomik ve sosyal gelişim düzeyine ilişkin bazı özellikleri bulunuyordu. Ülkede bu dönemde endüstrileşme konusunda çok büyük bir imkân vardı. Reformların gerçekleştirilmesinin öncesinde (1987 yılında) ülkenin Sovyetler Birliği ortalamasının % 61 olduğu dönemde, genel endüstri üretimi içindeki payı %46 olarak gerçekleşmişti. Kazakistan’da Sovyetler Birliği nüfusunun yaklaşık % 6’sı yaşamaktaydı ve ülke, Birliğin toplam üretiminin %4,5’ini sağlayabiliyordu. Kazakistan’ın ulusal ihtiyaç malları konusunda da payı düşüktü. Ülkedeki ulusal ihtiyaç mallarının %60’ı dışarıdan getirilmekteydi. Kazakistan’ın hammadde ve yarı fabrikasyon olarak ihraç ettiği malların değeri 6-7 milyar rubleyi bulurken, ithal ettiği ürünler 13,8 milyar ruble olarak gerçekleşmiştir. Diğer cumhuriyetler bütçeye %17-19’luk bir pay gönderirken, Kazakistan Birlik bütçesine gelirden alınan vergi olarak %33’lük bir pay göndermiştir. Sovyetler Birliği ortalaması kişi başına düşen et miktarı 42 Kg olurken bu rakam, Kazakistan için 32 Kg olarak gerçekleşmiştir. Ülkeden yapılan yün ihracatından elde edilen gelir ise 1,1 milyar rubledir.”³⁴ Bu

³⁴ Dina Karibayeva, (2006): “Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s.53 (Ayrıca Bkz. Kayırtay Nurgaliyev, (1998):

bağlamda Kazakistan, çeşitli sektörlerde Birlik için bir insan ve hammadde kaynağı olarak işlev görmüştür. Birliğin dağılma sürecinde Kazakistan bu özelliğini kaybetmeye başlamıştır.

Bu konuda ülkemizde oldukça fazla çalışma yapmış olan Prof. Güngör Turan konuyu şöyle değerlendirmektedir: “Çarlık Rusya’sının yıkılmasıyla birlikte, 1920’lerde kurulan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bölge ülkelerini de içine almıştır. Yerel etnik nüfusların meydana getirdiği bu sosyalist cumhuriyetler bugünkü Orta Asya ülkelerinin sınırlarını oluşturmuş ve 1991 Aralık ayındaki dağılmaya kadar varlıklarını sürdürmüştür. Her bir ülke bağımsız olmasına rağmen, paylaştıkları ortak Sovyet mirası onları diğer güney ve batı Asya devletlerinden ayırmıştır. 1991 yılında Sovyetler Birliği dağıldığında, Sovyet sisteminin meydana getirdiği birçok ekonomik ve politik problem beş Orta Asya ülkesini de trajik biçimde etkisi altına almıştır. Yeni sınırlar ve kumanda ekonomisinin çöküşü Sovyet ticareti, ulaştırma ve finans akışını ortadan kaldırmıştır. Kalifiye Rus ve diğer etnik azınlıklara mensup işgücü bölgeden göç etmiştir. Özellikle su ve enerji gibi temel sektörlerdeki yatırımlar ve geleneksel cumhuriyetler arası işbirliği ortadan kalkmıştır. Uluslar arası piyasalardan oldukça uzak kara parçasına sahip yeni devletler dünya ekonomisine entegre olma yolunda çok ciddi sıkıntılarla karşılaşmıştır.”³⁵

Kazakistan genel durum itibariyle Sovyetler Birliğinden olumsuz ve hatta daha iddialı bir söylemle kötü bir miras devralmıştır. Üstelik bu dağılma sürecine hazırlıksız bir şekilde yakalanmıştır. Merkezi ekonomi ve bürokrasinin çökmesi yeri doldurulamaz bir boşluk yaratmıştır. Bunun üstüne teknik ve bilgi donanımındaki eksikliklerde eklenince ülke adeta bir kaos ortamına sürüklenmiştir. Toplumsal ve ekonomik karmaşa derinden derine hissedildikçe keşmekeş daha da artmıştır. Sosyo ekonomik travma sosyal politikalarda da aksamalara neden olmuştur. Bu da kaçınılmaz olarak yaşam standartlarında önemli ölçüde düşmelere sebebiyet

“Kazakistan Ekonomisi” Kazakistan El- Farabi Milli Devlet Üniversitesi Tercüme-Dizgi Baskı, YEPA LTD, s.111-112)

³⁵ Güngör Turan, (2006), “Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş” Tasam Yayınları, İstanbul, s.12

vermiştir. Bu sorunlar ve olumsuz sosyal ve ekonomik miras kaçınılmaz bir şekilde işsizlik tazminatı, emeklilik, sağlık ve eğitim sistemine, sosyal yardımlara ve hatta hukuk sistemine yansımıştır. Tüm bu etkenler düşünüldüğünde sistemin komple bir varlık olarak çağın gerisinde kaldığı rahatlıkla söylenebilir.

“Sovyet mirası görüldüğünden çok daha hantal olduğundan ve yeni bir düzenlemeyi gerektirdiğinden bu ülkeler ileriye yönelik politik düzenlemelerden önce devlet otoritesinin sağlanmasına daha çok ihtiyaç duymaktadır.”³⁶ Merkezi sistem ekonomisi Kazakistan da hantal bir yapıdadır o yıllarda. Sorunlar çok geç ve güç bir şekilde çözümlenebilmekteydi. İnsan hayatı adeta Kafka’nın romanlarındaki gibi bürokrasinin ve sistemin dişlileri arasında umutsuzca yok olmaktaydı. Sovyet mirasını en iyi anlatan kelime bizce hantallıktır. Bürokrasi ve teknik altyapıdaki hantallıklar şüphesiz ekonomiye de yansımaktaydı. Üstelik dağılma ve “glasnost” ve “perestroyka” süreci ile bu merkezi yapı tamamen ya da kısmen çökmüştür. Bu yıllarda her şeyde olduğu gibi ekonomide de belirsizlik ve güvensizlik vardır. Fabrikaların çoğu iflas etmiş ya da etmek üzeredir. Bu yıllarda ülke devasa bir fabrika mezarlığına benziyordu. Uçsuz bozkırın ortasında terk edilmiş şehirlerle karşılaşılabilmekteydi. İnsanlar bu kaos zamanlarında eski sistemi dahi özlediklerini çekinmeden ifade edebiliyorlardı.

Eski Sovyetler Birliğinin Kazakistan’a endüstriyel mirası esasında (Tüm ipek yolu coğrafyası düşünüldüğünde) ağırlıklı olarak enerji ihracatına bağlıdır. Kazakistan gibi diğer Orta Asya ülkelerinin kalkınması için bu miras öncelikli bir konumdadır diyebiliriz. Eğer bu ülkeye bakışınız endüstriyel açıdan ise enerji sektöründe bu tarz ülkelerle rekabet edebilecek yalnızca Arap devletleri vardır diyebiliriz. Bağımsızlığın ilk yıllarındaki Kazakistan sanayi şehirlerinin hemen hemen tamamına yakını diğer ülkelere hammadde ve enerji sağlamak için kurulmuştur sanki. Örneğin Almanya için Ruhr Bölgesi (Essen) yirmi yıl önce terk edilmiş fabrikalarıyla ünlüdür. Almanya bu şehri daha sonraki yıllarda turizm potansiyeli açısından değerlendirmiştir. Kazakistan’da bu tip kentler için farklı

³⁶ Güngör Turan, a.g.e., s.32

modellerde değişik çözümler üretebilir. Aslında sanayi üretimindeki düşüş ekonomik gerilemeyle eş anlamlıdır diyebiliriz. Bu da bize net olarak Kazakistan'ın Sovyetlerden kentsel ve habitat manasında bir enkaz devraldığına işaret etmektedir.³⁷ Kazakistan'ın Sovyetler Birliği'nden devraldığı miras yaptığımız gözlemlere dayanarak diyebiliriz ki paslı bir ekonomidir. Sovyetlerin mirası olan paslı ekonomiden kurtulmak Kazakistan için hiç de kolay olmamıştır. Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın bu ekonomiyi cevhere çevirebilmesi için çok çalışması gerekmiş ve adeta simurg gibi tekrar küllerinden doğmuştur.

SSCB'nin dağılması ve piyasa ekonomisine geçişi daha iyi anlayabilmek için Kazakistan'a yetmiş yılı aşkın süre hâkim olmuş olan totaliter rejimin o yıllardaki genel gidişatını değerlendirmemiz gerekir. Dağılma esnasında yeni demokratik kurumlar ve serbest piyasaya ilişkin unsurlar tam olarak oluşmadığı için Sovyet mirası derin bir ekonomik buhrana sebebiyet vermiştir. O yıllarda Kazakistan halkının geleceği önemli ölçüde bu sorunların üstesinden gelebilmesiyle ilintilidir. Çıktılardaki artışlar, yüksek enflasyon ve dış ekonomik zorluklar 1991 yılından itibaren ekonomik gidişatın baskın özelliği olmuştur. Yine aynı yıllarda yaşanan üretimdeki düşüş ekonominin tüm sektörlerini etkilemiştir. 1991'li yıllarda SSCB'de tarım üretimi %11 düşmüş, GSMH yaklaşık %13 oranında gerilemiş (Bu halkın hızla fakirleşmesi demektir.) ve sanayi üretiminde ise %9'luk bir düşüş gerçekleşmiştir. Yaşanan kriz 1990 döneminin Ağustos ayına göre ithalatın %45 oranında artmasına neden olmuştur. (Krizde ekonominin yapısal faktörleri etkili olmuştur.) Aynı yılın ilk 8 aylık döneminde 1990'a göre, esas olarak enerji üretimindeki düşüş nedeniyle, ihracat % 27'lik bir oranda gerilemiştir. Bu rakamlar o günkü durumun sanıyoruz ki daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Dış ticaret hacminin azalmasındaki önemli bir faktörde; konvertibl paranın SSCB'den bazı Doğu Avrupa ülkelerine kayması ile açıklanabilir. O yıllarda SSCB için Doğu Avrupa ülkeleri birer uydu ekonomi idiler. SSCB bazı politik nedenlerle bu devletleri ekonomik manada beslemek zorunda kalıyordu. Tabi ki bu tarz bir politikanın Kazakistan'a da ekonomik manada olumsuz

³⁷ Ричард Р. Дайон, (2010) ““Ржавый” Шелковый путь советского индустриального наследия”, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1283025900> (Erişim tarihi: 05.12.2010)

bir şekilde yansıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca Sovyetlerin Afganistan savaşının olumsuz ekonomik etkileri daha henüz geçmemiştir. Bazen krizlerin on yirmi yıla yayılarak devam ettiğini birçok iktisatçı zikretmektedir.³⁸

Sözü geçen kriz yıllarında yatırım faaliyetleri de hızla azalmaktadır. 1991 yılında duran varlıklara yapılan yatırımlar en az % 20 ile % 25 oranında azalacaktır. Özellikle düşük maliyetli yatırım hacimleri azalmıştır.

Sovyet mirasının diğer bir önemli özelliği de ağır kamu maliyetleridir. Üretimdeki düşüş nedeniyle dış ticaret gelirleri önemli miktarda azalmıştır. Her düzeyde devlet bütçesi giderleri artmıştır. Merkezi yönetimlerdeki gereksiz işçi çalıştırmadaki heveslilik hemen hemen her dönem görülen bir özellik olmuştur. Aynı zamanda sosyal programlar (sigorta, emeklilik vb.) için yapılan harcamalar artarken yerleşme politikası (Âdem-i merkezîyetçilik) Kazakistan'daki maliye politikalarına olumsuz bir şekilde yansımıştır. Sendika masrafları gibi bazı belirgin unsurlar neticesinde 1990'da bütçe açığı 120 milyar rubleyi aşacaktır. Bütçe açığı büyük ölçüde devlet bankalarından sağlanan kredi ile finanse edilmiştir. Nakit para arzı hacmi sabit kalırken haziran ağustos döneminde (1991) dolaşımda bulunan nakit miktarı 15 milyar ruble artmıştır. Ocak 1991 yılında toptan eşya ve perakende eşya fiyatlarında en az 2 kata varan bir artış gözlemlenmiştir. Kazakistan'da sözü geçen çöküş döneminde insanların gelirleri spiral bir şekilde azalırken giderleri mahmuzlanmış gibi üst seviyelere çıkmıştır. Kısaca insanlar Sovyetlerden fakirliği de miras olarak almıştır diyebiliriz. Tüm yaşanan gelişmeler aslında kapalı bir ekonominin³⁹ insanlara yaşattığı sıkıntılardır.⁴⁰ Kazakistan'ın o yıllardaki birçok

³⁸ Mason P. R., (1998), "Contagion effect: monsoonal effects, and jumps between multiple equilibria", Working Paper, IMF, p. 4-5 Bu konuda ayrıca şu makale okunabilir: İsmail Hakkı İşcan, (2011), "Finansal Liberalizasyon ve 2008 Küresel Mali Kriz İlişkisi ve Liberal Politikaların Geleceği", *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları, s. 448-476

³⁹ Bu konuda muazzam bir eser vardır. Karl Popper, (2008), "Açık Toplum ve Düşmanları", II cilt, Liberte Yayınları, İstanbul, s. 526

⁴⁰ Г.Явлинского, (1991): "Экономика СССР: преодоление наследия тоталитарной системы" Опубликовано в еженедельнике «Экономика жизнь», № 45, ноябрь, (выступление главы советской делегации Г.Явлинского на ежегодной сессии Международного валютного фонда МВФ и Мирового банка) Р. 5-6

istatistikî verisi incelendiğinde ilk 5 yıllık dönemde bazı bilgilerin eksik olduğu gözlenmektedir. Bir ülkede fiyat endeksleri ve enflasyon oranlarının belirlenmesi için güvenilir bir sistem kalmadığında ekonomik manada önünüzü de görmeniz çok zordur. Nitekim Türkiye,⁴¹ Sovyetlerin bu olumsuz mirasının izlerini silmek için Kazakistan’a teknik ve bilgi yardımında bulunarak bir İstatistik Kurumu kurulmasında yardımcı olmuştur. Birçok rakam o yıllarda resmi olarak tam büyüme rakamlarını bize vermemektedir.

⁴¹ Kazakistan Türkiye ilişkilerini çok boyutlu bir şekilde inceleyen bir eser için bkz. Bağdat Amrayev, (2011), “Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası”, Hayat Yayınları, s. 342

II. KAZAKİSTAN’IN EKONOMİK DEĞİŞİM SÜRECİ

B. GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN EKONOMİSİ

Geçiş ekonomisi ne demektir? Konuyu daha anlaşılabilir bir şekilde açıklayabilmemiz için öncelikle bu soruya bir cevap vermemiz gerekir. “Geçiş ekonomisi, piyasa ekonomisinin alternatifleri olan sosyalist veya karma ekonomilerin; küreselleşme çağında ve açık ekonomi koşullarında, kendilerini piyasa ekonomisine uyarlamaları sürecine verilen addır. Aslında yukarıda değinildiği üzere; sosyalist veya karma ekonomilerin piyasa ekonomisine geçmeye uğraşmaları, bilimsel gerçekleri kavramaları sonucunda kendi rızalarıyla olmamaktadır. Bir başka deyişle, geçiş ekonomisi sürecini başlatan, piyasa ekonomileri ile alternatifleri arasındaki rekabet sonunda, ikinci guruba dâhil ülkelerde iktisadi krizin ortaya çıkması; böylece karma ve sosyalist ekonomik örgütlenmelerin çökerek işlevlerini yitirmesidir.”⁴² Sovyetler Birliğinin dağılma sürecinde de benzer tip özellikler görülmüştür. Bu konuda Güneri Akalın şöyle demektedir: “Geçiş Ekonomileri’nin temel özellikleri şunlardır: Alternatif sistemlerin, yarattıkları israf nedeniyle küresel rekabeti kaybetmeleri ile kamu açığının, dış açıkla birlikte ortaya çıkması ve mevcut tüketim düzeyini sürebilmesi için iç ve dış borçlanmaya başvurmaları ile yüksek borç servis yükünün taşınamaz hale gelmesinin devalüasyona zorlaması; bunun sonucunda, milli gelirlerinin en az dörtte birini kaybetmeleri ve borç stokunun milli gelirlerini aşması, dahası yaygın işsizlik ve yoksullaşmadır. Aslında sosyalist ve devletçi karma ekonomilerde; planlama mekanizması etkin ve KİT’ler kârlı olmadıkları için, kamu sektörünün açıklarının iç ve dış borçlanma ile finansmanı; neticede borç servis yükünün taşınamaz hale geldiği sinyalini verince; sıcak paranın yurt dışına çıkmak istemesi ile kurlar üzerindeki baskı sonucu ortaya çıkan devalüasyona paralel olarak, milli gelirden düşme ve işsizlik söz konusudur. Ancak yapısal buhranda, konjonktürel krizlerden farklı olarak; kurların ve diğer makro dengelerin düzeltilmesi ile tekrar ekonomik istikrara, sürekli büyümeye kavuşmak ve işsizlik ile yoksulluğu yok etmek mümkün değildir. Çare, piyasa ekonomisine geçiş,

⁴² Güneri Akalın, (Eylül 2003): “Piyasa Ekonomisinin Neresindeyiz”, İşveren Dergisi, s.2-3, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=791&id=47 (Erişim Tarihi: 20.01.2011)

yani yapısal reformlardır. Ancak bu reformların yapılması ve piyasa ekonomisi koşullarına uyum süreci, en az on yıl alır.”⁴³ Geçiş ekonomisi bugün Rusya’da yer alıyor mu diye farklı bir soru da sorulabilir. Bu ve buna benzer sorular günümüz Kazakistan Ekonomisi içinde hala geçerliliğini korumaktadır. Kazakistan’da geçiş ekonomisinin doğurduğu sorunlar bir süre Rusya ekonomisiyle birlikte paralel bir geçiş dönemi olarak adlandırılabilir. Her şeyden önce, günümüze kadar (1985 tarihli Rusya geçiş sürecinin başından beri) değişimi devam eden Kazakistan’ın ekonomik hayatını anlamayı amaçladık. Bugüne kadar Kazakistan’da ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda köklü değişiklikler yapılmıştır.⁴⁴

Kazakistan’da 1985 yılından bugüne kadar işleyen ekonomik düzenin sürekli bir adaptasyon minvali üzere çalıştığı pek ala söylenebilir.⁴⁵ Bu dönemin değişim diyagramında en çok ekonomi yeteneklidir. Özellikle geçiş yıllarında tarım reformu ve özelleştirme ile fiyat istikrarı gibi diğer birçok konuda dönüşümler gerçekleşmiştir. Tam manasıyla Kazak ekonomisinin geçişi anı 1990 yılında resmen ilan edilmiştir.⁴⁶ Bu tarihten sonra ekonomik değişim prosesleri bir ivme kazanmıştır. Bu değişimlerin başlangıçtaki ilk “yansımalar”ı özellikle küçük işletmelerde görülmüştür. İleriki yıllarda daha kompleks kapitalist kurumsallaşmanın gerçekleştiğini söyleyebiliriz. (Kapitalist kurumsallaşmayı bankalar, büyük alış veriş merkezleri, özel okul ve hastanelerin kurulması manasında ifade ediyoruz.)⁴⁷

⁴³ Güneri Akalın, a.g.m., s.4

⁴⁴ Emine Gürgen, (1999), Economic reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan and Uzbekistan”, Occasional Paper, IMF, Washington DC, p.9

⁴⁵ Serik Akhanov And Liazat Buranbayeva, (1996), “Foreign Investment and Trade in Kazakhstan”, Bartłomiej Kamiński, Economic transition in Russia and the new states of Eurasia, 8. cilt, Sharpe, USA, p.136

⁴⁶ Martha Brill Olcott, (1995), “The Kazakhs”, Hoover Press, p.298

⁴⁷ Красникова Е.В., (2005): “Экономика переходного периода.”, М.: Омега-Л, Трансформационный спад и экономический кризис: общие черты и различия р. 98

Kazakistan ekonomisinin değişimin ilk yıllarında pek başarılı olduğu da söylenemez.⁴⁸ Konu hakkında benzer bir ülke olan Kırgızistan ile ilgili olarak Ertuğrul Acartürk ve Hakan Arslaner bir makale yazmışlardır. Bu makalede: “Kapalı bir ekonomik sistemden yeni çıkan geçiş ülkelerinde, planlı sistemin yapısından kaynaklanan sorunlar nedeniyle, ekonomik etkinlik için piyasa ekonomisi uygulaması karşısında başarısız olmaları doğal karşılanabilir. Bu ekonomiler 1990’ lı yıllardan bu yana devletin ekonomik sistemini değiştirmek amacı ile birçok reform uygulamaya çalışmışlardır. Ancak geçen 10 yıllık sürede edinilen tecrübeler reformların başarısını etkileyen birçok faktörün olduğu şeklindedir. Özellikle eski sistemin genel özellikleri, uygulanan reformların başarısı üzerinde hala önemli etkilerde bulunmaktadır.”⁴⁹ denilmiştir. Bu özellikler sözü geçen metinde şöyle sıralanmaktadır;

“Komünist partinin siyasi tekeli,

Sanayi sektöründeki tekелci yapı,

Tüketim mallarında kıtlık olgusu ve ürünlerin kalitesizliği,

Bastırılmış enflasyon,

Mali dengesizlikler ve gevşek bütçe kısıtı,

Sanayi sektöründe işsizliği teşvik eden sosyal güvenlik tedbirlerinin varlığı,

olarak sayılabilir. Reformların başarısı kuşkusuz bu unsurların ne ölçüde giderildiği ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, bu unsurların sırasıyla piyasa ekonomisi ortamını yaratacak boyuta çekilmesi gerekmektedir. Bunun için;

Siyasetteki tekелci yapının demokratik rekabetçi bir düzene,

İktisadi tekелci yapının rekabetçi firma düzenine,

⁴⁸ M. Akif Erdoğan, (2011), “Kazakistan Notları”, Kömen Yayınları, Konya, s.120

⁴⁹ Ertuğrul Acartürk ve Hakan Arslaner, “Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomideki Rolü Yabancı Sermaye ve Özelleştirme: Kırgızistan Örneği”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, I. Maliye s. 1–2 Konferansı. www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ertugrulhakan.doc (Erişim Tarihi: 20.01.2011)

Malların kıtlığının giderilmesinde serbest fiyat düzenine,

Mali dengesizliklerin azaltılması için mali disiplin ortamına,

Enflasyonla mücadelede sıkı para politikası uygulamasına,

Çalışmayı caydırıcı uygulamaların çalışmayı teşvik eden bir yapıya kavuşturulmaları, gerekmektedir. Bunlar yerine getirildiğinde ekonomide merkezi karar alma mekanizmasının yerine, özgürce ekonomik kararların alınabildiği liberal bir ekonomik sistemden bahsetmek mümkün olabilir.”⁵⁰ Kazakistan da 90’lı yıllardan itibaren çok partili hayata geçilmiş, rekabetçi firma düzeni benimsenmiş ve o yıllarda yaşanan dünyadaki Asya ekonomik krizinin olumsuz etkisini azaltmak için sıkı para politikaları uygulamaları gerçekleştirilmiştir.⁵¹

Tablo 8: Seçilmiş Geçiş Ekonomilerinde Reel GSYİH, (1992-1998 Değişme %)⁵²

Ülkeler	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Doğu Avrupa, Baltık	-4,1	0,7	3,5	5,3	4,2	3,5	3,9
OATC	-9,6	-9,7	-15,2	-5,9	0,08	-2,6	6,15
Kazakistan	-2,9	-10,4	-17,8	-8,9	1,1	1,8	2,7
Kırgızistan	-19,0	-16,0	-20,0	-5,4	5,6	10,4	5,9
Türkmenistan	-5,3	-10,0	-18,8	-8,2	-8,0	-25,0	12,0
Özbekistan	-11,1	-2,3	-4,2	-0,9	1,6	2,4	2,0

⁵⁰ Ertuğrul Acartürk ve Hakan Arslaner a.g.m.

⁵¹ Mikhail Alexandrov, (1999), “Uneasy alliance: relations between Russia and Kazakhstan in the post-Soviet era, 1992-1997”, Greenwood Publishing Group, P. 260

⁵² Bayram Güngör, “Post-Komünist Geçiş Sürecinde Dünyada Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Kalkınma Çabaları Ve Sonuçları”, SARAM Stratejik Araştırmalar ve Analiz Merkezi, s. 7-8, http://www.cesran.org/index.php?option=com_content&view=article&id=627%3Apost-komuenist-geci-suerecinde-duenyada-ve-orta-asya-tuerk-cumhuriyetlerinde-ekonomik-kalknma-cabalar-ve-sonuclar&Itemid=150&lang=tr, (Erişim tarihi: 20.01.2011)

BDT	-14,3	-9,3	-13,5	-4,9	-4,6	0,5	1,7
Ortalama	-10,5	-5,5	-7,1	-1,1	-1,3	1,6	2,5

Kaynak: Stern, 1998, s.2

Tablo 7’den de görüleceği üzere, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri geçişin başlangıç aşamasında diğer ülke grupları gibi reel GSYİH’nda negatif büyüme yaşamıştır. 1992 yılında -9,6 olan yüzde değişme, 1998 yılı itibarıyla 6,15 seviyesine ulaşmıştır. Bu ortalama bütün geçiş ekonomileri ortalamasından daha iyi bir değeri ifade etmektedir. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içinde en istikrarlı ülkelerin Kazakistan ve Kırgızistan oldukları görülmektedir. 1998 yılı itibarıyla, Türkmenistan’daki ekonomik büyüme dikkat çekicidir.”⁵³ Kazakistan diğer cumhuriyetlerle kıyaslandığında geçiş sürecinde daha istikrarlı bir politika izlemiştir. 1992 yılından itibaren GSYİH - %2,9’dan 1998 yılına gelindiğinde +%2,7 olmuştur. Başlangıç koşulları iktisadi büyüme ve kalkınmada uluslar arası farklılıkları açıklamada önemlidir. Kazakistan’ın daha öncede belirtildiği gibi başlangıç koşulları pek parlak sayılamaz. “Bu çerçevede ele alındığında geçiş ekonomileri son derece kötü durumdaydılar. Piyasa mekanizmasının nasıl çalıştığını bilen eğitilmiş insan sayısı son derece azdı. Ekonomik kalkınmayı sağlayacak yatırımların yapılması için gereken sermaye ve diğer altyapı unsurları yetersizdi. Ayrıca özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde halkın yeni uygulamalara olan tepkisi vardı. Bu nedenlerden dolayı ilk reform çabaları genellikle başarısızlıkla sonuçlanmıştır.”⁵⁴ Aynı durum şüphesiz sözü geçen yıllarda Kazakistan için de söz konusudur.

Geçiş Ekonomilerinde makroekonomik gelişmeler kayıt dışı ekonominin boyutlarını arttırmaktadır. Bu sürecin tarihsel perspektifi ise şöyledir; “Piyasa ekonomisine geçiş zorunluluğu, tarihi bir adım olarak sosyalist cumhuriyetlerin idarecileri ve halk tarafından kabul edilmiştir. Çünkü sosyalist sistemin merkezi planlı ekonomisi piyasa ekonomisiyle yarışta emek verimliliği veya halkın yaşam

⁵³ Bayram Güngör, a.g.m., s.9

⁵⁴ Bayram Güngör, a.g.m., s.13

düzeyinde, yani sosyal refah ekonomisine ulaşmada başlıca kriterlerde uzun yıllardan bu yana geride kalmaktaydı.”⁵⁵ Kazakistan da 1989’da Berlin Duvarının yıkılması ve bu sürecin Sovyetlere de yansısıyla “Geçiş Ekonomileri” denen bloğun içinde yer almıştır. Planlı merkezi devlet sistemi olan sosyalist ekonomi piyasa ekonomisi karşısında başarısız olmuştur. “Geçiş ekonomilerinin piyasa ekonomilerine dönüşüm sürecinde karşılaştıkları önemli problemlerden birisi de yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi düzeylerindeki hızlı artışlardır. Yolsuzluklar ile kayıt dışı ekonomi birbirini etkilemelerine rağmen, geçiş ekonomilerinde yolsuzluklardan kayıt dışı ekonomiye doğru bir nedensellik daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu artışlarda önemli bir paya sahip olan bavul ticareti ise, bir uluslararası kayıt dışı ekonomik faaliyet olup, 1990’lı yıllarda geçiş ekonomilerinin önderliğinde tırmanışa geçmiştir. Bavul ticaretinin merkezinde ise 1990 sonrası eski Sovyetler Birliği ülkelerinde oluşan büyük toptancı pazarlarının bulunduğu görülmektedir. Harun Bal, söz konusu pazarları bireysel gözlemler çerçevesinde Kırgızistan Bışkek’teki Dordoy pazarı örneğinden hareketle incelemektedir. Bu incelemenin ortaya çıkardığı en önemli sonuç ise, büyük toptancı pazarların oluşum, gelişim ve varlıklarını devam ettirebilme mekanizmasının gerisindeki en önemli unsurun ekonomik yolsuzluklar olduğudur. Dolayısıyla, bu çalışma geçiş ekonomilerinde yolsuzluk ve kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilme sürecinin en önemli halkalarından birisinin de büyük toptancı pazarların ıslah edilmesi sürecinden geçeceğini iddia etmektedir.”⁵⁶ Kazakistan’ın geçiş ekonomisi döneminde kayıt dışılık sorunu önemli ölçüde 1995’e gelindiğinde azalmıştır. Zamanla sistemin yerine oturduğunu söyleyebiliriz. Harun Bal’ın çalışmasındaki benzer özellikler o yıllarda Kazakistan’da bulunmamız hesabıyla tarafımızdan da bizzat gözlemlenmiştir. Aynı durum Çimkent Eyaletindeki “Halk Pazarı” için de geçerlidir. Bu pazara getirilen malların büyük çoğunluğu Çin, Özbekistan ve Türkiye’den temin edilmekteydi. Ve malların çoğu gümrük kontrollerine tabi olmadan ülkeye sokuluyordu. Özellikle bu mallar rüşvet verilerek

⁵⁵ Harun Bal, (2004): “Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Kayıtdışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği” İktisat İşletme ve Finans, Bilgesel Yayıncılık, vol. 19 (219), pages 72-92.

⁵⁶ Harun Bal, a.g.e., s.72

ülkeye sokuluyordu. Daha o yıllarda bu işten karlı çıkan bir Kazak oligarkının varlığından dahi söz edilebilir. Kazakistan'daki kayıt dışı ekonominin boyutları 1990 yılında %22,2- 1993'te: %29,8-1994'te: %34,2 ve 1995 yılına gelindiğinde %38,2 olarak gerçekleşmiştir.⁵⁷ Düzenli bir artışın olduğu hemen fark edilmektedir. “Yolsuzluk, son yıllarda Dünyanın gündemini işgal eden en önemli konulardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekten Avrupa Konseyinde ve Birleşmiş Milletlerde yolsuzlukla ilgili olarak yapılan çalışmalarda, bu kriminolojik ve sosyolojik olayın basit bir rüşvet veya başkaca bir haksız menfaat temin etmenin ötesinde, demokratik rejimleri tehdit eden, gelir dağılımını bozan hatta ekonomik düzeni kökünden sarsan bir olgu olduğu kabul edilmiştir. Yolsuzluk, Kara para, Rüşvet, Kaçakçılık gibi her türlü yasadışı yollardan elde edilen gelirler bir ülkede kayıt dışı ekonomi kanalıyla yasal sisteme aktararak çeşitli yöntemlerle aklanarak ekonomik ve siyasal sistem üzerinde yozlaşma ve gelir dağılımını bozukluğa neden olmaktadır.”⁵⁸ Konuya genel bir giriş yaptıktan sonra, Sovyet dönemindeki Kazakistan'ın ekonomik sistemini daha özel bir kavram olan “Merkezi Devlet Ekonomisi”⁵⁹ terimiyle açıklamak gerekiyor.⁶⁰

1. Merkezi Devlet Ekonomisi ya da Mülksüzlük

Geçiş dönemi yıllarında Kazakistan Ekonomisi “ekstansif bir ekonomiden intansif bir ekonomiye geçiş sancıları yaşayan, entegre olmamış, giderek artan

⁵⁷ Adem Kalça ve Bayram Güngör, “Geçiş Ekonomilerinde Kayıtdışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları”, s.10

[http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF%20yay%C4%B1nlar%C4%B1m\(2\)/Ge%C3%A7i%C5%9F%20Ekonomilerinde%20Kay%C4%B1td%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi_underground%20economy%20and%20transtation%20economy.pdf](http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF%20yay%C4%B1nlar%C4%B1m(2)/Ge%C3%A7i%C5%9F%20Ekonomilerinde%20Kay%C4%B1td%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi_underground%20economy%20and%20transtation%20economy.pdf) (Erişim tarihi: 20.01.2011)

⁵⁸ Kayıt Dışı Ekonomi Takip Merkezi, “Kayıt Dışı Ekonomi Yolsuzluk İlişkisi”, s.1 <http://www.kayitdisiekonmi.com/onsoz.html> (Erişim tarihi: 21.01.2011)

⁵⁹ Edmund Valpy Knox Fitzgerald, Marc Wuyts, (1988), “Markets within planning: socialist economic management in the third world”, Routledge, P. 171

⁶⁰ Sovyet döneminde merkezi devlet ekonomisini daha kapsamlı bir incelemesi için bkz. Michael Ellman, Vladimir Kontorovich, (1998), “The destruction of the Soviet economic system: an insiders' history”, M.E. Sharpe Press, p. 326

uyuşmazlıklara sahip bir iktisadi yapıdadır.”⁶¹ Kazakistan’ın merkezi devlet ekonomisini tam manasıyla kavrayabilmek için Sovyet Ekonomik modelinin bu dönemdeki temel göstergelerine değinmemiz gerekir; “Merkezi sosyalist plana dayalı bir ekonomiye sahip olan SSCB’nin ekonomik temelini üretim araçlarının sosyalist mülkiyeti oluşturur. Dünyanın ABD’den sonra ikinci büyük ekonomik gücüne sahip SSCB’de işsizlik ve enflasyon yoktu. SSCB’de tarım önemli etkinlik alanlarından birini oluşturur. Etkin nüfusun %15’lik bir bölümünün çalıştığı tarımda, ana işletme biçimleri, kolhozlar ve sovhozlardır. 1981’de 1/3,3 milyon hektar toprağı işleyen 25.900 kolhoz ve 327,5 milyon hektar toprağı işleyen 21.600 sovhoz vardır. Tarım yapılan toprakların %60’ının riskli topraklarda yer alması, tarım üretiminde öngörülen hedeflere ulaşamamasına yol açmaktadır. Tarım alanlarının önemli bir bölümü buğday ekimine ayrılmaktadır. Tarımsal etkinlik içinde önemli bir yer tutan hayvancılık alanında kolhoz ve sovhozların yanı sıra buralarda çalışanların sahip oldukları bireysel topraklarda yapılan üretim de önem taşır. Nitekim sığır üretiminin %43,2’si kolhozlarda, %35,8’i sovhozlarda, %21’i özel bahçelerde; domuz üretiminin %43’2’si kolhozlarda, %34,5 sovhozlarda , %22,3’ü özel bahçelerde; koyun üretiminin %36’sı kolhozlarda, %46’sı sovhozlarda, %17,5’u özel bahçelerde gerçekleştirilir. Balıkçılıkta dünyada 2. sırada yer alan SSCB’de bu alanda 400’ü aşkın kolhoz etkinlik göstermektedir. Dünyadaki balıkçılık tesislerinin %22’sine sahip olan SSCB’de 600 balık işleme tesisi olan gemi ve balık taşıma gemisi vardır. 260’a yakın bilimsel araştırma gemisi bu alanda etkinlik göstermektedir. Tutulan balık miktarı 1981’de 9,412 milyon ton dolayındaydı. Ülke yüzölçümünün %40’a yakın bölümünü kaplayan ormanlar da, 1984’de 280 milyon m³lük üretimde dünya kereste üretiminde SSCB’nin birinci sırada yer almasını sağladı. SSCB dünyanın en zengin yeraltı kaynaklarına sahip ve en büyük maden üreticisi ülkesiydi. Taşkömürü, turba, petrol, doğalgaz, demir cevheri, çinko, nikel ve boksit rezervleri bakımından dünyada birinci ya da ilk birkaç ülke arasında yer alır. En büyük petrol yatakları Volga ile Ural arasında, Kafkasya’da (Bakü, Groznyj) Batı Kazakistan’da (Emba) ve Sahlin adasında yer alır. Doğalgaz yatakları ise, Kuzey

⁶¹ İlhan Uludağ, Vildan Serin, (1990): “SSCB’ndeki Türk cumhuriyetlerinin sosyo-ekonomik analizleri ve Türkiye ile ilişkileri”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, s.86

Kafkasya’da (Stavropol), Ukrayna’da (Şebelinsk), Özbekistan’da (Gazli) ve Volga bölgesinde yoğunlaşır. En önemli taş kömürü havzaları Donbas, Kuzbas, Kansk-Açinsk, Karaganda, İrkutsk, Peçora ve Güney Yakutistan’dır. Demir cevheri yatakları, Kursk bölgesinde, Krivoy-Rog havzası’nda, Urallar’da, Kazakistan’da ve Sibirya’da yoğunlaşır. Manganez Cevheri yatakları, Gürcistan’da (Çiatursk) ve Ukrayna’da (Nikopolsk); Güney Urallar’da ve Batı Kazakistan’da; titan, Urallar, Ukrayna ve Sibirya’da; bakır, Kazakistan’da, Urallar’da ve Transbaykal’da; kurşun ve çinko, Kazakistan’da; nikel, Kola Yarımadası’nda, Sibirya’da Norilsk bölgesinde ve Urallar’da; Kobalt Tuva’da; Kalay, Transbaykal’da ve Uzakdoğu’da bulunur; elmas, Yakutistan’da çıkartılır. Ağır sanayi temeline dayalı Sovyet sanayisi, ülke çapında yeraltı kaynaklarına bağlı olarak gelişti. Belli başlı metalürji tesisleri, Donbas-Kriyov-Rog, Ural-Kuzbas, Ural Karaganda kombinalarıdır. Moskova, Leningrad ve Kriyov-Rog’da demiryolu malzemesi, otomobil, tekstil makineleri ve silah fabrikaları; Volga Vadisi’nde (Gorki, Kazan, Saratov ve Volgograd) otomobil, traktör, tarım makineleri işletmeleri; Urallar’da (Nijni-Tagil, Sverdlovsk, Çelihabinsk) silah, otomobil, iş makineleri fabrikaları; Türkistan’da (Taşkent) tarım makineleri işletmeleri; Sibirya’da (Novosibirsk, İrkutsk, Kuzbas) iş makineleri, tarım ve demiryolu araçları fabrikaları metalürjiye bağlı imalat sanayisini oluşturur. Makine yapımında ABD’den sonra 2. sırada yer alan SSCB, 1975’de 232.000 dolayında takım tezgâhı üretmekteydi. 1982’de üretilen türbinlerin toplam gücü 17.300.000 kw’dı. ABD’den sonra dünya üretiminde kimya sanayii alanında 2. sırada yer alan SSCB, bu dalda birçok ürün bakımında en önde bulunmaktadır. Hafif sanayi çerçevesinde 1984’de 11,8 milyar m2 tekstil ürünü, 1982’de 730 milyon çift ayakkabı, 1984’de 118.000 biçerdöver, 1,2 milyon motosiklet, 5,5 milyon bisiklet ve motorlu bisiklet 4,4 milyon fotoğraf makinesi, 70 milyon saat, 9,4 milyon radyo ve pikap, 9 milyon TV, 4,5 milyon çamaşır makinesi, 5,7 milyon buzdolabı üretildi. Son yıllarda SSCB petrol, dökme demir, yapay gübre, çimento, traktör, biçer-döver, dizel ve elektrikli lokomotif, yünlü kumaş ve deri ayakkabı üretiminde dünyada birinci sıradaydı. Son yıllarında dünya sanayi üretiminin %20’si SSCB’de üretilmekteydi.”⁶²

⁶² Wikipedia, “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ekonomisi”,
<http://books.google.com/books?id=pQ4sAAAAMAAJ&q=S.S.C.B.'ndeki+T%C3%BCrk+cumhuriyet>

Tabi ki bu devasa büyüklükteki ekonominin mutlak sahibi sosyalist devlet idi. Ve şahsi bir mülkiyet söz konusu dahi olmamıştır. Karl Marx'ın öngördüğü Komunal toplum felsefi manada asla Sovyetler Birliği olmamıştır. Marx'ın Das Kapital'de özelliklerini anlattığı Komünist toplumu ve ekonomik yapısı aslında bir ütopyadır. Das Kapital giderek devletin varlığının ortadan kalktığı bir ekonomik yapıyı savunurken Sovyetlerin sistemi merkezi ve daha kapsamlı bir devlet aygıtına dönüşmüştür. Bu modelin sistemli bir eleştirisi için İngiliz Filozof Karl Popper'in hacimli eseri “Açık Toplum ve Düşmanları” adlı eseri okunabilir.

Kazakistan yaklaşık olarak 80 yıl kadar merkezi devlet ekonomisi ile yönetilmiştir. “Merkezi Planlama Modeli, bir plan modeli olarak ancak belli bir sisteme bağlı ülkelerde söz konusudur. Bu ülkeler merkezi bir plana sahip sosyalist ülkelerdi.”⁶³ Bu ülkeler genel olarak bazı özellikleri ile serbest piyasa ekonomilerinden ayrılmıştır. Kazakistan da 90'lı yıllara değin bu merkezi planlama modeli uygulanmıştır. Örneğin ekonomide tercih ve rekabet serbestliği yoktur, gelir sahiplerinin gelirin tasarrufunda bir karar verme hakları olmamıştır, her türlü kapital ve malın mülkiyeti devletin idaresindedir, piyasa mekanizması (Adam Smith'in ifadesiyle görünmez el) yoktur, mal ve hizmet fiyatları merkezi yönetimce belirlenirdi, biriken gelirin taksimatı yine Parti teknokratları tarafından yapılmıştır, (Bu sınıfa aslında bir Parti Burjuvazisi de denilebilir. Dönemi daha iyi anlayabilmek için Türkiye'deki tek parti sistemiyle bu sınıf kıyaslanabilir. Tek Parti siyasetinin bir tezahürü olarak çekirdek “Kadro” ekibi 50'li yıllara kadar yönetimde mutlak söz sahibi olmuştur.) kısaca ifade etmek gerekirse tüm planlama o yıllarda Kazakistan'da

lerinin+sosyo-ekonomik+analizleri+ve+T%C3%BCrkiye+ile+ili%C5%9Fkileri&dq=S.S.C.B.'ndeki+T%C3%BCrk+cumhuriyetlerinin+sosyo-ekonomik+analizleri+ve+T%C3%BCrkiye+ile+ili%C5%9Fkileri&hl=tr&ei=dys4TbrhFMbC4gabksjvCg&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=1&ved=0CCoQ6AEwAA (Erişim tarihi: 12.01.2011)

⁶³ Kutluk Kağan Sümer, (1992): “Merkezi planlı ekonomilerden piyasa ekonomisine geçişte planlama ve bağımsız devletler topluluğundaki Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi potansiyelleri”, İstanbul Üniversitesi · Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s.1

devlet tarafından yapılmıştır. 1990 yılına değin Kazakistan Ekonomisinde her hangi bir serbestîye yoktur.

“Bilindiğı gibi, uygulama açısından ekonomik sistemler, genel olarak bir uçta tamamen devlet mülkiyetinin olduğu ve fiyatlar, kaynak dağılımı ve kaynak etkinliğı kararlarının tamamen merkezi bir otorite tarafından verildiğı ‘Merkezi Planlama Ekonomileri’, diğer uçta bu kararların tamamen piyasa tarafından verildiğı ve özel mülkiyet ve teşebbüsün tam anlamıyla egemen olduğu ‘Piyasa Ekonomileri’ ve 1930’lu yılların sonlarından itibaren yaygın bir uygulama alanı bulan Keynesyen analizlere dayalı ‘Karma Ekonomiler’ şeklinde sınıflandırılmaktadır.”⁶⁴ Geçiş dönemi yıllarında kelimenin tam manasıyla bir “mülksüzlük durumu” söz konusudur. O yıllarda insanlar ev, dükkân, arazi vb. taşınmaz mallara sahip değillerdi. “Mülk” kelime olarak, vakfa ait olmayıp doğrudan doğruya birinin malı olan yer veya yapı demektir. Ya da başka bir manada “mülksüzlük durumu”ndan, devletin egemenliğı altında bulunan toprakların bütünü, ülke anlaşılmalıdır. “Mülksüzlük” sosyolojik manada tüm bu eşyanın aidiyetine dair olan sahiplik hakkının devlet tarafından gasp edilmesidir. Kazakistan’ın geçiş ekonomisi dönemindeki mülksüzlüğünü Kutluk Kağan Sümer’in görüşlerinden hareketle şöyle sıralayabiliriz: Merkezden belirlenen fiyatların kısıtlıkları tam yansıtmaması ve yüksek enflasyon, dışa kapalılık, Rublenin çevrilgen olmayışı, senelerce süren sosyalist idare sonunda her şeyin devletten beklenmesi, (Buna ontolojik tembellik diyebiliriz.), özel mülkiyetin ve müteşebbislerin yokluğu, mülkiyetin oluşturulmasında sermaye azlığı, yabancı sermaye ile kalkınmanın mahsurları, özel sermaye sahiplerini ticaret yapmaya iten sebepler, bütçe açıkları, finansal sistem ve bankacılığın yokluğu, kalite ile ilgili meseleler, (Burada kendi gözlemlerimize dayanarak malların çeşit azlığını da dile getirebiliriz.), verimsizlik, aşırı istihdam ve yapısal işsizlik, işgücü yönetimi ve kontrolündeki hatalar, artan savunma harcamalarının büyümeye negatif etkisi vb.⁶⁵

⁶⁴ Ertuğrul Acartürk ve Hakan Arslaner, a.g.m., s.2

⁶⁵ Kutluk Kağan Sümer, a.g.e., s.80-111

Kazakistan'daki mülksüzleşme konusuna farklı bazı yaklaşımlar da olmuştur. Örneğin Demet Dinler'in Joma Nazpary'in "Sovyet Sonrası Karmaşa: Kazakistan'da şiddet ve mülksüzleşme" kitabı için yazmış olduğu makale; "Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle gerçekleşen mülksüzleşme mi?" diye bir hayli ilginç bir başlık taşıyor. Sözü geçen makalenin bakış açısını yansıtmaması açısından şu pasaj oldukça ilginçtir: " Reel Sosyalizmin çözülüşünden sonra yeniden inşa edilen Doğu Avrupa ülkeleri ve eski Sovyetler Birliğine bağlı Orta Asya Cumhuriyetleri'nin öyküsü 1990'lar boyunca liberaller tarafından 'otoriter bir yapıdan demokratikleşmeye geçiş süreci' olarak yazıldı. Kapitalist gelişme ve serbest piyasa ekonomisiyle demokrasi arasında doğrudan bir bağ kuran bu yaklaşım aslında bu ülkelerde ortaya çıkan yeni iktidar ve eşitsiz güç ilişkilerini de meşrulaştırmış oluyordu. Joma Nazpary'in kitabı, bu yaklaşımın ne kadar temelsiz olduğunu, önermelerinin ve beklentilerinin birer yanılsamadan ibaret olduğunu ispatlıyor. Kitap, yaşanan dönüşüm sürecinde kapitalist sömürü ilişkilerinin çok acımasız işleyen ve hızla mülksüzleştiren niteliğini, ampirik bir çalışmanın yardımıyla gözler önüne seriyor."⁶⁶ Bu çalışmanın ampirik olduğunu söylemek sanıyoruz ki fazla iddialı bir önermedir. Çünkü kitap sanki kişisel kanaatleri doğrulamak için katılımcı gözlem yapmıştır. Kişisel gözlemler hiçbir bilimsel dayanağı olmadan genelleştirilmiştir. Bu ise son derece yanlıştır. Joma Nazpary'in feminist bir duyarlılıkla yazmış olduğu bu sayfalar, eminim ki birçok Batılı okura ilgi çekici ve egzotik gelecektir. Bu tip bazı metodolojik hatalar dışında, konu hakkında alan çalışmalarının azlığı dikkate alınırsa yine de bizce önemli bir eserdir bu kitap. Dinler'in makalesinde kitaptan alıntılanan şu pasaj oldukça dikkat çekicidir: "Yeniden yapılanmanın bir başka özelliği ise her şeyin demokratik bir süreç içinde değil, Eski Kazak komünist seçkinlerin kurdukları şebekeler arasında geçen sert rekabet koşullarında, cambazlık ve el altından yapılan işlemlerle gerçekleştiriliyor

⁶⁶ Demet Dinler, (2003): "Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle gerçekleşen mülksüzleşme mi?", Paraksis, (Kapitalizm ve Demokrasi) Yaz-Güz, Sayı 10, s. 367-374

olması. Anayasa ve seçimlere rağmen devlet otoriter eğilimlere sahip.”⁶⁷ Burada anlatılan durumun bazı ülkeler için gerçekliğini, son 2010 yılında, Kırgızistan da yaşanan olaylar bir kez daha göstermiştir. Kazakistan hızla yaptığı reformlarla ekonomik istikrarı sağlayarak, halkının yaşam memnuniyetini ve refah seviyesini arttırmış böylece şimdilik bu tip karışıklıklardan uzak durmayı başaramıştır.

2. Ekonomik Kaos Dönemi (Ayrılma)

Demokratik kapitalizme geçişin ilk aşamalarında, kaos neticesinde ekonomileri sarsılmış eski komünist rejimlerde çeşitli reformlar öne sürülmüştür. Ekonomik kaos, kurulu merkezi devlet ekonomisinden (Sosyalist Sistem) piyasa ekonomisine geçişten sonra yaşanan genel durumu ifade etmek için bazı Sovyetolog ve Orta Asya uzmanlarının ortaya attığı bir teoridir. Kazakistan’ın 90’lı yıllarda bağımsızlığını kazanması kendi isteğinden ziyade Rusya’nın sırtındaki yükü hafifletmesiyle alakalıdır. Hatta o dönemin bazı uzmanları ekonomik kaos nedeniyle Orta Asya rejimlerinin kapitalizmi dahi terk edebileceği varsayımını göz önünde bulundurmuşlardır. Bu dönemde zaman zaman piyasa ekonomisi karşıtı, sade vatandaşların hiçbirinin kolaylıkla ayırt edemeyebileceği uygulamalar dahi olmuştur. Kazakistan’da vatandaşlar ne yazık ki bu kaos döneminin uygulamaları için hükümeti cezalandıramamışlardır. Benzer tuhaflıklar 1991 yılında bazı Doğu Avrupa ülkelerinde de (Macaristan, Polonya ve Çekoslovakya) görülmüştür.⁶⁸

Ülkenin Sovyetlerden ayrılmasından önce bir dizi ekonomik ve sosyo-yapısal değişiklikler olmuştur. Bu dönemin en önemli devlet adamı Mihail Gorbaçov’dur. “Bu sebeptendir ki, Gorbaçov, bir yandan siyasal sistemin yapısını değiştirerek yakasını Komünist Partisi’nin hegemonyasından kurtarmaya çalışırken, diğer yandan da ekonomik yapının değiştirilmesi ve bu yapıya, Gorbaçov’un kafasında tasarladığı şeklin verilebilmesi için ekonomik alanda da kademe kademe tedbirler almaya

⁶⁷ Joma Nazpary, (2002): “Sovyet Sonrası Karmaşa: Kazakistan’da şiddet ve mülksüzleşme” Ç. Sadi Somuncuoğlu, İletişim Yay., İstanbul, s. 203

⁶⁸ Raymond M. Duch, (1995): “Economic Chaos and the Fragility of Democratic Transition in Former Communist Regimes”, The Journal of Politics, Vol.57, No.1, February, Pp. 121

başladı. Glasnost (açıklık, şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden inşa, yeniden yapma), öngörülen yeni ekonomik sistemin iki temel ilkesini teşkil etmiştir.”⁶⁹

Kazakistan’ın Sovyetlerden ayrıldığı zaman insanların gündelik hayatta yaşamış olduğu kargaşa ortamını ifade etmek için o günleri yaşayan bir tanığın ifadeleri (Dr. Asanbaev Erik’in) aynen şöyledir: “Plastik torbalar her yerdeydi. Mecaz anlamda değil, kelimenin tam anlamıyla herkesin yanında taşıdığı bir plastik torba bulunurdu. Plastik torbalar dahi kıt bulunduğu için pazarlarda ayrı satılıyordu. Bir müşteri aynı torbayı birkaç farklı alışveriş için kullanabiliyordu. Eskiden bizde alışverişe giderken çantaları, torbaları yanımızda taşımamız gerekmezdi. İnsanlar en küçük şeylerin dahi hesabını yapmaya başlamışlardı. Ve bu bizim Sovyetler Birliği’nin çökmesinin ardından, Almatı’da , (Kazakistan) hayatımızı nasıl ikame ettirdiğimizin çarpıcı bir örneğiydi.”⁷⁰ Aslında bu pasajda genel hatlarıyla bir sefalet durumu ifade edilmektedir. Hatta o yıllarda konuştuğumuz birçok Kazak vatandaşı eski Sovyet dönemi günlerinin hasretini çektiklerini bizzat ifade etmişlerdir. Kapitalizmin birçok nimetleri yanında böylesine vahşi boyutları da vardır. İnsanların emekli maaşları yaşanan gecelik krizler neticesinde aniden yok olabiliyordu. Aslında “Ekonomik Kaos” Kazak halkının II. Dünya savaşıdan sonra yaşamış olduğu en büyük trajedidir. Fabrikalar çalışmadığı için insanlar, un, yağ, şeker vb. temel ihtiyaçlarını dahi zorlukla temin edebiliyorlardı.

Yıllar geçtikçe (1995’li senelerde) bu kaos ortamı yavaş yavaş kaybolmaya başlamıştır. Sonraki yıllarda insanlar Kazakistan’ın Sovyetler olmadan da yapabildiğini öğrendiler. Yaşanan gelişmeler daha farklı sorunlar doğursa da ekonomik durum iyileştikçe insanlar Sovyet dönemindeki çarpıklıkları da sorgulamaya başlamıştır. 1995’ten sonra ekonomi belirgin bir şekilde değişmiştir. Ekonominin temel göstergeleri olan tarım, sanayi, ithalat ve ihracat gibi değişik sektörler hızla gelişmeye başlamış ve yatırımlar ivme kazanmıştır. Sovyetler

⁶⁹ Fahir Armağanoglu, “20.Yüzyılın Siyasi Tarihi: Glasnost ve Perestroyka”, <http://www.e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=1093092.1137832.3250170.0.0.php> (Erişim Tarihi: 22.12.2010)

⁷⁰ Asanbaev, Erik. "An Alternative Persepective on the Economic Development of Kazakhstan." Central Asia in Transition. Armonk: M.E. Sharpe, 1996. 227-236

Birliği'nde, Kazakistan Ekonomisi Sovyet egemenliği altında iken, yeni dönemde Kazak egemenliği altına girmiştir. SSCB' inde Kazakistan'ın muazzam ve bakir kaynakları ya da imalat mamulleri veya yarı mamulleri SSCB'nin diğer bölgelerine sevk edilirdi. Petrol ve diğer doğal kaynakların işlenmesi başka ülkelere kurulan fabrikalar ile sağlandığı için bu cevherlerin değeri ülke ekonomisine katkı yönünden son derece az veya değersiz kalmıştır. Öyle bir ekonomik politika izlenmiştir ki Kazakistan tamamen SSCB'ye bağımlı hale getirilmiştir. Bu süreç büyük çöküşe kadar devam etmiştir. İşte kelimenin tam manasıyla Kazakistan'daki "Ekonomik Kaos" ortamını böylesine verimsiz bir sistem doğurmuştur.⁷¹

Sovyetler Birliği'nin dağılma günlerinde, Mihail Gorbaçov, karşı karşıya oldukları ekonomik sorunların farkına vardı ve Sovyetler Birliği'nin idari politikalarını değiştirmek için çalıştı. Kazakistan, kelimenin tam manasıyla Glasnost (açıklık, şeffaflık) ve Perestroyka (yeniden inşa, yeniden yapma) dönemine hazırlıksız yakalanmıştır. Hatta Gorbaçov'un bu kararı verirken kendilerine danışılmadan yapıldığı için Nazarbayev ona açıkça sitem etmiştir. Kazakistan resmen 16 Aralık 1991 tarihinde SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan ettiğinde, ülke büyük bir karışıklık içine girdi. Dr Erik Asanbaev Başkan Yardımcısı olarak sorunu şöyle ortaya koyar, "Bizim zamanımız veya tecrübemiz olmadan dağılma başladı, biz hazırlıksız yakalandık. Geçmişte sosyoloji ve siyaset biliminin ihmali yüzünden ülke çok zarar aldı. Post-Sovyet devletleri değişikliklerin nasıl bir toplumsal sonuç doğuracağını bilmiyorlardı. Bu dönemin gerçekçi bir değerlendirmesini yapmak gerekiyor... " O yıllarda hemen hemen her şey bir şekilde durdu. Ekonomik çöküş, açlık ve gerçek olanaklardan yoksunluğu kendilerine sundu. Bunlardan kaçınılmış olmasına rağmen, her türlü kaynağın eksikliği tüm ülke tarafından acı bir şekilde hissedildi.

Sonuç olarak, Kazakistan ekonomisinin çehresi, Sovyetler Birliği'nin bir parçası olarak ilk günlerinden bu yana çok değişti. Ülke ilk yıllara göre bugün çok daha

⁷¹ Rumer Boris, (1996): "Central Asia in Transition". Armonk: M.E. Sharpe, P.p. 273-275, Bu konuyla alakalı ayrıca aynı kitap içinde şu makale de okunabilir: Arystan Esentugelov "Kazakhstan: Problems and Prospects of Reform and Development" P.p 166-198

kararlı ve kendine yeterlidir. Ülke üretim bakımından bir yetkinliğe kavuşmuş olup, sağlıklı bir şekilde ihracat ile döviz bakımından da oldukça karlıdır. Bununla birlikte, kaynakların daha dikkatli kullanılması gerekmektedir. Yakın bir gelecekte doğal zenginliklerin bitebileceği göz ardı edilmemelidir. Eğer bu dikkate alınmazsa Kazakistan bir kez daha ekonomik zorluklarla karşı karşıya kalabilir. Günümüz düşünüldüğünde Kazakistan'ın başlangıçtaki ekonomik kaos dönemini atlattığını söyleyebiliriz.⁷²

3. Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi

Burada genel manada Geçiş Dönemi Kazakistan Ekonomisine bölüm başında değindikten sonra o yıllardaki (1985–1995 yıllarını kastediyoruz.) bazı makroekonomik verilerden hareketle bir analiz yapmaya çalışacağız. “Sosyalist tipi ekonomi krize girdiği 1980’li yıllarda bugünkü Türk Cumhuriyetlerinde başlayan ekonomik reformlar, Sovyet Birliği’nin yıkılmasıyla da devam etmiştir. Bu sefer sisteminin ıslahından çok, sistemi tamamen değiştirmeye yönelik olan reformlar, sosyalist piyasa ekonomisinden serbest piyasa ekonomisine geçişini amaçlamıştır. Bu geçişi gerçekleştirmeye çalışan ülkelerin ekonomilerine geçiş ekonomileri, yaşadıkları döneme ise geçiş dönemi denilmiştir. Geçiş döneminde başlıca hedefler fiyatların ve dış ticaretin serbestleştirilmesi, özelleştirme, makro ekonomik istikrarın sağlanması, piyasa kurumlarının oluşturulması idi. Özellikle hammadde zengini ülkelerin geçişi başarıyla tamamlayacakları ve büyük miktarda yabancı yatırımları çekip hızla gelişecekleri sanılmıştır. Ancak gerçek çok daha farklıydı. Kimsenin daha önce denemediği geçiş dönemini yaşamak zorunda kalan yeni devletler, bir yandan ekonomik sorunlarla, bir yandan yeni devlet olmanın sorunlarıyla boğuşuyordu. Üstelik hammadde zenginliği hızlı gelişmeye de sebep olmamıştır.”⁷³

⁷² Rit Nosotro, “Kazakhstan's Changing Economy”, <http://www.hyperhistory.net/apwh/essays/cot/t3w30econkazakhstan.htm> (Erişim Tarihi: 12.12.2010)

⁷³ Anar Somuncuoğlu, (2003): “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/a57.html> (Erişim Tarihi: 22.12.2010)

Bağımsızlıklarını kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri'nin ekonomileri, her ne kadar Rusya'ya bağımlı olsalar da, bağımsız gelişmeye başlamıştır. “Bunun nedeni Rusya'nın yüz yıldan fazla süren hükümdarlığıdır. Kazakistan 260 yıldan fazla Rusya'nın sömürgesi altında kalmıştır.”⁷⁴ Sovyetler Birliği'nin ekonomik sisteminde Kazakistan'ın ürettiği ürünler içinde mineraller en baskın hammadDEDİR. “1989 yılında Kazakistan tüm kömür rezervinin %19'unu ve tüm Sovyetler Birliği'nin demir cevheri üretiminin %10'unu elinde bulunduruyordu. İlginçtir ki ülke tüm hammadde petrol üretiminin %4'ünü ancak karşılayabilmiştir. 1990'ların başında yeni petrol ve gaz alanlarının bulunmasıyla bu oran biraz daha artmıştır. Yine de mineraller hala en önemli zenginlik kaynağıdır. Bunlardan başka uranyum, krom, çinko ve bakır önemli ikincil rezervlerdir. Kazakistan, ekonomisiyle Orta Asya'daki en geniş ve kentleşmiş ülkedir.”⁷⁵ 2007 yılı itibariyle bazı makroekonomik göstergeler açısından ülkenin durumunu kısaca özetleyecek olursak; GSYİH 101.700 mil US\$, Kişi başına düşen GSYİH 6.548 mil US\$, büyüme oranı %8,7 enflasyon %11, işsizlik %7.3, Dış borç 96.369 mil US\$, bütçe açığı -1.4, ödemeler dengesi -3.051 mil US\$, Ticaret Dengesi 15.100 mil US\$ rakamlarına ulaşmıştır.⁷⁶ Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin benzerlerinden ayrı tutulması gereken özellikleri vardır. “Kazakistan'da bağımsızlığın kazanılmasından sonra, müteşebbisliğin gelişmesi, piyasa ekonomisine geçiş için gerekli olan yasal, kuramsal ve insan gücü ihtiyacının izafi olarak gelişmesi Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ve ticari ilişkiler için daha uygun bir zemin hazırlamıştır. Kazakistan'da ise yaklaşık 150 Türk firması, otel, iş merkezi, konut, hastane gibi tesislerin inşaatı, telekomünikasyon, gıda, tuğla, demir çelik, bakır, tekstil, demir ve petrol sanayi

⁷⁴ Gumpel, W. (1998), “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, Avrasya Etüdleri Dergisi, Sayı 13, İlkbahar, Ankara, s.19.

⁷⁵ Wandel, Jürgen and Kazbogarova, Bogatos, “Kazakhstan: Economic Transformation and Autocratic Power”, George Mason University Press, Mercatus Policy Series, Country Brief No:4, Virginia (July 15, 2009), p. 4

⁷⁶ Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan: Statistical Yearbook of Kazakhstan (Astana: Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2006); Kazakhstan za gody nezavisimosti, Almaty, National Bank of Kazakhstan (www.nationalbank.kz), Ministry of Finance (www.minfin.kz). (Erişim tarihi: 05.06.2010) P. 43

konularında faaliyet göstermektedir. Kazakistan'da 1992 yılında Emlak Bankası'nın %35'lik katılımıyla Türkiye-Kazakhstan International Bank kurulmuştur. 1993 yılında da Ziraat Bankası'nın %94'lük katılımıyla Kazakhstan-Ziraat International Bank kurulmuştur. 1998 yılında ise Demirbank'ın %99.97'lik katılımıyla Demir-Kazakhstan Bank kurulmuştur. Maliye Bakanlığı, TİKA, OECD işbirliğinde gerçekleştirilen Ankara Çok Taraflı Merkezi Vergi Eğitim Programına Kazakistan'dan 76 uzman katılmıştır.”⁷⁷

Orta Asya bölgesi yüzyıllar boyunca, her zaman büyük güçlerin çıkarlarının kesiştiği bir jeopolitik saha olmuştur.⁷⁸ Bölgede Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile birlikte ekonomik ve siyasi alanlarda özerklik kazanan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan gibi birçok yeni devlet vardır. Orta Asya'da bu yeni devletlerin ortaya çıkışı bölgede siyasi iklimi oluşturan ülkelerin jeostratejik, siyasi ve ekonomik alanlarda çıkar çatışmalarına girmelerine neden olmuştur. Bu sorunlar spesifik cevaplar gerektiren pek çok konuyu oluştuyordu. Bu minvalde en önemli sorunlar şunlardır:

- 1) Yeni bölgesel gerçekler ışığında İslam'ın kültürel rolü nedir?
- 2) Rusya, Çin, Türkiye ve İran'ın bölgede nasıl bir rol oynaması beklenebilir?
- 3) Ekonomik değişim sürecinde bölge devletlerinin ne tip bir rolü olacaktır?
- 4) Gelişmekte olan doğal kaynaklar ve diğer devletlerin emelleri nelerdir?⁷⁹

Görünüşe göre bu soruların yanıtları, gelecekte bu ülkelerin ekonomik ve siyasi gelişme süreçlerini belirleyecektir. Soruların cevapları bölge ülkeleri için

⁷⁷ Kabasakal, Ö. (2001), “Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Ve Ticari İlişkileri”, Avrasya Etüdleri Dergisi, Sayı 20, (Bağımsızlığın 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri Özel Sayısı) Yaz, Ankara, s. 38–43.

⁷⁸ Buyukakinci E. (2000), “Patterns of Integration in Central Asia”// Perceptions, Mar.-May, Vol.5. P. 162;

⁷⁹ Масанов Н., Чеботарев А. Политические аспекты евразийства // Центральная Азия и Кавказ 2000. N1(7). С.163-167; Усов А. Иллюзии и реальность. О становлении союза Белоруси и России // Свободная мысль. 1998. N4 (1473), С.41.

küreselleşme süreci ile birlikte ele alınmalıdır.⁸⁰ Küreselleşme ile birlikte geçiş döneminde Kazakistan'da toplumun maddi yaşam standardı değişik sebeplerden etkilenmiştir. Bu dönemde ekonomik krizi, göç akışları ve göç eğilimlerinin korunması gibi konular daha da derinleştirmiştir diyebiliriz. Planlı pazar ekonomisine geçiş süreci genel nüfus için bir şok etkisi yaratmıştır. Bu sürecin aşılması diyebiliriz ki ilk on yılı kapsamıştır. Kazakistan ekonomisi yıllarca Sovyet döneminde merkezi bir sistem ile idare edilmiştir. Her ne kadar bağımsızlık kazanılmış olsa da ilk on yıl boyunca Rusya ile karşılıklı bir bağımlılık söz konusudur diyebiliriz. Kazakistan için asıl beklenti ekonomik bağımsızlığı elde etmektir.⁸¹

Kazakistan'ın ekonomik kalkınma süreci düşünüldüğünde, görünüşe göre hala bir "gerçek" ekonomik bağımsızlıktan söz etmek ilk on yıl boyunca biraz zordur. Kazakistan'da piyasa ekonomisine planlı geçiş süreci yeterince sancılı olmuştur. Buna ek olarak, bu süreçte biz bir adaptasyon, bireyselleşme ve entegrasyon yapısını görmekteyiz.⁸² Aslında bu durumun, Orta Asya bağımsızlığını yeni kazanmış tüm devletler için geçerli olduğunu söylemek bir abartı olmaz. Pazar ekonomisine adaptasyon süreci Kazakistan'da belli ekonomik gruplar arasında sorun oluşturmuştur. Aynı Rusya'da olduğu gibi yeni ekonomik oligarklar yaratılmıştır. Bizim düşüncemize göre bu, ekonomik adaptasyon sürecini yavaşlatan bir etkidir. Sonraki yıllarda kurulan BDT'nin Rusya karşısında en önemli eksikliği; batık maliye ve ekonominin iyileştirilmesi için birlikte hareket etmek için birleşik bir strateji eksikliğidir diyebiliriz. Kazakistan için ulusal egemenlikte kazanılan başarı ekonomik bağımsızlığın bir şartıdır. Yani bu aşamada ekonomik olarak Kazakistan'ın durumu biraz daha farklıdır diyebiliriz. Örneğin Özbekistan kapalı bir toplum modelini benimsemişken, Kazakistan açılımcı bir ekonomik politika

⁸⁰ Токаев К. Под стягом независимости. Алматы: Билим, 1997. - 736 с.

⁸¹ Назарбаев Н. Евразийский союз: идея, практика, перспективы. 1994-1997. М., 1997, стр.175

⁸² Буторина О. Интеграция СНГ. Применим ли опыт Европейского Союза? // Свободная мысль. - XXI, 1999. N6 (1484). С.43-54;

izlemiştir. Orta Asya bölgesinin diğer ülkeleri ekonomik bir “asimilasyon”a uğrarken, Kazakistan geçiş dönemi sancılarını daha kolay atlatabilmiştir diyebiliriz.⁸³

Kazakistan için adaptasyon sürecinin başlangıcı 8 Aralık 1991 tarihinde imzalanan “Belovejskaya Anlaşması” olmuştur. Bu anlaşma ile ekonomik olarak Orta Asya ülkeleri SSCB’den kopmuş oldu. Daha sonra yaşanan olaylar piyasalarda bir karmaşa ve kriz yaratmıştır. Bu durum karşısında Sovyet Cumhuriyetleri’nin liderleri sadece 5 gün sonra yani 13 Aralık 1991 tarihinde yeniden bir araya geldiler. Sonraki günlerde yeni bir denge oluşturmak amacıyla çeşitli sendikalar ile devlet kuruluşları 21 Aralık 1991 tarihinde (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan) Almatı Deklarasyonunu imzaladılar. Aynı günde açıklanan bir bildiriyle “BDT”nin (Bağımsız Devletler Topluluğu) kurulacağı ilan edilmiş oldu. 21 Aralık 1991 yılında Baltık Devletleri ve Gürcistan hariç, tüm eski Sovyetler Birliği Cumhuriyetleri bu anlaşmayı imzaladılar.⁸⁴ Daha sonra 1993 yılında “Gürcistan da bu anlaşmayı imzalamıştır. Üye ülkeler sırasıyla; Azerbaycan, Beyaz Rusya, Ermenistan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan (ortak üye), Rusya Federasyonu ve Ukrayna (de facto) devletleridir. 2008 Güney Osetya Savaşı ile başlayan ve Rusya ile aralarında çıkan savaş sonrası Gürcistan Cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili, Bağımsız Devletler Topluluğundan (BDT) çıkmaya karar verdiklerini açıkladı. 15 Ağustos 2008 yılında Gürcistan Meclisi, Bağımsız Devletler Topluluğu'ndan ayrılma kararını onayladı ve ayrıldı. Gürcistan'ın Bağımsız Devletler Topluluğu üyeliği resmen 17 Ağustos 2009 yılında sona ermiştir. BDT pazarı yaklaşık 240 milyonluk nüfusu ile dünyanın en büyük pazarları arasında yer almaktadır.”⁸⁵

⁸³ Арбатов А. (2000), “Национальная безопасность России в многополярном мире // Мировая экономика и международные отношения.”, N10. С.21-28; H.Shirazi. Security Arrangements in Central Asia and the Caucasus // Amu-Darya. Fall 2000. Vol.4. No.6, P. 212-220

⁸⁴ Назарбаев Н. (1997), “Евразийский союз: идея, практика, перспективы. 1994-1997.”, М., стр. 176

⁸⁵ Bağımsız Devletler Topluluğu,
http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_Devletler_Toplulu%C4%9Fu
 (Erişim Tarihi:09.03.2011)

Aslında BDT topluluğu bir nevi AB gibi ekonomik bir birliktelik kuruluşudur. “BDT’ye üye ülkelerin, çok yönlü işbirliğine yaklaşım farklılıkları ve gündemlerindeki sorunlara bölgesel çözüm arayışları gibi nedenlerden dolayı, katılımcıların sayısı ve daha etkin işbirliğinin sağlanması için bazı farklı devletlerarası oluşumlara gidilmiştir. Söz konusu oluşumlar: Ortak Ekonomik Alan Anlaşması (OEA):Beyaz Rusya, Kazakistan, Rusya ve Ukrayna arasında Ortak Ekonomik Alan Kurulmasına Dair Anlaşma (anılan ülkelerin devlet başkanları tarafından 19 Eylül 2003 tarihinde Ukrayna'nın Yalta şehrinde imzalanmıştır, bu anlaşma üye ülkeler arasında serbest ticaret bölgeleri kurulmasını, mal ve hizmet ticaretinde sınırlamaların kaldırılarak, ortak gümrük ve ticaret politikaları uygulanmasını hedeflemektedir). Avrasya Ekonomik Topluluğu (AET)(Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya ve Tacikistan arasında gümrük birliğinin sağlanmasını takiben ortak ekonomik alanın kurulmasını hedef almıştır. Topluluğun kuruluş anlaşması 10 Ekim 2000 yılında imzalanmış, Mayıs 2001 yılında yürürlüğe girmiştir. Mayıs 2002 yılında Moldova ve Ukrayna, Nisan 2003'te ise Ermenistan AET'ye gözlemci olarak katılmışlardır. Entegrasyon Komitesi Rusya'nın başkenti Moskova'da ve Kazakistan'ın Almatı kentinde faaliyet göstermektedir. Mayıs 2002 yılında AET Devletlerarası Konseyi tarafından alınan karar gereğince (DTÖ’ ye üye olan Kırgızistan hariç olmak üzere) Topluluk üyeleri devlet başkanları seviyesinde Dünya Ticaret Örgütü'ne katılım konularını koordine etmektedirler. AET'nin faaliyetlerinin iyileştirmesi ile ilgili güncel konuları ele alan 27 Nisan 2003 yılı AET Duşanbe zirvesinde onaylanan Avrasya Ekonomik Topluluğu, 2003–2006 yılları için öncelikli geliştirme programı uyarınca enerji, ulaşım, tarım gibi reel sektör işbirliğinin hızlandırılmasını hedef alınan konular arasında bulunmaktadır.⁸⁶ Bu sürecin Kazakistan için 1991 ve 1993 yılları arasında en önemli ekonomik yapılanma hamlesi olduğu söylenebilir. Topluluk içinde ortak bir para birimi kullanmak niyetinde olsalar da; (1992 içinde tek bir para sistemi ve parasal birlik yaratma niyeti üzerinde çeşitli belgeler imzalanmış olmasına rağmen bu kanıtı, tek "ruble" bölgesinden Kazakistan tutarlı bir şekilde savunmuştur.) sonraki yıllarda ülkeler kendi mili para birimlerine geçmeyi

⁸⁶ http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_Devletler_Toplulu%C4%9Fu (Erişim Tarihi:09.03.2011)

tercih etmişlerdir. Örneğin Özbekistan “Som” kullanırken, Kazakistan Milli Para birimi olarak “Tenge”yi tercih etmiştir.⁸⁷ Bu yıllar bazı Rus ekonomistlerce adaptasyon sancılarının yaşandığı dönem olarak tanımlanmıştır.

Kazakistan bu sancılı adaptasyon dönemini 1995’li yıllara değin atlatmak için bazı önlemler almış ve diğer ülkelere göre başarılı bir politika izlemiştir. Ülke kendi öncelikleri doğrultusunda yeni bir ekonomik sistem inşa etmeye başlamıştır. Bunun yanında başta ABD, İngiltere, Almanya ve Fransa gibi daha gelişmiş ülkeler ile dış ilişkilerin ekonomik bağlamda geliştirilmesine odaklanılmıştır. Yabancı yatırımcıyı ülkeye çekebilmek için bir takım kolaylıklar sağlanmıştır. Aynı durum Kazakistan tarafından Türkiye ye de kısmen sağlanmıştır.⁸⁸ Amerika, İngiltere ve Almanya gibi ülkeler BDT ülkelerine bu bağlamda pek bir ilgi göstermişlerdir. 1993-1998 arası dönemde sadece ABD bağlamında dış ticaret cirosunun; Azerbaycan’da %59,7 (1155 milyon \$) Kırgızistan’da %8,3 (83 Milyon \$) Özbekistan’da %3,4 (167 milyon \$) ve Kazakistan’da %2,5 artarak 1200 Milyon \$’a çıktığı görülmüştür. Üstelik bu dönemde dünyada eski Sovyetler Birliği ülkeleriyle ekonomik ilişkilerin yavaşlatılması yönünde bir eğilim olmasına rağmen söz konusu rakamlar gerçekleşmiştir. Ortak çözülme politikası bağlamında 1990 ile 1995 yılları arasında geçiş dönemi sosyal, ekonomik, siyasi ve insani çıkarların varlığına rağmen BDT için öngörülen ve imzalanan düzenlemeler ve anlaşmaların tam manasıyla uygulanması söz konusu olmamıştır.⁸⁹

⁸⁷ Назарбаев Н. А.г.е. s. 176,

⁸⁸ Буторина О. Интеграция СНГ. Применим ли опыт Европейского Союза? // Свободная мысль. - XXI, 1999. N6 (1484). С.43-54;

⁸⁹ Арбатов А. Национальная безопасность России в многополярном мире // Мировая экономика и международные отношения. 2000. N10. С.21-28; H.Shirazi. Security Arrangements in Central Asia and the Caucasus // Amu-Darya. Fall 2000. Vol.4. No.6, P.212-220;

III. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN EKONOMİK YAPISI

C. KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ'NDE EKONOMİK YAPI

Kazakistan, tüm Orta Asya ülkelerinin ekonomik yapısı düşünüldüğünde bölgede geniş çaplı piyasa reformlarını uygulayan ilk BDT ülkesidir. Hatta kendi vatandaşlarının şahsi olarak gayrimenkul edinmelerini sağlayan sistemi Rusya'dan bile bir yıl önce hayata geçirmiştir.⁹⁰ Bölgedeki diğer ülkelerle Kazakistan'ın durumu karşılaştırıldığında, ekonomik açıdan bağımsızlık sonrası en memnuniyet verici gelişmeler hiç şüphesiz Kazakistan'da görülmüştür. Bu ülkenin gelişim çizgisi ve vaat ettiği istikrar yönüyle birçok ülke için cazip bir yatırım potansiyeline sahip olduğu aşîkârdır. Ayrıca ülke doğal kaynaklardan zengin olmasına karşın, bu kaynaklar henüz kullanıma sunulamadığı için Kazakistan Cumhuriyeti, ekonomik problemlerin giderek yoğunlaştığı bir ortamla karşı karşıyadır. Rusya ile ortak paraya geçilmesi konusunda daha BDT kurulurken ortak bir karar almış olmalarına rağmen bu durum hala hayata geçirilmiş değildir.⁹¹

Kazakistan 1995 yılından itibaren geçiş sürecini yavaş yavaş atlatmış ve kendi ayakları üstünde durmaya başlamıştır. “Bazı uzmanlar tarafından yeni bir Asya Kaplanı olarak nitelendirilmekte olan Kazakistan önemli petrol ve doğal gaz rezervleriyle dünya enerji pazarları için büyük önemi haizdir. Önümüzdeki on yıl içinde Kazakistan dünyanın en önde gelen petrol üreticisi ve ihracatçılarından biri olmaya adaydır. Ancak Kazakistan'ın esas hedefi küresel ekonomiyle bütünleşebilecek yüksek katma değerli ve yüksek teknolojiye sahip modern ve çok yönlü bir ekonomi oluşturmaktır. Enerji sektörü bu amaca ulaşmak için iyi bir temel olarak görülmektedir. Kazakistan ekonomisinin bakış açısı; uluslararası ekonomik ilişkilerle bütünleşmeye yönelik, dünyada benzeri olmayan enerji ve mineral kaynakları ve endüstri ve tarım ürünlerinin ihracatı konusunda geniş imkânları verimli kullanılarak, ülkenin transit potansiyeline uygun istihdam ve farklı alanlarda

⁹⁰ Halim Nezihoğlu, (1999) “Geçiş sürecinde Orta Asya Türk cumhuriyetleri”, Alfa Basım Yayım Dağıtım, s. 256

⁹¹ A. Ahat Andican, (1996) “Değişim sürecinde Türk dünyası”, Emre Yayınları, 6. cilt/Ufuk Dizisi, s. 149

yüksek kaliteli uzmanların sağlanabilirliği. Kazakistan, Sovyet döneminde bir tarım ülkesi, askeri endüstrinin önemli rol oynadığı Sovyet ekonomisine hammadde sağlayıcısı konumunda idi. 20 yıllık bağımsızlık döneminde temel ekonomik muhteva merkezi planlamadan Pazar ekonomisi sistemine geçiş idi. 1992'den berisıra piyasalar üzerindeki hükümet kontrolünü ortadan kaldırma ve devlet işletmelerini özelleştirerek serbest piyasa ekonomisini tesis etmeye yönelik ekonomik reform programını aktif bir biçimde uygulaya geldi. Kazakistan günümüzde BDT ülkeleri içinde bu açıdan en ileri gitmiş ülke olarak kabul edilmektedir. Kazakistan BDT içinde en başarılı reformcu ülkelere biridir ve Orta Asya ile BDT ülkeleri içinde en sağlam bankacılık sistemine sahip bulunmaktadır. Ekonomi politikalarında müdahaleci stratejiler izleyen Kazak hükümetinin temel amacı, petrol gelirlerini kullanarak, ekonominin enerji dışındaki sektörlerini kalkındırmak, bu sayede ekonomide çeşitlilik sağlamak ve ekonominin petrole ve dolayısıyla dünya petrol fiyatlarına olan aşırı bağımlılığını kırmaktır. Bu amaç doğrultusunda 2003 yılında açıklanan ve 2015 yılına kadar olan dönemi kapsayan 'Yenilikçi Endüstriyel Kalkınma Programı' ile Kazakistan GSYİH' sindeki büyümenin yıllık tabanda yüzde 8'in üzerinde tutulması ve ekonominin çeşitlendirilmesi hedeflenmektedir. Program dâhilinde turizm, petrol ve doğalgaz donanımı, gıda, tekstil, taşımacılık ve lojistik sektörleri öncelikli sektörler olarak belirlenmiş ve yeni teknolojiler kullanılarak bu alanlarda projeler geliştirilmeye ve hayata geçirilmeye başlanmıştır. Sadece 2004 yılında söz konusu program çerçevesinde gerçekleştirilmiş olan projelerin sayısı 204'tür. 'Yenilikçi Endüstriyel Kalkınma Programı' dâhilinde başta imalat sektörü olmak üzere enerji dışı sektörlerin kalkındırılmasını amaçlayan beş yeni devlet kuruluşu oluşturulmuştur. Bunların başlıca; Kazakistan Yatırım Fonu ve Ulusal Yenilik Fonu'dur. Bununla birlikte özel sektörün gelişimine de ağırlık verilmektedir. Cumhurbaşkanı Nazarbayev, 18 Şubat 2005 tarihinde yapmış olduğu ulusa sesleniş konuşmasında stratejik hedeflerinin rekabet gücüne sahip ülkelere birisi haline gelmek olduğunu ve bu nedenle devlet ile özel sektör arasında karşılıklı güven ve ortak çıkarlara dayalı ortaklık ilişkileri kurulması gerektiğini belirtmiştir. Su anda özel sektörün GSYİH içindeki payı % 65, toplam istihdam içindeki payı ise % 75 seviyesindedir. Kazakistan'da enerji sektörüne gelen yabancı yatırım sayesinde, bu sektör hızla

gelişmiştir. Su anda ülkede sanayi üretimin yüzde 50'sini petrol ve petrol ürünleri oluşturmaktadır. Enerji sektöründeki gelişme ve ülkeye giren yabancı sermayenin artması, makroekonomik reformlarla desteklenince, Kazak ekonomisi 2000 yılından itibaren yüzde 9'un üzerinde yıllık ortalama büyüme oranlarına ulaşmış ve bu performansı ile reel büyüme anlamında dünyanın Çin'den sonra en hızlı büyüyen ikinci ekonomisi olmuştur. Bağımsızlığından beri ABD ve Avrupa ülkeleri ile ilişkilerini kuvvetlendirmeye çalışan Kazakistan, günümüzde dış ekonomik ilişkilerinde Rusya'yı daha ön planda tutmaktadır. Bunun sebebi Rusya'nın Kazakistan'ın başlıca ticaret ortağı ve Kazakistan'ın petrolünü dünya pazarlarına ulaştırmak için kullandığı başlıca geçiş ülkesi olmasıdır.”⁹²

1. Nüfus

Kazakistan'ın 2011 yılına kadar olan demografik verileri incelendiğinde belli bir şekilde istikrarlı olarak nüfusunun arttığı gözlemlenmektedir.

Tablo: 9 Kazakistan'ın Demografik Verileri; 2005-2011

Konular	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Toplam Nüfus	15.074.767	15.219.291	15.396.878	15.571.506	15.776.492	16.433.800
Nüfus Kümeleri:						
Kent	8.614.651	8.696.520	8.833.249	8.265.935	8.395.108	-
Kır	6.460.116	6.522.771	6.563.629	7.305.571	7.381.384	-
Doğumlar	278.977	301.756	321.963	356.575	357.552	366.210
1 000 Kişide	18	20	21	23	22	-
Ölenler	157.121	157.210	158.297	152.706	142.780	145.945
1000 Kişide	10	10	10	10	9	-
Tabii Nüfus Artışı	121.856	144.546	163.666	203.869	214.772	220.265

⁹² “Kazakistan Ekonomisi”, <http://www.kazakhstan.org.tr/> (Erişim Tarihi: 14.03.2011)

1 000 Kişide	8	9	11	13	13	-
Evlenenler	123.045	137.204	146.379	135.280	140.785	146.443
1 000 Kişide	8	9	9	9	9	-
Boşananlar	32.377	35.834	36.107	35.852	39.466	41.617
1000 Kişide	2	2	2	2	2	-
Göç Dengesi						
Gelenler	373.434	361.788	365.137	390.777	406.251	-
Gidenler	350.766	328.747	354.175	389.660	398.749	-
Göç Farkı	22.668	33.041	10.962	1.117	7.502	-
Dış Göç						
Ülkeye Göç	74.807	66.731	53.397	46.404	41.485	41.883
Ülkeden Göç	52.139	33.690	42.435	45.287	33.983	26.675
Dış Göç Farkı	22.668	33.041	10.962	1.117	7.502	15.208

Каунак: Ә.А. Смайылов (2010) “2009 ЖЫЛҒЫ ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ХАЛЫҚ САНАҒЫ” Қысқаша қорытындылар, Статистикалық жинақ. /Редакциясын басқарған; Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі / Астана, - 110 б. (2009 yılından sonraki veriler tarafımızdan güncellenmiştir.)

2005 yılında 15.074.767 olan nüfus 2011 yılında 16.445.000'e çıkmıştır. Kazakistan hükümeti doğum oranını arttırmak maksadıyla 3'den daha fazla çocuk sahibi olanlara çeşitli yardımlar yapmaktadır. 2009 yılında kentte yaşayanların sayısı 8.395.108 iken köyde yaşayanların sayısı 7.381.384. Yine aynı yıl doğumlar 1000'de 22 iken ölümler sadece 1000'de 9'dur. 2010 yılında tabii nüfus artışı 220.265 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında 146.443 kişi evlenmiş, 41.617 kişi boşanmıştır. Tüm genel nüfus düşünüldüğünde oldukça yüksek bir boşanma oranı vardır. Bu ise aile bağlarının yeterince güçlü olamaması ile açıklanabilir. Yine 2010 yılında ülkeden başka bir ülkeye 26.675 kişi göç etmiştir. Ülkeye ise 41.883 kişi gelmiştir. Yani Kazakistan'ın göç alma potansiyeli yüksektir diyebiliriz. Burada dikkatimizi çeken 2008 yılı dış göç farkı olmuştur. 2008 yılında bu fark sadece 1.117 kişi iken 2009 yılında 7.502'ye çıkmış ve 2010 yılında ise 15.208 kişi olmuştur.

2. Ekonomik Yapı

1999-2000 yıllarında, hatırlanacağı üzere Rusya büyük bir ekonomik kriz yaşamış ve bu kriz diğer komşu ülkeleri de etkilemiştir. Kazakistan ekonomisi bu krizi hızla atlatarak büyümeye geçmiştir. 2000 yılında %9,6'lık bir büyüme hızı yakalayan Kazakistan 1990-1995 döneminden sonra ilk kez muazzam bir şekilde gelişmeye başlamıştır. Toplam Sanai Üretimi % 14,6 artmış, hammadde üretiminde bu oran % 21,5 olmuştur. İmalat sanayinde ise bu oran %15,6 artmıştır. Daha çarpıcı bir örnek vermek gerekirse makine yapımı sektöründe %63,3 oranında bir gelişme ve büyüme yaşanmıştır. Bunun yanında hayvancılık ve tarım sektöründe giderek bir küçülme yaşanmıştır. Kazakistan'ın krizi bu kadar kolay atlatmasında bazı etken unsurlar vardır. Bunlardan en önemlisi dünyadaki petrol fiyatlarında yaşanan artıştır. 2000 yılında Kazakistan ekonomisi bir Tenge devalüasyonu yaşamıştır. Bu ise Kazak mallarının diğer ülke malları karşısında rekabet gücünü arttırmış ve küçük esnafı korumuştur. Ayrıca 1998 yılından itibaren devlet yeni bir sanayi politikası uygulamaya koymuş ve yerli üreticiyi desteklemeye başlamıştır. Krizden çabuk toparlanmada petrol ve diğer doğal kaynaklar etkili olmuş olsa da bu bir nevi Kazak ekonomisinin zaaf noktasını da ortaya koymaktadır. Şöyle ki bu bize Kazak ekonomisinin petrole dayanan bir zafiyet unsuru olduğunu göstermektedir.⁹³ Yaşanan kriz döneminden sonra Kazakistan ekonomisi bir nebze olsun bir dengeye oturmuştur. Şimdi bazı göstergeler eşliğinde Kazakistan ekonomisini analiz edebiliriz.⁹⁴

Tablo: 10 Kazakistan GSYİH (Cari US \$)

⁹³ Anar Somuncuoğlu, (2001-2002), "Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi", Avrasya Dosyası, Kırgızistan Kazakistan Özel, cilt 7, Sayı:4, Kış, s. 46

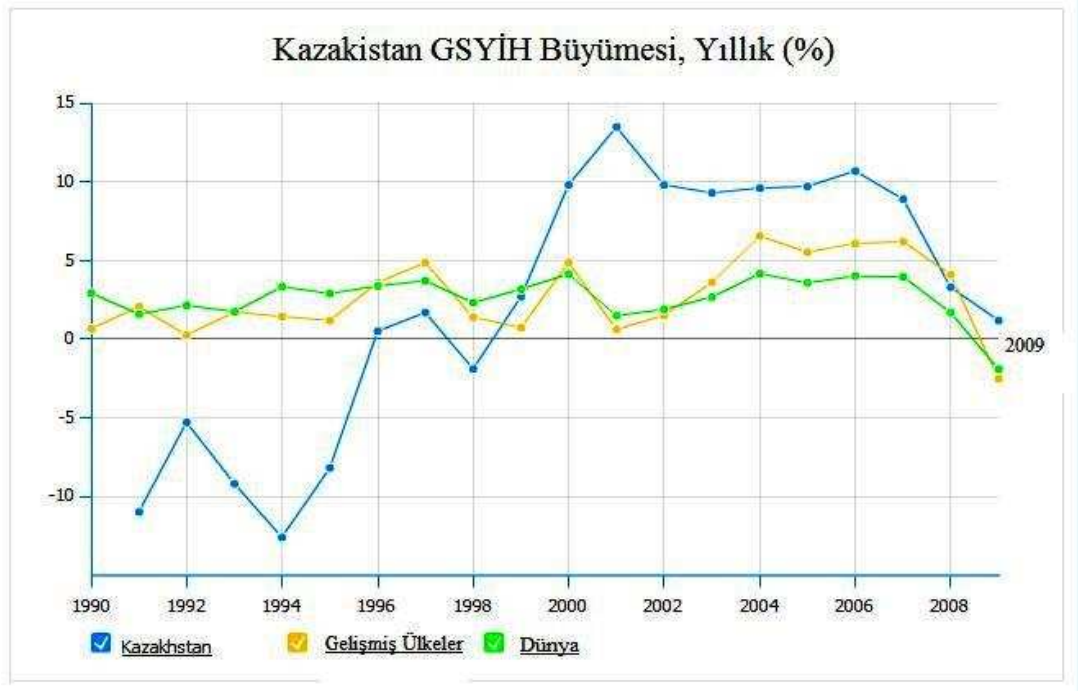
⁹⁴ Kazakistan'ın ekonomik profilinin kısa bir analizi için bkz. Murat Çokgezen, Gül Berna Özcan, (2008), "Orta Asya'da Girişimcilik Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri", İstanbul Ticaret Odası Yayınları, s. 175

Kaynak: Data and Statistics for Kazakhstan, (Dünya Bankası verilerinden yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.) www.worldbank.org (Erişim tarihi: 15.03.2011)

Kazakistan'ın GSYİH 1990 yılında 26.932 milyar \$ olup, 2003 yılına kadar hemen hemen aynı çizgide gitmektedir. 2003 yılında GSYİH 30.833 milyar \$ olan rakam 2008 yılında; 133.442 milyar \$'a çıkmıştır. 2008 ve 2009 yılında başlayan dünya piyasalarındaki genel kriz sebebiyle grafik eğimi düşüşe geçmiştir. 2009 yılında GSYİH sadece 109.155 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında açıklanan resmi rakamlara göre bu değer; 107.000 milyar dolar olmuştur.

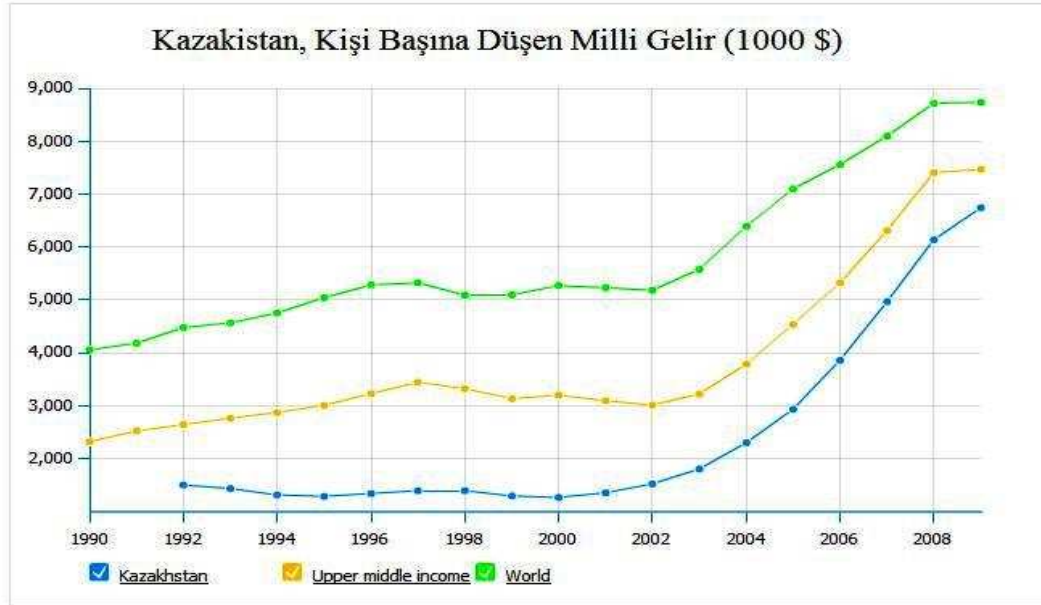
Tablo: 11, Kazakistan GSYİH Büyümesi, (Yıllık %)

Kaynak: Data and Statistics for Kazakhstan, (Dünya Bankası verilerinden yararlanılarak tarafımızdan oluşturulmuştur.) www.worldbank.org (Erişim tarihi: 15.03.2011)

Kazakistan'ın GSYİH' daki yıllık büyüme 1998'den itibaren pozitif yönde bir ivme kazanmıştır. 1998'de %-1.9, 1999'da %2.7, 2000'de %4.87 ve en son 2001'de %13.5 olmuş sonra tekrar düşmeye başlamıştır. GSYİH'nın sektörel dağılımı ise tarım için %6, Sanayi için %42,8 ve Hizmetler için %51,2'dir. (2010 yılı) Benzer düşüş eğilimi 2011'e kadar hemen hemen bütün dünya devletlerinde görülmektedir. Kazakistan GSYİH büyüme oranı özellikle 1999'dan sonraki yıllarda dünya ortalamasının üzerindedir. GSYİH'nın büyümesine paralel olarak kişi başına düşen milli gelir de sürekli artmıştır. Örnek vermek gerekirse; 1992'de yani bağımsızlık kazanıldığı tarihlerde Kazakistan'ın kişi başına düşen milli geliri 1500 \$'dır. Aynı tarihte dünyada kişi başına düşen milli gelir ortalaması ise (Atlas Metodu) 4474 \$'dır. Bu seviye Kazakistan'da 2002 yılına kadar genellikle aynı düzeyde seyretmiş ve bu tarihten sonra yükselmiştir. 2009 yılı itibariyle ülkede kişi başına düşen milli gelir 6740 \$'a çıkmıştır. 2009 yılında dünya ortalaması ise 8741 \$ dolardır. Bu yükselmeye en çok petrol gelirlerinin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Aşağıdaki tabloda 2002'den bu yana gözlemlenen artış belirtilmiştir.

Tablo: 12, Kazakistan, Kişi Başına Düşen Milli Gelir (1000 \$)

Kaynak: Data and Statistics for Kazakhstan, www.worldbank.org (Erişim tarihi: 15.03.2011)

Kazakistan'ın ekonomik gelişimini analiz etmemiz için bakmamız gereken bir diğer gösterge de enflasyondur. Tezimizin ilk kısımlarından hatırlanacağı üzere geçiş döneminin 1995 yılına değin sürdüğünü söylemiştik. Aşağıdaki grafikte bu durum açık bir şekilde görülmektedir. Yıllar itibariyle enflasyon değişim oranlarının yüzdeliği şöyledir. 1991 %96.36, 1992 % 1472.22, 1993 % 1243.46, 1994 % 1546.73, 1995 % 160.89, 1996 %38.9 ve daha sonraki yıllarda düşerek devam etmiştir. 2010 yılında Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı geride bırakarak tüketici fiyatları artışında lider olmuştur. 2010 yılının ilk yarısındaki dönemde Kazakistan'da tüketici fiyatları yüzde 4.4 oranında artmıştır. Kazakistan'ı takip eden Özbekistan'da ise yüzde 4, Ukrayna'da yüzde 3.3, Estonya'da yüzde 3, Tacikistan'da yüzde 2.8, Letonya'da yüzde 2.2, Azerbaycan'da yüzde 2.1, Gürcistan'da yüzde 2, Litvanya'da yüzde 1.8 oranında tüketici fiyatları artışı gözlemlenmiştir. 2011 yılı ocak, şubat verilerine göre enflasyon oranı % 8.4 olarak açıklanmıştır.⁹⁵ Kazakistan'ın Merkez Bankası Başkanı Grigoriy Marchenko bu

⁹⁵ En Yüksek Enflasyon Kazakistan'da <http://www.ekotrent.com> (Erişim Tarihi:14.03.2011)

durumu her ne kadar mevsimsel değişikliklere bağlasa da ekonomiyi rayına oturtmak için reformların daha hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Tablo 13: Kazakistan'da Enflasyon (Yıllık %)

Kaynak: Data and Statistics for Kazakhstan, www.worldbank.org (Erişim tarihi: 15.03.2011)

2011 yılında bir dizi yeni önlem alınmıştır. Kazakistan Merkez Bankası Başkan Yardımcısı Daniyar Akişev, 28 Şubat 2011 tarihinden itibaren Kazakistan'da uygulanmakta olan sabit kur sisteminden dalgalı kur sistemine resmen geçildiğini açıklamıştır. Ülkede ilk defa 2009 yılında sabit kur sistemi uygulanmaya başlanmıştır. Fakat bu geçici bir önlem olmuştur. Böylece Merkez Bankası Yönetim Kurulu, halihazırda tenge-dolar döviz kurunun tamamen stabilize olması nedeniyle uygulanmakta olan sabit kur sisteminden değişken kur sistemine geçişi desteklemiştir. Bu güne kadar Kazakistan bankacılık sisteminde döviz kurunda alt ve üst kur belirlenmiş ve görece sabit kur sistemi uygulanmakta idi. Merkez Bankası tarafından Amerikan doları kurunun 127,5-165 tenge arasında dalgalanmasına izin verilmekte ve bu sınırları aşması durumunda Merkez Bankası kura doğrudan müdahale etmekte idi. Daha sonra serbest bırakılan sabit kur rejiminin ilk gününde kurlarda bir dalgalanma olmadığı görülmüştür. Tahmin ediyoruz ki ileriki yıllarda

geçilen bu dalgalı kur sistemi Türkiye Ekonomisinde olduğu gibi Kazak Ekonomisine de olumlu yönde bir katkı sağlayacaktır.⁹⁶

3. Dış Ticaret

1993 Eylül’ünde Kazakistan ve Rusya aralarında bir dış ticaret anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre Kazakistan ve Rusya para sistemlerinin birleştirilmesi ve bunun karşılığında Kazakistan’ın dış borçları için Rusya’nın sorumluluk alması öngörülmüştür. Yalnız birkaç yıl sonra bu anlaşmanın bir gerçeklik kazanmadığı görülmüştür.⁹⁷ Geçiş döneminde ödemeler dengesinin bozuk olması ve finansman gereksinimlerinin artmasıyla Kazakistan ekonomisi bir hayli yorgundur. Bütçe transferlerinden kaynaklanan çarpıtmaların ve iç fiyatlarla dış fiyatlar arasındaki çarpıtmaların düzeltilmesinden sonra ülkede GSMH’ye oranla %17,7 olan dış ticaret açığının devlet için katlanılmaz bir düzeyi temsil ettiği bir gerçektir. Gerçekleşen mali özerkleşme neticesinde ülkenin eskiden dış dengesini sağlayan bütçe transferlerine de artık bel bağlanamayacağı açıktır. Dış denge eskiden Sovyetlerden gelen ek bütçe vasıtasıyla sağlanabiliyordu çünkü. Bu bir yana Sovyetlerden kalan dış borçların ödenmesi durumu da ayrı bir problemdir. Bu sürecin sonuna gelindiği 1995’li yıllardan itibaren ekonomik iyileşmeyle birlikte dış ticarete bir ivme kazanmıştır.⁹⁸ Kazakistan’ın dış ticaret de 2010 yılı verilerine göre %27.6 oranında artmıştır. Dünya emtia piyasaları içinde Kazakistan ihracat odaklı üretim sektörlerinde hızlı bir büyüme gerçekleşmiştir.⁹⁹ Kazakistan’ın dış ticaret cirosu yıllar itibariyle şöyledir;

Tablo: 14, Kazakistan’ın Dış Ticaret Ciro;

⁹⁶ Kazakistan Dalgalı Kur Rejimine Resmi Olarak Geçti, <http://turkkazak.com/site/?p=9338> (Erişim Tarihi: 11.03.2011)

⁹⁷ İdris Bal, (2006) “21. yüzyılda Türk dış politikası”, Ankara Global Araştırmalar Merkezi, s. 537-538

⁹⁸ Feridun Havend, (1996) “İran’ın Bölgesel Ekonomi Politikasının Yeni Yönelimleri”, Unutkan Tarih; Sovyet Sonrası Türkdilli Alan, Haz: Semih Vaner, Metis Yayınları, İstanbul, s. 349-350

⁹⁹ Внешняя торговля Республики Казахстан, Внешнеторговый оборот Казахстана за январь-сентябрь 2010 г. Источник: © РИА Новости АСТАНА, 12 окт – ИА Новости-Казахстан

	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Dış Tic. Hacmi						
Milyon \$	45 201,5	61 927,2	80 511,7	109 072,5	71 604,4	88 976,6
Bir önceki yılın değişim yüzdesi %	137,5	137,0	130,0	135,5	65,6	124,3
İhracat						
Milyon \$	27 849,1	38 250,3	47 755,3	71 183,5	43 195,8	59 216,6
Bir önceki yılın değişim yüzdesi %	138,6	137,3	124,8	149,1	60,7	137,1
İthalat						
Milyon \$	17 352,4	23 676,9	32 756,4	37 889,0	28 408,6	29 760,0
Bir önceki yılın değişim yüzdesi %	135,8	136,4	138,3	115,7	75,0	104,8

Каунак: Внешнеторговый оборот Республики Казахстан, Қазақстан Республикасындағы тауарлар мен қызметтерді өткізу көлемі, 2011ж. Қаңтар Январь 2011г Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі

2005 yılında 45.205,5 milyon \$ olan dış ticaret hacmi 2010 yılına gelindiğinde % 124'lük bir artışla 88.976,6 milyon dolarlık muazzam bir hacme ulaşmıştır. Benzer bir artış ihracat ve ithalat rakamlarında da gözlemlenmiştir.

Kazakistan'ın dış ticaret yelpazesindeki ürünler oldukça geniştir. İhracatı yapılan başlıca ürünler; mineraller (%74), metaller (%12,7), kimyasallar (%5,3), gıda ürünleri (%3,8), diğer (%4,2)'dir. İthalatında olan başlıca ürünler ise; makine ve teçhizat (%39,5), metaller (%20,1), kimyasallar (%12,1), mineraller (%10,7), diğer (%17,6)'dir. İhracat yaptığı başlıca ülkeler; Çin (%16,3), Fransa (%9,2), Almanya (%8,3), Rusya (6,9), Ukrayna (%5,5), Romanya (%5,2), İtalya (%5,1), ABD (%4,3), Türkiye (%2,5) olurken ithalat yaptığı başlıca ülkeler; Rusya (%28,5), Çin (%26,7), Almanya (%6,5), İtalya (%5,5), Ukrayna (%4,8), Türkiye (%2,3) olmuştur. Dikkat

edilecek olursa Türkiye mevzubahis ülkeler içinde 9. sırada kalmıştır. Kazakistan ile iyi siyasi ve diplomatik ilişkiler düşünüldüğünde bu son derece düşündürücüdür.¹⁰⁰

Kazakistan, ithalatta en çok sanayileşmiş ülkelerin teknoloji yoğunluklu ürünlerine ihtiyaç duymaktadır. Ancak geleneksel biçimde sermaye yoğunluğuna sahip gereksinimleri de vardır. Örneğin bilgisayar, televizyon, telekomünikasyon aletleri ve diğer elektronik malzemeleri ithal etmektedir. Bunun yanında uçak, otomobil ve otomasyon cihazları, traktör, biçerdöver ile birlikte şarap gibi çeşitli geleneksel tipte sayılabilecek ürünleri de ithal ettiği görülmektedir. Bu ihracatın özelliği endüstri için olmasıyla açıklanabilir. Kazakistan'ın dışarıdan aldıklarının en başında araba ve tekstil ürünleri yer almaktadır. Kazakistan tekstil ürünleri ithalatında aslan paya Çin sahip olmuştur. Çin malları dayanıksız olmasına rağmen ucuz olduğu için tercih edilmektedir. Bu tip sebepler nedeniyle bu piyasada Türkiye'nin payı oldukça küçüktür. Örneğin kuruluş yıllarında Türkiye Kazakistan'a otomobil ihraç etmiş fakat iklim şartlarına uygun olarak üretmediği için bu ülkede fazla rağbet görmemiştir.¹⁰¹ Kazakistan'ın dış ticaret hacmine odaklanmak büyük önem taşıyor. Ülkenin dış ticaret dengesinde neredeyse %50'ye varan bir açık vardır. Bu durum sadece büyük şirketleri değil, küçük işletmeleri de ilgilendirir. Bu dengeyi pozitif yönde değiştirmek için küçük işletmelerin de desteklenmesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu destek özellikle büyük ölçüde sosyal refah ve istikrarı daha fazla arttıracaktır. Orta sınıfın gelişimi de bu desteğe bağlıdır.

Kazakistan'da diğer ülkeler gibi, ithal edilen mallar üzerinde sıkı bir devlet kontrolü vardır. Gerçi Türkiye ile kıyaslandığında gümrük vergileri bayağı düşük bile sayılabilir. Kazakistan, Türkiye gibi ithal mallara önemli ölçüde standartlar getirmiş ve sıkı bir sağlık kontrolü yapmaktadır. Örneğin elektrik, elektronik vb. aletlerin ithalatı için birçok uygunluk sertifikası gerekliliği vardır. Türkiye'den bu ülkeye ihracat yapacakların bu tip prosedürleri dikkate almalarında fayda vardır.

¹⁰⁰ Economist Intelligence Unit (2010), "Global intelligence and analysis", <http://www.eiu.com/public/> (Erişim tarihi: 15.03.2011)

¹⁰¹ Вениамин Мотылев, (2010), "ДОСТИЖЕНИЯ КАЗАХСТАНА И ВНЕШНЯЯ ТОРГОВЛЯ", публикации: Рубрика: Экономика, p. 13-14

4. İstikrarsızlık Etmenleri

Kazakistan, 2000’li yıllara değin piyasa ekonomisine geçişin çeşitli sancılarını yaşamıştır. Daha sonraki yıllarda petrol fiyatları ile hammadde özellikle gıda fiyatlarındaki yükseliş ülkenin GSYİH’sını önemli miktarda arttırmış ve petrole bağımlı bir ekonomi profilini ortaya çıkarmıştır.¹⁰² Kazakistan ekonomisinin petrole bağımlılığının azaltılması iktisadi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Eğer ekonomi bu sorunu aşamazsa uzun vadede istikrarsızlığa sebep olacağı bir gerçektir. Kısa vadede petrol sektörüne bağımlılığı azaltacak reformların yetersizliği hemen göze çarpmaktadır. Hammadde kendisinde olmasına rağmen bazı eyaletlere işlenmiş haldeki petrolün (Benzin Mazot vb. türevleri) dahi yabancı ülkelere geldiği garip bir durum söz konusudur. Örneğin Çimkent Eyaletine işlenmiş petrol ürünleri komşu ülke Özbekistan’dan gelmektedir. Bunun yanında Kazakistan’daki Tenge’nin reel değerinin petrol fiyatlarına endeksli olarak istikrarsızlaşabileceği de düşünülmektedir. Tenge’nin daha özgür olması için petrole bağlı bir sistemden uzaklaşması gerekmektedir. Bunun yanında petrole yapılan dış kaynaklı yatırımların imalat sanayini görece olarak küçülttüğünü de belirtmekte fayda var. Kazakistan’da yapılan doğrudan yatırımlarda yine en büyük pay petroledir. Bu da petrole bağımlılığı arttıracak bir unsurdur. Doğal kaynağa dayalı bir ekonomi her zaman için potansiyel bir sorun oluşturmaktadır. Arap ülkeleri yıllardır bu nedenle istikrarsızlık içindedir.¹⁰³

Tablo 15: Kazakistan’da Temel Makroekonomik Göstergeler (Milyar Tenge)

¹⁰² Kazakistan’ın ekonomik değişimi ve teknolojik altyapısı için bkz. Kolektif, (1999), “Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri”, Çev: Mim Kemal Öke, Alfa Yayınları, s. 256

¹⁰³ Selahattin Togay, (2009), “Kazakistan Ekonomisinin Petrole Bağımlılığının Azaltılmasında Para Politikasının Rolü”, *bilig* Kış sayı 48, 207-240

Başlıklar	2007	2008	2009	2009				2010		
				1.Çrk	2.Çrk	3.Çrk	4.Çrk	1.Çrk	2.Çrk	3.Çrk
GSYİH, Milyar Tenge	12850	16053	17008	3055	6446	11203	17008	4373	-	-
Bir Önceki Yıla Göre %	8.9	3.3	1.2	-2.2	-2.3	-2.2	1.2	7.1	-	-
Sanayi Üretim Hacmi Bir Önceki Yıla Göre %	5.0	2.1	1.7	-4.6	-2.7	-1.0	1.7	11.5	11.5	11.9
Sermaye Yatırımları Bir Önceki Yıla Göre %	8.2	4.6	2.1	-4.9	7.3	2.2	2.1	7.3	7.3	-5.9
TÜFE Bir Önceki Yıla Göre %	110.8	117.0	107.3	108.8	108.5	107.8	107.3	107.3	107.2	107.2
İşsizlik Dönem Sonu, Bir Önceki Yıla Göre %	-27.2	-11.5	10.3	14.8	49.0	43.5	10.3	7.3	0.5	-16.3
Ortalama Kişi Başına Milli Gelir, Bir önceki Yıla Göre %	25.2	14.3	14.7	13.8	10.9	8.1	14.7	14.5	16.6	16.3
Doların Tenge Cinsinden Karşılığı	120.30	120.79	148.46	151.08	150.43	150.95	148.46	146.98	146.43	146.69

Kaynak: National Bank of Kazakhstan, (2010), “Statistical Bulletin” NO; 12/193, Almaty, p. 4-10. (Bültenden yararlanılarak tablo tarafımızdan oluşturulmuştur.)

Yukarıdaki makroekonomik göstergelerden de anlaşılacağı gibi Kazakistan’ın büyüme sürecinin sağlıklı bir şekilde gerçekleşmediği fark edilmektedir. Bu sürecin istikrarsızlık belirtileri gösterdiği bir gerçektir. Bu göstergelerden de anlaşılacağı gibi rekabet gücü yüksek bir ekonomik yapılanma modeli henüz ortaya çıkmamıştır. Tenge’nin Dolar karşısındaki dalgalanması durumu zaten ortaya koyuyor. İşsizliğin dönemsel değişimi 2009 yılının 2. Çeyreğinde % 49'lara kadar çıkmıştır. Sanayi üretim hacmi de 2007 yılında % 5.0 iken 2009 yılında sadece % 1.2 oranında büyümüştür.

Tam manasıyla siyasi ve ekonomik olarak gelişmemiş bir devletin, doğal kaynaklarının kullanımına dair yapması gereken reformların bir aciliyeti vardır. Doğal kaynakların kullanımı ve bu konuda yapılan yolsuzluklar ekonomiyi çarpıtarak sağlıklı bir piyasa ekonomisine geçişi engelleyebilir. Bu sorunların varlığı sosyo ekonomik bağlamda Kazak Hükümetini de etkilemiştir. Hükümetin gelirlere konsantre olması ekonomik politikaların başarısızlık riskini arttırabilir. Hazar bölgesinde zengin mineral ve doğal kaynaklara sahip diğer BDT ülkeleri de akut bir şekilde bu sorunu yaşamaktadırlar. Bu bölgedeki iç kargaşaların temel sebebi de ekonomik reformlarda yavaş hareket edilmesidir diyebiliriz. Örneğin Kırgızistan bu reformları geciktirdiği için bazı iç politik sorunlar yaşamıştır. Doğal kaynaklara yaslanan bir ekonominin getireceği en büyük sorun bizce yolsuzluktur.¹⁰⁴

Kazakistan’daki iş yapan firmalarımızın bu ülkede büyümede istekli olmamalarına dair Nihad Batmaz tarafından bir araştırma yapılmış ve bu araştırmanın sonuçlarına göre; ülkedeki ekonomik istikrarsızlık bir sebep olarak % 21,2 çıkmıştır. Yabancı yatırımcı için belki de en önemli konuların başında gelmektedir ekonomik istikrar. Bu ortamı doğuran başlıca etmenler olarak; ülkedeki iş ve yatırım ortamının güvensizliğini, bürokratik engelleri, iç pazar yetersizliğini,

¹⁰⁴ Auty, Richard M. (2001). “Transition Reform in The Mineral Rich Caspian Region Countries”. *Resources Policy* 27. 25-28.

ihtiyaç duyulan hammaddelerin dış ihracat olanaklarının yetersizliğini, işçi temininin zorluğunu, politik istikrarsızlık vb. etkenleri gösterebiliriz.¹⁰⁵

Kazakistan gibi ülkelerde “vatandaşlık kriterlerinin seneden seneye değişmesi; başat etnik gruptan olmayanlar için Kazakça bilme zorunluluğu, hatta post-Sovyet Doğu Avrupa’da yurttaşlık hakkı kazanmak için milli tarih sınavı gibi girişimler post-Sovyet ülkelerde etnik gerilimin artmasına sebep olarak büyük oranlarda göç akınlarını ortaya koymaktadır. Orta Asya bölgesindeki ekonomik istikrarsızlık ve işsizlik göç oranının seneden seneye artmasına sebep olmaktadır.”¹⁰⁶ Özellikle beyin göçünün artmasının Kazak ekonomisi için işgücü açısından da büyük bir sorun yaratacağı öngörülebilir. Hatırlanacağı gibi Kazakistan’ın kuruluş yıllarında yaşanan Rusya’ya doğru gerçekleşen teknokrat ve kalifiye işçi göçü 1995’li yıllara değin ülke ekonomisini ciddi bir biçimde etkilemiştir.

Ülkedeki ekonomik istikrarsızlık bağlamında en fazla şikâyet edilen konular sırasıyla şöyledir; “(1) Vergi kanunlarındaki sürekli değişiklikler, (2) Siyasi istikrarsızlık ve istikrarsız makroekonomik yapı, (3) Rüşvet ve yolsuzluk. Bu konuda Prof. Bayzakova, daha önceki yıllarda rüşvetin ilk sırada olduğunu ancak son dönemlerde geri plana düştüğünün altını çizmektedir. Elbette, rüşvet ve yolsuzluğun hiçbir ülkede tamamen ortadan kaldırılması söz konusu değildir. Rahatsızlık yaratan konu, bazı ülkelerde bunun bir alışkanlık, hatta bir ‘kural’ şekline dönüşmesidir.”¹⁰⁷ Kazakistan da ekonomik istikrarsızlık etmeni olarak rüşvet hala büyük bir sorun olarak devam etmektedir. Halk arasında şöyle bir deyiş bile türetilmiştir. “Burada her koltuk satılıktır. Yeter ki hakkı verilsin.”

5. Kazakistan’ın Potansiyeli ve Ekonomik Modeli

¹⁰⁵ Nihat Batmaz (2004). “Türkiye - Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Mütessesbilerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar”, Bilig Bahar, sayı 29: 83-104

¹⁰⁶ Saltanat KYDYRALİEVA, (2010) “Orta Asya’da Milliyetçilik ve Göç”, www.bilgesam.org (Erişim tarihi:12.03.2011)

¹⁰⁷ Bekir Gövdere, Hüseyin Kaleli, (2008) “Kazakistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 20, Bişkek, s. 6-7

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra uygulamaya geçirilen ekonomik reformlar, özelleştirme ile birlikte doğan sorunlar, yaşam düzeyinin ilk başlarda düşmesi ve sonraları ise belli bir şekilde yükselmesi gibi faktörler Kazakistan'ın ekonomik potansiyelini arttırmıştır. En avami tabirle, ülke değer kazanmış ve diğer dünya devletlerince kabul görmüştür. Kazakistan gerek yüzölçümü gerekse hammadde ve petrol rezervlerinin zenginliği ile geleceğin önemli bir Asya devleti olmaya adaydır. Bu bağlamda öncelikli olarak ekonomisini düzelterek Batıya tam manasıyla açılmalıdır. Kazakistan yabancı yatırımcılar içinde cazip bir ülkedir aslında. Kazakistan, Türkiye ve Rusya gibi ülkeler vasıtasıyla Asya ile Avrupa arasında bir köprü rolü üstlenmek istemektedir.¹⁰⁸

UNCTAD gibi endeks kuruluşları, her yıl düzenli olarak yayınladıkları yabancı yatırım endekslerinde, ülkelerin yabancı yatırım çekme potansiyellerini ve yabancı yatırım çekme konusundaki performanslarını ölçmektedirler.¹⁰⁹ Kuruluşun açıklamış olduğu 2009 raporuna göre Kazakistan ithalat ve ihracatı çeşitlendirmede 1 üzerinden 0,587 'lik bir puana sahiptir. Yine 2009 raporuna göre 12.649 milyar dolarlık doğrudan bir yabancı yatırımını ülkeye gelmiştir.¹¹⁰ Bu rakam Kazakistan ölçeğinde düşünüldüğünde oldukça yüksektir diyebiliriz.

Ekonomik potansiyeli düşünüldüğünde Kazakistan, Rusya ve Ukrayna dan sonra üçüncü en zengin ülkedir diyebiliriz. Birçok kez ifade etmiş olduğumuz gibi daha tam manasıyla keşfi dahi yapılmamış yer altı kaynaklarına sahiptir. Eski Sovyetler Birliğinin tarım yapılabilir arazisinin % 34'üne sahiptir. Örneğin Rusya düşünüldüğünde toprak yüzölçümü olarak Kazakistan'dan daha fazla bir değere sahiptir ancak iklim şartları nedeniyle toprakları Kazakistan gibi verimli değildir. Kazakistan'a Sovyetlerden miras olarak, nükleer güç ve Baykonur Uzay Üssü de kalmıştır. Bu yüzden uluslararası çevrelerce daha fazla ilgilenilen bir ülke olmuştur. Kazakistan da bu desteğe karşılık hiçbir nükleer silahını tehlikeli bir ülkeye

¹⁰⁸ Giroux, (1996) a.g.m., s. 318-319

¹⁰⁹ Gövdere, Kaleli, (2008) a.g.m., s. 7

¹¹⁰ UNITED NATIONS CONFERENCE ON TRADE AND DEVELOPMENT, (2010), "Unctad Handbook of Statistic", Genava, p. 450-479

devretmemiş yahut satmamıştır. ABD eski başkanlarından Bush ile bu konuda Nazarbayev birçok kez bir araya gelmişler ve anlaşmalar yapmışlardır. Kazakistan işadamları ve resmi temsilcileri ülkeye yabancı para akışını sağlamak için muazzam bir şekilde gayret etmektedirler.¹¹¹ Kazakistan'ın ekonomik modeli, kontrollü bir geçiş döneminden sonra serbest piyasa modelini içselleştirmeyi öngörür. Bunun yanında ekonomiye göre demokratik reformlarda bir yavaşlama vardır. Nazarbayev, sanıyoruz ki ilk önce ekonomiyi hallettikten sonra bu demokratikleşme meselesini de bir çözüme kavuşturacaktır.

6. Pazar Ekonomisinin Alımlanışı

Pazar ekonomisi, ekonomik faaliyetlerin tam rekabet şartları içinde serbestçe yapılabildiği, ekonomik sorunların çözümünün devletin ekonomiye müdahalesiyle değil fiyat mekanizması aracılığı ile gerçekleştirildiği ekonomi türü olarak bilinmektedir. Bu sistemde arz ve talebin temel belirleyici rolü vardır. Bu tür ekonomilerde fiyat mekanizmasının iyi işlemesi zorunludur. İdeal pazar ekonomisinde üreticilerin ve tüketicilerin pazarda aynı şartlar altında bulunduğu varsayılır. Pazara giriş ve çıkışlar hiçbir şekilde sınırlandırılmamıştır. Pazar ekonomisi günümüzde yapılan ekonomik faaliyetlerin insanlar bazında en makul olanı olarak kabul edilmekle birlikte bu sisteme de birçok eleştiri yöneltilmiştir. Bu modelin karşıtı olarak çoğu zaman merkezi devlet ekonomisi görülmüştür.¹¹² Milton Friedman ve Friedrich Hayek, ekonomik özgürlük yaratmanın ve bunun sürdürülebilirliğini sağlamanın sivil ve siyasi özgürlükler için gerekli bir koşul olduğunu belirtmiştir. Bu ekonomik özgürlük sadece serbest bir piyasa ekonomisi ile sağlanabilirdi. Ve tam manasıyla bunun özellikle piyasa odaklı ekonomi elde edilebileceğine inanıyorlardı. Onlar yeterli ekonomik özgürlük için fiyat

¹¹¹ Giroux, (1996) a.g.m., s. 320

¹¹² Altwater, E. (1993), "The Future of the Market: An Essay on the Regulation of Money and Nature After the Collapse of Actually Existing Socialism", Verso, pp. 57.

mekanizmaları ve özel mülkiyet haklarıyla piyasaların işleyişi ile ekonomilerde elde edilebileceğini düşünüyorlardı.¹¹³

Kazakistan'ın model değiştirmesi, özü itibariyle tüm toplumsal ve resmi kurumların, sistemin, yapısı ve hatta ruhuyla tam bir kabuk değiştirme, dönüşme sürecinin yaşanmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Ve bu süreç günümüzde de hala devam etmektedir. Piyasa ekonomisine geçişteki amaç uluslar arası sistem ile entegrasyon sağlanmasıdır. Ekonomik liberalizasyon sürecinin başarısı büyük oranda yönetim kadrosu ve onun vizyonuna endekslenmiştir. Kısa vadede bu anlayış geçerli olsa da uzun vade de bu durumun süreci olumsuz yönde etkileyebileceğini düşünebiliriz. Kazakistan piyasa ekonomisine geçişte bazı önemli reformlar yapmıştır. Başlıcaları, girişimcilğe ilişkin reformlar (Lisanslama, transfer fiyatlaması vb.), altyapıya ilişkin reformlar (Anti-tekel komitesi kurulması, boru ve altyapı işletmelerinin özelleştirilmesi vb.), finansal kuruluşlara ilişkin reformlar (Bankacılık ile ilgili yapılan kolaylaştırıcı düzenlemeler vb.) şeklinde sayılabilir.¹¹⁴

Kazakistan'da pazar ekonomisinin oturmasıyla birlikte ülkede 20 yıldır devam eden gelen ekonomik reformlar, temelde tekel kurumlarının tasfiyesi, özelleştirme ve fiyat liberalizasyonunun tamamlanması, borçların azaltılması, ticarete ve bankacılıkta piyasa normlarının gerçeklik kazanmasıyla sonuçlanmıştır.¹¹⁵ İleriki yıllarda bu reformların daha kapsamlı bir şekilde uygulanması ile birlikte ülke küresel yatırımcılar için bir cazibe merkezine dönüşmüş olup dış yatırım potansiyeli açısından BDT' ülkeleri içinde ilk sıralara kadar yükselmiştir. Hatta BDT' ülkeleri içinde yegâne piyasa ekonomisine sahip ülke olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Pek çok Orta Asya ülkesinde olduğu gibi Kazakistan'da da yatırım yapmayı yavaşlatan bir unsur olarak Sovyet mirasından kalan bürokratik engellemelerin

¹¹³James D. Gwartney, Robert Lawson, (2004) "Economic freedom of the world 2004 Annual report" Canada, p. 5-9

¹¹⁴ Musa Demir, "Kazakistan'da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci", www.dtm.gov.tr (Erişim tarihi: 10.03.2011)

¹¹⁵ Mehmet Dikkaya, (2009) "Orta Asya ve Kafkasya; Dönüşüm Süreci ve Uluslar arası Ekonomi Politik", Beta Yayınları, İstanbul, s. 234

varlığından hala söz edilebilir. Her şeye rağmen, güçlü bir başkanlık sistemine sahip ülkede, siyasi istikrar kararlı liberal ekonomik politikalarla birleşince ekonomik gelişmenin önü açılmıştır diyebiliriz. Pazar ekonomisinin alımlanışı gün geçtikçe artacak ve bu da ekonomik dönüşüm sürecine olumlu bir şekilde yansıtacaktır.¹¹⁶

7. Sosyo-Ekonomik Evrim (Özelleştirme)

Kazakistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra merkezi devlet ekonomisi modelini yavaş yavaş terk etmiş ve serbest piyasa ekonomisi bağlamında uygulamalara başlamıştır. Kazakistan, bu süreçte aceleci davranmasına rağmen, özelleştirme programı boyunca durmadan Rusya'yı gözlemler. Rus oligarkları gibi bir yapılanmanın Kazakistan'a zarar vereceği düşünülür. Bu yönde Başkan Nazarbayev'in niyeti, ulusal varlıkların satışından yararlanacak, çok daha geniş bir mülkiyet sahibi sınıfı oluşturmak olsa da, bu politikasını uygularken seçicilikten kurtulamaz. Hükümet karşıtları, Başkanlık iltiması ve kayırmacılık sonucunda Nazarbayev'in akrabaları da dâhil, bir kısım Kazak'ın büyük servet sahibi olduklarını iddia ederler. Ne var ki gözden kaçırılmaması gereken bir durum olarak Kazakistan'daki bu ani ve yeni zenginliğin Rusya'dan çok daha adil bir şekilde dağıtıldığı ve eski Kazak kabile ve bölge sınırlarını aştığıdır. Hükümet bu sonuca ulaşmak için özelleştirmede çok katmanlı bir politika izlemiş ve Girişim Özelleştirmesi, Kupon Özelleştirmesi, Küçük Ölçekli Özelleştirme ve Tarım Özelleştirmesi gibi çeşitli modellerden yararlanmıştır.¹¹⁷ Ekonomik açıdan özelleştirme görüşlerinin Rusya ile bağların güçlendirilmesini zorunlu kılması yanında Kazakistan Orta Asyada varlığını gün geçtikçe daha çok hissettiren Türkiye ile de ilişkilerini geliştirmek zorundadır. Özellikle bölge ülkeleri Türkiye'nin ekonomik dayanışmasından ve özelleştirme deneyimlerinden büyük ölçüde yararlanmak durumundadırlar. Bu açıdan soruna bakıldığında Türkiye gibi

¹¹⁶ Mehmet Dikkaya, (2009), A.g.e., s.235-237

¹¹⁷ Jonathan Aitken, (2009) "Nazarbayev; Kazakistan'ı Yaratan Adam", Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Turkuvaz Kitap, İstanbul, s.187-188

liberalleşmiş bir ekonomi örneği bir model olması açısından daha cazip gözükmetedir.¹¹⁸

Bütün bu özelleştirme çabalarının genel etkisi, özel sektöre karşı bir güven yaratmaktır. Dükkânlar eski dönemdeki belli başlı tek el ürünleri yerine, yeni gıda, deterjan, giysi vb. ürünlerle dolar. Garaj ve tamirhane gibi hizmet endüstrisine yönelik faaliyetler artar ve yaygınlaşır. Küçük ve orta ölçekli işletmelerden yavaş yavaş yeni bir sınıf doğmaya başlar. Orta sınıftan mülk sahiplerinin, girişimcilerin ve iş adamlarının birleştirici gücünün ülkenin istikrarında önemli yer tuttuğu görülür. Hükümetin bu ilerleme prosesi ile birlikte sistemin modeli de değişikliğe uğrar ve Komünizm'den Thatcherizm'e döner, bunun yıllar ilerledikçe daha işe yaradığı görülür. Hükümetin kilit maddeleri ekonomide reform, anayasa reformu, yeni para birimi (Tenge), ve özelleştirme olan programı kısa sürede meyve verir. Bu politikalar sonucunda 1993'te %2600 olan enflasyon 1995'lere gelindiğinde %59'a düşer. Kazakistan'ın GSYİH'sı 80'li yıllardan sonra ilk kez yükselişe geçer. Bu süreç yalnızca 2008-2009 büyük Asya Buhranı zamanında bir sekteye uğramıştır. Bu yıllar dışında Kazakistan'ın büyüme indeksi hep çift haneli olmuştur. Kazakistan'ın bağımsızlıktan sonra sosyo ekonomik evriminde bizce en kilit faktör özelleştirmedir.¹¹⁹

Kazakistan'da özelleştirme politikalarının uygulanması dört aşamada gerçekleşmiştir. Her bir aşama bir önceki uygulamaların bir devamı şeklinde yürütülmüştür. Bu uygulamaların her birini devam ettirecek şekilde ayrıca reformlar yapılmıştır.

İlk Aşama (1991-1992),: Hükümet devlet kuruluşlarının sektörel bazda şirketleşmesini sağlayacak düzenlemeleri yaparak devlet mülkiyetinin sahasını daraltma yoluna gitmiştir. Bu dönemde 472 büyük çiftlik ve 4770 adet devlet ticaret

¹¹⁸ Alain Giroux, (1996) A.g.m., s.333

¹¹⁹ Jonathan Aitken, (2009) A.g.e., s. 189

işletmesi özelleştirilmiştir. Bu özelleştirme Kazakistan'da özel mülkiyetin oluşum sürecini başlatmıştır.

İkinci Aşama (1993-1995),: Devletin elindeki tarım tesislerinin tamamına yakını ile 6000'den fazla irili ufaklı işletme bu dönemde şahıslara devredilmiştir. Kitlel çapta uygulanan bu özelleştirme ile aynı zamanda 5000 kişi ve üzeri istihdam sağlayan endüstriyel kompleksler de özelleştirilmiş ve bağımsız şirketler kurulması sağlanmıştır. Bu manada 400'e yakın çeşitli projeler uygulanmıştır. Devlet tekelindeki birçok sektördeki fabrika şahıslara devredilmiştir. Bu dönemde ülke genelinde büyük çapta bir özelleştirme yapılmıştır.

Üçüncü aşama (1996-1998),: Elektrik ve gaz sektöründeki özelleştirme bu dönemde yapılmıştır. Üçüncü aşamada 14.686 kamu tesisi özelleştirilmiştir. Yine bu dönemde kurulan şirketlere yabancı sermaye katılımı serbest bırakılmıştır.

Dördüncü aşama (1999-2000),: Bu dönem, kamu malları idaresinde yetki dağılımında yeni yaklaşımların gerçekleştiği bir dönemdir. Bu dönemde ulusal ve toplumsal devlet mülkiyeti artık tamamen birbirinden ayrılmıştır. Örneğin Almatı ve Astana gibi şehirlerdeki birçok tesis ve bina Eyalet Sisteminin de bir sonucu olacak şekilde yerel yönetimlere devredilmiştir. Böylece sadece Almatı şehrinde 953 tane devlete ait şirketin hissesi anonim ortaklığı veya iş ortaklığı hissesine aktarılmıştır. Bu dönemde 6688 kamu tesisinin satışı gerçekleşmiştir. 2003-2005 döneminde bu konuda bir yasa hazırlanmış ve kamu verimliliğini arttırmak için bu özelleştirmeler teşvik edilmiştir. Sadece 2005 yılında gerçekleştirilen emlak satışından devlet 11.074 milyon tenge gelir elde etmiştir. Yine diğer faaliyetlerin (Örneğin madencilik sektörü) özelleştirmesinden aynı yıl içinde 19.658 milyon tenge gelir elde edilmiştir. 1991-2005 döneminde gerçekleştirilen özelleştirme ile ülkenin kamu fonuna 334 milyar 216 milyon tenge girmiştir.¹²⁰

¹²⁰ Приватизация в Казахстане: как это было?,
http://www.dumaem.ru/indexkz.php?iq=st_show&st_kztm_id=5&st_id=954 (Erişim Tarihi: 20.03.2011)

Son yıllarda Kazakistan'ın özelleştirme serüveni daha bir hız kazanmıştır. Kazakistan Ulusal Refah Fonu Samruk-Kazına'nın 3 yıllık süreçte 20 milyar dolarlık özelleştirme gerçekleştireceği düşünülmektedir. Kazakistan Ulusal Refah Fonu Samruk-Kazına'nın Başkanı Kairat Kelimbetov, Samruk-Kazına'nın önümüzdeki yıllarda elindeki devlet kurumlarını özelleştirerek, liberal ekonomiye öncelik vereceklerini belirtmiştir. Kazakistan'da özel işletmelerin gelişmesini ve yatırımcıyı teşvik etmek istediklerini bildiren Kelimbetov, Samruk-Kazına'nın 70 milyar dolarlık işletmelerini gelecek zaman içinde sıra ile özelleştireceğini vurgulamıştır. “Özelleştirme çalışmaları sırasında öncelikle 2013 yılına kadar 20 milyar dolarlık bir bölümü bitirmeyi arzuladıklarını anlatan Kelimbetov, özelleştirme uygulamaları sırasında işletmelerin durumuna göre farklı yöntemler uygulanabileceğini, bazı işletmelerin borsada hisse senedi satımı şeklinde de özel işletmeye açılabilirliğini ifade etmiştir.”¹²¹ Samruk-Kazına'nın öncelikle ellerindeki bankaların özelleştirilmesinin planlandığı ve bu doğrultuda çeşitli ihalelerin gerçekleştirileceği düşünülmektedir.

Yine aynı özelleştirme çalışmaları çerçevesinde farklı görüşlere sahip olan Merkez Bankası başkanı Marçenko, düzenlediği basın toplantısında, devlete ait Halk Bankası'ndaki mevduat sahiplerinin büyük bir kısmının resmi kurumlar ile şirketler olduğunu belirterek, bu bankanın özelleştirilmesinin sıkıntı yaratacağını savunmuştur. Bankadaki resmi kurumlara ait mevduatların öncelikle bir başka tasarruf bankasına aktarılmasını isteyen Marçenko, bu işlemlerin tamamlanmasından sonra Halk Bankası'nın özelleştirilebileceğini belirtmiştir. Marçenko, devlete ait Kazak posta şirketi ile yeni bir tasarruf sistemi kurulması için çalışmalar yapıldığını ifade ederek, bunun da yılsonuna kadar gerçekleşmesi için çaba harcadıklarını söylemiştir. Bu manada yeni kurulacak sistemin mevduat sahiplerine güven vermesi gerektiği ve bu güvenin sağlanmasından sonra Halk Bankası'nın özelleştirilebileceği anlaşılmaktadır. Kazakistan'da özelleştirmeler karşısında farklı düşünen eski

¹²¹ Kazakistan'da 20 milyar dolarlık özelleştirme, <http://www.milliyet.com.tr/kazakistan-da-20-milyar-dolarlik-ozellestirme/ekonomi/sondakika/21.03.2010/1214277/default.htm> (Erişim tarihi: 21.03.2011)

dönemden kalma bir eğilim de mevcuttur. Her ne kadar Nazarbayev Hükümeti bu yönde politikalar izlese de zaman zaman güçlüklerle de karşılaşmaktadır.¹²²

Kazakistan'ın bankacılık sektöründeki özelleştirme hala sıkıntılı bir şekilde devam etmektedir. Bu konuda Maral Temirgaliyeva bir tez hazırlamış ve durumu şöyle değerlendirmiştir; “Yeniden yapılandırma uygulamaları kamu ve bankacılık kesimi tarafından ancak başka çare kalmadığında kabul edilmektedir. Kazakistan’da yapılan banka yeniden yapılandırılmasından çıkarılabilecek önemli sonuçlar vardır. Birincisi, yeniden yapılandırmanın aşamalı olarak yerine getirilmesi, eksik sermayeli ve faaliyetine devam etmesi zor olan bankaların ortaya bazı tehlikeler çıkararak çalışmalarına devam etmelerine izin vermekte ve bu durum bankacılık sektörünün istikrarını tehlikeye atmaktadır. İkincisi, bankacılık sektörü ve şirketlerin reformu bankacılık sisteminin finansal aracılıktaki rolünü arttırmak ve çalışmalarını güçlendirmekle yakından ilgilenmelidir. Üçüncüsü, bilgi temeli ve muhasebe standartlarının yetersizliği nedeniyle denetsel sürece ağırlık verilmiştir. Dördüncü sonuç AMC'lerin kuruluş ve işleyişine yöneliktir, (AMC - Asset Management Companies) Aktif Yönetim Şirketleri devlet bankalarından çekilen geri dönmeyen kredileri yönetmek için kurulmuştur. Aktif Yönetim Şirketleri faaliyetine devam etmesi zor olan şirketlerin tasfiyesi ve hızlı kapatılmasından çok şirketlerin yeniden yapılandırılmasına öncelik vermiştir. Sonuncusu, KMB uygun ve tutarlı yeniden yapılandırılma politikaları izlediğinden beri bankacılık sektörünün çöküşünü önlemede başarılı olduğu söylenebilir.”¹²³ Kazakistan’ın özelleştirme konusunda en sıkıntılı olduğu sektör bankacılıktır diyebiliriz.

Orta Asya’daki bölge ekonomilerindeki çeşitli farklılıklara rağmen, hepsinin ortak hedefi özelleştirme ve pazar ekonomisine geçiştir. Bağımsızlıklarından beri, yeni cumhuriyetler ekonomilerini geliştirip, doğal kaynaklarını işletmek için

¹²² Kazakistan'da özelleştirme rüzgârları, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-214783> (Erişim tarihi: 21.03.2011)

¹²³ Maral Temirgaliyeva, (2002), “Kazakistan Bankacılık Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları; Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, s. 5-9

dışarıdan destek ve yatırım almaya çabalamışlardır. Diyebiliriz ki Kazakistan ekonomi politliğinde özelleştirme stratejileri açısından diğer ülkeler ile kıyaslandığında daha başarılı olmuştur.¹²⁴ Kazakistan’da işletmelerin özelleştirilmesi temelde tamamlanmıştır. Şimdi bu sürecin nihai tarım sektörü ve sosyal alanda da tamamlanarak, hisse dolaşımının verimini arttırılması için düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Yalnız bu özelleştirilmeler yapılırken stratejik nitelikteki işletmelerin hisselerinin devredilmesi halinde akıllıca bir politika uygulanması gerekmektedir.¹²⁵ Bu özelleştirilmeler yapılırken kontrollü bir şekilde ve sağlam bir yasal zeminde olması gerekir. Aksi halde mülkiyet dönüşümü başarıya yol açmaz. Kırgızistan olaylarında somut bir şekilde bu tip aksaklıklar görülmüştür. 2030 stratejik planlamasının en önemli kalemi, bu özelleştirme politikalarına ayrılmıştır.¹²⁶

¹²⁴ Alâeddin Yalçınkaya, (1998), “Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları”, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s. 238-239

¹²⁵ Под ред. Карибжановой Ж.С. «Приватизация» Т.2, Т.3 1993г., р. 12-15

¹²⁶ Казахстан - 2030 /«Казахстанская правда» 11 октября 1997г., Р. 8 Bu konuda daha kapsamlı bilgi edinmek için аугса bkz. Бальцерович Л., Ермакович В., Козаржевский П., Панькув Ю. Обзор приватизации в Республике Казахстан. Программа развития ООН и Конференция ООН по торговле и развитию, Алматы, май 1995., Итоги работы Государственного приватизационного фонда Республики Казахстан, Алматы, 1995.

İKİNCİ BÖLÜM

KAZAKİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

I. BAĞIMSIZLIK ÖNCESİ KAZAKİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

A. KAZAK SOVYET SOSYALİST CUMHURİYETİ'NDE SOSYAL YAPI

Bağımsızlık öncesi Kazakistan'ın sosyal yapısı incelendiğinde eski geleneksel göçebe özelliklerin getirmiş olduğu toplumsal dinamiklerin, aile bağlarının tüm komünizm geçmişine rağmen korunduğunu görmekteyiz. Kazakistan'da toplumsal sınıf katmanlarının oluşması daha Çarlık Rusya'sı zamanlarında başlamıştır. Çarlık Rusya'sı tarafından Kazakistan toprakları işgal edilmiş ve bu süreç toplumun ekonomik ve sosyal hayatında değişikliklere yol açmıştır. 19. y.y.'ın ilk yarısından itibaren toplum Kazak hanları tarafından Aksüyek ve Karasüyek olmak üzere iki ayrı tabakaya ayrılmıştır. Yine bu dönemde Kazak halkı içki, kumar vb. alışkanlıklar edinmiştir. Mera ve otlaklar daha bu dönemden itibaren hızla Rusya tarafından kamulaştırılmaya başlanmış ve halk sömürge yönetimi tarafından çeşitli baskılara maruz kalmıştır. Bu ise halkın tepkisini çekmiş ve daha o dönemde halk toprak mülkiyetini korumak için çeşitli isyanlar başlatmıştır. Özellikle Bokeevskom Hanlığı zamanında araziler çoğunlukla Sultanlara ya da Rusya'ya sadık vatandaşlara dağıtılmıştır. Yine bu dönemde arazi mülkiyeti için “Nema Kagazı” veya “İzin sertifikası” (Kualikname) gibi resmi zorunluluklar getirilmiştir. Bunun temelinde özel mülkiyet hakkının yeniden taksim edilmesi ve salıqlarla meşrulaştırılması anlayışı vardır. İşte bu ayrıcalıklı toplumsal sınıfa o yıllarda Kazaklar tarafından “Bai” denilmektedir. Bai, yani zengin kişi. Buradaki “Bai” sınıfı arazi olarak gayet zengin ve daha çok faiz ve irad işleri yapan kesimdir. Yine bu yıllarda birçok Kazak topraksız bırakılarak “aul”(köy) larda çalışmaya zorlanmıştır.¹²⁷ Bu yıllarda yapılan iş akidleri incelendiğinde toplumun sözleşmeli bir köleliğe razı edildiği görülmektedir. Sistem değişip devletin ismi KSSC.'i olduğunda tüm Kazak toplumu

¹²⁷ Изменение социальной структуры казахского общества,
<http://kzst.ru/content/view/151/137/1/1/> (Erişim tarihi:23.03.2011)

devlet aygıtının bir kölesi olmuş. Ve çoğu gelenek görenek ile ananesi görmezden gelinmiştir. Aslında Kazakistan'daki devlet mülkiyeti rejimi de toplumu, gerek ekonomik gerekse sosyal yönden mahvetmiştir. Kazaklar Müslüman bir topluluk olmasına rağmen ateist bir eğitim sisteminden geçirilmiştir. Ve o dönemde diğer etnik gruplar tarafından aşağılanmıştır. Bir örnek vermek gerekirse; Sovyet döneminde Başkan Nazarbayev Ukrayna'da maden işçisi olarak çalışırken birçok kez Çin'li zannedilmiş ve bazı kötü bakış ve muamelelere maruz kalmıştır.¹²⁸ Her toplumun heterojen ve farklı unsurları vardır. Sovyet modelinde Kazakistan toplumu homojen ve yekpare bir şekle sokulmaya çalışılmıştır. Sovyet ideologlarınca Kazakistan diğer Cumhuriyetler gibi tek parça kesilmiş bir elmas şeklinde biçimlendirilmeye çalışılmıştır. Bu anlayış özünde Aguste Comte, Herbert Spencer, Karl Marks, M. Weber, T. Parson ve R. Dahrendorf gibi düşünürlerin ortaya koyduğu tek bir sosyal organizma anlayışından başka bir şey değildir.¹²⁹ Sovyet döneminde Kazakistan'da tüm sosyal yapı önceden Parti yetkilileri tarafından tasarlanmış ve kurgulanmış, bireysel anlayış ve farklılıklar görmezden gelinmiştir. Sosyal yaşamı belirleyen politik, ekonomik ve manevi koşullar kişiler tarafından büyük sosyal grupla ilintilenen ilişkilerin bir kombinasyonu olarak algılanmıştır. Bu yüzden Orta Asya'da birçok hayali sosyalist devlet olmasına rağmen nitecede pek farklı özellikleri olmayan bireyler yetiştirilmiştir. Tabii bu noktada hatalı görülen oluşum ve şahıslar sistemin çarkları tarafından bertaraf edilmiştir. Örneğin Kazakistan'da Turar Rıskulov, Ibray Altınsarı gibi aksiyom insanları çeşitli bahaneler sürülerek ortadan kaldırılmıştır. Hatta öyle ki kaybolan insanlardan arkadaşları ve akrabaları bir daha haber alamamıştır. Sovyetler Birliği zamanında Kazak toplumu özellikle “köylü” ve “göçebe” diye nitelenerek hor görülmüş ve aşağılanmıştır. Bu yapı ancak bağımsızlık kazanıldıktan sonra değişmiştir. Bağımsızlıkla birlikte birçok Kazak köylerden kente göç etmiştir.

1. Sovyetlerin Kazakistan'daki Kimlik Siyaseti

¹²⁸ Jonathan Aitken, (2009), A.g.e. s.33-34

¹²⁹ Dobrenkov, AI Kravchenko,(2003),“Sosyoloji. Kısa ders notları”, Moskova, s. 140-162.

Sovyetler Birliği zamanında Kazakların Türk soylu olması ve Müslüman kimliği unutturulmaya çalışılmıştır. Sovyetlerde “Ekim 1917’de gerçekleşen Bolşevik ihtilalin ardından iktidara geçen Bolşevikler, 3 Aralık 1917’de ‘Rusya’nın ve Doğu’nun Bütün Müslüman Emekçilerine’ başlığıyla bir takım vaatleri içeren bir bildirge yayınlarlar. Söz konusu bildirmede ‘Kendi memleketinize kendiniz sahip olunuz. Kendi hayat ve geçiminizi kendi arzu ve bünyenize göre düzenleyiniz. Sizin buna hakkınız vardır. Çünkü mukadderatınız elinizdedir. Biz bayraklarımızla bütün dünyanın mazlum milletlerine hürriyet götürüyoruz’ denilmektedir. Bu bildirmeden güç alan Rus olmayan milletler ve burada Türkler müstakil devlet olma yönünde tercihlerini kullandılar. Ancak bu durum uzun sürmedi. Bolşeviklerin emrine giren Kızıl Ordu birlikleri bağımsızlıklarını ilan eden ülkeleri birer birer işgal edip istiklaliyetine son verdi. Sovyetler Birliği birçok alanda Çarlık Rusya’nın izlediği politikaları devam ettirdi. Bolşeviklerin Türklüğe karşı davranışı sabık Çarlık iktidarının Türkçülüğe karşı davranışından pek farklı değildir. Yani ‘Böl ve Yönet’ politikasına devam edilecekti. Bu politika Sovyetlerin ana siyasetini teşkil etmiştir. Resmî Sovyet tarih doktrinine göre, Çarlık kendi koloni siyasetini tatbikat sahasına geçirirken umumiyetle ayrı ayrı milletleri kışkırtarak birbiri aleyhine çeviriyordu. Fakat Çarlığı deviren Bolşevik hükümetin metodu da aynı oldu. Bu husus, özellikle, Orta Asya Türklerini birbirinden ayırma örneğinde açık bir şekilde göze çarpmaktadır.”¹³⁰ Bu süreç sonucunda Türk Birlikteliğinin sembolü olan “Türkistan” ortadan kaldırılmıştır. Bugün Kazakistan da Çimkent eyaleti sınırları içinde bulunan küçük bir kasabanın adıdır artık Türkistan. Bu alanda ortak dil, tarih ve dine sahip olarak yaşayan Türkler alfabelerin farklılaştırılması ve yapay sınırların yaratılmasıyla birliktelik bozulmuştur. 12 Haziran 1924’te teşkil edilen “Merkezi Toprak Komitesi” tarafından bu yapay sınırlara bir resmîyet kazandırılmıştır. Sovyetlerin kimlik siyaseti bir kimliksizleştirme anlayışının tezahürüdür.

¹³⁰ Mehmet Yüce, “Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı:10, s.1-9 <http://www.tdcif.org/akademikbakis/> (Erişim tarihi: 22.03.2011)

Sovyetlerin kimlik politikalarını İlminskiy¹³¹ adındaki bir bürokrat yapmıştır. Nihai hedef “Sovyetleştirme” yahut “Homo Sovyetikus”u yaratmaktır. Bu modelin öngörüsü şudur; Dilin Rusça, Dinin ateizm ve milliyetin ise Sovyet olmasıdır. Bu politikaya göre Rusça teşvik edilirken yerel diller tahkir edilmiştir. Bu oluşum bir nevi “Supetnos” olarak algılanabilir. Bu dönemde Rusça konuşmak medeni olmak yahut şehirleşmiş olmakla eş görülmüş. Bugün dahi Kazakistan’da Rusça konuşan Kazaklar kendilerini ayrıcalıklı olarak görmektedirler. Bu kimlik sorunu bağımsız Kazakistan’a Sovyetlerden kalan bir mirastır. Bugün yapay bir şekilde sürgünler neticesinde 132’den fazla etnik unsur Kazakistan da yaşamaktadır. Öyle ki Sovyetler Birliği zamanında Kazak kimliğini yok etmek için Kazaklar ana vatanlarında bir azınlık haline getirilmiştir.¹³²

2. Kazakistan’da Bağımsızlık Öncesi Sosyalist İdeoloji

Bugünkü Kazakistan’ın Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği dağılmadan önceki ismi “Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti” idi. Genel hatlarıyla Sovyet ideolojik aygıtının temel prensipleri aynı şekilde bu bölgede de uygulanmaya çalışılmıştır. Lenin’e göre, insanlık bir üçüncüsünü imal etmediği için, işçi kitleleri burjuva ideolojisi ve sosyalist ideoloji arasında bir seçim yapmak zorundadır, Kazakistan’da bu seçime Sovyet Komünist Partisinin elit kesimi karar vermiştir. Bu tercih tepeden tabana yayılacak bir şekilde gerçekleşmiştir.¹³³ Bu sosyalist ideolojinin Kazakistan’da kurulduğu ilk yıllarda Sovyetler kendisini yabancı sömürge imparatorluklarının tasfiyecisi olarak ilan etmiştir. Bu anlayışa rağmen aslında Çarlık Rusya’sı harabelerinden kendine mahsus neokolonyal bir devlet teşekkül etmiş ve ilk zamanlar vaat ettiği bağımsızlık anlayışını bizzat yönetimi

¹³¹ İlminskiy’nin belirlediği kültür politikalarının ayrıntılı bir değerlendirilmesi için bkz. Ertan Efegil, Pınar Akçalı, (2003), “Orta Asya’nın Sosyo- Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam Millet ve Etnisite”, Gündoğan Yayınları, s. 1-240

¹³² Mehmet Yüce, A.g.m., s.1-9

¹³³ Alpaslan Işıklı, (1972), “Sendikacılık ve Siyaset”, Sevinç Matbaası, Ankara, s. 258

altındaki toplumlara kendi ideolojisini dayatarak tasfiye etmiştir.¹³⁴ Gerçekte kurulan Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adında hayali bir devlettir. Ve kesinlikle bağımsız değildir. Sovyetler kolonyal ideolojisi bağlamında halk üzerinde bir Ruslaştırma siyaseti işlenmiştir. Ve bu “Ruslaştırma” ideolojisi ilk olarak ayırt edici bir şekilde Alexander III ve Nicholas II döneminde uygulanmaya başlamıştır. Daha sonra bu anlayış bir ideolojik miras olarak Sovyetlere geçmiştir.¹³⁵

1917 yılında Sovyetlerde gerçekleşen Ekim devrimi ile yeni bir siyasi ideolojik dönem başlamıştır. Bu devrimi Rus olmayan halklar da kabullenmek zorunda kalmıştır. İşte Kazakistan’da bu süreç ile birlikte toplumun değişik kesimlerini farklı bir şekilde örgütleyen siyasi kurumlar ve komiteler kurulmuştur. Bu tarihten sonra 1921–1936 yılları arasında Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Kazakistan topraklarını da içine alacak şekilde kurulmuştur. 1936 Aralığında Kazak Sovyet Sosyalistik Cumhuriyeti bu oluşumdan ayrılmıştır. İşte tam manasıyla Sosyalist Rejim ayrı bir şekilde bu tarihten itibaren uygulanılmaya başlanmıştır.¹³⁶ Bu bağlamda diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi Kazakistan’da da özel mülkiyet lağvedilerek, ortak mülkiyet ilkesi üzerine inşa edilen merkezi devlet ekonomisi ve sosyal kurumları kurulmuştur. Sistem siyasi açıdan tek partili olup seçimler tamamen formalite olarak gerçekleşmektedir. Sovyet ideolojisinin temeli ve sosyal düzeni Marksist bir bakış açısına dayanıyordu. Bu bağlamda Kazakistan da özel mülkiyet kaldırılarak sınıfsız bir toplum yaratılmaya çalışılmış fakat bu teoriden öteye geçememiştir. Yine bu dönemde Kazakistan da Parti Burjuvazisi diyebileceğimiz ayrıcalıklı bir sınıfın varlığını kabul etmemiz gerekir.¹³⁷

¹³⁴ Mehmet Emircan, Edige Mustafa Kırimal, (1965), “Sovyetler Birliğinde yönetici kadroların yetiştirilmesi”, DERGI / Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü. 12-15 Cilt. Münih: Enstitüsü, s. 12-13

¹³⁵ B. Kolonitski, (1993), "Revolutionary Names," *Revolutionary Russia* 6, No. 2 pp. 222-223.

¹³⁶ Alasker Aleskerov, (2007), “Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı basılmamış doktora tezi, s.167-177

¹³⁷ Alasker Aleskerov, (2007), a.g.e. s.178

Kazakistan'daki sosyalist rejimin öğretisine göre toplumsal ve ekonomik evrim kuralları içinde gerçekleşen bir süreçtir. Bu bağlamda Kazakistan'daki geleneksel yapı dikkate alınmadan bir politika izlendiği için halka gerek manevi gerekse maddi yönden sistemin büyük zararı dokunmuştur. Öncelikle Kazakistan toplumunda klasik manada bir sınıf çatışmasının varlığından söz etmek pek doğru olmaz. Bunun yerine akrabalar ve komşular arasında benimsenmiş olan geleneksel bir dayanışma topluluğundan söz etmek doğru olur. Devlet, kapitalizmi sömürü aracı olarak görmektedir fakat bu kez kendisi halkı sömüren bir aygıt dönüşmektedir. Kazakistan'da o yıllarda olan şey Proleter sınıf diktatörlüğüne dönüşmüş bir ideolojidir. Bu acımasız çark 3 milyonun üzerinde bir insanın ölümüne yol açmıştır. Bu dönemde Kazakistan ideolojik sürgünlerin son durağı olmuştur. Bu sürgünler vasıtasıyla Kazakistan'da belki de yegâne yaşanan olumlu gelişme, bir modernleşmenin gerçekleşmiş olmasıdır. Kazakistan'da bağımsızlık öncesi Sovyet ideolojisi zorla halka kabul ettirilmeye çalışılmış ve bu süreç büyük acılara sebebiyet vermiştir.¹³⁸

3. Kolektivizasyon Süreci

Sovyet döneminde Kazakistan'da tarımın gelişmesi için yegâne çare olarak “kolektivizasyon”¹³⁹ süreci görülmekteydi. Lakin bu süreç ile Stalin Kazakistan'a sadece sefalet ve şiddet getirmiştir.¹⁴⁰ Kolektivizasyon, Sovyetler Birliği'nde 1928'den 1933'e kadar sürdürülen Marksist-Leninist bir ekonomik politika olmasına rağmen Kazakistan'da uygulandığı dönem içerisinde kıtlığa neden olmuş ve toplumsal tabakaları derinden etkilemiştir. Bireye ait toprakları ve bireysel emeği kolektif tarım ve emekle (kolhoz) değiştirme amacı gütmüştür. Bu bağlamda daha çok mikro düzeyde “Savhoz” denen çiftlikler de kurulmuştur. Kazakistan'da da bireysel tarım toprağı ve emeğini, kolektif bir kolhoz yoluyla gerek şehir nüfusunu,

¹³⁸ Alasker Aleskerov, (2007), a.g.e. s.179

¹³⁹ Kolektivizasyonun ne olduğu ve etkileri hakkında bkz. Moshe Lewin, (2008), “Sovyet Yüzyılı”, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 90

¹⁴⁰ Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde inceleyen bir çalışma için bkz. Kamuran Gürün, (1991), “Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)”, TTK Yayınları, Ankara, s. 1-326

gerek endüstriyel ham maddeyi ve komünist düşüncüyü yerleştirebileceğini düşünerek bu yola başvurmuştur. Kollektivizasyon, 1927’de başlayan tarımsal dağıtım krizinin önüne geçecek bir çözüm yolu olarak da görülmüştür. Ama bu sürecin halkın fakirleşmesinden ve sosyal yönde çöküntüye uğramasından başka bir katkısı olmamıştır. Kazakistan da 1930’ların başında tarım toprağının %90’ı kolektifleşmiştir. Marksist-Leninist ideolojinin herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre sloganı gerçekleştirilmeye çalışılmış, ama bunun kısa sürede gerçekleştirilmeye çalışılması ve buna karşı duyulan tepkinin halen devam ettiği bile söylenebilir. Tüm devlet kuruluşlarında olduğu gibi bu kuruluşlarda istikrarsızlık, verimsizlik vb. nedenlerle zarar etmiştir. Bu tip yapılanmaların belki başarılı bir örneği olarak İsrail’de uygulanan “Kübitz”leri gösterebiliriz.¹⁴¹ Aşağıdaki resimde bu dönemde Kollektivizasyon süreci ile ilgili bir propaganda resmi bulunmaktadır.

¹⁴¹ Сельскохозяйственная энциклопедия, Второе издание. Гл. ред. В. П. Милютин (Т. 1), В. Р. Вильямс (тт. 2 — 4). Т. 1-4 . М.-Л, «Сельхозгиз», 1937-40

Bu resimden de anlaşılacağı gibi halkın bu süreci desteklenmesi istenmekte ve “Kolhoz Bizimdir.” denilmektedir.¹⁴² Ayrıca bu dönemi tüm Sovyetlerde anlatan ve öven 7 ciltlik bir ansiklopedi hazırlanmıştır. Bu ansiklopedinin neredeyse 1 cilde yaklaşan bir kısmı Kazakistan’a ayrılmıştır. Çünkü o yıllarda Kazakistan Sovyetler için önemli bir tarım ambarı idi. Ve bu bölgeden en fazla hayvancılık sektörü gelişmiş idi.

4. Bir Tarım Despotizmi

Kazakistan’da kolektivizasyon sürecine zaman zaman bazı Sovyet tarihçileri “Küçük Ekim Devrimi” demişlerdir. Kazakistan’da 1925 sonbaharında bu işin başına F. Goloschekin getirilmiştir. Bölgesel parti örgüt başkanı olan Goloschekin, Kazakistan’da Kollektivizasyon süreci ile totaliter rejimin güçlenmesi için çalışmıştır. Bu arada bazı toprak sahibi Kazak halk da katledilmiştir. Sovyet yönetimince köylerde baskı ve şiddet kullanılması trajikomik bir şekilde “Aulda (Köyde) Küçük Ekim Yürüyüşü” denmiştir. Toplumsal farkın ortadan kaldırılması adına geleneksel Kazak toplum yapısı imha edilmiştir. Bir sonraki adım ise kitlelerin göçe zorlanması olmuştur. Bu süreç aslında anlatıldığı kadar övünülecek bir şey değildir. Çünkü göçebe olan bir topluluğun yerleşik hayata zorlanması, gerekli altyapı sağlanmadığı için tam anlamıyla halk için bir zulümdür. Tabidir ki o dönemin Sovyet yöneticileri için halkın ne düşündüğünün bir önemi yoktur. Unutmamak gerekir ki Goloschekin’in görüşleri yerel yöneticiler tarafından da pek benimsenmemiştir. Ve böylece Goloschekin ismi üzerinden aslında partiye karşı bir muhalefet oluşmuştur.¹⁴³ 1926 yılına gelindiğinde Kazakistan Ulusal Komünist Partisindeki yöneticilerden S. Sadvakasov ve S. Hodzhanov suçlanmıştır. Yine aynı dönemde önemli aydınlardan olan Seifullin S., M. Murzagaliev, N. Nurmakov, S. Mendes isyan edenlerden idi. J. Sultanov, S. Sadvakasov, J. Munbaev görevlerinden alınmıştır. Bunların birçoğu ya sınır dışı edilmiş ya da A. Baytursinov, M. Dulatov, J. Aymautov, M. Zhumabayev vb. gibi idam edilmiştir. İşte bize göre bu, tarım

¹⁴² Большая советская энциклопедия, (1979), “ст. Коллективизация р.” Том VI, pp. 976

¹⁴³ "Малый октябрь" и коллективизация в Казахстане, http://kazakhstan.awd.kz/theme/t25_2.html (Erişim tarihi; 03.04.2011)

faaliyetinin en korkunç uygulamasıdır. Sözü geçen aydınlar Kazakistan'ın içinden çıkan yegâne münevverlerdir. Bu arada 1928 yılında ayrıca M. Tynyshpayev, H. J. Dosmukhamedov, tutuklanmış ve ulusal istihbaratın birçok diğer temsilcileri görevden alınmıştır.¹⁴⁴

Bu sürede Kazakistan muhalefeti neredeyse ortadan kaldırılmıştır. Yine sadece 1926-1927 gibi iki yıllık kısa sürede 1.360 bin dönümlük arazinin 1.250 dönümü varlıklı hanelerden alınarak yoksul ve orta sınıf köylülere dağıtılmıştır. Ancak bu tedbirin beklenen etkisi sanıldığıının aksine olumlu olmamıştır. Bu görülmüştür ki zamanla büyük bir verimsizliğe yol açmıştır. Bu dönemde ülkede tahıl tedarik krizi patlak vermiş ve devredilen birçok hayvan telef olmuştur. Ayrıca tarımsal vergi gelirleri önemli ölçüde azalmıştır. Bu süreç Goloschekin'in önerisi ve Stalin'in onaylamasıyla hayata geçirilmiş ve Kazakistan ekonomisi tam manasıyla çökmüştür. Aslında durumu ifade edebilecek en uygun kelime bizce soykırımdır.¹⁴⁵ 1930 yılına gelindiğinde özel toprak mülkiyeti tüm ekilebilir arazinin % 2'sine kadar düşmüştür. Ülkedeki sığır sayısı 20 milyondan 1931 yılında 11 milyona kadar düşmüştür. Kazaklar bu dönemi "Büyük Kıtık" olarak adlandırmışlardır. Kollektivizasyon, birçok durumda sadece hayvancılık ve tarım alanlarında sınırlı kalmamış, aynı zamanda kümes hayvanlarını ve hatta kişisel eşyaları bile kapsamıştır. Bu tam manasıyla toplumsal bir tecavüzdür. 1930 yılında soğuktan birçok küçükbaş ve büyükbaş hayvan ölmüştür. Kazak yetkililer ve aynı zamanda Goloschekin, bu acı durumu çok iyi bilmelerine rağmen politikalarını uygulamaya devam etmişlerdir.¹⁴⁶ 1922-1933 yılları arasında bu politikalara direndikleri için 33.000 kişi suçlu bulunmuştur. Ve bu kişiler tereddüt edilmeden idam edilmiştir. İronik bir şekilde bu Stalin'e sorulduğu zaman "Ben milyonları düşünüyorum." diyebilmiştir. Sözü geçen dönemle ilgili daha vahim rakamlar vardır. Kıtık sebebiyle 2 milyon kazak ve diğer milletlerden de 200 ila 250 bin kişi ölmüştür. Bu dünya savaşıyla kıyaslanabilecek

¹⁴⁴ "Малый октябрь" и коллективизация в Казахстане, А.г.м.

¹⁴⁵ А.Кузембайулы,Е.Абиль, (2002 г.) «История республики Казахстан» Фолиант,Астана, pp.17-38

¹⁴⁶ История Казахстана. (1993 г.) Очерк.А., pp. 7-50

bir ölçektir. Aynı dönemde birkaç yüz bin Kazak Çin, Moğolistan, Irak, Afganistan ve Türkiye gibi ülkelere göç etmiştir. Kazakistan tarihinde bu dönem “Büyük Göç” diye anılmaktadır. Ve tarihin tozlu sayfalarında kara bir leke olarak kalacaktır. Bizce dönemi en iyi ifade edebilecek kavram “bir tarım despotizmi” dir.¹⁴⁷

5. Sovyet Dönemde Kazakistan Anayasası ve Hukuki Normlar

Kazakistan’ın Sovyet dönemindeki anayasası ilk defa 5 Aralık 1936 yılında resmen egemen federal cumhuriyet olarak Sovyetler tarafından tanınmasıyla birlikte oluşmuştur. 1936 anayasasına göre; Kazaklar SSCB anayasasını kısmen kabul etmişler ve bu doğrultuda yasama, yürütme ve yargı sistemi oluşturulmuştur. Diğer Cumhuriyetler gibi Kazakistan da Birlikten ayrılma hakkını saklı tutmuştur.¹⁴⁸ 1978 yılında ise SSCB anayasasını tamamen kabul etmişlerdir.¹⁴⁹ İlk anayasa olan 1936 Anayasası temelde Sovyet Anayasası taslağı uyarınca konsolide edilmiştir. Sovyetlerin 10. Vsekazahsky Olağanüstü Kongresinde (20 Nisan 1978) yeni bir anayasa kabul edilmiştir. Anayasanın önsözünde belirtildiğine göre devletin temel maksadı sürekli olarak yaşayan vatandaşların refah ve kültür seviyelerini arttırmak gerektiğidir. Bu iddia çerçevesinde KSSC’de yaşayan tüm yurttaşlar özgür olup eşit haklara sahiptir. Aslında genel hatları itibariyle son derece titizlik ve hakları gözetecek bir şekilde hazırlanmış olmasına rağmen gerçekte durum hiç de öyle değildir. Sonuçta totaliter ve baskıcı bir rejimin varlığından söz etmek gerekir. Ve bu haliyle Anayasa Kazak toplumunun gerçeğini yansıtmaktan uzaktır. Halk eşitsizlik ve adaletsizlikler neticesinde 1989 yılında baş kaldırarak bu anayasaya isyan etmiştir. 1978 Anayasası Sovyet Anayasasından modellenmiş olmakla birlikte 10 ayrı bölümden oluşmaktadır. En son 1989 yılında seçim sistemine dair bir değişiklik yapılmıştır.

¹⁴⁷ Галанова Ольга, (2009), “Малый октябрь”, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова Реферат по истории Казахстана, г. Усть-Каменогорск, pp.4-16

¹⁴⁸ Михалева Н. А. (1998), “Конституционное право зарубежных стран СНГ: Учеб. пособие.” М., с. 7.

¹⁴⁹ Михалева Н. А. (1998), A.g.e., s.8

Bu anayasa aslında Kazak Türklerini “Sovyet insanı” yapmaya dönük olarak hazırlanmış bir program gibidir. 17-18 Aralık 1986 yılında isyan eden Kazak talebeleri: “Özerklik-kendi kendimizi idare etme hakkı istiyoruz. Kazakistan’ın BM’de ayrı olarak temsil edilmesini istiyoruz. Kolbin, Rusya’ya dön gibi (O dönemde Kazakistan Komünist parti birinci sekreteri olarak atanan Rus yönetici) dövizler taşımışlardır. Aslında Kazaklar bu anayasadan son derece hoşnutsuzdurlar. Adeta bu anayasa ile kendi ülkelerinde bir parya olmuşlardır. Kazaklar yıllarca hürriyet ve insan haklarından mahrum bir şekilde yaşamışlardır. Dini duygularını yaşamalarına dahi izin verilmemiştir. Netice de bu isyanlar patlak vermiş ve Sovyetler her zamanki gibi kanlı bir şekilde bastırmaya çalışmıştır. Hukuk insanları özgür kılmak için vardır. Yoksa onları zincirlere vurmak için değil.¹⁵⁰

Kazakistan’ın 1936 ve 1978 Anayasasına göre yurttaşlara oy hakkı tanınmış ve seçilme hakkı verilmiştir. Herkesin çalışma hakkı anayasa ile güvence altına alınmıştır. Benzer şekilde yurttaşlara dinlenme hakkı, ücretsiz sağlık güvencesi, emeklilik, eğitim ve kültürel haklar verilmiştir. Devlet organlarına doğrudan seçilme güvence altına alınmıştır. Bu anayasada madde olarak yer almasına rağmen üst yöneticiler hep merkez tarafından belirlenmiştir. 1936 Anayasası Sovyet cumhuriyetleri içinde en uzun süre kullanılan anayasa olmuştur.¹⁵¹ 1936 anayasası Sovyetler Birliği Komünist Partisi genel sekreteri Josef Stalin ve 31 kişiden oluşan özel bir komisyon tarafından hazırlanmıştır.

Komisyonunda yer alan ve bazı öne çıkan isimler şunlardır: Andrey Vişinski, Andrey Jdanov, Maksim Litvinov, Kliment Voroşilov, Vyaçeslav Molotov, Lazar Kaganoviç, Aleksandr Poskrebişev, Nikolay Buharin ve Karl Radek bulunur.¹⁵² Anayasa ile Merkez Yürütme Komitesinin adı Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Yüksek Sovyeti olur. Yüksek Sovyet iki kamaralıdır; Birlik Sovyeti ve

¹⁵⁰ C. Kazakbalası, (1988), “17-18 Aralık 1986 Kazakistan Olayları”, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul, s.19-27

¹⁵¹ Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик 1936 год, pp. 1-21

¹⁵² J. Arch Getty, (1991), “State and Society Under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s”, Slavic Review, cilt. 50, No. 1 (Bahar) içinde makale, s.19,22

Uluslar Sovyeti. Anayasa Yüksek Sovyete iş yükünü hafifletmek için yetkili komisyonlar kurma yetkisi vermiştir. Yüksek Sovyet Prezidyumu Yüksek Sovyet toplantıları arasında tam yetkiliydi. Yüksek Sovyet Prezidyum Başkanı şekilsel olarak devletin başı konumundaydı. Bakanlar kurulu olan Sovnarkom ise iktidarın yürütme ayağını oluşturmaktaydı. Anayasaya 1944 yılında yapılan değişikliklerle her Sovyet Cumhuriyetinde Kızılordu'nun ayrı bir kolunun kurulması öngörülmüştür. Ayrıca her cumhuriyette dışişleri ve savunma bakanlıkları oluşturularak uluslararası yasalara göre bağımsız devletler kategorisine girmeleri amaçlanmıştır.¹⁵³ Bu biçimsel yapı Kazakistan 1936 Anayasasında da aynen mevcuttur. 1944 yılında yapılan değişiklik ile Kızılordu Almatı başta olmak üzere büyük kentlere garnizonlar kurmuş. Ve hatırlanacağı gibi 1986 “Jeltoksan” olaylarında bizzat müdahale etmiştir. Bu da bize rejimin nasıl kurnaz bir şekilde hareket ettiğini göstermektedir.

Kazakistan'ın 1936 Anayasasında da sosyalizmin kurulduğuna vurgu yapılmaktadır. Özel mülkiyet tamamen kaldırılmıştır. Sözüm ona hâkim sınıflar bertaraf edilmiştir. Bu madde aslında Kazakistan'ın sömürgeleştirilme anlayışının bir yansımasıdır. Kısaca 1936 Anayasası ile devlet mülkiyeti sistemine geçilmiştir. Bu anayasa aynı dönemdeki Batı anayasalarından bile daha fazla ekonomik hakları güvence altına alsa da uygulamalar tam zıddı yönde olmuştur. Tek parti rejimi katı bir diktatörlüğe dönüşmüştür. O yıllarda 3 kişinin bir araya gelmesi bile suç sayılmıştır. Aslında hayali ve göstermelik bir hukuk anlayışı söz konusudur. Geleneksel değerler ve toplumsal normlar uygulamada hiç dikkate alınmamıştır. Bizce anayasanın böyle hazırlanmış olması daha çok propaganda maksadıyladır.¹⁵⁴

1977 anayasa değişikliği için toplanan komisyonca benimsenen ve Yüksek Sovyet üyelerince de olumlu karşılanıp anayasa hükmü haline getirilen değişiklik veya eklemeler, hep taslaktaki düzenlemelerin doğrultusunda olan, yani zaten var olan bir yönelişi pekiştirmeye veya daha iyi belirtmeye yarayan düzenlemelerdir.

¹⁵³ http://tr.wikipedia.org/wiki/1936_Sovyet_Anayasas%C4%B1 (Erişim tarihi: 04.04.2011)

¹⁵⁴ Изменение Конституции СССР производится лишь по решению Верховного Совета СССР, принятому большинством не менее 2/3 голосов в каждой из его палат.источник: http://constitution.garant.ru/DOC_3858676.htm (Erişim tarihi: 03.04.2011)

Kazakistan'ın 1978'de kabul ettiği ikinci anayasada da 1936 muhtevası korunmuş olup benzer maddelerin üzerinde yapılan ufak tefek değışiklikler dışında fazla bir müdahale söz konusu değildir. Zaten bu anayasadan yeterince memnun olmayan Kazak gençleri 1986 yılında sisteme karşı başkaldırmıştır.¹⁵⁵ SSCB'nin 1977 Anayasası birliğe dâhil cumhuriyetlere ayrılma hakkı vermiş olsa da bu hak 75. maddedeki ülkenin egemenliği bulunan tüm devletler üzerinde tek bir devlet olduğu yönündeki yasa, sözü geçen hükmü geçersiz kılmaktadır. Jeltoksan, olayları çok iyi bir şekilde bu gerçekliği ispatlamıştır.¹⁵⁶

6. Kazak Aydınlar Karşı Yürütölen Temizlik Hareketleri

Kazakistan, Sovyet döneminde büyük bir hapishane gibi kullanılmıştır. Kazakistan tarihi sürgünler ve acının tarihidir. 1990 yılında bağımsızlık kazanılana değin binlerce Kazak aydını sistem tarafından acımasız bir şekilde katledilmiştir. Yapılan şey aslında etnik bir temizliktir. Her türlü rejim muhalifı ya sürgün edilmiş ya da öldürölmüştür. O günleri hatırlamak için Kazakistan'ın çeşitli bölgelerinde müzeler kurulmuştur. Bunlardan hemen akla gelenler; “Siyasi Baskı, Sürgün Kurbanları Müzesi; Çimkent”, “Siyasi Baskı, Sürgün Tarihi Müzesi; Almatı” sayılabilir. Bunun yanında hemen her şehirde görebileceğiniz o dönemde kurban verilmiş bir aydının heykeli ile karşılaşabiliyorsunuz.¹⁵⁷ Bu dönemde baskı gören ve kimi zaman ölümlle cezalandırılmış büyük aydınların bazıları; Cusupbek Aymautov, M. Çokay, A. Baytursunov, S. Seyfulin, Turar Rıskulov, Uraz Isayev, M. Jumabayev, Alihan Bukeyhanov, Mir Yakup Dulatov, M.K. Kozıbayev, İbırai Altınsarı gibi önde gelen vatanseverlerin türlü zulömlere uğratıldığını bilmekteyiz.

¹⁵⁵ Cem Eroğul, (1979), “1977 Sovyet Anayasası'nın Tartışmaya Sunulan Taslakla Kısa Bir Karşılaştırması”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Faköltesi Dergisi, Cilt: 33 Sayı: 3, Ankara, s.61-65

¹⁵⁶ КОНСТИТУЦИЯ СССР 1977 год, КОНСТИТУЦИЯ СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК; Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября 1977 г.

¹⁵⁷ Ayşegöl Aydınöl, (2007) “Kazakistan'da Tarihi Canlandıran ve Milli Kimliği İnşa Eden Müzeler”, bilig Bahar / sayı 41, s.89-108

Kazak Sovyet Edebiyatı'nın kurucusu, şair ve yazar S. Seyfollauly Jezkazgan'a bağlı Akadır kazasında doğdu; "Vatan haini" olduğu iddiasıyla gönderildiği sürgünde öldürüldü. Gerçek adı Sadvakas'tır.¹⁵⁸ "Sanatının zirvesindeki Mirjakıp Duvlatulı da Lenin'in ölümünden sonra iktidarı ele geçiren Stalin'in zulüm, zorbalık ve haksızlık ağına takılmaktan kurtulamadı. Eski defterler tekrar karıştırılmaya başlandı. Bir grup Kazak aydını ile beraber 1926 yılının Aralık ayında tutuklandı. 1930 yılından önce kurşuna dizilerek idam cezasına çarptırıldı. Daha sonra bu ceza, on yıl hapis cezasına çevrildi. Mirjakıp, elli yaşını doldurmasına bir ay kala 5 Ekim 1935 tarihinde Beyaz Deniz-Baltık Kanalı kıyısındaki Sosnovets'te bir kampın revirinde vefat etti. Ölüm sebebi ise ağır hastalık olarak kayıtlara geçti. Böylece haksız yere çarptırıldığı on yıllık hapis cezasını dolduramadan zulüm ve baskı altında hayata gözlerini yumdu."¹⁵⁹ Mirjakıp, Kazak edebiyatının ilk roman örneğini de kaleme almıştır.

Bu bağlamda değerlendirebileceğimiz diğer bir önemli aydın da Turar Rıskulov'dur. Turar Rıskulov, komünist parti döneminde milliyetçi fikirleriyle ön plana çıkmış bir Kazak düşünürüdür. Stalin'in emriyle 21 Mayıs 1937'de evi basılarak tutuklandı ve 10 Şubat 1938'de idam edildi. Turar Rıskulov Milli Komünizm fikrinin ideologlarından. 9 Aralık 1956'da SSCB Komünist Partisi tarafından itibarı iade edilmiştir. Bu dönemde direk milliyetçilik fikrini savunmadığı için böyle bir anlayışla hareket ettiği düşünülebilir. Türkiye de bu konuda bir kitap hazırlayan Hüseyin Adıgüzel'in, düşünürü yeterince tanımadığı kanaatindeyiz. En azından Rıskulov'un eserlerini Rusça orijinalinden okumuş olsaydı Adıgüzel ona salt manada komünist diyemezdi.¹⁶⁰

Mir Yakup Dulatov ise Alaş Orda Hükümetinin kurucularından olup Kazak bir şair ve yazardır. 1904 yılı içinde meydana gelen isyan hareketine A. Baytursunov ve Alihan Bukeyhanov ile birlikte katılmıştır. Bu hareket daha sonra Kazak reformist

¹⁵⁸ Kardeş Kalemler Dergisi, (2010), "Omar" (Saken SEYFOLLAULI) Çev: Aşur Özdemir, Yıl: 4, Sayı: 48, Aralık, s. 14-18

¹⁵⁹ Aşur Özdemir, "KAZAK TÜRKLERİ'NİN BÜYÜK EDİBİ MİRJAKIP DUVLATULI (1885-1935)" <http://mitglied.multimania.de/nayman/miryakub.html> (Erişim tarihi: 04.04.2011)

¹⁶⁰ Hüseyin Adıgüzel, (2005), "Milli Komünizmin Öncüleri Rıskulov", İleri Yayınları, s.10-27

milliyetçi hareketi ortaya çıkarmıştır. Bu hareket kısaca anti-sömürgeci ve anti-Rus bir dünya görüşünü benimsemiştir. 1909 yılında yayımladığı “Uyan Kazak” isimli eseri toplatılmış ve yasaklanmıştır. Bolşevik devriminden sonra 1928 yılında milliyetçilik düşüncesi ile suçlanmış ve 1935 yılında vurularak öldürülmüştür.¹⁶¹ Bu tip aydınlar genellikle o dönemde “Dala Vilayeti” gazetesinde yazmışlardır. Benzer fikirlere sahip aydınlar içinde Smaghul Sadwaqasov, Sultanbek Qozhanov, Oraz Zhandosov ve Seitqali Mengdeshev’de sayılabilir. Alaş Orda Partisinin siyasi aktivistleri ise Saghyndyq Doszhanov, Aspandiyar Kenzhin, İbrahim Zhainaqov, Abdolla Temirov, Omar Almasov, Akhmetzhan Qozybagharov, Zhanghozha Mergenev, Toqtamysov gibi entelektüellerdir.¹⁶²

6. Sovyetlerin Sekülerleştirme Politikaları

Sovyetlerin din politikası resmi olarak ateizm’dir. Marks için din toplumları uyutan bir afyondur. Kazakistan’da din Sovyet döneminde sakıncalı bir unsur olarak görülmüştür. Dinsizlik resmi ideoloji tarafından Müslüman Kazak halkına dayatılmıştır. Oysa aynı dönemdeki Abai ve Şahkerim gibi aydınlar tarafından geleneksel “Bahşi” anlayışı çerçevesinde öğütler verilerek Kazak halkına anlatılmaya çalışılmıştır. Abai’in “Kara Sözleri” adeta dini bir öğreti gibidir. Orta Asya konusunda önemli çalışmalar yapmış olan Baymirza Hayit’in yazdıklarına göre, Sovyetlerin din politikası da; Türkistanlıların mensubu olduğu İslam dini aleyhine aldığı tedbirlerden şunları sıralayabiliriz: Cami ve medreselerin kapatılarak depo olarak kullanılması, Vakıflar idaresinin ilgası, Ateizm Üniversitesinin ve Taşkent’te Ateizm Fakültesinin açılması, Allahsızlık fikrinin bir devlet politikası olarak her türlü şekilde desteklenmesi, din adamlarının öldürülmesi sürgün gibi yollarla yok edilmesi vb.¹⁶³ Bu dönem sonrası Kazakistan’da görüştüğümüz bazı din adamları İslamiyet bilgilerini muhafaza etmek için dağlara sığındıklarını ve uzun yıllar ıssız

¹⁶¹ Tomohiko Uyama, (1998), “The Geography of Civilizations: Chapter 3-A Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia's Activities”, From the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century, p.70-99

¹⁶² Tomohiko Uyama, (1998), A.g.m., s.80

¹⁶³ Ayfer Kaynar, (1994), “Dr. Baymirza Hayit’in eserleri ve faaliyetleri hakkında bildirilen fikirler: Batı Avrupa, A.B.D. ve Şark”, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, s. 84

bölgelerde yaşamak zorunda kaldıklarını ifade etmişlerdir. Sosyalist sistem ayrım gözetmeksizin, Müslümanlara, Hristiyanlara, Yahudilere, Budistlere ve hatta Şamanistlere bile zulüm etmiştir. Sovyet Kazakistan’ında sekülerleştirme katı ve tuhaf bir şekilde uygulanmış ve devlet tarafından din düşmanlığı yapılmıştır. Sistem tamamen tepki çekmemek için her eyalette bir ibadethaneyi açık bırakmış fakat buralara giden insanları KGB fişlemiştir. Sovyetler her işinde olduğu gibi Kazak Müslümanlar içinden seçtiği bir avuç kişiyi göstermelik olarak her yıl Hacca göndermiştir. Giden bu hacılara en iyi kıyafetler giydirilmiştir. Tabi bu eylem dini saygıdan çok bir propaganda vesilesiyle yapılmıştır. Sovyet döneminde Kazakistan’daki cami, türbe ve medreselerin % 95’i müze yapılmış yahut başka maksatlarla kullanılmıştır. Bu coğrafya bugünlerde gezildiğinde ibadethanelerin büyük çoğunluğunun doksanlı yıllardan sonra yapıldığı görülecektir.

7. Sovyet Dönemi Eğitim Modeli

Sovyet yönetiminin Kazakistan’da uyguladığı eğitim sistemi son derece pragmatist ve bolca ideolojik bir muhtevaya sahiptir. Eğitim sistemi Kazakistan’da ve diğer tüm Orta Asya eski Sovyet Cumhuriyetlerinde iktidarın bir aparatı olarak çalışmıştır. Dönemsel olarak bazen Lenin, bazen de Stalin sistem tarafından yüceltilmiştir. Okulların duvarlarında Komünist Parti yöneticilerinin portreleri (Sovyet ikonografisi) bulunmakta ve bu önderlerin çeşitli sözleri yazılmaktaydı. Bu duruma biz bir nevi nekrofil diyebiliriz. İktidar ders kitapları vasıtasıyla sisteme karşı en ufak bir eleştiri fikri olmayan (normalleştirilmiş) bireyler yetiştirmek istemiştir. Verilen eğitim bazı yönlerden son derece kaliteli olmasına rağmen iktidarı meşrulaştırmak için kullanılmıştır. Genelde merkezi yönetimler eğitimde tüm dünyada buna benzer uygulamalara gitmişlerdir. Kazakistan’da verilen her aşamada eğitim Kazak toplumunu şekillendirmek için kullanılmıştır.¹⁶⁴

Sovyetler’in Kazakistan’da uyguladığı eğitim politikası gereğince yerel diller (Özbekçe, Tatarca, Kazakça vb.) baskı altında kalmıştır. Rusça daha fazla teşvik

¹⁶⁴ Ferhat Karabulut, (2009), “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, bilig, Yaz. Sayı:50, s.65

edilmiş. Rusça bilmeyenlerin sistem içinde yükselmeleri engellenmiştir. Teorik olarak da Parti'nin resmi doktrini uyarınca milli farkların zamanla ortadan kalkabileceği umulmuştur. Kazakistan'da milli duyguların ve farkların yok edilmesine sınıf farklarının yok edilmesinden daha fazla önem verilmiştir. Anadil olan Kazakça, Tatarca, Özbekçe vb. her an denetim altında tutulmuş ve sistem tarafından yürütülen tüm eğitim faaliyetleri Sovyetlerin sömürgeci çıkarları için olmuştur. Bu dönemde Kazak halkı kendi vatanlarında kendi dilleri ve eğitim sistemleri nedeniyle aşağılanmıştır. Eğitim sistemi yerel unsurları silecek şekilde tasarlanmıştır. Bu konuyu ders kitapları açısından inceleyen Ferhat Karabulut Kazakistan'da Rus ve Kazak mekteplerinde okutulan “Ana Tili” (Ana Dili) kitabını incelemiş ve şu çarpıcı tespitlerde bulunmuştur. “Bu kitaplarda seçilen konular, konuların işleniş biçimi; lider, kahraman, vatan, millet, devlet ve tarih anlayışı önce bu tepeden inen iktidarın gerçekleşmesi için kullanılmakta, sonra da bireyi sistem için normalleştirmeye çalışmaktadır.”¹⁶⁵

İşleyen bu sistem sonucunda 1989 verilerine göre Kazakistan'da yaşayan Kazakların % 40'ının ana dilini bilmediği ortaya çıkmıştır. Buna karşın Kazakistan'da Kazakça bilen Rus oranı % 1'in bile altındadır. Bu yıllarda üniversitelerin tamamında eğitim dili Rusçadır. Bu nedenle Kazaklar çocuklarını genellikle Rus mekteplere ve Gimnazyumlara göndermiş, bu süreç Kazak dilinde eğitim veren okulların kapanmasına yol açmıştır.¹⁶⁶ Bu konuda en önemli mücadeleyi veren Kazak aydını İbray Altınsarı'dır. Altınsarı, kendi hazırlamış olduğu Alfabe ve Kazakça öğretim kitabı ile aynı Gaspıralı İsmail Bey gibi Kazak balalarının ana dillerini kolayca öğrenmelerini arzulamıştır. Bugün Kazakistan'daki bazı mekteplerde hala bu kitap ilkökul öğrencilerine tavsiye edilmektedir. Altınsarı'nın Kazak diline gerek şiirleri ve yazıları gerekse eğitim metoduyla katkıları unutulmayacaktır.

¹⁶⁵ Ferhat Karabulut, (2009), A.g.m., s.65-66

¹⁶⁶ Ferhat Karabulut, (2009), A.g.m., s.90

Kazakistan’da Sovyet döneminde ele alınması gereken bir diğer eğitim meselesi de “Bala Bakshalar” dediğimiz “Ana Okulları”dır. Anaokullarında çocukların utanma duyguları yok edilmeye çalışılmıştır. Çocuklar kız erkek karışık olarak banyo yaptırılmıştır. Bunun yanında eğer yatakhane kalıyorlarsa kız ve erkekler karışık olarak barındırılmıştır. Bu ise şüphe yoktur ki Kazak “Salt-Destur”una (Adet-Görenekler) uymayan bir durumdur. Kazakistan’da Rus kültürü eğitimi verildiği için, şu an orta yaşta ve yaşlı olan kişiler, özellikle siyasi elit, Rus kültüründen normalden çok daha fazla etkilenmiştir. Sovyet döneminde zirveye çıkan bu Rus kültürü bugün dahi sınırlı bir düzeyde de olsa etkisini devam ettirmektedir.¹⁶⁷ Bu eğitim sistemiyle Kazak çocukları ve gençleri Rus kültür ve tarihi ile şekillendirilmiş olup kendi kültürlerini unutmaları beklenmiştir. Kazakların sistemi içselleştirmeleri istenmiş ve böylece milli bilincin ve duyguların uyanmasının önüne geçilmek istenmiştir.¹⁶⁸

9. Sosyal Güvenlik Sistemi

Sovyetler Birliği zamanında çok güçlü bir sosyal güvenlik sistemi vardır. Ücretsiz sağlık hizmetleri, eğitim, neredeyse tam istihdam sağlanmaktadır. Bu yapı halk için faydalı gözükse de sistem kendi kendini finanse edemediği için zamanla çürümüş ve çökmüştür.¹⁶⁹

1936 ve 1978 Anayasasında Bölüm 10’da sıralanan “Temel Haklar ve Vatandaşlık Görevleri” içinde Madde 118’e göre; Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vatandaşları iş garantili bir istihdam hakkına sahip olup, niteliklerine uygun bir ücret alırlar. Çalışma hakkıyla ülkenin üretici güçlerinin sürekli büyümesi hedeflenmiştir. Bu hak anayasada bu şekilde yer almasına rağmen ileriki yıllarda verimsizliğe yol açmış ve çalışmamayı teşvik etmiştir çünkü mutlak bir iş

¹⁶⁷ Ahmet T. Kuru, (2002), “Between the state and cultural zones: Nation-building in Turkmenistan”, Central Asian Survey, Vol 21, No:1, s.71–90

¹⁶⁸ Ferhat Karabulut, (2009), A.g.m., s.88

¹⁶⁹ Uriye Mustafayeva, “Kırım’da Çalışma Yaşamında Çocuklar”, <http://www.fisek.org/web-cocuk-6.php> (Erişim tarihi: 04.04.2011)

garantisinin varlığı suistimale açıktır. Madde 119'a göre ise; KSSC vatandaşları dinlenme hakkına sahiptir.(Eğer çalışma saatlerinde mazeret gösterilirse 7 saate kadar sanatoryum, huzurevi, dinlenme tesisi veya kulüplerde dinlenebilirler.) Madde 120; KSSC vatandaşları hastalık, sakatlık, yaşlılık halinde ekonomik ve sosyal güvenceye sahiptir. Bu hak kapsamında devlet işçi ve çalışanların ücretsiz olarak tıbbi bakım ve tedavi giderlerini üstlenir. Bu manada sosyal güvenlik sistemi vatandaşlara çok geniş imkânlar sağlar. Konu dâhilinde ele alınabilecek diğer bir madde de 112'dir. Bu maddeye göre; Kadınlar iş, hükümet, kültürel ve politik hayatın her alanında erkeklerle eşit haklara sahiptir. Bunun yanında kadınlara ek tatiller ve ücretli doğum izinleri ile çocukların bakımını sağlamaya yönelik (Süt izni vb.) düzenlemeler de yapılmıştır. Memleketin en ücra köşelerine dek kreş ve anaokulları açılmıştır.¹⁷⁰

10. Çift Dillilik ve Toplumun Sosyolengüistik Yapısı

Çarlık Rusya'sı zamanından beri gerçekleşen işgal sonrasında temas arttıkça, ilişkiler geliştikçe, Rus kültürü Kazak kültürüne baskın gelmeye başlamış ve bu da tek dillilikten çift dilliliğe geçişe sebebiyet vermiştir.¹⁷¹ 1936 Anayasası içindeki Madde 5 : “Kazak SSR’i milli-Rus ve Rus-milli çift dillilik ile çok dilliliğin yan yana gelişmesine özen gösterir.” denmiştir. Bu kanun ile kişisel yazışmalarda, askeri bölüm ve binalarda bilhassa dini cemaatlerde Kazak Türkçesinin kullanılmasının alanı zamanla daraltılmıştır. Neticede çift dillilik zamanla Rusça lehine tek dilliliğe dönüşmeye başlamıştır. Kazakistan’da bu durumu bağımsızlık sonrasında düzeltmek için “Til Komiteti” (Dil Komitesi) adı altında bir kurum da kurulmuştur.

Sosyolengüistik, dilin toplumsal yönünü ifade eden bir kavramdır. Bu manada çocukluktan itibaren dil kodları vasıtasıyla insanlar dillerini öğrenirler. Dil kodlarını, aile, arkadaş çevresi ve daha değişik (Okul vb.) toplumsal katmanlar şekillendirir. Çocukların bu milli dilsel kodları öğrenmeleri Sovyet yönetimince kısıtlanmış ya da

¹⁷⁰ КОНСТИТУЦИЯ (ОСНОВНОЙ ЗАКОН) СОЮЗА СОВЕТСКИХ СОЦИАЛИСТИЧЕСКИХ РЕСПУБЛИК 1936 год, pp. 1–21

¹⁷¹ Ferhat Karabulut, (2007), “Dil ölümü tehlikesini yaşamış bir dil: Kazak Türkçesi”, *Turcology in Turkey, Selected papers*, Szeged, s.318

engellenmiştir. Kazak Türkçesi sosyolengüistik diller haritasında dünyada yaklaşık 16 milyon kişi tarafından, Kazakistan'da da 10 milyon kişi tarafından konuşulmaktadır. Moğolistan'ın batı bölgesindeki Bayan Ölke (diğer adı Bayan Ölgey) eyaletinde yaşayan Kazak Türkleri Kazakistan'ın kullandığı alfabeyi kullanarak Kazak Türkçesiyle yazmaktadırlar. Bayan Ölgey'de oturanların çoğu (%88.7 oranla) Kazak Türkleridir. Bu bakımdan eyalet nüfusunun %98'i kadarını Türk halkları oluşturmaktadır. İldeki önemli bir nüfus Kazak Türkçesi konuşmaktadır. Bunun haricinde Sovyetlerin Altay ve Sibiryâ bölgelerinde de Kazak Türkçesi konuşan göçebe Kazaklar vardır.¹⁷²

Sovyetler döneminde Kazak Türkçesi, belirli ve kurgulanmış bir politika neticesinde toplumsal alandan çıkarılarak özel alana indirgenmiştir. Bu Rus kültürünün de emperyalist bir karakterde şekillenmiş olduğunun göstergesidir. Kazak aydınlarından Ahmet Baytursunov, Sovyet döneminde Kazak Türkçesinin yaygınlaşması için önemli mücadeleler vermiştir. Ve bu sebepten ötürü Sovyet Yönetimi tarafından katledilmiştir.

11. Siyasi Hayat ve Ülkedeki Komünist Parti Rejimi

1918 yılında kurulmuş olan “Türkistan Komünist Partisi”, 1921 yılında Kazakistan’ı tek bir merkezden yönetmek için Sırderya, Semirechenskaya, Turgay, Ural gibi yardımcı bölge teşkilatlarını kaldırmıştır. 30 Nisan 1920’de ise bir Kırgız Bölge Bürosu (RCP) oluşturulmuştur. 18 Haziran 1921’de Orenburg’ta Kırgız Bölgesel Parti konferansı düzenlenmiş ve tam teşkilatlanma ile Komünist Partinin Kırgız Bürosu oluşturulmuştur. Ve bu süreçte parti yönetimine İ. Vogl, A. Avdeev, A. Aitiev, A. Alibekov, S. Argancheev, A. Dzhangildin, M. Murzagaliev, S.

¹⁷² Arif Akbaş, (2005), “Sosyolengüistik, Dilin Toplumsal Yönü ve Kazak Türkçesindeki Dil Kodlarının Örnek Analizi”, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Türkistan, s. 14–15

Pestkovsky getirilmiştir. İlk dönemde Kazakistan Komünist Partisi olarak bir oluşum yoktur.¹⁷³

1936 yılında Kazakistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin kurulmasıyla bağlantılı olarak 23 Nisan 1937 tarihinde “Kazakistan Komünist Partisi” kurulmuştur. Parti örgütlenmesi de tekrar bölgesel biçimde yeni bir örgütlenmeye gitmiştir. Haziran 1937’de Komünist cumhuriyetlerin 1. Kongresinde tasarım tüm üyelerce onaylanmıştır. 1941–1945 yılındaki II. Dünya savaşı sırasında Parti üyelerinden 128.599 kişi Kızıl Orduya katılarak savaşa gitmiştir. 1 Ocak 1972 tarihi itibariyle KKP’si üyesi 595.000 kişiyken bu rakam 1990 yılına gelindiğinde 866.000 kişi olmuştur. Parti 1990 yılında çıkan olaylar neticesinde 1991 yılında kendisini feshetmiş ve dağılmıştır. Kazakistan bağımsızlığını aldıktan sonra tekrar kurulmuştur.¹⁷⁴

Kazakistan’ın Sovyet döneminde siyasi hayatı tek partili bir sistemdir. Seçimler yapılmaktadır fakat bu seçimlerin ne kadar demokratik ve adil olduğu tartışmalıdır. Genelde devlet başkanlığına merkezi yönetimin belirlediği adaylar atanmaktadır. 23 Nisan 1937 – 23 Mayıs 1938, yılları arasında genel sekreterlik görevini Mirzoyan Levon Isayevich yürütmüştür. KKP’si 1938–1991 yılları arasındaki genel sekreterleri sırasıyla şu isimlerdir.

23 Mayıs, 1938 - Mayıs 1945 - Skvortsov, Nikolay Aleksandroviç

Mayıs 1945 – 22, 1946 Haziran - Borkov, Gennady A.

22 Haziran 1946 – 6 Şubat 1954 - Shayakhmetov, Zhumabai

Şubat 1954 - Mayıs 7, 1955 - Ponomarenko, Panteleimon Kondrat'evich

7 Mayıs, 1955 – 6 Mart 1956 - Brejnev, Leonid İlyiç

6 Mart 1956 – 26 Aralık 1957 - Yakovlev, Ivan D.

26 Aralık 1957 – 19 Ocak 1960 - Belyaev, Nikolay İlyiç

¹⁷³ Очерки истории коммунистической партии Казахстана (1963) [Текст]: очерки / Институт истории партии при ЦК КП Казахстана - филиал Института Марксизма - Ленинизма при ЦК КПСС.- Алма-Ата, 672 с.

¹⁷⁴ Коммунистическая партия Казахской ССР, (1985), “Вестник Академии наук Казахской ССР, 1-6”, Изд-во Академии наук Казахской ССР, pp. 26

19 Ocak 1960 – 26 Aralık 1962 - Kunayev, Dinmukhamed Akhmedovich
 26 Aralık 1962 – 7 Aralık 1964 - Yusupov, İsmail Yusupovich
 7 Aralık 1964 – 16 Aralık 1986 - Kunayev, Dinmukhamed Akhmedovich
 16 Aralık 1986 – 22 Haziran 1989- Gennadiy Kolbin,
 22 Haziran 1989 – 14 Aralık 1991 - Nazarbayev, Nursultan¹⁷⁵

Bu listeden de görüleceği gibi son genel sekreter bugünkü başkan Nazarbayev’dir. Listeye bakıldığında şimdiye kadar atanmış olan 14 genel sekreterin 14 tanesinin Rus kökenli olduğu görülür. Zaten 1989 yılında atanan genel sekreterin Rus kökenli Kolbin olması Kazakistan’da isyan çıkmasına sebebiyet vermiştir. Buradaki sorun şudur; Sovyet Merkezi Yönetimi bölgeyi tanımayan idarecileri ısrarla Kazakistan’a atamıştır. Bu Kazak halkında tepkiye sebep olmuş ve genel ülke istikrarını olumsuz yönde etkilemiştir.

12. İnsan Hakları Konusu

Kazakistan’da, Sovyet Döneminde özellikle Stalin zamanında insan hakları ihlalleri fazlasıyla olmuştur. Bu yıllarda öncelikli olarak Kazak toplumuna yön vermek isteyen aydınlar ve muhalif aktivistler katledilmiştir. Bunun yanında rejimin genel karakteri gereği birçok farklı etnik grup Kazakistan’a sürgün olarak gelmiştir. Buraya sürülen halklar içinde özellikle Almanlar, Tatarlar, Japonlar, Çeçenler ve Ahıska Türkleri ön plana çıkmaktadır. Yapılan tüm işkencelerin ortak sebebi S.S.C.B içinde yaşayan insanları “Standart Sovyet insanı” haline getirmek içindir. İnsanlar Kazakistan’daki ölüm kampları ve maden ocakların da çalıştırılmıştır. Ayrıca kolektif çiftlikler kurma yönündeki çabalar neticesinde 3 milyona yakın insan açlık ve sefaletten ölmüştür.

13. Aile Yapısında Meydana Gelen Deformasyon

¹⁷⁵ Материал из Википедии — свободной энциклопедии (2010) “Руководители ЦК Компартии Казахстана (1920—1991)” pp.1–5

Sovyet döneminde Kazakistan'da geleneksel aile kurumu zayıflatıldığı için yüksek düzeyde boşanma oranları olmuştur. Hele 1920 yılında Komünist Parti tam manasıyla Kazakistan da denetimi eline aldıktan sonra aile kurumu parçalanır duruma geldi. Bu dönemde Komünist Parti ve bazı anarşistler “özgür aşk” kavramını savunmuşlardır. Bu ise ahlaki bir çöküntü yaratmıştır. Evlilik dışı ilişkiler artmış ve bu durum aileyi oldukça sarsmıştır. Bu dönemde yasalar ile evlenme ve boşanma süreci kolay hale getirilmiştir. Çocuk aldırma serbest bırakılmıştır. Zamanla bu durumun hatalı olduğu anlaşılmış ve 1944'te çocuk düşürmek yasaklanmıştır. Aile yapısında meydana gelen deformasyon önlenmeye çalışılmıştır. 1944 yılında tüm Sovyetler genelinde aile ile ilgili bir kanun çıkarılmıştır. Kadınlara devlet yardımı ve koruması arttırılmıştır. Evlik dışı olan çocukların annesi ve çocuklar da ayrıca korunma kapsamına alınmıştır. Kazakistan'da bu dönemde kadınlar her türlü çalışma hayatında etkin bir rol oynardı. Örneğin inşaat ustalığı, maden işçiliği, kamyon şoförlüğü gibi erkeklere özgü işlerde dahi çalışmışlardır. Tüm Sovyet Birliği genelinde maden ve sanayide çalışanların en az %35'i kadındır. Kadınların tüm doğum ve hastane masrafları karşılıksız olarak devlet tarafından karşılanırdı. Kreş ve anaokulları kent merkezlerinden başka en küçük yerleşim birimi olan “aul”lara (köylere) kadar yaygınlaşmıştı. Başta verilen zarar ailelerin bugün dahi gevşek bir yapıda olmasına sebebiyet vermiştir.

14. Bozkır Kültürü ve Kentleşme Siyaseti

Kazak halkı hiç şüphesiz göçebe bir millettir. Kazakistan'ın geniş toprakları üzerinde halk yıllarca bu yapı üzerine hayatlarını devam ettirmiştir. Kazak göçebelere hayvancılık (koyun, sığır, deve ve at yetiştiriciliği) faaliyeti ile büyük ıssız bozkırda pastoral bir yaşam biçimini benimsemişlerdir. Sovyet döneminde çıkarılan mülkiyet farklılaşması kanunu ile bu düzen bozulmuştur. Geniş sürülerin sahibi olan varlıklı aileler birden bire fakirleşmiştir. Toplumsal tabakalaşma farklı gurumlar arasında

dikey bir hareketliliğe neden olmuştur. Toprak ve su havzalarını yöneten göçebe kabileler ve karmaşık toplumsal yapı giderek bozulmaya başlamıştır.¹⁷⁶

Kazak Türklerinin ekonomisi, başka bir deyimle bozkırın göçebe ve yarı göçebe hayvancılığa dayanan ekonomisi, böylesine kısa bir bölümde anlatılamayacak kadar geniş ve değişik bir iktisat koludur.¹⁷⁷ Bu ekonomi genel hatları itibariyle feodal bir düzene dayanmaktadır. Yalnız burada özellikle belirtmek gerekir ki Sovyet düzeni Kazakistan’a geldikten sonra halk için daha sıkıntılı bir dönem oluşmuştur. Sovyet yönetimi göçebe Kazak halkını izlediği politika gereği kentleştirmek ve belli bir işçi sınıfına dönüştürmek istiyordu.

Halkın elindeki tüm mal varlığına el koyularak insanlar zorla fabrikalara işçi yapılmıştır. İzlenen bu politika büyük bir kıtlığa sebebiyet vermiştir. “Kazak bozkırlarında yaşanan ve tarihe ‘Aktaban Şuburundu’ olarak geçen doğal kıtlık döneminin üzerinden geçen 210 yılda çoğalan Kazak Türklerinin nüfusu ise yine geçtiğimiz yüzyılda Kazakistan’da yaratılan suni açlık ve kıtlıklarda 2 milyon 220 bin kişinin ölümüyle büyük bir kayba uğratılmıştır. Bu rakamlar devlet arşiv kayıtlarınca da doğrulanmaktadır. Bu ölümler kadar feci olan başka bir etken ise binlerce Kazak Türkünün kıtlık döneminde topraklarını terk etmesidir. 616 bin kişinin Orta Asya bozkırlarının çöle dönüşmesiyle ata vatanlarını geri dönmek üzere terk etmek zorunda kaldığı da bilinmektedir.”¹⁷⁸ Bu konuda filolog ve araştırmacı Ufuk Tuzman’ın verdiği bilgiler bir hayli düşündürücüdür. “1927–1953 yılları arasında ise SSCB hükümet karşıtı denilerek suçlu bulunan 103 bin kişi siyasi sürgüne gönderildi. Bu siyasi suçluların 25 bini daha sonra idam edildi. Bu süreçte Stalin’in tam desteğini almış olan dönemin SSCB Kazakistan Komünist Partisi sekreteri F. Goloşegin açlık ve katliamlar sürecinin en büyük aktörü oldu.

¹⁷⁶ Нурлан Ауэзханович Амрекулов, Нурбулат Эдигеевич Масанов, (1994), “Казахстан между прошлым и будущим”, МГП “Берен”, pp. 184

¹⁷⁷ Muhabay Engin, (1976), “Kazak ve Tatar Türkleri”, Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul, s. 19–26

¹⁷⁸ Ufuk Tuzman, (2009), “Kazak Türklerinde Soykırım”, <http://www.frmartuklu.net/tarihi-bilgiler/37644-kazak-turklerine-soykirim-ufuk-tuzman.html> (Erişim tarihi: 05.04.2011)

Goloşegin'in yaptırımlarıyla kuzeyindeki bereketli toprakların işletilmesini engelledi. 1920'lerde nüfusun neredeyse 5 katı fazla olan büyük baş hayvanları toplu olarak kesildi veya yok edildi. Bunların temelinde ise kör siyaset uygulayarak Kazakistan'da küçük bir ihtilal planı vardı. Bu ihtilal maksatları arasında Orta Asya'nın güçlü ve zengin Kazak Türkü beyliklerini ortadan kaldırarak zenginleri halk düşmanı ilan edilmesine ve sürülmesine sebep olacak sürecin başlatılması yatıyordu. Nihayetinde 700'e yakın beyin malları ve hayvanları ve toprakları ellerinden sorgusuz sualsiz alındı Göçebe bozkır hayatına sahip Kazak halkı güç kullanılarak yerleşik düzene geçirildi. Bu durum elinden meraları ve hayvanları alınmış göçebe halkı kırıp yok etmeye başladı. Korkunç bir sonun kurbanı 40 milyondan fazla büyük ve küçükbaş hayvan, dağlarda ve yaylalarda aç susuz ve yemsiz bırakılarak, sahihsizlik ve bakımsızlıktan telef oldu.

1931–1933 Yılı Kıtlık Kurbanları Anıtı

Каунак: Куб на месте будущего памятника жертвам голода в Казахстане. Алма-Ата, 2009 год “Голод в Казахстане в 1932—1933 гг.” Рр.1

1927–1932 yılları arasında hayvanlarının telef olması ve ölüme terk edilmesi sonucu halkın besin kaynağı olan hayvanların tüm ülkedeki sayısının 4 milyona düşmesiyle açlık süreci başlamış oldu. Tarihi kaynaklar ve canlı şahitleri anlattıkları ise tam bir

vahşet ve korkuyu ortaya koymaktadır. Geçimini hayvancılık ve topraklarının mahsulüyle sağlayan zengin Kazak Türkleri 1927–1932 yılları arasındaki 5 yıllık bir süre zarfında önce mal, mülk ve hayvanları ellerinden alınarak yoksul bırakıldılar daha sonrasında ülke genelinde başlayan açlık sonucu büyük çoğunluğu çocuk ve kadınlardan oluşan binlerce kişi toplu ölümlere maruz kaldı. Köy ve kasabalarda yaşayan 50 ile 100 bin kişilik nüfusların günde 30–80 kişiye kadar ölü verdikleri artık ölüleri gömmenin imkânsız hale geldiği ve sonunda halkın başka ülke topraklarına göçtüğü bilinmektedir. 1932 yılından sonra onlarca köy haritadan silinmiştir. Ülkede kalan Kazak halkı bu kıtlık sonrasında SSCB rejiminin gereğini yerine getirmek zorunda bırakıldı. 1933 yılına açlıktan ölen Kazak Türkünün sayısının 2 milyon 300 bin kişiydi. Bu tarihi trajedi Kazak halkı tarafından ‘Kızıl Kırğın Kurbanları’ olarak anıldı. Bu ölüm oranı o yıllarda Kazakistan nüfusunun %54’üne denktir.”¹⁷⁹

Yaşananlardan anlaşılan şudur ki Kazak halkı kentlerde yaşamaya mecbur edilmiştir. Ve bu acımasız siyaset yüzünden büyük bir kıyım yaşamışlardır.¹⁸⁰ 2009 yılında bu acımasız siyasete kurban edilen Kazaklar için Nazarbayev bir anıt diktirmiştir. Muhtar Samatov’un o dönemde hazırlamış olduğu resmi istatistik bilgilerine göre 971.000 Kazak 1931–1933 kıtlığında ölmüştür. Resmi rakamlar belirtmek gerekir ki gerçeği yansıtmamaktadır. Resmi kayıtlarda bu olay “Aşarşılık” olarak geçmektedir.¹⁸¹

15. Bürokratik Yokoluş

¹⁷⁹ Ufuk Tuzman, (2009), A.g.m.

¹⁸⁰ Асылбеков М. Х.(1999), Внешняя миграция и её влияние на национальную структуру Казахстана в XX в. // Уроки отечественной истории и возрождение казахского общества. Материалы научной сессии ученых Министерства науки — Академии наук Республики Казахстан, посвященной году народного единства и национальной истории. Алматы, 4 июля 1998 г. Алматы,

¹⁸¹ Татимов М. Б. (1989), “Социальная обусловленность демографических процессов.” Алма-Ата, С.124

“Bürokratik Yokoluş” kavramını Sovyet Kazakistan’ı içinde insanların düşünmelerini ve bu düşüncelerle ilgili faaliyetlerini engelleyen bir model olarak düşünüyoruz. Kazakların milli mizaçları gereği kolay kontrol edilemeyen bir yapıları vardır. İşte bu manada Ruslar Kazakları daha rahat kontrol edebilmek için gereksiz bir bürokratik yapılanmaya gitmiştir. Oradayken yaşlı bir Kazaktan dinlediğimiz bir hikâye vardır; “Kazakistan Ruslar tarafından işgal edildiği sırada halkı göçebe oldukları için kontrol etmek çok zor olmuştur. Bu yüzden askerlerin başındaki general her türlü devlet işinin kâğıtlar üzerinden yapılmasını ve bu doğrultuda zorunlu kanunlar çıkarılmasını emretmiştir.” İnsanlar ne kadar bürokrasi ile uğraşırsa o derece sistemin çarklarında kaybolmaya başlamıştır. Buna benzer bir durumu hikâye eden Alman yazar Kafka, “Şato” isimli romanında bir bireyin tanrıya ulaşma çabasını anlatıyor. Romanda, bir şato var ve bu şatoda çalışan bürokratların köylüler üzerindeki hegemonyasını görüyoruz. Sovyet sistemi Kazak halkı üzerinde fiiliyatta oldukça denetleyici bir etkiye sahip olmuştur. Kim Komünist Partiye yakınsa veya üyeyse belli ayrıcalıklar elde etmiştir. Ve bu yakınlığa göre terfi almıştır. Sovyet dönemi Kazakistan’daki Bürokratik Yokoluş’u anlamak için bizce öncelikle Kafka’nın bu anlamlı eseri okunmalıdır. Sovyet Yönetiminin yüksek memurları uygulamalarıyla halkı perişan etmiştir. Aslında bize göre “Şato” tam manasıyla Sovyet devletidir. Weber, bu durumu çok iyi bilen bir sosyologdur. Bekli de bu yüzden ömrünün son dönemini Sovyetler Birliğini anlamaya vakfetmiştir.

Sovyet Bürokrasisi son derece otokratik bir yapıdadır. Bu konudaki en kapsamlı araştırmalardan birini A. G. Karatuyev yapmıştır.¹⁸² Karatuyev’e göre sistem politik ve ekonomik olmak üzere iki kademeli olarak bir bürokratik hiyerarşi kurmuştur. Bu yapı zamanla öyle bir teşkilatlanmıştır ki devasa büyüklükteki Sovyet Coğrafyasını tek merkezden yönetebilmiştir. İşte bu yapıyı oluşturan teknokrat ve idarecilerde genel bir ahlaki (Rüşvet vb.) bozulma başladıktan sonra sistem kendiliğinden sonunu getirmiştir. Sovyet bürokrasisinde en etkili yapıyı KGB, Kızıl Ordu ve çeşitli parti organları oluşturmuştur. Aslında Sovyetler’i yok olmaya

¹⁸²Александр Григорьевич Каратуйев, (1993), “Советская бюрократия: система политико-экономического господства и ее кризис, 1919-1991”, “Везелица”, pp.1

sürükleyen bu soğuk savaş bürokrasisi olmuştur. Özellikle bu bürokrasinin aracılık ve düzenleyicilik fonksiyonunu kullanan şahıslar devlet aygıtını kendi çıkarları doğrultusunda sömürmüştür. Zamanla sistem faşizme varan bir yapıya bürünmüştür.¹⁸³ Sistemin böylesine zalimleşmesine Komünizmi ülkeye getiren Troçki gibi yöneticiler karşı çıkmış fakat bu tepkiler bir işe yaramamıştır. Kazakistan'daki Sovyet idareciler halka rağmen halk için siyaset yapmışlardır. Kazak halkının istekleri görmezden gelinmiştir.

16. Süper Etnos ve Sub Etnos

Rus tarihçi ve etnograf Lev Nikolayeviç Gmilyev “Süper Etnos” ve “Sup Etnos” kavramlarını ortaya atan ilginç bir düşünürdür. “ I Ekim 1912'de şair ve şaire bir anne-babanın evinde dünyaya gelen Gumilëv, 15 Haziran 1992'de vefat etti. Edebiyatçı bir ailenin çocuğuydu ve bu aile, Rusya'da 1910'lı yılların edebî akımına damgasını vurmuştu. Savaş başladığı için babası bir süre sonra yüzbaşı rütbesiyle orduya çağırılacaktı. Anne Anna Ahmetova Kırım'da Sivastopol'ün dağlık bir kasabasında dünyaya gelmişti. 1890-1900 yılları kuşağı, Anna Ahmetova'yı dünyanın en seçkin şaireleri arasına koymuştu. Geçmişin "yok olmakta olan" kültürü, Gumilëv'un henüz çocukluk yıllarında ilgisini çekiyor, bu kültürün kaybolmaya yüz tutmasını görmek ise, onu üzüyordu. 1918 Ekim ihtilalinden sonraki genel tutumun neticesinde, 1921'de baba Nikolai'nin kurşuna dizilmesi, küçük çocuğun dünyasını karartmıştı. 1930'larda ise, artık kampını seçmiş; Bolşevik rejimiyle uyuşamayacağını çok iyi anlamıştı. Bu, bir noktada kendi kaderini de çizmek demektir.”¹⁸⁴ Gmilyev, Super Etnos derken Sovyet İnsanı modelini ya da eski çağlarda yer alan Kabile Konfederasyonunu kastetmektedir. Sup Etnos ise büyük çatı yapının uzantıları olan Kazakistan SSR gibi devletlerdir. Aslında Avrupa Birliği için de böyle bir şey söylenebilir. Tabii bu süreç belli oranlarda kendisini oluşturan halkların eritilmesini ya da asimilasyonunu öngörmektedir. Sovyetlerin dağılması ile

¹⁸³ Лев Давидович Троцкий, (1940), “Преданная революция: Что такое СССР и куда он идет?”, pp. 126

¹⁸⁴ Lev Nikolayeviç Gmilyev, (2003), “Muhayyel Hükümdarlığın İzinde”, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, s.1-10

aslında bu “Super Etnos” pek bozulmamıştır, belki de daha güçlenmiştir. Bugün bu bağlamda “Avrasyacılık” görüşleri tartışılmaktadır ki bu da Gmilyev’in tezini haklı çıkaran bir faktördür.

17. Merkez Çevre İlişkileri Bağlamında Sovyet Kazakistanı’nın Yapısı

Konuyu Sovyet Kazakistan’ı bağlamında değerlendirmeden önce sosyolog Şerif Mardin’in merkez-çevre kavramlarını hangi manada kullandığına kısaca değinebiliriz. Merkez- çevre teoremi ilk olarak Edward Shills tarafından geliştirilmiş ve Türkiye’de Şerif Mardin vasıtasıyla duyulmuştur.¹⁸⁵ Kısaca bu teoriye göre, merkezde yer alan bir azınlık kendisini çevreye karşı korumaktadır.¹⁸⁶ Ayrıca bu konuyu Türkiye’de İdris Küçükömer farklı bir şekilde “Düzenin Yabancılaşması” kitabında işlemiştir.¹⁸⁷ Ayrıca bu konu hakkında 2006 yılında “Hangi Merkez, Hangi Çevre?” başlığı altında özel bir sayı hazırlanmıştır.¹⁸⁸

Sovyet devlet doktrini entegratif (tamamlayıcı ve bütünleştirici) bir politika izlemiştir. KSSR’de devletin sürekliliği, Bolşevik devriminin getirdiği anlayışın devamlılığı ve toplumsal denetimin sağlanması için merkez, tüm kontrol mekanizmasını en kapsayıcı olacak şekilde kullanmıştır. Gazeteler ve televizyon bir sansür mekanizmasından geçmiştir. Yine aynı şekilde yayımlanan kitapları incelemek için parti komiserliği tarafından bir inceleme komisyonu ayrıca kurulmuştur. KSSR’de çevre hiçbir zaman merkezin kontrolüne elde edememiştir. Kent ve köy yaşamının tüm kamusal örgütlenmesi bu düzeni yürütecek şekilde tasarlanmıştır. Hatta bu manada mimari estetik bile düzenlenmiştir. Daha rahat kontrol için birbirinin bire bir aynısı olan şehirler inşa edilmiştir. Öyle ki Kazakistan’ın bir maden kenti olan “Kentaw”daki bir evin kapısını açan bir anahtar,

¹⁸⁵ Şerif Mardin, (1990), “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez- Çevre İlişkileri”, Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1”, İletişim Yay., İstanbul, s. 30-66

¹⁸⁶ Alim Arlı, (2008), “Şerif Mardin Bibliyografyası”, Derleyen; Taşkın Takış, *Şerif Mardin Okumaları*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara, s.309

¹⁸⁷ İdris Küçükömer, (1994), “Batılşma; Düzenin Yabancılaşması”, Bağlam Yayınları, İstanbul, s.1-243

¹⁸⁸ İsmet Tanıl Bora, (2006), “Hangi Merkez, Hangi Çevre?”, Toplum ve Bilim, Sayı:105, s.30–200

benzer şekilde yapılmış herhangi başka bir Sovyet kentindeki aynı sokakta yer alan benzer bir evin kapısını açabilmektedir. Bu sorun aslında merkezin kontrol etme ve denetleyici özelliği ile yakından alakalıdır. Çevreden Merkeze yaklaştıkça yetki ve imkânlar artmaktadır.

18. Soyuz'un Kazakistan'da Kültür Politikaları

Kazakistan'da Sovyetler Birliği zamanında dominant (baskın) kültür Rus kültürüdür. Bu sistemin başarılı olması için 1920–30 yılları arasında Lenin “Kültür Devrimi”ni Sosyalist toplumun inşası maksadıyla hayata geçirmiştir. Kültürel devrim sonrasında okuma ve yazma oranları belirgin bir şekilde artmıştır.¹⁸⁹ Fakat insanlar bu bağlamda “Homo Sovieticus” olacak şekilde bir kültür asimilasyonu sürecine tutulmuşlardır. Bu dönemde 1924 yılından itibaren “Sovyet Kültürü: Sonuçlar ve Beklentiler” gibi kültür politikasını belirleyen kitaplar yazılmıştır.¹⁹⁰

Aynı şekilde ülkede yaşayan diğer etnik unsurlar da (Tatar, Özbek, Uygur, Ahıska Türkleri, Alman vb.) benzer bir süreci yaşamışlardır. O yıllarda Kazakistan'da Rus olmayan diğer milletler küçümsenmiş ve sistem bunlara karşı yapılan haksızlıkları görmezden gelmiştir. Soyuz (birlik) tarafından milletlerin öz kimlikleri ve de kültürleri ötekileştirilmiş ve zaman zaman da aşağılanmıştır.¹⁹¹ SSCB'nin Kazakistan da uygulamış olduğu kültür siyaseti mümkün olduğunca farklılıkları törpüleyici bir şekilde uygulanmıştır. Bu dönemde “Kültürologia” (Kültüroloji) isminde bir ders lise ve yüksek eğitim kurumlarında Marksist kodları insanlara benimsetmek için okutulmuştur. Bu derslerde çoğunlukla Marksist bir estetik bakış açısı vardır. Hatta öyle ki insanlar milli kültürlerine yabancılaşmış bir

¹⁸⁹ Бухарин Н. И. (1988), “Ленинизм и проблема культурной революции.” — в кн.: Бухарин Н. И. Избранные произведения. — М.: Политиздат, С.368-390.

¹⁹⁰ С. Борисов, Я. Тугенхолд, Я. Тугенхолд, (1924), “Советская культура: итоги и перспективы”, Изд-во Известий ЦИК ССР и ВЦИК, Р.р.10–12

¹⁹¹ Борис Борисович Пиотровский, (1983), “Советская культура: история и современность”, История социалистического и коммунистического строительства в СССР (Академия наук СССР), Изд-во "Наука", pp. 414

antropolog gibi bakmaya zorlanmıştır. Ayrıca kültür tarihini Sovyet algılayışı kapsamında ele alan hacimli eserler yazılmıştır.¹⁹²

Soyuz'un en kapsamlı ve ideolojik kültür projesi bizce "Kazak Sovyet Ansiklopedisi"dir. Bu çalışma, Kazak Bilimler Akademisi tarafından Muhammedjan Karatayev koordinatörlüğünde 1972–1978 yılları arasında 12 Ciltlik bir takım olarak hazırlanmış ve basılmıştır. Ayrıca 1985 yılında genişletilmiş bir baskısı daha sunulmuştur. Bu ansiklopedide Kazak SSR'nin tüm kültürel faaliyetleri ideolojik bir propaganda şeklinde sunulmaktadır. 1985 yılındaki baskı, hem Kazakça hem de Rusça yayımlanmıştır. Ansiklopedinin Kazakça versiyonunun adının "Kazak Milli Ansiklopedisi" olması ise bir çelişkidir. Yine de o dönemler açısından araştırmacılar için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur bu eser.¹⁹³

Başka bir bağlamda Kazak SSR kültür politikaları dil, basım yayıncılık, görsel ve işitsel sanatlar (tiyatro, tv programları), din, eğitim vb. daha pek çok değişik kültürel yapı üzerinde kontrol mekanizması kurularak yürütülmüştür. Örneğin bu dönemde resim yapan ressamlar işçi sınıfının sorunlarına dair ya da savaş ve Sovyet kahramanlığına dair eserler vermiştir. Bu da bir handikaptır. Bu coğrafyadaki tüm dünya çapındaki romancılar, baletler, bilim adamları, ressamlar ya da müzisyenler hep çarlık Rusyası zamanında yetişmişlerdir. Bunun anlaşılabilir bir nedeni vardır. Kültür politikasının baskıcı bir şekilde kontrol altına alma üzerine kurulmuş sistem tarafından yönlendirilmiş olması sanatı ve kültür hayatını bitirme düzeyine getirmiştir. Bu söylediğimizin daha iyi anlaşılması için, uluslar arası başarılar Çarlık ve Sovyet dönemi olmak üzere karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

Bu dönemde kültür politikaları bağlamında ücretsiz olarak halka dünya klasiklerinin Rusça baskıları dağıtılmıştır. Resim atölyeleri kurulmuş, hatta köylerde bile tiyatro ve bale kursları düzenlenmiştir. Edebi eserlerin yazılması Parti

¹⁹² Максим Павлович Ким, (1987), "Советская культура: 70 лет развития ; к 80-летию академика М.П. Кима", Институт истории СССР (Академия наук СССР), Наука, Р.р. 5–20

¹⁹³ Мухамеджан Каратаев, (1985), "Казахская советская энциклопедия", 1972—1978 в 12 томах., Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы (Казахстанская национальная энциклопедия). «Казахская ССР», Академией наук Казахской ССР.

politikasıyla çatışmadığı sürece desteklenmiştir. Bu tip yazarlara yerli yersiz madalyalar ve ödüller verilmiştir. Kazakistan’a özellikle II. Dünya Savaşı ve Afganistan savaşına dair binlerce estetik yoksunu anıt dikilmiştir. Yine iki kutuplu dünyanın bir yansıması olan rekabet şartları nedeniyle spora yönetimce önem verilmiştir. Kazakistan ve tüm SSCB ülkelerinde bu formasyonu almış vatandaşlara “Novii Chelovek” (Yeni İnsan) denmiştir.¹⁹⁴ Sistem milliyetçi duyguları az da olsa tatmin etmek için her etnik gurubun halk oyunlarını tiyatrolarda vb. yerlerde teatral bir şekilde sergilemesine izin vermiştir. Bu dönemde az da olsa Kazak kültürüne dair sinema filmi yapılmıştır fakat bunlar sanat değerinden yoksun olup kurgu genellikle Marksist bir bakış açısıyla işlenmiş feodal düzen sorunlarıdır.

19. Sovyet Nomenklatura’sı ve Devlet Aygıtı

Nomenklatura, baskın sınıf anlamına gelen Rusça bir kelimedir. Bir nevi şahsına münhasır, kalantor demektir. Osmanlıca söylendiğinde bu kelime “esame” listesidir. Devlet aygıtı işleyişinde Sovyetler zamanında kamu görevlileri bir kâğıda yazılır ve her ismin karşısına ilgili şahsın görevi ve birimi yazılırdı, işte bu listelere Nomenklatura denirdi.¹⁹⁵ Kazak SSR’de bu şekilde yönetim bürokratik bir dizim ile gösterilirdi. Bütün üretim araçları kamu malı sayıldığı için pratikte bunlar bürokratlar tarafından yönetilmekteydi. Bütün cumhuriyetleri ve genelinde SSCB’yi yönetenler bu listelerdeki kişilerdir. Bu listede yer alanlar küçük idarecilerden ziyade üst düzey yöneticilerden oluşuyordu.¹⁹⁶ Bu bir nevi Pareto sosyolojisindeki “bürokratik elit” kavramıyla örtüşen bir ifadedir.

George Orwell’in karikatürize ettiği “Hayvan Çiftliği” (Orijinali; Animal Farm) mecazi bir dille yazılmış fabl tarzında siyasi hiciv romanıdır. Roman ilk olarak 1945’te yayınlandıysa da asıl ününe 1950’lerde kavuşmuştur. 1996’da ise geçmiş tarihler için verilen Retro Hugo Ödülü’nü 1946 senesi için almıştır. Bu roman,

¹⁹⁴ Керженцев П. М. (1921), “К новой культуре.” Петербург, Р.р. 10-35

¹⁹⁵ Michael Voslensky (1984). “Nomenklatura: The Soviet Ruling Class”, (1st edition ed.) Doubleday. P. 3-5

¹⁹⁶ Dogan, Mattéi and Higley, John (1998). “Elites, crises, and the origins of regimes.”, Rowman & Littlefield., pp. 128.

asında Stalinizmin acı bir eleştirisidir. Totaliter ve dikta rejimlere karşı bir entelektüel olan Orwell, romanında SSCB'nin kuruluşundan itibaren meydana gelen önemli olayları kara mizah kullanarak alaycı bir dille anlatır. Roman, o günün koşullarına dair ilginç bir eserdir.¹⁹⁷

Sovyetler Birliği'nde ve Doğu Bloku ülkelerinde çeşitli kritik mevki ve makamlarda bulunan şanslı (elit), üst tabakayı temsil eden bir azınlık olup kritik mevki ve makamın üyeleri yalnızca politik bir düzleme inhisar etmezdi ve sanayi, tarım, eğitim, ekonominin farklı başka başka alanlarını da kapsardı.¹⁹⁸ Nomenklatura, komünist diskurun kapitalist Batı'yı nazarı dikkate alarak yaftaladığı, proletarya'nın rakibi ve düşmanı olarak gördüğü yöneten sınıfa benzer bir sosyal tabakalaşmadır. Sahip olduğu etki, yetki, dokunulmazlık vs. açılardan bu iki grup hemen hemen aynı konumdadır. Bu konuda o dönemde halk arasında kullanılan ilginç bir deyiş vardır; "Tüm yoldaşlar eşittir, bazı yoldaşlar ise daha eşittir." Nomenklatura esasında Komünist Parti'nin parti hiyerarşi düzeninde ve hükümet sisteminde yer alan kritik mevkilere yönelik atama yetkisine dair bir sözdür.¹⁹⁹ Kazak SSR, aslında dejenere bir işçi devletidir. Sovyetler Birliğinin Nomenklatura'sı bağlamında ortodoks Troçkizm, sınıf yerine "vadeli kast" kavramını kullanmıştır. Tony Cliff'in teorisine göre ise nomenklatura, evrilerek Devlet Kapitalizmine doğru bir geçiş süreci başlatmış oldu.²⁰⁰ Çin'de ise 1983 yılında merkezi yürütme komitesinin aldığı bir kararla Çin Nomenklatura Sistemi üzerinde bir reform yapılarak yönetici sınıf serbest piyasa ekonomisinin işleyiş mekanizmasına gayet esnek bir şekilde dâhil edilmiştir.²⁰¹ Atilla İlhan'ın da bir zamanlar belirttiği gibi nomenklatura, sadece Sovyetleri yahut

¹⁹⁷ George Orwell, (2007), "Hayvan Çiftliği", Çev: Celal Üster, Can Yayınları, s. 1–144

¹⁹⁸ Wasserstein, Bernard (2007). *Barbarism and civilization: a history of Europe in our time*. Oxford University Press. pp. 509

¹⁹⁹ Michael Voslensky (1984)., A.g.e. s. 356

²⁰⁰ Lambert M Surhone, Miriam T Timpledon, Susan F Marseken, (2010), "Nomenklatura", VDM Verlag Dr. Mueller AG & Co. p. 88

²⁰¹ John P. Burns, (1989), "The Chinese Communist Party's Nomenklatura system.", *Chinese Studies On China*, p. 38

Kazak SSR' yi değil bütün Doğu Blokunu sömürmüş bir sınıftır.²⁰² Günümüzde Kazakistan'daki ve Rusya'daki nomenklatura, siyasi gücünü ekonomik güçle takas ederek susmuş/susturulmuş bir sınıftır.

20. Sovyetlerin Kazakistan'daki Milliyetler Politikası

1917 Devrimi Rus İmparatorluğunun parçalanmasına yol açtı. Bolşevik Devrimi, dağılan imparatorluğun küllerindeki milletleri tekrar federatif bir çatı altında birleşmeye zorladı. Devrim önderleri eski imparatorluk coğrafyasındaki etnik unsurları yeni bir yapılanma ile tekrar restorasyon çabalarına girişti.²⁰³ Bu bağlamda bölge milletlerine ulusal komünist partileri kurduruldu. Prensipde tüm ulusların ve halkların eşitliği ilkesi benimsendi. Ulusların her birine kendi determinasyon hakkı tanındı. 2 Kasım 1917'de ilan edilen "Rusya Halkları Bildirgesi" Ocak 1918'de resmen kabul edildi. Yine aynı yıl içinde Sovyetlerin ilgili bir birimi olarak "Orta Asya Bürosu" oluşturuldu. Kazak topraklarında yaşayan halklar içinde Birlik genelinde geçerli olan prensip kararları aynı tarihlerde uygulamaya geçirilmiştir.²⁰⁴ Aslında 1918 yılında bu düzenlemelerin hızlı bir şekilde yapılmasında özellikle Tatar-Başkurt, Dağıstan, Türkistan (O yıllarda bugünkü Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin hepsi tek bir jeopolitik bağlamda adlandırılıyordu.) bölgelerinde Pantürkist ve Panislamist eğilimlerdeki artış oldukça etkili olmuştur. Bu yapılanmanın zamanla genel kabul görmesiyle Sovyetler benzer bir uygulamayı kuzey bölgesinde de (Yakut, Hakas, Tuva, Altay, Çuvaş vb..) başlatmıştır. Yalnız etnik sayı olarak az olan bölgelere siyasi otonomlar kurulmasıyla yetinilmiştir.²⁰⁵

Sovyet Hükümeti'nin 1920 ve 1930'lu yıllarda uygulamış olduğu ulus politikaları neticesinde Kazak SSR' de yaşayan her millete sağlık, kültür, eğitim ve kalkınma maksadıyla çeşitli kurumlar kuruldu. Burada ulusal okullar, tiyatrolar

²⁰² Atilla İlhan, (2003), "Hangi Küreselleşme?", T. İş Bankası Yayınları, s.160

²⁰³ Александр Алексеевич Липатов, Николай Тимофеевич Савенков, С. С Студеникин, (1957), "История Советской Конституции в документах", Гос. Изд-во юрид. Лит-ры, p.54-58

²⁰⁴ Национальная политика советского государства, <http://sarist.narod.ru/tema60.htm> (Erişim tarihi:08.04.2011)

²⁰⁵ Национальная политика советского государства, A.g.m.

kurulması ve kendi dillerinde gazete çıkartılması için projeler hazırlanmıştır. Kazak SSR’ de yaşayan milletlerin kendi dillerinde de kitaplar yayımlanmıştır. Kazak SSR Bilimler Akademisinde bu milletlere dair araştırma kürsüleri kurulmuştur. Yine her millet için “kiril” alfabesinden türetilmiş farklı alfabeler hazırlanmıştır.²⁰⁶ Kazak SSR’de sonraki yıllarda millet politikaları çelişkilerle doludur. (Özellikle Stalin Dönemi) Ülke genelindeki gerçek güç büyük oranda bölgeye sonradan gelen Ruslara verilmiştir. Sonuç olarak önemli kararları hep Ruslar almış, diğer milletler de çaresiz olarak bu kararlara uymak zorunda kalmıştır. Enternasyonalizmi benimsediğini söyleyen yönetim pratikte ulusal kimlikleri ve kültürleri görmezden gelmiştir. Bu derin ayrışma 90’lı yıllara kadar devam etmiştir. Siyasal baskı ve sürgün korkusu Kazak SSR’de ulus politikaları üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Demografik veriler (1917–1990) döneminde etnik yönden incelendiğinde Kazak SSR’de Rusların nüfusu artarken, diğer milletlerin (Kazak, Tatar, Alman, Özbek, Uygur, Türkler vb.) nüfusu düşmeye başlamıştır. Birliğin dağılma sürecine girmesine 1 yıl kala (1989) yılı rakamlarıyla Etnik olarak dağılımı; (toplam nüfus:16.464.464 kişi) Kazak: 6.434.616, Rus:6.227.549, Ukraynalı:896.240, Alman:957.518, Tatar:327.982, Özbek:332.017, Uygur:185.301, Belarus:182.601, Azeri:90.083, Koreli:103.315, Polonyalı:59.956, Türk:49.567 kişidir.²⁰⁷ Eğer Sovyetlerin Kazakistan’da milliyetler politikası dağılma olmadan devam etmiş olsaydı sanıyoruz ki bir süre sonra Kazaklar kendi ülkelerinde azınlık konumuna düşeceklerdi. Tuva, Altay ve Hakasya’da Rus sayısı yerli halktan çok daha fazladır.

21. Sovyet Döneminde Kazakistan’da Milli Habitus

Burada konuya değinmeden önce “habitus” kavramını açıklamamız gerekir. Habitus; Fransız Sosyolog Pierre Bourdieu’nun geliştirdiği bir terimdir. Genel manada sınıfsal bir kavramdır ve “içselleştirilmiş eğilimler” şeklinde anlaşılabilecek

²⁰⁶ Sakwa, Richard, (1998). “Soviet Politics in Perspective”, Routledge. p. 106.

²⁰⁷ Национальности по областям 1989 год, “Казахская Советская Социалистическая Республика”, <http://ru.wikipedia.org> (Erişim tarihi: 08.04.2011)

bir manası vardır. Sosyal yapı insanların habitusunu derinden etkiler.²⁰⁸ Bu konuda Norbert Elias ise “halkların medenileştirici habitusu” şeklinde farklı bir yaklaşım sergiler. Aslında habitusun sosyogenetik ve psikogenetik altyapısından bahseder bize.²⁰⁹ Kavramı kullananlar arasında Marcel Mauss da vardır, ilkel kabilelerin büyü, alışveriş, evlilik vb. törenlerini inceleyerek örneklerle detaylandırmıştır.²¹⁰ Ünlü Alman sosyolog Michael Hartmann, habitusu ekonomik ve demografik yapı üstünden incelemeyi tercih etmiştir. Habitusu Avrupa toplumundaki zengin ve fakir sınıfın eğilimleri bağlamında ele almıştır. Günümüzde habitus homojen olmayan bir yapıyı temsil etmektedir.

Sovyet döneminde Kazakistan’da milli habitus üst yapı tarafından yapay bir şekilde yaratılmış ve toplumsal yapıya denetim süzgecinden geçtikten sonra dâhil edilmiştir. “Burada milliyetçilik bir ideoloji değil, bir habitus’tur; içselleştirilmiş, ulusal çerçevenin işleyişini etkilemediği sürece özgün bir ideolojiyle, yani komünizmle güzelce uyuşan bir yaşam tarzıdır bu.”²¹¹ Kazaklara sömürgeci güç tarafından idari, kültürel ve siyasal habitus belli bir proje dâhilinde yaratılmış ve yerleştirilmiştir. Sovyet eşrafı han ve bey işlevlerini, aynı zamanda da doğal olarak onların toplumsal habitus'larını (gösterişli harcamalar, beslenen yandaşlar) üstlenir. Eskiden beri Kazakistan’da Rus çarlarına benzer bir şekilde “Ak Padişah” dendiği bilinmektedir. Habitus ile milli tahayyül arasında aslında bir kan uyuşmazlığı vardır. Dayatılan Sovyet habitusu din, gelenek ve görenek gibi toplumsal yapının orijinal kaynağından oluşan unsurları pek dikkate almaz. Zaten yönetim doku uyuşmazlığı durumlarında kendi bilinen (sürgün, ölüm vb.) tedbirlerini almıştır. Sovyet habitusunun yerleştirilmesi için öncelikle Kazakistan’da bir kültürsüzleştirme prosesi

²⁰⁸ Bourdieu, Pierre. (1977), “Outline of a Theory of Practice.” Cambridge University Press, New York, pp.72-78

²⁰⁹ Elias, Norbert. (2000), “The Civilizing Process.”, Wiley-Blackwell, pp. 368

²¹⁰ Mauss, Marcel. (1934), “Les Techniques du corps”, Journal de Psychologie 32 (3-4). Reprinted in Mauss, Sociologie et anthropologie, 1936, Paris: PUF.

²¹¹ Olivier Roy, (2000), “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi”, Çev: Mehmet Moralı, Metis Yayınları, s.7-10

gerekliydi. Bu ise Stalin tarafından yapılan kültür reformları ile gerçekleştirilmiştir. Bu habitus kendini bir milli ideoloji gibi değil, birçok bağlamda (giysi, mutfak, etik, ilişkiler, aile) işleyen bir kod gibi dayatır. Kazakistan'ı o yıllarda gezen herhangi bir gözlemci yahut sosyolog bu durumu hemen fark etmiştir. Bu sembolik ve yapay unsurlar hemen hemen her bayram ve kutlamada teşhir edilmiştir. Kazakistan'da milli habitus sessizce ve dile getirilmeksizin öylece kurulmuştur. Bu bağlamda sistemden anlaşılan şey millilik değil "Sovyetizm" ideolojisidir.²¹²

22. Kazakistan'da Sovyet Simgeselliği ve İkonografisi

Sovyetlerin ideolojik üretimi, az önce de değindiğimiz gibi milliyetçiliği bir ideoloji olarak değil de bir habitus olarak geliştirmiştir. Bu, sistemin genel kaygıları ile alakalı bir durumdur. Kazak SSR'deki yöneticiler (Yerel Nomenklatura) merkezden gelen talimatlara harfiyen uyan, söylemleri nokta virgöl atlamadan tekrarlayan, adeta aynı biçimde yekvücut şekillenmiş bir aparat gibi çalışmıştır. Bu bağlamda merkezden gelen simgesellik ve ikonografi harfiyen kabul edilmiş ve milliyetçilik ile dini unsurlar bir mizansen olarak kalmıştır. Bu kültürel kodlarda ince ve teferruatlı bir şekilde merkez taklit edilmiştir. Benzer şekilde; bayrak, ulusal marş, ulusal amblem, posta kodları, resmi yerlerde parti büyüklerinin ve geçmiş ideologların (resim yahut sözleri,) sergilenmiştir.²¹³ "Ploşad" (meydan) denilen meydanlara Marks, Engels, Lenin, Stalin gibi yöneticilerin heykelleri dikilmiştir.

Bu sembol ve ikonografik nesneler sistemin meşrulaşmasına katkı sağlanmıştır. Kazak SSR'de Sovyetizmi yansıtabilecek şekilde müzeler açılmış, haritalar çizilmiş ve uyduruk destanlar yazılmıştır. Tüm bunlar Sovyetik ulusu biçimsel yönden tamamlayan unsurlardır. Bu bağlamda bu sembollerin gerçekten Kazak Ulusunu temsil eden bir biçimsel toplam olduğu gayet şüphelidir. Burada simgesel ve biçimsel bir uluslaşma süreci yaratılmıştır. Herkese verilen şey aslında bir millet

²¹² Olivier Roy, (2000), A.g.e., s. 10-19

²¹³ Olivier Roy, (2000), A.g.e., s. 7-19

olma duygusu değildir. Sadece onun yapay bir görüntüsüdür.²¹⁴ Kazak SSR’de yer alan Sovyet simgeleri ve ikonografisine dair unsurlar şunlardır;

Kazak SSR’nin bayrağı ile SSCB’nin bayrağı arasında ortada yer alan mavi çizgi dışında bir fark yoktur. Yine bayrak kırmızı renkte olup orak çekiç ve yıldızla simgelenmiştir. Simgesellik ve ideolojik bakış benzer bir formda sunulmuştur.

Kazak SSR devlet armasında doğan bir güneşe sağlı sollu buğday başakları konmuştur. Hâkim renk yine kırmızıdır. Sol ve sağ tarafa Kazakça ve Rusça olarak; “Bütün Dünya Proletaryası Birleşin.” diye yazılmıştır. Başakların tepesinde aynı bayrakta olduğu gibi “kırmızı yıldız”, “orak ve çekiç” kullanılmıştır. Bu ikonografide

²¹⁴ Erol Kurubaş, (2006), “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslanma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi (UHP), Cilt: 2, Sayı: 5, s. 112-133.

diğer cumhuriyetlerin de bayrak ve armaları hazırlanmıştır. Aralarındaki en büyük benzerlik “Sovyetizmin” klişelerinin motif olarak işlenmesidir. Yine aynı motifler sağdaki resimde yer alan pulda da kullanılmıştır. Bu dönemde hazırlanan bütün sembolik eşyalarda işçi sınıfına dair göndermeler içeren sembolik bir dil kullanılmıştır.

23. Sovyet Dönemi Edebiyat ve Sanat Hayatı

Kazak Türkleri göçebe kültürüyle yoğruldukları için Sovyet döneminde dahi edebiyat ve sanat hayatı üzerinde sözlü geleneğin muazzam bir etkisi olmuştur. Bu edebiyat içinde destan, menkıbe, masal, tekerleme, atasözü, bilmece, özdeyiş, tören ve şenlik şiirleri, ninni, kara söz, atışma... türleri görülmektedir.²¹⁵ Bunun yanında 20. yy. başlarından itibaren roman, öykü, tiyatro, makale gibi modern türlerin gelişmeye başlamıştır. Ahmet Baytursunov, Mircekip Duvlatulı, Magcan Cumabayulı, Ömer Karaşulı, Mustafa Uruzalı, Mustafa Çokay, Şahkerim ve Kazakların milli şairi Abay yazılı dönem edebiyatının önemli isimleridir.²¹⁶ Bunun yanında 1920’li yıllardan itibaren Kazak edebiyatında ve sanat eserlerinde Rus Kültürünün ve Rusçanın etkisi giderek artmaya başlamıştır. Abay’ın dahi Rusçadan yaptığı çeviriler vardır. Abay “Kara Sözler” kitabı ile yeni bir edebi tür kurmuş ve bazen kendi halkını dahi ağır şekilde eleştirmiştir.²¹⁷ Sovyet döneminde yapılan en önemli iki Kazak filmi ise “Kökserek” ve “Kız Jibek” filmleridir. Bu filmler Kazak sinemasının kurulmasına öncülük etmiştir. Bu dönemde yapılan mimari yapılarda kaba Rus estetiği kullanılmıştır. Güzellikten çok inşa edilen binaların kullanışlılığı ve dayanıklılığı ön plandadır.²¹⁸

²¹⁵ С.А.Қасқабасов, А.Тойшан, (2007) “Мировая фольклористика.” 1-том. - Алматы: Таймас. 2007. - 312 б.

²¹⁶ Дарибай С. (2006), XX-XXI ғасырлардағы тіл мен әдебиет тоғысы. Типтік бағдарлама. - Алматы, pp. 10-15

²¹⁷ Қазақ әдебиетінің тарихы. (2008.) 10-томдық. 1-том. - Алматы: ҚазАкапарт, -812 б.

²¹⁸ Гл. ред. Р. Н. Нургалиев. (1991.) “Казахская ССР: краткая энциклопедия” / — Алма-Ата: Гл. ред. Казахской советской энциклопедии,— Т. 4: Язык. Литература. Фольклор. Искусство. Архитектура. — С. 88.

Kazakistan’da Sovyet döneminde yerli epik şiirler büyük oranda edebi eserlere kaynak olmuştur. Alpamıs, Kabılandı, Kazı Körpeş, Bayan Sulu, Kız Jibek, Ayman-Çolpan, Kulşe Kız, Makpal Kız bu epik edebiyatın en güzel örnekleridir.²¹⁹ Kazakların en büyük folklor araştırmacısı “Muhtar Avezov” bu konular hakkında birçok eser kaleme almıştır. 1917 yılında Muhtar Avezov "Enlik - Kebek" oyunun yazdı. Muhtar Avezov, Abay hakkında "Abay yolu" romanını da kaleme almıştır. Bu roman kullanılan kelime zenginliği bakımından ünlü İngiliz yazar Shakespeare’in eserleriyle kıyaslanmaktadır.²²⁰ Bu dönemde yeni koreografiler ile geleneksel halk dansları (Örmek Bi, Koyon Bi, Ayu Bi, Nasıbayşı, Örteke, Karajora, Tepekök) modernize edilmiş bir şekilde tekrar sahnelenmiştir. Genelde görsel ve plastik sanatlarda (resim, dans, müzik, opera, tiyatro) Sovyetizm ideolojisi yine ön planda olup, Sanat Parti ideolojisine kurban edilmiştir.²²¹

“Kazakistan’ın edebi kültürü Sovyet döneminde birçok kere gelişme ve düşme devirlerini baştan geçirdi. Ekim Devrimi’nin zafere ulaştığı dönemde, Kazak halkının edebiyat ve müzik kültürü zengin bir gelişme gösterirken, resim, tiyatro ve sinema sanatları ise daha yeni oluşma aşamasındaydı veya hiç ortada yoktu. Sanatçıların ürettiği eserler Kazak toplumunun sınıf ve ideolojik siyasi gruplaşmasını somut bir biçimde tasvir etti. Sınıf prensipleri genel insanlık değerlerinden üstün kabul edildi. Kazakistan’ın komşu Orta Asya ülkeleri ve Çin ile ilişkileri uzun bir dönem kesildi.”²²² Yani Kazak aydınları, sanatçıları ve entelijansiyası özgür bir şekilde eserlerini meydana getirebilecek bir ortam bulamamıştır. Bu dönemde üretilen yapıtları incelediğimizde standart bir şekilde hepsinde “parti klişeleri” göze çarpmaktadır. Yetmiş yıldan fazla süren Sovyet dönemindeki Kazak edebiyatının

²¹⁹ Алимбай Н.(2006), “Этнос и культурная традиция: проблемы взаимосвязи” // Евразия: народы, культуры, социумы. Труды 4 международного Евразийского научного форума. - Астана, - С. 43-45.

²²⁰ Нурпеисов Р. (1995), «Ауэзов и Алаш», Алматы, Р.р., 12-16

²²¹ Культура, литература и искусство, <http://kazahd.do.am/publ/4-1-0-65> (Erişim Tarihi:14.04.2011)

²²² Türk Dünyası Basın Mensupları Platformu, (2010), “Kazak Edebiyatı”, <http://www.nazarbayev-nobel.net/tr/kazakistan/67-kazak-edebiyat.html> (Erişim Tarihi:14.04.2011)

siyasi ve tarihi bakımından nasıl geliştiğine baktığımızda; totaliter birlik sisteminin ideolojik baskısıyla, edebiyatın nasıl bastırılmaya çalışıldığı açıkça görülür. Ayrıca siyasi ve toplumsal gelişmelere bağlı olarak edebiyattaki ve sanattaki baskı her zaman aydın ve sanatçılar tarafından hissedilmiştir.²²³ Ve tüm totaliter rejimler belli ve sistemli bir şekilde sanatı ve edebiyatı kontrol etme mekanizmaları geliştirmişlerdir. Bu konuda çalışan K. Koç baskıların sadece sansürle sınırlı kalmadığını ve aynı zamanda sürgün ve ölüm gibi insanlık dışı cezalandırmalara kadar götürüldüğünü ifade etmiştir.

24. Jeostratejik ve Sosyo-politik Bağlam

Kazakistan toprakları SSCB için jeostratejik açıdan son derece önemli bir coğrafya olmuştur. Rus yetkililer ikili sosyo-politik ilişkileri kurarken daha çok ülkedeki Rus nüfusu dikkate almışlardır. Ayrıca Kazakistan, Sovyetlerin nükleer silah deposu olarak kullanılmıştır. Buraları üzerine politika üretilirken yerel kaynakların fütursuzca Sovyetlere aktarıldığını görmekteyiz. Kazak halkı milli zenginliklerinden yeterince faydalanabilmiş değildir. Kazakistan’a yerleştirilmiş olan kıtalararası balistik nükleer başlık taşıyan füzeler ve özellikle “Semey Atış Poligonu” Sovyetler Birliği için bir hayli önemliydi. Bu tip nükleer rampaların kurulmuş olması ve çeşitli nükleer bomba denemelerin Kazakistan’ın Altay Dağlarına uzanan bölgelerinde yapılmış olması Kazak halkını rahatsız etmiş olsa da yönetim totaliter olduğu için herhangi bir tepki verilememiştir. Sovyetlerin Jeostratejik politikaları Kazak SSR Hükümeti tarafından uzun yıllar sosyal-politik bir sorun olarak algılanmamış ve görmezden gelinmiştir.

Kazak SSR cumhuriyetin ekolojik çevresini korumanın, tabii kaynaklardan faydalanmanın kurallarını, düzenlenişini serbestçe belirlemiş, halkın ekolojik güvenliğini sağlayacak önlemler almamıştır. Kendi topraklarında ekolojik tehlike oluşturacak Sovyet projelerine Sovyetler Batı ile silah yarışında olduğu için

²²³ Almagül İsina, Bolat Korganbekov, Kenan Koç, (2011), “Kazak Edebiyatı-II: Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 5-15

müsamaha göstermiştir. Aral Gölü bilinçsiz bir şekilde pamuk üretimi için açılan büyük kanallar vasıtasıyla kurutulmuştur. Bu ise topraktaki tuz oranını arttırarak gölün yavaş ve acı bir şekilde ölmeye başlamasına sebep olmuştur. Sovyetlerin Kazakistan üzerinde uygulamış olduğu jeostratejik politikaların bugün dahi süren kötü etkileri mevcuttur. İnsanlarda görülen kanser vakalarında büyük bir artış vardır. Hatta Semey civarında alınan radyasyon neticesinde sakat ve mutasyonvari doğumlar görülmektedir. Kazak aydınlardan Olzhas Süleymanov'un 1989 Martında Kazakistan'daki nükleer denemelerden vazgeçilmesi için başlattığı gösteriler sosyo-politik bir etki doğurmuş ve bu tepkiler Sovyet merkezi yönetiminin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Hukuki zeminin belirsizliği ve politikacıların korkaklığı yüzünden Kazak halkı yıllarca zehir solumuş, radyasyona maruz kalmış ve türlü acılar çekmiştir. Hatta Başkan Nazarbayev'in akrabalarından dahi radyasyon yüzünden kansere yakalanıp ölenler vardır.

II. KAZAKİSTAN'IN SOSYAL DEĞİŞİM SÜRECİ

B. GEÇİŞ DÖNEMİNDE KAZAKİSTAN'IN SOSYAL YAPISI

1. Sosyokültürel Yapıdaki Değişimler ve Bu Değişmelerin Meydana Getirdiği Sorunlar

Sovyet dönemindeki kapalı yapı, serbest piyasa ekonomisine geçiş ortamının etkisiyle Kazakistan'da şekillenen yapısal unsurların ve tarzların sosyal, kültürel, ekonomik, teknolojik gelişmelerin etkisi ve bilginin gelişmesiyle değişim sürecine girmiştir. Bu değişim süreci beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik gidişatın kötüleşmesi eski dönemde toplumsal tabakalar arasında nispeten daha az olan farklılıkları bir hayli arttırmıştır.

Sovyetler Birliğini meydana getiren parçalar ideolojik, siyasi ve ekonomik olmak üzere üç grupta değerlendirilebilirse, bu minvalde en bariz değişim süreci ideolojik ve siyasi anlayışın farklılaşmasında görülmüştür diyebiliriz. Kazakistan'ın entelektüel kesimleri de dünya ve yakın coğrafyadaki gelişmeleri artık daha farklı algılamaya başlamışlardır. Bu bakış açısı öncelikle demokratik kurumsallaşmanın ve kültürünün yaygınlaşmasına bir katkı sağlamıştır. Sistem içindeki tek partili anlayış terk edilmiş ve çok partili hayata resmen geçilmiştir.²²⁴

Kazakistan'ın bağımsızlığı ile birlikte karşılaştığı yeni yapı, beraberinde deneyim zorluklarını ve çelişkileri getirmiştir. Bu toplumun geleneksel yapısı da düşünüldüğünde yaşanan ikinci modernleşme deneyiminin, ülke insanları için, en azından uyum sorunu yarattığı bir gerçektir. Herhangi bir kültür, temelinde kendisini ve dünya tutumunu belirleyen değerler sistemidir. Geleneksel Kazak kültürü, bir sosyalist kültür halinde yaşayabilmek için manevi boyutu olmadan ve yoğun bir baskı altında yaşamıştır. Kitle kültürü geçiş döneminde büyük bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Geçiş döneminde Batı ve Amerikan kültürü etkinliğini arttırmaya başlamış, yoğun biçimde ortak insani değerler eski toplumsal

²²⁴ Zhanat Abaevna Beisembayeva, (1995). "Reading in Kazakhstan", The International Information & Library Review, Volume 27, Issue 1, March, Pages 37-46

formasyonun idealleri haline gelmiştir. Yeni kapitalist sınıfın değer yargıları, giderek toplumda egemen olmaya başlamıştır. Geleneksel Kazak kültürünü taşıyan göçebe insanlar “çevre” ye doğru itilmeye başlanmıştır. Sosyolojik manada yatay olması beklenen toplumsal mobilite dikey olarak hareketlenmeye başlamıştır.²²⁵

Kazakistan’ın manevi bağımsızlığının sağlanması için farklı milletlerden (103 etnik grup) oluşan halkın sivil ve siyasi birliğinin yanında kültürel birliğinin de kurulması gerekir. Geçiş döneminde bu ortam sağlanamadığı için özellikle Rus kesimde hoşnutsuzluklara neden olmuş ve çoğu teknokrat vb. kalifiye (mühendis, doktor, avukat...) elaman konusunda Rusya’ya doğru önemli bir beyin ve emek göçü yaşanmıştır. Bu ise toplumun demografik yapısını oldukça olumsuz yönde etkilemiştir. Ulusal konsolidasyon için bazı sıkıntılara yol açmıştır. Kazakların manevi mirası eski Türk geleneklerini korumaları sebebiyle bir hayli büyüktür. Millet olarak kendisini oluşturan diğer etnik unsurları da (Özbek, Uygur, Tatar vb.) bünyesine katıp içselleştirdiğinde ve diğer kültürlerle birlikte anıldığında Kazakistan şüphesiz daha büyük olacaktır. Kazakistan en önemli filozofu olan Nysanbaev, bu konudaki fikirlerini “İnsan ve Açık Toplum” isimli makalesinde anlatmıştır.²²⁶

Kazakistan’ın tüm manevi mirası sadece tarihi ve kültürü değildir. Bunun yanında sevgi ve saygı gibi bazı “moral” değerler de vardır. Kültür geçmişten geleceğe sağlam bir köprüyle bağlanırsa anlam kazanabilir. Kültürü yaşatan şeyler dildir, dindir ve bizzat toplumun kendisidir. Kazakların atalarından miras kalan değerlere sahip çıkmaları gerekiyor. Özellikle şimdilerde Kazakistan’ın geçmiş manevi mirasının önemi daha iyi anlaşıyor. Kazakistan toplumunun ruhsal dönüşümünü ve olgunluğunu tamamlaması için çok önemli bir geçiş sürecinde olduğunu söylemeye bile gerek yok. Bugünkü çoğu Batı toplumu gibi egosantrik (benmerkezci) bir anlayış yerine “biz” diyebilen bir kitlenin oluşması gerekiyor.

²²⁵ Abdumalik Nysanbayev, (2004). “Kazakhstan: cultural inheritance and social transformation”, 1. cilt/Kazak philosophical studies, Cultural heritage and contemporary change: Central Asia, CRVP, p. 203

²²⁶ Abdumalik Nysanbayev, (1998). “Adam jene ashyk kogam” (A person and an open society), Almaty; Kazakh encyclopedia, pp. 130-136.

Toplumsal sosyal dönüşümünün bu kodlarla gerçekleştiği ölçüde muteber olacağı kesindir.²²⁷

Kazakistan'ın geçiş döneminde sosyo kültürel yapı toplumla birlikte dönüşmeye başlamış ve insanlar yeni sisteme adapte olmaya çalışmışlardır. Kültürel manada genç cumhuriyet birçok konuda adeta savunmasız kalmıştır. Yeni dönemde milliyetçi bir zihniyet yapısı da oluşmaya başlamıştır diyebiliriz. Küresel dünya ilişkiler sistemi bağlamında düşünüldüğünde diğer kültürlerle olan ilişkilerde fazla bir uyum sorunu gözükmemektedir. Dengeli kalkınmayı sağlayacak sivil toplum ve sosyal devlet oluşumunun temellerinin atıldığını da söyleyebiliriz.²²⁸ Genel değerlendirmeden sonra daha ayrıntılı bir şekilde sosyal yapıyı ele almaya çalışacağız.

2. Geçiş Döneminde Kazakistan'ın Sosyal Yapısı

Sosyal yapı aslında toplumda organize olmuş ilişkiler bütünü temsil etmektedir.²²⁹ Kazak toplumunu oluşturan çerçeve ve bu çerçeveyi sağlayan toplumsal yapı geçmiş dönemlerin tecrübesiyle yoğrulmuş ve önceki bozkır kültürüyle pekişmiş, geleneksel dayanışma gruplarıyla bu ilişkiler sistematik bir şekilde korunmuştur. Kazakların sosyal dinamizm unsurları, Kazak kültürü, geleneksel toplumsal sınıflar (Küçük, Orta ve Büyük "Jüz"), statü ve statüyle bağlaşıklık roller (Nömere, Şecere) ve toplumsal bütünlüğün devam etmesi için gerekli olan aile, mektep, din, dil vb. kurumlardır. Geleneksel Kazak ailesi geniş bir aile olmasına rağmen Sovyet döneminde adeta yok olma noktasına gelmiştir. Gençler artık evlerinde nine ve dedelerini hatta anne ve babalarını görmek istememektedirler. Bu yapı geçiş döneminde de Batı kültürünün etkisini arttırmasıyla daha da artmıştır.

Sosyal yapı bireyin toplumsallaşmasını sağlayan bir unsurdur. Toplumsal yapının bileşenleri bireyin toplumsallaşma sürecine de yoğun etkide bulunur; bireyin hangi

²²⁷ Abdumalik Nysanbayev, (2004). A.g.e. Pp. 204

²²⁸ Abdumalik Nysanbayev, (2004). A.g.e. Pp. 205

²²⁹ Talcott Parsons, (1970) "On Building Social Systems Theory: A Personal History", Deadalus. Cilt: 99, s. 826

kültüre bağlı olduğu, sınıfsal konumu, kendisine miras kalan edinilmiş statüsü, zamanla sahip olduğu kazanılmış statüleri, buna bağlı rolleri onun karakter ve kimliğinin oluşmasında birinci dereceden etkilidir. Böylece toplumsal yapı geçmişin mirasını bugüne taşımakla kalmaz, mirasın bugündeki hayat damarlarıdır ve gelecekte nasıl bir ilişkiler bütünü yaşayacağımızın da belirleyicisidir.²³⁰ Kazak toplumunu geleneksel döneminde (Sovyet Öncesi) geçmişin mirasını sözlü gelenek ve toplumsal hafızada büyük bir öneme sahip olan atasözleri, şarkı ve türküler, destanlar, masallar, ninniler korumuştur. Bu yapı Sovyet döneminde oldukça bozulmuş ve materyalist kültürden etkilenmiştir. Geçiş dönemin de ise Batı kültürünün ve sosyal yapısının olumsuz etkileri beklenebilir.

Kazakistan’da geçiş döneminde sosyal tabakalar arasındaki farklar birçok yeni sorunların doğmasına neden olmuştur. Bu dönemde herkes kapitalizmi “Novi Zhizn” (Yeni Yaşam Biçimi) olarak algılamış ve pastadan daha büyük bir pay kapabilmek için iktidar hırsıyla dolmuştur. Halk arasında “sonradan görme” diye tabir edilen “Yeni Kazak”, “Yeni Rus” gibi kavramlar kullanılmıştır. Yeni zengin sınıfın aksine geçiş döneminde Kazakistan’da işsiz ya da düşük ücretli pek çok kimse bulunmaktadır. Bu ise toplumsal gerilimleri tırmandıran bir unsurdur. Kazakistan’da birçok gelişmekte olan ülkede gözlemlendiği gibi zenginliğin ve statü üstünlüğünün sembolü; pahalı arabalar, şık giysiler ve lüks partiler yapmak olarak algılanmıştır. Bugün dahi bir kişinin statüsünün aşağıda sayılması için eski model Sovyet otomobiline binmesi yeterlidir. Genellikle fakir kimseler ucuz ve kullanışsız olan Çin malı giysileri tercih ederken, zenginler Türkiye’den ithal daha kaliteli tekstil ürünlerini kullanmaktadırlar.²³¹

3. Toplumsal Gerilim Unsurları

Çok kavimli bir devletin korunması için geçiş döneminde Kazakistan hassas bir politika izlemek zorunda kalmıştır. Bu yıllarda öncelikle Kazaklar kendi ülkelerinde

²³⁰ Anthony Giddens, (2008) “Sosyoloji“, Çev. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınevi, İstanbul, s. 208

²³¹ Symbols of Social Stratification., <http://www.everyculture.com/Ja-Ma/Kazakhstan.html> (Erişim tarihi: 12.05.2011)

azınlıkta idiler. Fakat Cumhuriyetin kurulmasından sonra ilk kez Kazaklar toplam nüfusun çoğunluğunu oluşturmuşlardır.²³² Ruslar'ın nüfusları Cumhuriyet'in kuruluşundan beri düzenli olarak azalmaktadır. 2. Dünya Savaşı'nda sürgün edilen Almanlar ve Ukraynalılar ülkedeki üçüncü büyük etnik grubu oluşturmaktadırlar. Kazakistan'da 103 tane farklı etnik grup vardır ve zaman zaman bu gruplar arasında çeşitli sebeplerle gerilimler çıkmakta ve anlaşmazlıklar oluşmaktadır.²³³ “Sivil ve toplumsal barışa, Kazakistan sınırları içinde yaşayan tüm vatandaşların eşitliğine, Kazak (“Kazakistan”) vatandaşlığı arayışına bağlı tüm bu kaygılar, halen incelenen ve sert tartışmalara konu olan yeni anayasa tasarısında da görülmektedir. Bu tasarı Kongre'nin Amerikalı uzmanlarının ve Uluslar arası Af Örgütü'nün onayına sunulmuştur.”²³⁴

Anayasada, “Kazakistan Cumhuriyeti'nin, bağımsız Kazak ulusunun devleti olarak, topraklarında yaşayan tüm ulusların temsilcilerinin çıkarlarını dikkate alan ve koruyan, demokratik ve siyasal birliği sağlayan egemen bir devlet olduğu” özellikle vurgulanmıştır. Buna rağmen özellikle Ruslar ve Kazaklar arasında ayrıca Özbeklerle yine Kazaklar arasında sürekli sınır meselelerinden ve etnik problemlerden kaynaklanan gerilimler oluşmaktadır. Bu konuda ayrıca Anayasa'nın dil veçhesi ayrıca bir sorundur. Dil meselesi Ruslarla Kazaklar arasında çatışmalara sebebiyet vermektedir. Tasarı Kazak Dilini ulusal dil kabul ederken, Rusçayı uluslar arası dil olarak tanımlamıştır. Bu ince ayırım özellikle Rusları ciddi şekilde rahatsız etmektedir. Çoğunluğu Kazakça bilmeyen Ruslar, Rusçanın ulusal dil olmasını istemektedirler. Bunu ise bağımsızlıklarına leke düşüreceğini düşünen Kazaklar reddetmektedirler. Dil meselesi bu haliyle daha uzun yıllar Kazakistan kamuoyunu meşgul edeceğe benzemektedir.²³⁵

²³² Keith Rosten, (2005), “Once in Kazakhstan”, Inuverse, New York, pp. 5

²³³ Alein Giroux, (1996), A.g.e. s. 320-321

²³⁴ Alein Giroux, (1996), A.g.e. s. 326

²³⁵ Alein Giroux, (1996), A.g.e. s. 327

Kazakistan’da toplumsal gerilimler bağlamında ele alınması gereken bir diğer konu da ülkede yeni canlanan İslami hareketler ve misyonerlik faaliyetleridir. “Güvenlik alanında Rusya, Kazakistan ile bağlarını güçlendirmek için, 2000 yazında Kırgızistan’da ve Özbekistan’da Özbek İslami Hareketi’nin (OİH) faaliyetleri karşısında Astana’nın duyduğu endişeleri kullandı. Bu hareket tarafından tehdit edilen ülkesinin güneyinde askeri varlığını güçlendiren Astana, güvenlik alanında Orta Asyalı komşularıyla hemen hiç var olmayan bir işbirliği başlatmak üzere görüşmelere başlamıştır.”²³⁶ Bunun yanında ülke içinde faaliyet gösteren Suudi Arabistan kaynaklı Vahabi hareket ve İran kaynaklı Şiilik faaliyetleri yine bazı gerilimlere neden olmaktadır. Ayrıca Yehova Şahitleri ile sayısı 100’leri bulan çeşitli fraksiyonlardaki Hristiyan misyonerleri de ülke içinde gerilimlere neden olmaktadır. Başkan Nazarbayev ise bu tip yapılanmalara karşı bazı kısıtlamalar içeren yasalar hazırlamıştır.

4. Sosyal Kaos Dönemi

Sovyet sonrası Kazakistan’daki durumu ifade edebilecek bir teorem geliştirmek istesek buna ancak “karmaşa” ya da daha bir bilimsel ifadeyle söylersek “sosyal kaos” diyebiliriz. Rusça’da *bardak* (karmaşa)²³⁷ teriminin yanı sıra, Yunanca ifadesi olan *chaos*’dan gelen “kaos” kelimesi de kullanılıyor. Bardak, kaostan daha güçlü bir ifadedir çünkü topyekun düzensizlik demektir. Ayrıca kavram farklı bir yönüyle ahlaksızlığı da çağırıştırıyor. Ama bu kavram barbarlık demek değildir.²³⁸ Bu yıllarda Kazakistan’da bulunan araştırmacı Joma Nazpary, görüştüğü insanlardan durumlarını “karmaşa” ve “kaos” sözcükleriyle ifade ettiklerini belirtmiştir. İnsanlar değişim neticesinde mülksüzleşmişlerdir. Görüştüğü genç bir Kazak erkek durumu şöyle betimlemiştir: “Burada hayat kokuyor. Herkes farkında olmadan birer Raskolnikov

²³⁶ Mohammad-Reza Djalili & Thierry Kellner, (2009), “Yeni Orta Asya Jeopolitiği; SSCB’nin bitiminden 11 Eylül sonrasına”, Çev: Reşat Uzmen, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, s. 389

²³⁷ Mustafaev E. M & Şerbinin V. G., (1996), “Büyük Rusça-Türkçe Sözlük”, Multilingual Yayınları, s.33

²³⁸ Joma Nazpary, (2002), “Sovyet Sonrası Karmaşa; Kazakistan’da Şiddet ve Mülksüzleşme”, İletişim Yayınları, İstanbul, s.12

oldu. O, yaşlı bir kadın öldürmüş bu nedenle delirmişti. Bugün Kazakistan'da 100 dolar karşılığında birini sabahleyin öldürebilir, akşam da bu parayla yanında bir fahişeyle restoranda hiçbir pişmanlık duymadan içki içersin. Karabasan falan görmeden de uyursun. Ertesi gün, yine 100 dolara herhangi birini öldürmeye hazırsındır. Bu bizim hayatımız. Üstelik yalnızca seçkinler ve mafya için geçerli olan bir şey değil, herkes aynı zihniyete sahip. Halkımız açıktan ölüyor ama onlar Medeo'da villa yaptırıyor, Mercedes alıyor, restoranlarda fahişelere para harcıyorlar.”²³⁹ Bu pasaj bize o yıllarda yaşanan toplumsal kaos'un ne kadar vahim bir düzeyde olduğunu göstermektedir. Kazakistan'da bizim bulunduğumuz sıralarda bu geçiş dönemine dair farklı bir örnek vermek gerekirse; Hukuk bölümünü bitiren Türkiye'li bir arkadaşın evine polis tarafından baskın düzenlenmiş ve uyuşturucu bulundurmakla suçlanmıştı. Neticede bu kişi savcı karşısına çıkarıldı. Kişi, savcıya ifade verirken uyuşturucuyu polislerin hangi cebinde bulduklarını sordu. Savcı polislerin gösterdiği ceket cebine baktığında dikilmiş olduğunu gördü. (Türkiye'de birçok ceketin cepleri yeni alındığında dikilidir.) Ve bu kişi serbest bırakılarak polisler hakkında soruşturma açıldı. Bu kaos'un ne boyutlara vardığına dair çarpıcı bir örnektir. O yıllarda rüşvet had safhaya çıkmış ve para kazanmak için her türlü yol meşru sayılmıştır.

Bu yıllarda sürmekte olan durumu ifade eden fesat, ahlaksızlık, şiddet, mafya, kural tanımayan devlet memurlarının keyfi uygulamaları, refah devletinin ortadan kalması, geniş halk kesimlerinin ekonomik ve toplumsal haklarını yitirmiş olmaları, alkoliklik, fahişelik, etnik çekişmeler, ümitsizlik, intihar ve gelecek korkuları tam manasıyla sosyal kaos ortamının oluşması için bir zemin hazırlamıştır.²⁴⁰ Bu güçlü olanların güçsüzlere zulüm ettiği bir sistemdir. Mülksüzlere göre bu durum Batılılar ve Sovyet elitlerince bilerek yaratılmış bir durumdur. Fakat mülksüzlerde bu duruma karşı aralarında dayanışma grupları kurarak bir savunma mekanizması geliştirmiştir.²⁴¹ Aslında toplumdaki büyük ölçekli politik istikrarsızlık ve yeni

²³⁹ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 9

²⁴⁰ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 10

²⁴¹ Aganbegyan, A. (1988), “New Directions in Soviet Economics”, New Left Review, 169, s. 90

piyasa ekonomisinin insanlarca tam olarak benimsenmeyişi ve yeni sisteme olan güvensizlik halkı bu karmaşa durumuna sokmuştur. Kazakistan'ın siyasal sistemi düzeldiğinde kendiliğinden bu sorunlar ortadan kalkmaya başlamıştır. Sosyal refah petrol gelirleriyle artınca, yönetimdeki Nazarbayev Hükümeti ne'de bir güven gelmiştir.²⁴² Sosyal kaos döneminin aşılması bir parça da sivil toplum örgütlenmelerinin Kazakistan'da gelişmesiyle alakalıdır diyebiliriz.²⁴³

5.Post-Sovyet Dönemin Karmaşasıyla Mücadele Etmek İçin Kurulan İlişki Ağları

“Bardak” yani “karmaşa” diye betimlediğimiz durumla mücadele etmek için Kazak toplumu tarafından bazı ilişki ağları geliştirilmiştir. İnsanlar Sovyet Sonrası bu kötü durumdan kurtulabilmek için; “işyerlerinden bir şeyler aşımak, ufak rüşvetler almak, sokak satıcılığı veya bavul ticareti yapmak, (Bu, Türkiye’de Laleli ve Mahmutpaşa ticaret bölgelerine katkı sağlamıştır.) bahçelerinde sebze meyve yetiştirmek, konserve hazırlamak,”²⁴⁴ gibi çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Bu manada asıl önemli olan durum ise ailelerin sahip olduğu bu kıt kanaat olanakları diğer aileler ile çok çeşitli ilişki ağları kurarak paylaşmış olmalarıdır. İşte bu durum tam manasıyla yani ilişki ağları içinde değiş tokuşu ve belli çıkar çerçevesinde dayanışmayı ifade eder. Kazakistan için geçiş dönemi sancılarını atlattırmada bu ilişki ağları önemli bir potansiyel yaratmıştır.

Servetin bir yerde toplanıp yeniden dağıtımı her zaman ekonomistleri meşgul etmiş bir sorundur. Birinci olarak, kavramı piyasa toplumuna ve kapitalizme bağlayan ontolojik bağ, onun farklı dolaşım (karşılıklılık ve yeniden dağıtım) ve üretim ilişkilerini (bağımsız, feodal, kölecî ve komünal/kooperatif) anlamak için kullanmamızın gerektiği ile ilintilidir. İkinci olarak, “Ekonominin dayandığı ilke, sosyalizminkinden farklıydı; diğer bir deyişle kayıtdışı ekonomi Polanyi'nin değişim

²⁴² Abdumalik Nysanbayev, (2004). A.g.e. Pp. 199

²⁴³ M. Holt Ruffin, Daniel Clarke Waugh, (1999), “Civil society in Central Asia”, University of Washington Press, pp. 91

²⁴⁴ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 103

ilkesine, sosyalizm ise yeniden dağıtım ilkesine dayalıydı.” Bu ise merkez ve çevre arasında bir ilişkiler ağı şeklinde yapılanmayı gerekli kılıyordu.²⁴⁵ Kazakistan, toplumunun yapısı düşünüldüğünde bu ilişki ağları, birbirine geçmiş çevreler içinde kurulmuş, katmanlığın ve bağlılığın yüksek olduğu ve ahlaki bir beraberliliğin söz konusu olduğu bir durumdur.²⁴⁶ İlişki ağları içindeki topluluk üyeleri birbirlerine karşı daha cömert ve bağlı olmuşlardır. Örneğin bu bağlamda uzak bir akraba aile yakını saydığı kişilerin eğitim masraflarına destekleyici olabilmış ve küçük hediyeler göndererek maddi destek sağlayabilmiştir. Kazakistan’da geçiş döneminde bu ilişki ağları, işyeri temelinde, aile ve akraba yakınlığı ile evlilikle veya mahalle bağları üzerinden kurulmuştur. İnsanlar arasında bir dayanışma olması hasebiyle ortak kaderde ahlaki bir beraberlik de vardır. Bu konuyu ayrıntılı bir şekilde inceleyen Nazpary, geçinmek için başvurulacak yolları; karşılıklılık ve şebekeleşme (devletin yeniden dağıtım işlevinin bozulmuş olmasıyla kendiliğinden toplumda gelişmiştir.), yiyeceklerin ve içkinin paylaşımı, armağanlar, yardım gibi konu başlıkları altında çözümlemeye çalışmıştır.²⁴⁷ Bu konuda ayrıca şöyle bir formül geliştirmiştir.

$A = (B+C+D+E+F)$ Burada:

A= bir ailenin sahip olduğu kaynakların toplamı

B= aile üyelerinin maaş ve ücretlerinin toplamı

C= refah kurumlarının aileye yaptıkları katkının toplamı

D= ev içi üretimden elde edilen ürünler toplamı (bahçede yetiştirilen ürünler, beslenen hayvanlar, yapılan sebze meyve konserveleri, balıkçılık, toplayıcılık ve avcılıktan elde edilen ürünler)

E= değiş tokuş yoluyla elde edilen kaynaklar toplamı

²⁴⁵ H. Deniz Yüksek, (2003), “Laleli-Moskova mekiği: kayıtdışı ticaret ve cinsiyet ilişkileri”, 136. cilt/Araştırma-inceleme dizisi, İletişim Yayınları, İstanbul, s.51

²⁴⁶ Cohen, A., (1996), “The Politics of The Kola Trade”, Africa, Pp.36

²⁴⁷ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 104-126

F= pazarda yapılan ticaretten elde edilen kaynaklar toplamı.²⁴⁸

Bu formül bize toplumsal iletişim ağları için gerekli cüzi kaynağın nasıl temin edildiğini göstermektedir. Formüldeki eşitliğin sağ tarafı kurulan farklı ilişkiler ile çok çeşitli olarak artmakta veya azalmaktadır. Bu konuda toplumda kendiliğinden oluşmuş bir karşılıklılık ve şebekeleşme vardır. Eğer değişim ilişkisi kentle de kurulabilmişse yeni batı tarzı ürünlerde (blucin, Adidas ayakkabı vb.) aile tarafından elde edilebilmektedir. Örneğin bu yıllarda bir yabancı olarak Kazakistan'da bulunmama rağmen böyle ilişki ağlarıyla iletişimimiz olduğunu söylemem gerekir. Türkiye'den her döndüğümde bu tip ailelere hediyeler getirme zorunluluğunu kendimde hissetmişimdir. Hatta bu zor dönemde ilişki ağları, etnik bir ayrım yapılmaksızın tüm halklar arasında kurulmuştur diyebiliriz. İlişki ağlarının çerçevesini belirleyen unsurlar; dostluk, tanışıklık, akrabalık ve evlilik olmak üzere dört ana başlıkta toplanabilir. Bugün itibariyle ise bu ilişki ağları dış çevreden gelen aşırı bireyselci kültür nedeniyle çözülme noktasına gelmiştir diyebiliriz. Yaşayan bir organizma gibi düşündüğümüz toplum her türlü zorlu ortamla mücadele etmek için yeni ilişkiler ve savunma mekanizmaları geliştiriyor. Sanıyoruz ki bu insanın doğasında var.

²⁴⁸ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 107

III. BAĞIMSIZLIK SONRASI KAZAKİSTAN'IN SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPISINDAKİ DEĞİŞİMLER VE BU DEĞİŞMELERİN MEYDANA GETİRDİĞİ SORUNLAR

C. KAZAKİSTAN'DA SOSYAL VE KÜLTÜREL YAPI

1. Tarih ve Kimlik Krizi

Kazakistan'da bağımsızlıktan hemen sonra bir tarih ve kimlik problemi doğmuştur. Eski tarih Sovyet döneminde Marksist bir bakış açısıyla yazıldığı için yeni yönetim ulus devlet olma sürecinde tarih kitaplarını yeniden yazmaya karar vermiş ve minvalde çok çeşitli projeler hazırlanmıştır. Bu bağlamda Kazaklar kendilerine Türkiye'yi örnek alarak “Kazak Tarih Kurumu”nu ve “Kazak Dil Kurumu”nu kurmuşlardır. Kazakistan Bilimler Akademisi de Kazakistan tarihini sistemli ve düzgün bir şekilde açıklayacak çalışmalar hazırlamaya başlamıştır.²⁴⁹ Yeni dönemde Kazaklar daha önce tarihlerinde hiçbir zaman seslerini duyuramadıkları milli nefeslerini iletme fırsatını açıkça bulmuşlardır. Bu minvalde kendi tarih ve kültürlerini yeniden keşfetmeye başlamışlar ve yeni bir kimlik inşa etmeye girişmişlerdir.²⁵⁰ “1970’lerde Orta Asyalılar Sovyet vatandaşı olarak sadakatlerini ispatlamak ve sosyal konumlarını garantilemek için Rusça bilmek zorundaydı. Şimdi ise Ruslara şirin görünmek için yerel dili öğrenmeyle yüz yüzdü. Aynı şekilde 80’li yılların başlarında kabilecilik ve akrabalarını kayırarak yetkilerini kötüye kullanma ithamlarıyla hakir görülen yerel Komünist Partisi elitleri, artık şimdi, bulundukları toprakların asıl ve asil çocukları olmanın gururuyla, kimliklerinden utanç duymadan başları dik yaşayabiliyorlardı. On yıllarca birinci

²⁴⁹ Komisyon, (2009), “Kazakistan Tarihi, Makaleler”, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 7-15

²⁵⁰ Serge A. Zenkovsky, (1971), “Rusya’da Pan-Türkizm ve Müslümanlık”, Rusya Araştırma Merkezi Tetkikleri 36, Çev: İzzet Kantemir, Ankara, s.11

sınıf vatandaş ayrıcalığı ve onuruyla yaşayan Ruslar, gelişmeler karşısında bir dışlanmışlık hissetmiş ve artık bu ülkelerde kendileri için gelecek olmadığı endişesine kapılmışlardır.”²⁵¹ Bağımsızlık sonrasında Rusların bu durumu Kazakistan için bir kimlik krizi doğurmuştur. Kazakistan tarihinin yalnızca Kazak merkezli bir bakış açısıyla yazılması da Ruslarda bir rahatsızlık yaratmaktadır.

Son yıllarda Kazaklar ve Ruslar arasında etnik konulara dayanan anlaşmazlıklar artmıştır. Çok kültürlü bir toplum içinde nasıl bir arada yaşanabileceğini entelektüeller sürekli güncel bir mesele olarak tartışmaktadır. Rusların temel yaklaşımına göre, Kazakistan tarihi ve son dönem kültürü, Ruslar ve Kazaklar tarafından birlikte şekillendirilmiş ve birlikte oluşturulmuştur. Ülkedeki sevgi ve refah ortamının korunması için Rusların istekleri de dikkate alınmalıdır. Aksi halde toplum için bu sorun bir huzursuzluk kaynağı olacaktır.²⁵² “Sovyet sonrasının yeni bağımsız devletleri için Sovyet tarihyazımı geleneğini sürdürmek, nihai hedefin bağımsız kalmak ve özgün bir milli kimlik inşa etmek değil, ‘yeniden birlik kurmak’ olması durumunda mümkündür. Çünkü Sovyet tarihyazımı genel hatlarıyla bir Sovyet baskın kimliği inşa etme yoluyla milli kimlikleri aşındırmayı hedeflerken, milli kimlik söylemlerini ya sınıfsal bir içerikle ötekileştiriyor ya da milli kimlik söylemlerinin farklılığı ve biricikliği vurgulayan yanlarının toplumsal kabulünü propaganda aygıtı vasıtasıyla zayıflatıyordu. Bu nedenle ‘yeniden birlik kurmak’ hedefini sahiplenen Lukaşenko liderliğindeki Belarus istisnası dışında, Sovyet sonrası devletlerde, yeni ‘resmi tarihler’, hemen her durumda Sovyet tarihyazımı geleneği karşıtlığı üzerinden üretilmekteydi.”²⁵³ Bu durumda doğal olarak Rus kesimde bir rahatsızlığa sebebiyet vermektedir. Yeni Kazakistan tarihyazımı geleneğinde soy vurgusu yapılırken etnik hoşgörüye dair de bir denge kurulması

²⁵¹ Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Rusya-Kazakistan ilişkileri, www.acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/3162/4015.pdf (Erişim tarihi: 16.05.2011)

²⁵² Николай Сергеевич Леонов, “Национальная идентичность... Русский человек вряд ли станет кастрированным «россиянином»”, www.russianskz.com (Erişim tarihi: 17.05.2011)

²⁵³ Utku Yapıcı, (2009), “SOVYET SONRASI ESTONYA VE KAZAKİSTAN’DA DEVLET MERKEZLİ TARİHYAZIMI SÜREÇLERİNİN MİLLİYETÇİLİK BAĞLAMINDA KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ”, OAKA, Cilt:4, Sayı: 8, s. 1-24,

gerekmektedir.²⁵⁴ Kazakistan tarihi yazılırken son dönemde tarih yazımında Nazarbayev de bir figür olarak önem kazanmıştır. Tarihi yazan Kazak tarihçiler eski dönemdeki kahramanları tekrar yorumlama ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu minvalde Kenesarı, Abılay Han ve Teyke Han gibi ulusal kahramanlar tekrar yaratılmıştır. Ayrıca Kazakistan Tarih Enstitüsünce hazırlanan “Kazakistan Tarihi” kitabında Sovyet dönemi de korkmadan eleştirilebilmiştir.²⁵⁵ Sovyet döneminde Kazak Hanlarının Çarlık rejimine gönüllü itaat ettikleri söylenirken yeni dönemde bu olay “geçici bir işbirliği” olarak tanımlanmıştır. Bugün Kazakistan’da tarih ve kimlik Sovyet döneminin eleştirisi üzerinden inşa edilmeye çalışılmaktadır. Ancak Ruslar konusunda Kazakistan’ın etnik bir hoşgörü perspektifine kavuşup kavuşmayacağını yine bize gelecekteki tarih gösterecektir.

2. Kazakistan’da Bağımsızlıktan Sonra Gelişen Milliyetçilik İdeolojisi

Aralık 1986’da KCCR parti birinci sekreterliğine Kunayev’in yerine Rus kökenli Kolbin’in getirilmesi, Almata’da Sovyetler’in dağılmasına kadar gidecek olan bir süreci başlatmıştı. Daha sonra olaylar çığırından çıkınca 1989’da birinci sekreterliğe Kazak bir yönetici olan Nursultan Nazarbayev seçilmiştir. Ve o günden günümüze kadar Başkan Nazarbayev hala devlet ve hükümetin başıdır. Aslında 1989 yılındaki olaylarla birlikte hızla Kazakistan’da milliyetçilik ideolojisi de gelişmeye başlamıştır denilebilir. Hala bu hareket Kazakistan’da güçlü bir muhalefet cephesine sahiptir. Hareket Kazakistan’da “Zhas Alash” isminde birde gazete çıkarmaktadır. Bunun yanında Kazakistan’ın kuzey bölgelerinde önemli bir miktarda Rus dilli halk vardır. Ve bu kesim ise milliyetçi ideolojinin ülke genelinde yükselmesinden her zaman rahatsızlık duymuştur.

²⁵⁴ Bu duruma bir örnek için bkz. B. Kumekov, “Kazak Devletinin Oluşumu”, (der.), Kazakistan Tarihi – Makaleler, s. 54. Ayrıca bkz. O İsmagulov, “Kazak Halkının Etnik Yapısı”, (der.), Kazakistan Tarihi – Makaleler, s. 39.

²⁵⁵ Asanova, Jazira, “Teaching the Canon? Nation-building and Post-Soviet Kazakhstan’s Literature Textbooks”, Compare: a Journal of Comparative Education, Cilt: 37, Sayı: 3, Haziran 2007, <<http://www.informaworld.com/smpp/section?content=a779862649&fulltext=713240928>>, (18.04.2011)

“Kazakistan’ın bu özelliği, neden Aralık 1991’de bağımsızlığını en son ilan eden ülke olduğunu açıklar. Devlet başkanı Nazarbayev’in kâbusu, Kasım 1991’de ilan edilen ve kuşkusuz Rusdilliler’i kendine çekecek olan bir Slav bloğunun (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya) oluşturmasıydı. Bu yüzden Nazarbayev, ilkeleri 20-21 Aralık 1991’de Almata’da belirlenen BDT’nin kurulmasına öncülük etmiştir.”²⁵⁶ Başkan Nazarbayev bu tip nedenlerden dolayı Rusya ve Kazakistan arasındaki ilişkileri geliştirecek her türlü faaliyete önem vermektedir. Başkanı, ayrıca ülkesindeki milliyetçi muhalefet de zaman zaman rahatsız etmektedir. Örneğin Olcay Süleymanov önderliğindeki bir grup o yıllarda kaldırılması düşünülen kıtalararası nükleer füzelerin ülkede kalmasını istemişlerdir. Başkan ise bu durumu tehlikeli bulmuş ve milliyetçi kesime karşı çıkmıştır.

Rusya etkenini düşünen başkan o yıllarda Rusdilliler’e bazı ödünler de vermiştir. Örneğin Ağustos 1995’te kabul edilen ve başkanın yetkilerini arttıran anayasa değişikliğiyle Rusça “devlet dili” olmamakla birlikte “resmi dil” yapılmış ve “Kazak Ulusu” yerine “Kazakistan halkı” ifadesine geçilmiştir.²⁵⁷ Ama bunun yanında iş ve siyaset politikalarında hızla “Kazaklaştırma” sürecine gidilmiştir denilebilir. Aslında başkanın izlediği politika ülkesindeki hassas durumu da dikkate alan bir denge siyasetidir. Zheltoksan olaylarının 20. yıldönümünde Kazakistan Hükümeti açıkça Kazak milliyetçiliğinin büyümesinden endişe etmiştir. Ülkede özellikle milliyetçi hareketleri sosyal demokratlar ile “Gerçek Ak Zhol” Partisi açıkça desteklemektedir. Kazak başkan ülkesinde yükselen Kazak milliyetçiliğini güç de olsa 20 yıldır kontrol etmeyi başarmıştır. Bunun bir sebebi de Rusya’nın gazabını üstüne çekmek istememesiyle ilgili bir durumdur.²⁵⁸ Kazak milliyetçiliğinin kökenleri aslında Zeltoksan olaylarından önce etnik kimlik, İslam ve coğrafya ile alakalı tarihi bir arka palana sahiptir. Bu konu hakkında Kemal H. Karpat ampirik gözlemlere de dayanan

²⁵⁶ Oliver Roy, (1997), A.g.e., s.187

²⁵⁷ Oliver Roy, (1997), A.g.e., s.188

²⁵⁸ Sean Roberts, (2006), “ The Roberts Report Central Asia and Khsakhstan”, International Development at George Washington University, p. 8

güzel bir makale yazmıştır.²⁵⁹ Bu çalışmasıyla Karpat bize, Kazak milliyetçiliğinin etnik çatışmalara dayanan arka planını sunar. Kazak milliyetçiliğinin yükselmesiyle birlikte %30 ile %40 arasında bir nüfusa sahip olan Rus ve Slavyan halklar ile Kazaklar arasındaki etnik gelgitler giderek hareketlilik kazanmıştır. Bu ise Kazakistan'ın demokratik yapısını etkileyen bir durum olmaktadır.²⁶⁰ Kazakistan'da iki tip Kazak milliyetçiliğinin varlığından söz edebiliriz. Bunlardan ilki yukarıda da değindiğimiz gibi Zheltoksan olaylarına dayanan daha ırkçı bir söyleme sahipken, ikincisi olan Nazarbayev'in "ılıman Kazak Milliyetçiliği" daha kapsayıcı bütünleyici bir anlayışı benimsemiş ve diğer uluslara karşı hoşgörülü olmaya çalışmıştır. Bizce de Kazakistan'ın bu çok kültürlü yapısı düşünüldüğünde ikinci tür milliyetçiliğin uygulanmış olması Kazakistan için bir kazanımdır.²⁶¹ Kazakistan'daki milliyetçi partiler konusu tezimizin "ülkedeki siyasi partiler" bölümünde değerlendirileceği için burada üzerinde durulmayacaktır.

3. Geleneksel Sosyal Tabakaların Yeni Tekâmülü (JÜZ'ler)

Kazakistan toplumu geleneksel olarak Hintlilerin "Kast" sistemine bir şekilde benzeyen JÜZ'lere ayrılmıştır. Kazak Jüzleri; bilindiği gibi Kazak Türkleri; Ulu Jüz, Orta Jüz ve Küçük Jüz olarak tanınır, başka bir deyişle üç kol olarak bilinir ki, bunların tafsilatını tarih kitaplarında görmek mümkündür.²⁶² Bağımsızlık kazanıldıktan sonra bu Jüzler yeni sisteme entegre olarak varlıklarını devam ettirebilmişlerdir. Çok eskiden Kazak Hanlığı, bugünkü Kazakistan toprakları üzerinde üç parçadan oluşuyordu: Büyük Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz. Söz konusu Jüzler 1771'den sonra birbirinden bağımsız hareket etmeye başladılar. 1770

²⁵⁹ Kemal H. Karpat, (1993), "The Roots of Kazakh Nationalism: Ethnicity, Islam or Land?", In a collapsing empire: underdevelopment, ethnic conflicts and nationalisms in the Soviet Union, 28. cilt, Feltrinelli Editore, p.311

²⁶⁰ Dilip Hiro, (2010), "Inside Central Asia: a political and cultural history of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, and Iran", Overlook Duckworth, P.p 251

²⁶¹ Martha Brill Olcott, (2009), "Başlık Kazakhstan: unfulfilled promise?", G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Carnegie Endowment, p.30

²⁶² Halife Altay, (1981), "Atayurttan Anadolu'ya", Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 469

sonlarında Kazak Jüzleri güçlü Rus İmparatorluğu ve Çin arasındaki mücadele arasında kaldı. 1847'de Kazak hanı olan "Kenesarı Han" döneminde Ruslar, Kazak Jüzleri üzerindeki egemenliklerini tam olarak sağladılar. Daha sonraları özellikle Çarlık ve Sovyet dönemlerinde bu Jüzler geleneksel birer sınıf veya bir sosyal tabaka olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir.²⁶³ Kazakistan'ın Ruslar tarafından kolonileştirilme süreci bağlamında Jüz'lerin ne şekilde kullanıldığı, araştırmacı Demko'nun "The Russian Colonization of Kazakhstan 1896–1916" isimli eserinde muazzam bir şekilde ortaya konulmuştur.

"Kazakistan'ın uluslaşma sürecinde önemli meseleler bulunmaktadır. Kazak toplumunda, 'Ru' ve 'Jüz' gibi aidiyetlere dayalı olan sosyal ve siyasi mobilizasyon, Kazakistan'ın siyasi ve kültürel bütünleşmesinin önündeki en büyük engellerden biridir. Bu durum aynı zamanda Kazak toplumunu millet olma sürecinde yavaşlatıcı bir rol oynamaktadır. Fakat bağımsızlıkla birlikte kendi mecrasında yepyeni bir hız kazanan Kazak uluslaşması Ru ve Jüz gibi alt grup aidiyetlerini işlevsizleştirmeye başlamıştır. Kazakistan resmi söylemde çok kültürlü ve çok etnikli bir toplum yapısı olduğunu belirtmekte ve buna bağlı bir politika izlemektedir. Ulus devlet yapılanmasında her etnik guruba kendi eğitim sisteminde, kendi kültür, dil, din, sosyal norm ve değerlerinin temelinde sosyalleşmesi; bu farklı etnikleşmelerin büyük topluma ve ulus devlete norm ve değerlerini veren egemen (dominant) kültürün olması gereken bütünleştiriciliğine, kapsayıcılığına zarar vermektedir."²⁶⁴ Günümüzde Kazakistan'da eğer aynı Jüz'den önemli bir mevkide tanıdığınız varsa, rahat bir şekilde her türlü işinizi halledebiliyorsunuz. Bu durum Türkiyede'ki aşiret sistemine ya da hemşehricilik olgusuyla benzerlik göstermektedir.

Sosyolog İkbâl Vurucu'nun bu noktada Jüz'ler için yaptığı tespit millet olarak bir engel olma durumu bakımından bizce de önemlidir. Kazakların Jüz türü toplumsal tabakalaşmasını tarihi bir perspektiften ise Gulcanat Kurbangaliyeva

²⁶³George J Demko, (1997), "The Russian Colonization of Kazakhstan 1896–1916", Routledge/Curzon p.18-32

²⁶⁴ İkbâl Vurucu, (2008), "SOVYETLERDEN KAZAKİSTAN'A ETNİK İLŞKİLER SİSTEMİNE BİR BAKIŞ", www.aytmatov.org, (Erişim tarihi: 13.05.2011)

incelemiştir.²⁶⁵ Ayrıca bu konuda göç bağlamında bir araştırma da yapılmıştır, bu araştırmaya göre; “Kazakların migrasyon tarihi geleneksel olarak orta Jüz temsilcilerin (nayman, kerey) yaşadığı Doğu-Kazakistan vilayetinden başlar. Soruları cevaplayanların %88 orta Jüz soylarından olduklarını belirtmişlerdir. Türkiye ve hatta Avrupa Kazak cemiyetinin ana iskeleti orta Jüz soylarından oluştuğu, bunun da gelişi güzel birçok yaşam stratejisi tespit ettiği belirtilmiştir. Bu eş arayış sürecine bağlıdır, zira soylarını (ru) bilmek kan karışımını engelliyordu. Cemiyetteki en az sayı küçük Jüz temsilcileridir. Bu Jüz temsilcileri genellikle Yakın doğu bölgesine göç etmiştir.”²⁶⁶ Kazakistan’da nüfus olarak kendi gözlemlerimize göre en kalabalık grup orta Jüz’ken, 2. grup büyük Jüz olup, en küçük grup ise “kişi” yani küçük Jüz’dur. Kazakistan’daki Jüzler bugün itibariyle bir tekâmül yahut evrim süreci geçirmiştir diyebiliriz. Günümüzde dayanışma ağlarının farklı bir boyutu olarak sosyolojik manada çıkar ilişkileri şebekesi olarak bir işlev görmektedir. Bu ise kayırmacılığa sebep olurken toplumun geniş kesimlerinde rahatsızlıklara neden olmaktadır. Örneğin üst kesim yönetimin çoğunun “Ulu Jüz”den olması son derece düşündürücüdür. Bize göre şimdi olmasa bile ileride bu yapı devam ettiği sürece Kırgızistan’da yaşanan iktidar mücadelelerine benzer bir durumu doğurabilir.

4. Post Sovyet Dönemde Yeni Anayasa ve Hukuki Normlar

Başkanlık hükümeti sistemini kabul eden Kazakistan üniter bir devlet yapısına sahiptir. Ülke yönetim bakımından 16 bölgeye bölünmüştür. Kazakistan 1993 tarihli ilk Anayasası ihtiyaçlarını tam olarak karşılamadığı için 1995 yılında ikinci bir anayasayı kabul etmiştir. Ülkede genelde bağımsızlık sonrası yapılan birçok referandumla kendine özgü bir devlet yapısı ve demokratik bir sistem oluşmuştur. Ülkenin eski başkenti Almata’dan Astana’ya taşınmıştır. Almata, ekonomi ve ticaret

²⁶⁵ Gulcanat Kurbangaliyeva, (2008), “SEYAHATNAMELERE GÖRE YEDİSU BÖLGESİNDEKİ KAZAK VE KIRGIZLARIN SOSYAL YAPISI (1854-1917)”, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.

²⁶⁶ Majitova Aynur, Kojirova Svetlana Baseyovna, Seda Bilan, Rakişeva Botagöz İşlyamovna ve Hayati Tüfekçioğlu, (2009), “Cross study: “Türkler Kazakistan’da, kazaklar Türkiye’de” uluslararası sosyolojik araştırmanın bazı sonuçları”, İstanbul’da İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Ekspert Zirvesi Bildirisi, s.2

merkezi iken Astana, ülkenin siyasi ve yönetim merkezidir. Kazakistan'da devlet başkanı, yürütmenin ve hatta sistemin tek hâkimidir diyebiliriz. Kazakistan'ın demokratik sistemi, başkanlık hükümet sistemi olarak kabul edilmiştir. Ancak devlet başkanı olan Nazarbayev klasik başkanlık sistemine göre biraz daha fazla yetkilere sahiptir. Farklı açıdan bakıldığında Kazakistan başkanı sistemin can damarı olup tepe noktasıdır diyebiliriz.²⁶⁷

Kazakistan'da 15 sene aralıksız ikamet eden, 40 yaşını doldurmuş ve devlet dili olan Kazakçayı mükemmel bilen her Kazak vatandaşı cumhurbaşkanlığına aday olabilir. 1995 Anayasasının 41. maddesinin 4 no'lu bendine göre aynı kişi iki defadan başka cumhurbaşkanı seçilemez. Mevcut cumhurbaşkanı olan Nazarbayev için Kazakistan parlamentosu 2012 tarihine kadar bir uzatma kararı çıkartmıştır. Mevcut anayasaya göre cumhurbaşkanlığı seçimleri süre dolmuş ise aralık ayının 1. pazartesi günü yapılır; fakat cumhurbaşkanı ölürse, hastalık hali olursa, istifa ederse veya devlete ihanet ettiği parlamentonun birleşik toplantısında üyelerin dörtte üçüne kabul edilirse seçimler 3 ay içinde yenilenir. Bu süre içinde yetkiler senato başkanına, eğer bu mümkün değilse yetkiler meclis başkanına geçer. Eğer bu durum da gerçekleşmezse tüm yetkiler başbakana devredilir. Ancak yetkiyi devralan kişi hiçbir şekilde değişiklik yapamaz. Bu husus, anayasanın 47. ve 48. maddelerince korunma altına alınmıştır. Kazakistan'da cumhurbaşkanı 2 turlu bir seçim eleme sistemine göre seçilir. Ve ilk turda kullanılan geçerli oyların % 50 'sinden 1 fazla oy alması gerekir. Seçilen başkanın göreve başlayabilmesi için Kazakistan anayasasına göre ant içmesi gerekir. Cumhurbaşkanı yürütmenin hâkimidir. Cumhurbaşkanı yasama ile ilgili görev ve yetkileri anayasanın 44., 45., 53. ve 61. maddelerince düzenlenmiştir. Hükümete kanun tasarısı ve anayasa değişikliğini teklif ettirebilir. Parlamentonun kabul ettiği kanunları onaylama ve imzalama yetkisi yine cumhurbaşkanına aittir. Şayet kanunları imzalamak istemezse kendine sunulmasından sonra 2 hafta içinde gerekçeleriyle birlikte yeniden görüşülmesi için parlamentoya gönderir. Cumhurbaşkanı yürütmeyle ilgili yetkileri anayasanın 44. ve 70. maddelerinde düzenlenmiştir. Ayrıca cumhurbaşkanı anayasa konseyinin iki

²⁶⁷ Atilla Özer, (2008), "Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı", Turhan Kitabevi, Ankara, s.23-25

üyesini ve başkanını seçer isterse anayasa konseyine başkanlık edebilir. Ülke genelindeki yüksek mahkeme dışındaki diğer başkan ve hâkimlerini adalet bakanının teklifiyle seçer. Bunun dışında merkez bankası başkanını, milli emniyet komitesi başkanı gibi yüksek düzeydeki bürokratları da atar. Devlet bütçesini onaylar. Cumhurbaşkanı, silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır. Başbakanı parlamentonun onayıyla atar. Bakanları başbakanın teklifiyle atar. Hükümet güvensizlik oyu alırsa parlamentoyu feshedebilir.²⁶⁸

Hükümetin kuruluşu ve faaliyetleri ile ilgili hususlar anayasanın 64. ve devamındaki maddelerince düzenlenmiştir. Kazakistan anayasasına göre devlet, başkanlık hükümet ile yönetilir. Hükümet parlamento tarafından oylama ile kabul edilir ve 2 ay içinde yeni bir çalışma programı hazırlayarak parlamentoya sunar. Hükümet üyeleri cumhurbaşkanına karşı sorumludur ve ayrıca bakanlar başbakana karşı sorumludur. Hükümet meclise kanun tasarıları sunabilir. Ayrıca ülkenin ekonomik ve sosyal durumu ile ilgili çalışmalar yapar. Devlet bütçesinin hazırlanmasını ve uygulanmasını hükümet sağlar. Yerel yönetim organlarını her faaliyetini hükümet yönetir ve denetler bu konuda kararnameler ve buyruklar çıkarabilir. Kazakistan’da yasama organı iki kamaradan meydana gelmektedir, bunlar millet meclisi ve senato şeklinde oluşmuştur. Yasama organının çalışma dönemi eylül ayının ilk dönemi başlar haziran ayının son gününde nihayete erer. Millet meclisi kanun taslak ve tekliflerini hazırlayarak kabul eder. Senato ise yüksek mahkeme ve üyeliklerine yapılan atamaları onaylar. Yerel temsil organlarının yetkilerine yasal esaslara göre son verebilir. Senato 55. maddenin düzenlediği bu yetkilerden başka millet meclisinde olduğu gibi anayasanın 57. maddesindeki düzenlenen hususları da kendi yetkisi için kullanabilir. Bu haliyle senatoyu, İngilizlerin lordlar kamarasına benzetebiliriz. Kazak parlamentosunca hazırlanan ve kabul edilen kanun ve kararnamelerde Kazak “salt” ve “destur”ları ayrıca gözetilir.²⁶⁹ Kazakların hukuk normları ise eski “Ata Zandarı” (Ata Kanunları) çerçevesinde modernize edilerek tekrar yorumlanmıştır. Kazak hukuk

²⁶⁸ Atilla Özer, (2008), A.g.e., s.25-30

²⁶⁹ Atilla Özer, (2008), A.g.e., s. 103-112

normlarının toplanmasında belli bir ideoloji ve talimatlar önemli olmuştur. Kazakistan Cumhuriyetinde tarihi ve hukuk araştırmaları alanında bu “zan”lar oldukça önemli bir rol oynamıştır. Kazak hukukunun temeli Abılay ve Töyke Han zamanında hazırlanan “Zheti Zargı” (Yedi Yargı) ya kadar uzanır.²⁷⁰

Bir bütün olarak ele alındığında, Kazakistan’da “Anayasa Komisyonu’nun faaliyetleri, toplumun demokratik kurumları ve hukuk devletini muhkemleştirmede, insan ve vatandaşlık hakları ile kişi özgürlüğünün korunmasına dair anayasal prensipleri uygulamada, bu konulardaki uluslararası hukuki standartlara ulaşmada başlıca rolü oynamaktadır. Uluslararası düzeydeki toplumsal gelişimin ulaşılmış bulunan hedeflerinin bir arada toplanmış yasal görünüşü olan uluslar arası hukukun herkes tarafından eşit derecede kabul edilen prensipleri ve normlarının tesis edilmesi amacıyla hedefler belirlemek, Anayasa Komisyonu’nun faaliyetleri açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Anayasal kanuni uygulamalarda uluslararası hukuki normların kullanılması, aynı zamanda Anayasa Komisyonu’nun nihai kararlarını ilave dayanak sıfatıyla söz konusu normlara istinat ederek alması, uluslararası hukukun herkes tarafından kabul edilen prensip ve normlarından Kazakistan Cumhuriyeti sınırları dâhilinde faydalanılmasına destek olacak Anayasal bir teknoloji olarak kabul edilmelidir.²⁷¹ Kazakistan, modern hukukla geleneği birleştirmiş bir hukuk sistemine sahiptir diyebiliriz. “Otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş süreci, yeni kurulan devletler için siyasi, sosyal ve ekonomik, üst üste zorlu bir süreç yaşanmasına yol açmıştır. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra kurulan Kazakistan’ın da karşılaştığı sorunlar bu bakımdan dikkate değer niteliktedir. Kazakistan Anayasası’nın en önemli özelliklerinden birisi “güçlü yürütme” ilkesinden hareket etmiş olmasıdır.”²⁷²

²⁷⁰ Salyk Zimanovich Zimanov, (2001), “Drevniĭ mir prava Kazakhov”, Zheti Zharghy, p.29

²⁷¹ Amanzhol Magzumovich NURMAGAMBETOV, (2007), “Kazakistan Anayasa Konseyi’nin Ulusal ve Uluslararası Hukukla İlişkilerinin Kurulması”, Anayasa Yargısı 24, İkinci Oturum, s. 137

²⁷² Mahmut Bülbül, (2008), “Kazakistan Cumhuriyeti’nde Yürütme ve Yasama Fonksiyonu”, Yasama Dergisi, Sayı:8, s.68

5. Ulus Devletin İnşası

Kazakistan bağımsızlıktan sonra, egemen bir devlet olarak ulus-devletin inşa sürecine girmiştir. Ülkede yaşayan 103 farklı etnik kimlik de göz önünde bulundurularak milli bir devlet oluşturulmaya çalışılmıştır.²⁷³ Kazakistan’da ulus-devlet inşa edilirken hem yönetim hem de toplumsal bazda bir kurumsallaşma eksikliğinden söz etmemiz yerinde olur. Özellikle ilk yıllarda bu yönde çok fazla sıkıntı çekilmiştir diyebiliriz. Ekonomi düzeldikçe yeni kurulan ulus-devlet yapısı güçlü bir hale gelmeye başlamıştır. Nazarbayev, ulus-devletin güçlenmesi için ilk önce ekonomik istikrara önem vermiştir. Daha sonra bu doğrultuda demokratik ve sosyal reformlar da yapılmıştır diyebiliriz. Oluşturulan milli ideolojinin hayata geçirilmesi sırasında eğitim ve medya etkin bir şekilde kullanılmıştır. Bu süreçte Kazakistan’ın yeterli düzeyde Batılı tecrübelerden yararlandığı söylenemez. Ancak ulus-devlet olma yolunda kendilerine, Türkiye’yi örnek olarak aldıklarını belirtmekte yarar var.²⁷⁴ Bazı araştırmacılar Kazakistan’ın bu durumunu Atatürk’ün kurduğu Cumhuriyet Türkiye’si ile de karşılaştırmaktadır.²⁷⁵ Kazakistan büyük bir Orta Asya devletidir ve bağımsızlıktan sonra tercihini Batı yanlısı bir politika izlemek olarak kullanmıştır. Yoğun rekabet koşullarında enerjisinin bir ulus devlet şeklindeki yapılanmayla daha iyi kullanabileceğini düşünmektedir. Kazakistan’daki siyasi elitler de 20 yıldır bu politikaları özenle uygulamaktadırlar.²⁷⁶ Cummings’e göre Kazakistan’da ulus devleti inşa eden

²⁷³ Werner Cynthia, (2004), “Women, Marriage, and the Nation-State (Kazakhstan)”, Pauline Jones Luong, Başlık The transformation of Central Asia: states and societies from Soviet rule to independence, Cornell University Pres, pp. 59

²⁷⁴ Kıyalbek Akmoldoev, (2006), “Bağımsızlıktan Sonra Kırgızistan’da Ulus-Devlet İnşası”, SAU, SBE, s.10-15

²⁷⁵ Paul Kubicek, (1997), “Nation-State and Economy in Central Asia: Does Ataturk Provide a Model?” University of Washington, Donald Treadgold Papers, p., 14-15

²⁷⁶ Sally N. Cummings, (2005), “Kazakhstan: power and the elite”, I.B.Tauris, pp. 3-5

idare, çoğunlukla “Ulu Jüz” içinden çıkmıştır. Yine ulus devlet içinde ileride meydana gelebilecek sıkıntı bu Jüz’ler arası rekabetten kaynaklanabilecektir.²⁷⁷

Kazakistan, bağımsız olduktan sonra ilk iş olarak, her bağımsız devletin sahip olduğu bayrak, milli marş ve arma gibi çeşitli sembolleri edinmiştir. Sovyet döneminden kalma devlet çerçevesinin ulusallaştırılmasına isimlerden başlanmıştır. Kurumların ve yolların isimleri değiştirilmiştir. Önceki dönemde kötü gösterilen milli kahramanların adları okullara, tiyatrolara vb. yerlere verilmiştir. Yapılan bu simge imali köklere dönüşten ziyade derme çatma bir izlenim vermektedir. Kazak bayrağı bir ulus bilinciyle tekrar eski Türk mitolojisi de vurgulanacak şekilde tasarlanmıştır. Yine bu doğrultuda Hoca Ahmet Yesevi toplumsal bir mite dönüşmüş ve Türkistan şehri ruhani bir başkent olmuştur. Ulusallaşma göstergelerinin birisi de Kazakça basılı ve görsel yayınların artmasıdır. Milli bir tv kanalı olan “Habar” bu doğrultuda yayınlarındaki Kazakça oranını her geçen gün arttırmıştır. Bağımsızlıktan sonra milli bayram günleri belirlenmiştir; bu bayramlar Sovyet dönemindeki kutlamaların, İslam’ın, Fars geleneğinin ve yeni milliyetçiliğin bir karışımıdır. Örneğin “Nevruz” bayramı daha coşkulu törenlerle kutlanırken bu gün resmi tatil ilan edilmiştir. Yeni milliyetçi değerler doğrultusunda Lenin ve Stalin’in heykelleri kaldırılarak yerine Abay, Abılay Han ve Farabi gibi ulusal kahramanların ve filozofların heykelleri dikilmiştir. Ulusallaşmanın diğer bir göstergesi de milli para birimi olan “Tenge”nin kullanımına geçilmesidir. Eğitim kurumları da yine bu doğrultuda milliyetçi bir anlayışla yeni sembol ve simgelerle donatılmıştır. Resmi kesimde Kazakça Rusça’dan daha fazla bir önem kazanmış ve hatta biraz abartılı bir şekilde Ruslar’ın dahi Kazakça öğrenmeleri istenmiştir.²⁷⁸

Bir ulus-devletin inşasında, ulusal bilincin oluşturulmasının vazgeçilmez bir yeri vardır. Ancak bunun ülkedeki Kazaklar dışındaki toplulukları rahatsız etmeden yapılması gerekir. Kazakların son 3 asırlık tarihi Ruslarla birlikte

²⁷⁷ Sally N. Cummings, (2005), A.g.e., s.154

²⁷⁸ Olivier Roy, (1997), A.g.e., s.219-241

yoğrulmuştur ve hala 4500 km'lik bir sınır komşuluğu mevcuttur. Kazakistan, farklı bir tarihi süreçten ve deneyimden geçmiş olmasına rağmen bağımsızlıkla birlikte bir anda kendisini ulusallaşma çerçevesiyle karşılaşmış olarak bulmuştur ve bu sürece hazırlıksız yakalanmıştır. Eğer bu ulusallaşma sürecinin keskinleşmesi durumunda Rusya gibi büyük bir devletin müdahalesi ile karşılaşabileceği bir gerçektir.²⁷⁹ “Kazakistan'da milliyetçi hareketin öncülüğünü, 1989 Nisanında kurulan Adilet (Adalet) Derneği ile Kazak Edebiyeti (Kazak Edebiyatı) gazetesi yapmış olmakla birlikte, esas itibariyle Azat (Hürriyet) Partisi, Kazakistan'ın "egemenlik" ilanında önemli rol oynamıştır”²⁸⁰ Kazakistan'ın ulusallaşma süreci hala sosyolojik manada tamamlanmış değildir. Bunda çok farklı etnik toplulukların bir arada yaşamasının etken faktör olduğunu söyleyebiliriz. Nazarbayev'in ılımlı politikaları Kazakistan'ın bu süreci de başarıyla atlatacağının bir göstergesidir. Günümüzde millet olma, ırk temelli bir anlayıştan çok daha kapsayıcı bir muhtevaya sahip bir kavramdır. “Yaklaşık yüz yıldan bu yana büyük çalkantılar yaşayan Kazakistan nüfusunun etnik yapısı henüz yeni dengelenmektedir. Yapılan hesaplamalara göre 2025 yılında ülkede Kazak nüfus oranı % 75'e yükselirken Slav nüfusun oranı da % 10'un altına düşecektir. Belki o zaman Kazaklar kendi ülkelerinde gerçekten çoğunluğu oluşturduklarını ve bu ülkenin ebediyen kendi yurtları olarak kalacağına inanacaklardır.”²⁸¹ Kazakistan'da uygulamaya konulan millet inşa süreci özellikle milletler politikası, Kazakistan Anayasa'sı, Sovyet sonrası dil, eğitim, işe alma, milli kültür ve milli sembollerle ilgili sağlıklı politikalar geliştirebilmekle alakalı bir durumdur.²⁸² Bağımsız Kazakistan'ın ulus inşa sürecini değerlendirirken Kazakların yükselen

²⁷⁹ Y. Emre Gürbüz, (2004), “Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak”, Praksis 11, s.191-200

²⁸⁰ 20'inci Yüzyıl Siyasi Tarihi, www.textara.com (Erişim tarihi: 18.05.2011)

²⁸¹ Ali Yiğit, (2001), “Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 2, Elazığ, s. 001-015

²⁸² Ali Deniz Usta, (2007), “THE RECONSTRUCTION OF THE PAST IN THE PROCESS OF NATION BUILDING IN KAZAKHSTAN”, IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS IN EURASIAN STUDIES, Ankara, Metu, p.5-6

yerli hegemonyasını da ayrıca vurgulamak gerekir. Başka bir deyişle, ulus inşa süreci salınımlarının etnik ve sivil yönleri de göz önüne alınmalıdır.²⁸³ Kazakistan ulusallaşma sürecinde Özbekistan ve Türkmenistan ile kıyaslandığında daha yumuşak ve otoriter olmayan bir anlayış benimsemiştir diyebiliriz.²⁸⁴

6. Eğitim Alanındaki Değişimler

Kazakistan'da Kazak Türkçesinde eğitim Sovyet döneminde çok sınırlı tutulmuştur. Kazak Türkçesinin eğitim alanında etkisinin artması 2000'li yıllardan itibaren olmuştur. Kazak Anayasası değiştirilerek devletin resmi dili olarak Kazak Türkçesinin ve Rus dilinin eşit düzeye getirilmesiyle Kazak mekteplerinin sayısı artmıştır. Bunun yanında okullardaki Sovyet dönemi müfredatı değiştirilmiş ve daha milliyetçi bir anlayışa sahip yeni milli eğitim müfredatı kabul edilmiştir.²⁸⁵ Sovyet dönemi yetkilileri eğitim sistemi ile “Sovyet İnsanı” dedikleri bir kişilik yaratmayı başlıca amaçları olarak görmüşlerdir. Diğer Türk dilli halklarda olduğu gibi Kazakistan'da da eğitim modelinde pek çok değişiklik yaparak asimilasyon politikalarını hızlandırmışlardır. Özellikle bu dönemde eğitim sistemini ateist ve Marksist bir biçimde şekillendiren, o günlerin Parti Sekreteri ve Kültür komisyonu başkanı İlminskii olmuştur. İlminskii, politikasına karşı duran Kazak aydınları, Sovyetler cezalandırmaktan hiç kaçınmamıştır.²⁸⁶ Bu dönemde üç tür okul bulunduğu görülür; ulusal dilde eğitim yapan okullar, Rus dilinde eğitim yapan okullar ve her iki dilde eğitim yapan okullardır. Fakat ulusal dilde eğitim yapan okulların sayısı çok azdır. “Sovyet devri Kazakistan'ında, Kazakistan'a yapılan yoğun Rus göçü nedeniyle oluşan yeni demografik yapı ve Sovyetler Birliği'nin

²⁸³ Deniz Dinç, (2010), “Sovyet Sonrası Kazakistan'da Ulus Politikaları”, ODTU Avrasya Çalışmaları, Bitmiş Yüksek Lisans Tezi, Ankara, s.5

²⁸⁴ Erol Kurubaş, (2006), “SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslaşma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme” Uluslararası Hukuk ve Politika Cilt 2, No: 5 ss.112-133,

²⁸⁵ Cemile Kınacı, (2010), “Sovyetlerden Günümüze Kazakistan'da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları”, Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall, s. 1304

²⁸⁶ Cemile Kınacı, (2010), A.g.m., s. 1307

‘Ulus Dilini Merkezileştirme’ yani Ruslaştırma siyaseti nedeniyle Kazak Türkçesi Rusça’nın yanında ikinci planda kalır.”²⁸⁷

Bağımsızlık ile birlikte 1990’lı yıllarda eğitim alanında Kazak Türkçesinin uygulanışı bakımından bazı somut iyileşmeler görülür. “Kazakistan’da yaşayan Kazak Türkleri dışındaki halklar eğitim yaptıkları kurumlarda kendi dilleriyle birlikte Kazak Türkçesini de öğrenirler. Kreşlerdeki çocuklara da haftada 2-3 saat devlet dili öğretilir. Kuzey Kazakistan Üniversitesi’nin bütün Rusça bölümlerinde 1998’de öğrenciler Kazak Türkçesini 160 saatlik programa göre öğrenirken, 1999 yılında programın saati 280’e çıkarılır. 40 öğrencili kreşlerde Rus çocuklar haftada iki kez resmi dili öğrenir.”²⁸⁸ Bağımsızlığın üzerinden geçen zamanın da etkisiyle 2000’li yıllarda millî şuurun uyandırılması, “millî dile saygının oluşturulması, bir milleti meydana getiren unsurların halkın hafızasında yer etmesi için çeşitli faaliyetler yürütülür. Kazakistan’ın devlet dilinin Kazakça olduğu, bu dilin kendi vatanında, sadece Kazakistan’da gelişeceği vurgulanır. Devletin resmî dili Kazakçayı öğretmek için eğitim alanında çalışmalar yapılır. Çocuk yuvalarında, ilkokulda, ortaokulda, lisede, yüksek öğretim kurumlarında daha önce Rus dilinde eğitim gören sınıflarda Kazak Türkçesinde dersler verilmeye başlanır. Uzmanlar tarafından bunlarla ilgili projeler, araç gereçler hazırlanır. Liselerden mezun olanların da Kazak Türkçesi sınavına tabi tutulmaları karara bağlanır. Önceleri sadece Rusça eğitim uzmanları yetiştiren yüksek öğretim kurumlarında Kazak Türkçesi sınıfları açılır. Eğitim alanında Kazak Türkçesinin başarısı giderek artar. 1995-1996 yıllarında Kazakistan’da orta öğretim okullarında Rusça öğrenim gören öğrenci sayısı Kazak dilinde öğrenim görenlere göre daha fazlayken, 2000-2001 yıllarında ilk defa Kazak dilinde öğrenim gören öğrencilerin sayısı Rus dilinde öğrenim görenlere göre artış gösterir.”²⁸⁹ Eski dönemde uygulanan “leksiya” sistemi de kaldırılarak, ezberci mantık yerine yeni dönemde karşılaştırmaya ve düşünmeye önem veren çağdaş bir eğitim sistemi benimsenir.

²⁸⁷ Cemile Kınacı, (2010), A.g.m., s. 1310

²⁸⁸ Bilgehan Atsız Gökdağ, (2002), “Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü”, Türkler, Cilt:19, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 69-87.

²⁸⁹ Cemile Kınacı, (2010), A.g.m., s. 1315

Kazakistan, 1940 yılından beri Kiril kökenli alfabe kullanmaktadır. Son yıllarda Latin alfabesi kökenli "yeni Kazak alfabesi" çalışmalarına başlanmış, bu geçiş ile mevcut alfabe ile basılmış yazılı kültür birikiminden kopmamanın yollarını bulmak üzere çeşitli komisyonlar kurulmuştur. “Resmi dil olan Kazakçayı koruma ve geliştirme amaçlı özel programlar geliştirilmekte, devlet destekli modern programlar ve yeni yöntemler geliştirilmektedir. Kazakistan Milli Eğitim Bakanlığı'nın desteklediği ‘Bolaşak programı’ ile başarılı Kazak öğrenciler, devletin eğitim programı çerçevesinde ihtiyaç duyulan alanlarda, başta Amerika olmak üzere Avrupa ülkelerinde yüksek öğrenim görmektedir. Mevcut meslek okullarının geliştirilip yaygınlaştırılması da devletin 2011 yılına dek eğitim alanında yapılmasını öngördüğü çalışmalar içerisindedir. 120'yi aşkın yüksek eğitim kurumu bulunan ülkede, Kazakistan Devlet Üniversitesi, Bilimler Akademisi ve El Farabi Üniversitesi en eski üniversitelerin başında gelir. Kazakistan'da, 27 Kazak-Türk Lisesi ve 2 üniversite bulunmaktadır. Bunlardan Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi 1991'de ulusal üniversite olarak kurulmuş, daha sonraları Kazak-Türk ortak statüye geçirilmiştir. Uluslararası Süleyman Demirel Üniversitesi ise 1996 yılında açılmıştır. TİKA Başkanlığı ile T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Yurt Dışı Eğitim Öğretim Genel Müdürlüğü işbirliğinde yürütülen ‘Büyük Öğrenci Projesi’ kapsamında 1992–2011 yılları arasında yaklaşık 6000 Kazak öğrenci Türkiye’de²⁹⁰ eğitim görmüştür.”²⁹¹ Prof. Dr. Turan Yazgan’ın çabalarıyla Kazakistan’da Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı aracılığıyla Kentav ve Türkistan şehirlerinde iki lise açılmıştır. Ayrıca Almatı’da “Kazgu” bünyesinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü de açılmıştır.

Bağımsızlık döneminde eğitim kurumlarına dair bazı reformlar yapılmıştır. Bunlar, mevzuat oluşturulması ve eğitim sisteminin normatif tabanın hazırlanması, eski Sovyet sisteminin modernizasyonu ve reforme edilmesi, eğitim kurumlarının

²⁹⁰ Türkiye’nin Kazakistan’daki eğitim faaliyetleri ve Türkiye’deki Kazak öğrencilerin durumu ile ilgili şu iki kitaba bakılabilir: Yakup Erdal Ertürk, Hayati Beşirli, Tuncay Dursun, (2010), “Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Türk Dünyasına Bakışları”, Siyasal Kitabevi, s. 251- Bayram Balcı, (2003), “Orta Asya’da İslam Misyonerleri Fetullah Gülen Okulları”, Çev: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, s. 376

²⁹¹ Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2011), “Kazakistan”, <http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/15> (Erişim tarihi 19.05.2011)

yerelleşmesi, eğitim kurumlarına yeterli finansın sağlanması, akademik özgürlüklerin önündeki engellerin kaldırılması, eğitim sisteminin stratejik gelişiminin profesyonelleştirilmesi, 21. yy. yüksek mesleki eğitim ile ilgili temel yönlerin ve uygulamaların tespiti olarak sıralanabilir. Bu bağlamda eğitim alanında işbirliği anlaşmaları, Almanya, İspanya, Çin, Türkiye, Bulgaristan, Birleşik Krallık ve Kuzey İrlanda vb. ülkelerle imzalanmıştır. Eğitim sektöründe işbirliği için Amerikan Eğitim Konseyi ve Dil Eğitimi için British Council gibi kurumlarla anlaşmalar imzalanmıştır. Akademik değişim için Alman Akademik değişim programı ve Erasmus Projesi ile anlaşma imzalanmış olup, Kazak gençlere Üniversite programlarında okumak için Ulusal Merkezi Fon, Soros-Kazakistan Fonu, Svetoch Derneği gibi çeşitli yardım kuruluşlarından imkânlar tanınmıştır. Ayrıca ülkede Rusya, Mısır, Kuveyt, Özbekistan, Kırgızistan, Ukrayna, Moğolistan, Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkelerin de ortak kurulan eğitim kurumları mevcuttur.²⁹² Kazakistan anayasası ile Kazak gençlerinin her türlü eğitim olanağına sahip olmaları teminat altına alınmıştır. Ülkede orta öğretim ile yüksek öğretim parasızdır. Bugünkü eğitim sisteminin en büyük problemi eğitimin eski dönemden kalma bakımsız binalarda sürdürülüyor olmasıdır. Kullanılan araç gereçler de hala birçok okulda eski dönemden kalmadır. Yani genel manada bir altyapı eksikliğinden söz edilebilir.²⁹³

Tablo 16: Kazakistan'ın Eğitim İstatistikleri

Eğitim Konuları	Yıl	Değer
Okul Öncesi Eğitim Kurumları Sayısı	2009	1.852
Öğrenci Sayısı	2009	274.905
Öğretmen Sayısı	2009	29.862

²⁹² Kazakhstan National Report on Higher Education System Development, Unesco Education Reports, www.unesco.kz/education/he/kazakh/kazakh_eng.htm (Erişim tarihi 19.05.2011)

²⁹³ UN Human Development Report, "Education for All" (2004) http://www.undp.kz/library_of_publications/center_view.html?id=3983 (Erişim tarihi 19.05.2011)

Orta Öğretim Kurumları Sayısı	2010	7.755
Öğrenci Sayısı	2010	2.531.000
Öğretmen Sayısı	2010	286.733
Gece Okulu Sayısı	2010	84
Gece Okulu Öğrencileri	2010	21.100
Meslek Lisesi Sayısı	2010	309
Öğrenci Sayısı	2010	113.247
Öğretmen Sayısı	2010	7.110
Genel Lise ve Kolej Sayısı	2010	494
Öğrenci Sayısı	2010	490.997
Öğretmen Sayısı	2010	32.218
Üniversite Sayısı	2010	149
Öğrenci Sayısı	2010	620.442
Akademik Personel Sayısı	2010	39.600
Lisans Üstü Eğitim Kurumu	2010	49
Öğrenci Sayısı	2010	2.000
Doktora Öğrenci Sayısı	2010	960
Eğitim Harcamalarının Genel Bütçeye Oranı	2010	% 4,41
Eğitimin Zorunlu Süresi	2010	11 yıl
Okur Yazarlık Oranı	2010	% 99,51
Öğretmene Düşen Ortalama Öğrenci Sayısı	2010	17,27

Каунак: Агентство Республики Казахстан по статистике, (2011), "Доклад "Социально-экономическое развитие Республики Казахстан" за январь-апрель, Kazakistan İstatistik Kurumu, Eğitim İstatistikleri'nden derlenerek tarafımızdan oluşturulmuştur.

Kazakistan'ın bilimsel, teknolojik, ekonomik ve siyasî güçleri eğitim ve sosyal yapıda çok önemli rol oynamaktadır. “Ülkenin ilk, orta ve yüksek öğrenimdeki programları akreditasyon ve kredi sistemi de dâhil olmak üzere süratle dünyanın önde gelen eğitim kuruluşlarıyla yarışacak düzeye gelmeli ve reformlar, geçici bir proje olmaktan çıkarılarak işleyen bir yapıya dönüştürmelidir. Kazakistan'ın, eğitim ve kültür alanında gelişmiş ülkelerdeki emsallerinden ileri düzeyde bir bilim ve teknoloji tabanıyla nüfus yapısına sahip olması, bağımsızlığının sürekliliği bakımından da en büyük teminat olacaktır.”²⁹⁴ Kazakistan için milli bir eğitim politikası uygulamak onun günümüz için geçerli olan küreselleşme paradigmasının olumsuz etkilerinden kurtulmasını sağlayacağı gerçeği de unutulmamalıdır.

7. Geleneksel Dini Yapıda Meydana Gelen Değişimler

Sovyetler Birliği zamanında toplumsal dinamiklerden biri olan din kurumu yönetim tarafından baskı altına alınmış olup dine karşı birçok kısıtlamalar getirilmiştir. Her şehirde sayıları 20–30 civarında olan cami ve mescitler Sovyetler zamanında kapatılmış yahut yasaklanmıştır. Bu dönemde genellikle sembolik olarak şehirlerde birer cami açık kalmıştır. Bu ise sadece dışarıya karşı Sovyetlerin dini konularda da ne kadar özgürlükçü olduğu imajını vermek için yapılmış bir faaliyettir. Kazaklar için çok önemli olan Hoca Ahmet Yesevi Külliyesi ve Camii kapatılarak müzeye dönüştürülmüştür.²⁹⁵ Bu yapı, Kazaklar için öylesine kutsaldır ki bugün bile Kazakistan devlet başkanı olmak için seçilen kişinin buraya gelerek ak çadır altında han törenini gerçekleştirmesi gerekir. Bağımsızlık ile birlikte din ve inanç özgürlüğü getirilmiş ve bu anayasa ile teminat altına alınmıştır. Bağımsız Kazakistan'da artık Kazak Türkleri özgürce ibadetlerini yapabilmekte ve dini bayramlarla gelenek ve göreneklerini serbestçe yaşayabilmektedir.

²⁹⁴ İsa Özkan, (2007), “Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Kültür Alanındaki Değişmeler”, Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri, Ankara Ticaret Odası-Türkocağı Yayınları, Ankara, s. 80-128.

²⁹⁵ Pawel Jessa, (2006), “Religious Renewal in Kazakhstan: Redefining ‘Unofficial Islam’”, C. M. Hann, The postsocialist religious question: faith and power in Central Asia and East-Central Europe, LIT Verlag Münster, p 169-170

Tablo 17: Kazakistan’da Faaliyet Gösteren Dini Guruplar ve Bunların İbadethaneleri (2011)

İslam	1. 282
Sünni	1.257
Şii	1
Sufi	1
Ahmedi Cemaatı	3
Ortodoks Kilisesi	233
Rus Ortodoks Kiliseleri	218
Ortodoks Kilisesi Yurtdışı Rus	3
Ermeni Gregoryen Kilisesi	1
Eski İnanç Ortodoksluk	11
Belokrinitski Accord	4
Rahibi Olmayan Accord	2
Pomor Accord	3
Eski Ortodoks Kilisesi	1
Katoliklik	68
Katolik	66
Yunan Katolik	2
Protestanlık	843
Evangelist Hristiyan - Baptistler	174
Baptistler-Hristiyan Evangelist Konseyi Kiliseleri	44
Lutheran	36
Yedinci Gün Adventist	62
Reformist Adventists	1
Yehova şahitleri	120
Mennonite	3
Metodist	6
Yeni Havari Kilisesi	40
Pentecostals	32
Havariler Spirit Hristiyan Evangelist	5
İnançlı Evangelist Hristiyan	10
Tanrının Oğlu Klisesi	3
Güneş Tanrı Klisesi	8
Zion Misyonu	3
Tanrı Kilisesi	2
Eza Kilisesi	1
Presbyterian	148
Lütuf Kilisesi	15
Zarafet Misyonu	26
Kosin Misyonu	8
Emanuel Misyonu	8
Nazarene Misyonu	3
Umut Misyonu	5
Kurtuluş Misyonu	2

Cumhuriyetçi Merkezleri Vb.	3 78
Krizmatik olmayan geleneksel Protestan grupları, Agape Misyonu Yeni Hayat Kilisesi Gökyüzünün Yeni Kilisesi İyi Haber Kilisesi Asma Live Kilisesi Christian Derneği 'Barış Işığı' Tanrı Meclisi Salem Atyrau Hasat Kilisesi Kilisenin Vephil Kutsal Evangelistleri Saints Day of Latter Christ Church of Jesus (Mormon) İsa Mesih Kilisesi Kilisenin İncil'i Grubu Diriliş, Mesih'te Özgürlük Grubu İncil Kilisesi (eski Evangelist Hristiyan İncil Kilisesi) Christian Kardeşlik Günah Çıkarma Misyonu, kıyamet- ve İbadet Evi Mukhabbat Işık Derneği AROK Merkezi Kazak-Amerikan Misyonu -Korelilerin Aşk Toplumu Merkezi 'Hristiyan bir şubesi' Kazakistan Dini Derneği Rakhym ve Evangelist Hristiyan Kilisesi Diğer	177 30 41 1 6 5 3 7 1 1 4 1 3 6 2 2 2 1 1 1 24 1 1 1 1 32
Budizm	3
Tibet Budizmi	2
Von-Budizm	1
Yahudilik	11
Judaist dini dernekler	11
Geleneksel Olmayan Dinler	55
Bahai	25
Krishna'nın Vicdanı	14
Vaişnava	5
Transcendental Meditasyon	1
Birleşik Kilisesi (Rahip Moon)	2
Beyaz Kardeşlik	1
Kilise Ahit'e Son	2
Scientology Kilisesi (dianetics)	5
Dini Yardım Fonları ve Diğer Topluluklar	

Nazkom Toplumu	1
Kazakistan İncil Derneği	1
Yaşam Gıda Fonu	1
Aydınlanma Fonu şubesi	1
Vedi Fonu ve dergisi	1
Edebiyat topluluğu	2
TOPLAM	2.502

Kaynak: Religious Groups in Kazakhstan, http://prosities-kazakhembus.homestead.com/files/Religious_Groups_in_Kazakhstan.htm (Erişim tarihi 19.05.2011)
Söz konusu liste yeniden internete araştırılarak tarafımızdan güncellenmiştir.

Günümüzde Kazakistan’da din eğitiminin aydınlar tarafından dünü-bugünü tartışılmakta ve gelecekte nelerin yapılabileceği üzerinde durulmaktadır.²⁹⁶ Kazakistan hükümeti formal değil, informal bir din eğitimi yapılmasını istemektedir. Çünkü Kazakistan’da 100’den fazla etnik grup bulunmaktadır. Tarihi süreçte Orta Asya ve Kazakistan’da din eğitimi ve din ile ilgili izlenen siyaset Kazaklar için çok yaralayıcı olmuştur. Sovyetler Kazakları “Din afyondur.” diyerek dinsizleştirmeye çalışmıştır. Kazakistan’da bugün dine uygun öğretim programının gereği üzerinde durulmaktadır ve bazı aydınlar model olarak Türkiye’deki din eğitimi sistemini önermektedir.²⁹⁷ Kazakistan’da Milli Eğitim Bakanlığı, Sovyetler döneminde ateizmin ülkenin neredeyse resmi ideolojisi haline gelmesinden sonra 2009 yılından itibaren okullarda din dersinin zorunlu hale getirilmesi kararı almıştır. Milli Eğitim Bakanlığı sözcüsü, "Bundan önce seçmeli olan din dersi, önümüzdeki öğretim yılından itibaren bütün okullarda zorunlu hale gelecek. Dini hoşgörünün çocuklarda erken yaşlarda oluşmasının yararlı olduğuna inanıyoruz." demiştir. "Dinler ve tarihleri hakkında bilgi verecek olan öğretmenlerin tamamı, özel olarak eğitime tabi tutuldu." diyen sözcü, kararın dini taassuba bir set çekeceğini düşünmüştür. Günümüzde Kazakistan nüfusunun çoğunluğu müslümanken, azınlıkta olan hristiyanların neredeyse tamamına yakını ise Rus Ortodoks Kilisesi’ne bağlı

²⁹⁶ Kazakistan’daki dini yaşam hakkında bkz. Adeep Khalid, (2011), “Komünizmden Sonra İslam Orta Asya’da Din ve Politika”, Çev: Aslıhan Tekyıldız, Sitare Yayınları, s. 225

²⁹⁷ Timur Kuzukulov, (2005), “Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan’da Din Siyaseti ve Eğitimi”, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 24, Erzurum, s. 167

bulunuyor. Müslümanlar nüfusun %65'ini, hristiyanlar %30'unu ve diğer dinler ise %5'lik bölümü oluşturuyor.²⁹⁸

Kazaklar dinen kendilerini İslam ile öylesine özdeşleştirmişlerdir ki halen bazıları geleneksel manada yaşadıkları topraklara “Müslüman Türkistan” diyebilmektedir. Ve inançlarında çoğunlukla Şamanizm ve Sufizmin etkileri görülmektedir.²⁹⁹ Müslüman Türkistan’da artık insanlar mahallelerinde açılan dini eğitim kurslarına çocuklarını gönül rahatlığıyla gönderebilmektedir. Bu kurslar Kazakistan coğrafyasında tutunmaya çalışan Afganistan³⁰⁰ ve Suudi Arabistan kaynaklı vahabilik ve radikal İslamcılığın yükselişe geçmesini engelleyen bir faktördür diyebiliriz.³⁰¹ Kazakistan’ın Diyanet İşleri Başkanlığı 1990 yılında kurulmuş ve buraya ilk olarak yeni bir müftü atanmıştır. Bu kurum halkın dini ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışmaktadır.³⁰² Kazakistan’da İslam iki kutup arasında (Geleneksel ve Fundamantalizm) arasında kalmaktadır. Özbekistan’ın din karşısındaki sert politikaları düşünüldüğünde Başkan Nazarbayev’in ılımlı bir politikayı benimsediğini söyleyebiliriz.³⁰³ Kazakistan’ın tarihsel olarak sahip olduğu bir kültürel zenginlik, farklı dinlere ev sahipliği yapmış olmasıdır diyebiliriz. Diğer toplumlara karşı bir hoşgörü Kazak kültürünün bir parçası olmuştur. SSCB’nin dağılması bu kültürel miras bakımından da insanların hayatında büyük bir değişiklik yaratmıştır.³⁰⁴ Artık “dindarlık” kültürel kimliğin bir parçası olarak

²⁹⁸ Dünya Bülteni, (2009), “Kazakistan’da din dersi zorunlu oldu.”, <http://www.itibarhaber.com> (Erişim tarihi 19.05.2011)

²⁹⁹ Bruce G. Privratsky, (2001), “Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory”, Routledge, p.76-77

³⁰⁰ Kazakistan’daki bu etkiye dair bkz. Ahmed Reşid, (2007), “Taliban / İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun”, Çev: Osman Akınhay, Agora Yayınları, s. 1-370

³⁰¹ Guek-Cheng Pang, Pang Guek Cheng, (2001), “Kazakhstan”, Marshall Cavendish, p.73

³⁰² Pawel Jessa, (2006), A.g.m., s. 171

³⁰³ Pawel Jessa, (2006), A.g.m., s. 176

³⁰⁴ Edward P. Lipton, (2002), “Religious freedom in the Near East, northern Africa and the former Soviet states”, Nova Publishers, p.146

görülebilmektedir. Bağımsızlık döneminde yüzlerce yeni cami, sinagog, kilise ve diğer dini yapılar inşa edilmiştir. Bağımsızlık öncesi dini gruplara karşı yapılan bütün iftiralar ve kötü muameleler kaldırılmıştır. Hükümet bu faaliyetleri desteklerken tüm dini cemaatler arasında eşit davranmaya ayrıca özen göstermiştir. Haziran 2008’de kabul edilen yeni “dini yapıyı ve hayatı düzenleyen” kanun ile tüm eski döneme ait yasaklar kaldırılmıştır.³⁰⁵ Burada bir noktayı daha belirtmekte fayda var, yukarıda anılan dini grupların bazıları kötü niyetli olup halkı kandırmaktadırlar. Ve çoğunlukla Müslüman olan toplumun dinini değiştirmeye çalışmaktadırlar. Kazak Hükümetinin yeterli dini eğitim vererek bu gruplarla mücadele edebileceğini düşünüyoruz. Aksi halde bu tip yapılanmalar ülke içinde karışıklıklara ve olaylara sebebiyet vermektedir. Din serbestliğinin tanınması güzel bir şeydir fakat yine de istismar edilmemesi gereken çok hassas bir konudur bu durum.

8. Sosyal Güvenlik Reformları

Bağımsızlıktan sonra Kazakistan’da Sosyal Güvenlik Sisteminin yeniden yapılandırılması ve sosyalist politikalardan sosyal politikaya geçiş için bazı reformlar yapılmıştır. Toplumsal kargaşa olasılığını arttıran faktörler arasında yer alan nüfus, kültür, eğitim, sağlık, etnik yapı ve diğer bileşenler için planlı bir yapılanmaya gidilmiştir. İlk yıllarda yaşanan ekonomik kriz ve toplumda artan yoksullaşmanın bir sonucu olarak halk çağdaş uygarlığın yaşadığı sorunlarla bir anda muhatap olmak zorunda kalmıştır. (Aktif uyuşturucu kaçakçılığı, alkolizm, fahişelik, pornografi, şiddet ve manevi boşluk vb.) Eğer sağlam bir sosyal güvenlik sistemi geliştirilemez ise bu toplumsal yaraların daha da derinleşebileceğini varsayabiliriz.³⁰⁶

Kazakistan’ın dini, etnik, demografik, sağlık, bilim ve eğitim sorunlarını çözmek için acilen yeni sosyal güvenlik politikalarını uygulaması gerekir. 2030 Ulusal

³⁰⁵ Bayram, Mushfig (2008-06-10). "KAZAKHSTAN: Restrictive draft Religion Law to reach full parliament tomorrow". Forum 18. http://www.forum18.org/Archive.php?article_id=1141. Retrieved 2009-06-05

³⁰⁶ Назарбаев Н.А., (1993), “Еще жива надежда на здравый смысл и разумную интеграцию содружества” // Форум: проблемы содружества. -М., С. 23-31

Kalkınma Programında başkan Nazarbayev sosyal kalkınmaya da öncelik vermiştir. Kazakistan Sosyal Güvenlik Kanununa göre sosyal güvenlik bireyi toplum ve devletin karşılıklı sorumluluğundadır. (Madde 3, Paragraf 5) yapılan reformlar çerçevesinde vergiler düşürülerek bireylerin aldığı ücretlerin arttırılması hedeflenmiştir. 2008 yılından itibaren ortalama sosyal güvenlik katkı payları işverenler için % 30 vergi muafiyetine tabi olmuştur. Aile geliri asgari ücretin altında olan aileler için yoksulluk sigortası uygulaması getirilmiştir. 2005-2010 yılları arasında yoksul ailelerin çocuklarının iyi bir eğitim almaları için “Bolaşak” (Gelecek) Programı uygulanmaya başlanmıştır. Sosyal adalet ilkesinin güçlendirilmesi için sosyal koruma olanaklarının kapsamı arttırılmıştır.³⁰⁷

Geniş halk kitlelerinin yaşam standardı yükseltilmeye çalışılmış ve sosyal yardımlar, işsizlik tazminatı, emeklilik sistemi, sağlık ve eğitim sistemi yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda öncelikli olarak ekonomi güçlendirilmeye çalışılmıştır. Geçiş döneminin temel özelliklerinden birisi de emeğin devlet sektöründen özel sektöre doğru yeniden dağılımı olmuştur. Sosyalist sistemin temel sosyal güvenlik olanaklarından herkes yararlanmakta idi. Ve bu da devletin kamu harcamalarını arttırıyordu. Tüketim sübvansiyonları tipik olarak nakit transferleri şeklinde yapılıyordu. Sosyal hizmetler ve sosyal yardımları gerçekleştirme yetkisi devlet teşebbüslerine verilmişti. Yeni dönemde bu politika terk edilerek sosyal refah sistemine geçilmiştir. Ve böylece Kazakistan’daki kamu harcamaları düşmüştür. Daha sonra petrol gelirleriyle ekonomi düzelmeye başlayınca, sosyal harcamalar tekrar artmaya başlamıştır. Geçiş döneminde eğitim ve sağlık harcamaları ekonominin %6,1 (1991) tutarken, bu oran 1999’da % 6,5 olmuş ve ilk on yılda % 7’lere (2010) kadar çıkmıştır.³⁰⁸

³⁰⁷ Василенко В.Н., (1998), “Основы национальной безопасности и устойчивого развития Казахстана: стратегия, приоритеты и механизм обеспечения” // Казахстан-Спектр, № 2. - С. 41-63

³⁰⁸ Güngör Turan, (2006), “Sovyet Sonrası Orta Asya; Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş”, Tasam Yayınları, İstanbul, s.49-153

Kazakistan’da 1999 yılında yeni bütçe yasasının kabulü ile sosyal koruma alanında önemli değişiklikler yaşanmıştır. 1998 itibariyle sosyal yardım türlerine ilişkin karışık bir sistem bulunuyordu. Bu sistem içinde 47 sosyal yardım alıcı kategorisi, ve 202 indirim çeşidi bulunuyordu. Yeni sistemde bu sayı 14 sosyal yardım türüne dönüştürülmüştür. Özel devlet ödeneği, savaş gazileri, maluller, çok çocuklu anneler ve geniş ailelere verilmiştir. Geçiş döneminde yüksek olan çocuk ölüm oranları sonraki yıllarda düşmeye başlamıştır. Kazakistan Devlet Mülkiyet Komitesi; 1996’da sağlık sektörünün de içinde olduğu sosyal sektör kuruluşlarının % 35’inin Temmuz 1997’ye kadar özelleştirilmesini sağlamıştır. Eski döneme göre devlet bütçesinden eğitime harcanan masraflarda da bir azalma görülmüştür.³⁰⁹

Kazakistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı vatandaşlarına iş güvenliği, iş koordinasyonu, sağlık, istihdam, emeklilik ve sosyal güvenlik, aile yardımları, sakatlara ve düşkünlere sağlanan yardımlar, iş sonu tazminatı gibi konularda yardımcı olmak için kurulmuş bir kurumdur. Bunun yanında ağır işlerde (madencilik, petrol vb.) çalışanlara yönelik farklı uygulamaları bulunmaktadır. 2011 yılında zor şartlarda çalışanlar ile nükleer ve ekolojik afetler gibi sorunlardan ötürü acı görmüş insanlara tazminat verilmesi konusunda da çalışmalara başlanmıştır. Bugün nükleer felaket bölgelerine yakın yerlerde oturan öğrencilere de daha fazla burs verilmesi uygulaması yapılmaktadır.³¹⁰ Kazakistan Devlet Sosyal Sigorta Fonu 27 Şubat 2004 tarihinde 227 No’lu parlamento kararıyla kurulmuştur. Sosyal güvenlik primleri bu fonda biriktirilmekte olup gerekli şartlar oluştuğunda emeklilere, sakatlara, işini kaybedenlere, gebelik ve doğum hallerinde, çocuk bakımı gibi konularda ilgili kişilere aylık bağlamaktadır.³¹¹ Kazakistan’da ilk Sosyal Reform Kanunu ise 1997

³⁰⁹ Güngör Turan, (2006), A.g.e., s. 153-178

³¹⁰ Kazakistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, www.enbek.gov.kz (Erişim tarihi: 13.05.2011)

³¹¹ Государственный фонд социального страхования, (2011), “8-9 июня состоялась международная конференция на тему: Социальное обеспечение в условиях мирового кризиса: национальные ответы на вызовы дня”, р. 3-7

yılında çıkarılmıştır.³¹² Kazakistan'ın şu ana değin 40 tane kadar sosyal refahı arttırıcı yönde kanun ve yönetmeliği bulunmaktadır. Üstelik bu yönetmelikler ILO gibi uluslararası kurumların değer yargılarına uygun bir şekilde hazırlanmıştır. Kazakistan sosyal güvenlik sistemine üç aşamalı olarak geçilmiştir. Birinci Seviye; tüm vatandaşlara eşit olarak sağlanan haklar ile doğum, sakatlık vb. yardımlardır. İkinci Seviye; birikimli emeklilik sistemine geçiş ile sağlanan haklardır. Üçüncü Seviye; vatandaşların isteğine bağlı olarak sosyal prim kesintilerinin arttırılarak, gönüllü tasarruflarının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Böylece Kazakistan vatandaşlarının sosyal statülerinin gelişmiş ülkelerdekilerin seviyesine çıkarılması maksat edilmiştir. Hazırlanan 1995 tarihli yeni anayasa ile bu radikal reformlar hayata geçirilmiştir.³¹³

9. Alfabe ve Dil Meseleleri

1929 yılına kadar Kazakistan'da "Töte Yazı" denilen Arap alfabesi kullanılmıştır. 1929-1940 yılları arasında ise Latin alfabesi kullanılmış. 1940 yılından günümüze kadar Rusların icat etmiş olduğu Kiril alfabesi kullanılmıştır. Alfabeyle bu kadar sık oynanması toplumda gelenekle kurulan bağların zayıflamasına yol açmıştır diyebiliriz.³¹⁴ Bağımsızlıkla birlikte bu mesele yeniden gündemi meşgul etmeye başlamıştır. Günümüzde Kazakistan'da bu konuda dört farklı görüş vardır; "1. Bazıları Göktürk ve Uygur alfabelerinin kullanılmasını savunmaktadırlar. Bu görüş uygulanabilir değildir; halk arasında taraftar bulamamıştır. 2. İkinci grubu Arap alfabesine tekrar dönülmesi gerektiğini düşünenler oluşturmaktadır. Arap Alfabeti Kazakça için ideal bir hurûfât sistemi olmamıştır. Kazaklar, bugün Arap alfabesini kabul etseler bile, bu diğer Türk ve İslâm halklarıyla kendileri arasında, kültürel bağları kuvvetlendirmede katkı

³¹² EBRD Transition Report: <http://www.ebrd.com/english/region/index.htm> (Erişim tarihi: 13.05.2011)

³¹³ Алмас КУРМАНОВ, (2010), "Логика реформы. Социальное обеспечение в контексте Конституции РК", Республиканская газета, Казахстанская правда, (19-05) p.3-4

³¹⁴ Kenesbayev, S. K. et all. (1972), "Ob Alfavite Kazaxskogo Yazıka". Voprosi soverşenstvovaniya alfavitov tyurkskix yazıkov SSSR, s. 66-75. Moskva.

sağlamayacaktır. Bir de Arapların ve Arap alfabesini kullanan diğer müslüman ulusların bile günümüzde eğitim, teknoloji ve özellikle elektronik haberleşmede Latin harflerini tercih etmeleri Arap harflerinin Kazaklar veya diğer Türk halkları tarafından kabulünü imkânsız kılmaktadır. 3. Bazıları Kiril alfabesinin ekonomik ve sosyo-kültürel yönden kullanılması gerektiğini düşünmektedirler. Kiril hurûfât sistemi bugüne kadar Kazakça için kullanımda en uygun alfabe olmuştur; hatta Kiril alfabesini kullanan diğer Türk lehçeleriyle karşılaştırdığımızda bu alfabe en sağlıklı uygulamasını Kazakça'da bulmuştur. 4. Son grupta Latin alfabesinin kabul edilmesini isteyenler yer almaktadır. Yaklaşık on yıllık bir süre de olsa (1929-1940) Kazaklar zaten bu yazı sistemini kullanmışlardır. Nüfus, ekonomi ve dış politikada Türk cumhuriyetlerinin en gelişmiş olan Türkiye ve Azerbaycan, Özbekistan, Türkmenistan, Balkan ve Batı Avrupa Türk toplulukları Latin alfabesini kullanmaktadırlar. Latin alfabesinin kabulü ve kullanılması Kazakların dünya milletleri ve Türk kavimleriyle entegrasyon ve ilişkilerini yoğunlaştıracaktır.”³¹⁵

Türkiye, Kazakların Latin alfabesine geçmelerini desteklemektedir. Türk Dil Kurumunda 11-15 Haziran 2007 tarihleri arasında Kazakistan'ın Latin alfabesine geçişi ile ilgili bir toplantı yapılarak Türkiye'nin Latin esaslı Türk Alfabesi üzerinde yaklaşık seksen yıllık birikim ve deneyimleri paylaşarak Kazakistan'da son dönemde büyük bir hız kazanan alfabe reformu hakkındaki gelişmeler değerlendirilmiştir. “Kazakistan'da bir süredir hız kazanan Yeni Kazak alfabesi üzerinde görevli kurumların uzmanlarından oluşan ve T.C. Dışişleri Bakanlığı ve TİKA işbirliğiyle ülkemize davet edilen konuk heyet TDK başkanı Şükrü Haluk Akalın başkanlığında bu sorunu çözmeye çalışmıştır.”³¹⁶ Siyaset bilimci Burihan Nurmuhadov, Kazakistan'da Latin alfabesine 2012 yılından sonra geçilebileceğini belirtmiştir. Nurmuhamedov, Kazak halkının Latin alfabesine geçişe psikolojik olarak hazır olduğunu ifade ederken "Kazakistan büyük Türk ailesinin bir parçasıdır. Türk halklarının birliği için Latin alfabesine bir an önce geçilmelidir. Buna halk

³¹⁵ Mehmet Kutalmış, (2004), “Tarihte ve Günümüzde Kazakların Alfabe ve Dil Meselesi”, Bilig, Güz, Sayı:31, s.7-8

³¹⁶ Kazakistan Alfabe Heyeti Türk Dil Kurumu'ndaydı, www.tdtkb.org, (Erişim tarihi: 20.05.2011)

karar vermelidir" demiştir. Nurmuhamedov, Latin alfabesine geçişin ülkenin rekabet gücünü arttıracakını ve dünyaya entegrasyonunu hızlandıracağını ifade etmiştir.³¹⁷ Kazakistan'ın diğer Türk Cumhuriyetlerine göre alfabe meselesinde gecikmiş olmasının nedeni ülkesinde yaşayan Rus nüfusun çok olmasıdır. Bu durumun en azından psikolojik bir etki yarattığı söylenebilir. Başkan Nazarbayev, hemen her konuşmasında Latin alfabesine geçişi desteklemektedir. Her ne olursa olsun Kazakistan'ın Kiril alfabesiyle olan münasebeti değişiklik olsa bile sosyo- kültürel açıdan devam edecektir. Kazakistan alfabeyle bağlantılı olarak bir de dil meselesine sahiptir. Rusça ülkede ikinci resmi dil olarak kabul edilmiştir. Ve ülkede yaşayan diğer azınlıklara kendi dillerinde konuşma ve eğitim özgürlüğü de tanınmıştır. Kazak ve Rus okulların yanı sıra ülkede Tatar, Özbek, Uygur vb. mektepleri de vardır. Kazakistan'ın bugünkü dil ve azınlık politikası eski dönemden pek de farklı değildir. Ancak Kazakçanın kullanım ağırlığı artmış ve dil olarak ön plana çıkmıştır. Kazak Anayasasının 7. maddesine göre Kazakistan'da yaşayan halkların dillerini kullanmalarına serbestiyet tanınmıştır. Bu açıdan bakıldığında etnik unsurlar arasında fazla bir mesele olduğu pek söylenemez.

10. Demokratik Hayatın Gelişimi ve Ülkedeki Siyasi Partiler

Sovyet dönemindeki tek partili hayat uzun yıllar Kazak halkını seçme hakkından yoksun bırakıyordu.³¹⁸ Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası, madde 1'e göre Kazakistan Cumhuriyeti demokratik, laik, hukuki ve sosyal devlettir. ³¹⁹1 Aralık 1991'de yapılan seçim ile Kazakistan'da başkanlık sistemine geçilmiştir. İlk seçim ile başkanlığa Nursultan Nazarbayev seçilmiştir.³²⁰ "1995 yılında yapılan halk

³¹⁷ Kazakistan, Latin Alfabesine Geçiyor. www.gencmekan.com/guncel-olaylar-haberler-yasam/100593-kazakistan-latin-alfabesine-2012de-geciyor-11-mart-2011-a.html#ixzz1MnmextHh (Erişim tarihi: 12.05.2011)

³¹⁸ Suale Baitzhaunova, (2000), "Kazakistan'da Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Etnik Sorunları", Stratejik Analiz, Cilt 1, Sayı:3, s.54

³¹⁹ Yücel Oğurlu, (2001), "En Essay on Main Provisions of The constitutions of Republic of Kazakhstan on Organization of State and Administration" Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi, C.V, S.1-4, s.123

³²⁰ TİKA, (2000), "Ülke Profilleri", s.55

oylaması sonucunda yetkileri 2000 yılına kadar uzatılan Nazarbayev'in en son yapılan oylama ile her halukar da yetkileri 2012 yılına kadar uzatılmıştır. Kamuoyu Nazarbayev'in erken seçim kararını kendisine yapılan suçlamalar sonucu aldığı yönünde kanaat sahibiyken, parlamentodaki muhalefet partileri ise bu kararı Başkan yanlılarının onun dolan görev süresini uzatmak için çıkarıldığını düşünüyordu.³²¹ Nazarbayev, Kazak seçimlerinden ve siyasal kurumlarından söz ederken, sıkça demokrasinin dilini konuşur. "Ne var ki söylediği sözler güvenilir bir demokratik bir süreç yönettiği anlamında yeterince inandırıcı değildir. Ülkenin 21'nci yüzyıldaki ilk üç seçimini izleyen çoğu uluslar arası gözlemci ve yorumcunun da görüşü de bu yöndedir."³²² Fakat Kazak başkanın bu minvalde söylediği bir söz gayet düşündürücüdür. "Önce ekonomi, sonra demokrasi" der Nazarbayev. 80 yıllık bir totaliter yönetim geçmişinden sonra daha güvenli adımlar atarak demokrasi sistemini işletmek elbette bir bakıma mazeret olarak da hüsnü kabul görmektedir.

Başkan Nazarbayev'in iç siyaset sahnesinde, henüz dikkat çekecek bir halefi, ya da ciddi bir rakibi yoktur. Kazakistan henüz bütünüyle özgür ve adil bir seçim yaşamamış olsa da, AGİT'i oluşturan 56 ülke, Başkan'ın iyi niyetinden emindir. Hatta 2010 yılında Başkan Nazarbayev'i AGİT teşkilat başkanlığına bile getirmişlerdir. Şimdiye kadar tek olumsuz ve sorunlu muhalefet eski bir akrabasından kaynaklanmıştır. Kızı Dariga Nazarbayev'in eski kocası ülke içinde bazı karanlık ilişkilere girmiş, hatta bazı muhalif kişilerin ortadan kaldırılmasında bile rol oynamıştır. Eski damadı olan Rahat Aliyev, bir süre Ulusal Güvenlik Konseyi üyeliği yapmış ve öyle güçlenmiştir ki, bazı konularda kayınpederine karşı darbe girişimi olarak nitelenebilecek faaliyetlerde bulunmuştur. Bu hoşnutsuzluk 2007'de gazete manşetlerine kadar taşınmış ve Rahat Aliyev Başkanı muhalefet liderlerinden Altınbeg Sarsanbayev'i ortadan kaldırmakla suçlamıştır. Bu skandala

³²¹ Suale Baycaun, (2002), "Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış, Cilt 7, Sayı:4, s.72

³²² Jonathan Aitken, (2009), "Nazarbayev, Kazakistan'ı Yaratan Adam" Turkuvaz Kitapları, İstanbul, s. 214

Kazak medyası “Rahatgate” ismini takmışlardır. Sonuçta Rahat Aliyev’e Avusturya Büyükelçiliği görevi verilerek ülkeden uzaklaştırılmıştır.³²³

Orta Asya uzmanlarının tespitlerine göre Kazakistan’da Başkanlık sistemine geçmede bazı faktörler etkili olmuştur. Bu faktörler; sivil toplumun zayıf olması, halkta köklü bir demokrasi ve politik kültürün bulunmayışı, demokrasi ve piyasa reformlarının tavandan tabana doğru gelişmesi, yapılacak reformlar için güçlü bir yönetimin gerekliliği, iktidarın eski dönemde olduğu gibi kısıtlı ve elit bir çevrede kalması olarak sayılabilir.³²⁴ Günümüzde Kazakistan’da muhalefetin çıkma nedenleri olarak ise; toplumun bazı kesimlerinde hayat standartının düşmesi, devlet yapısındaki yolsuzluklar, sosyal sistemin yeterli olmayışı, yürütme ve karar organlarının verimsizliği olarak sayılabilir. Özellikle yolsuzlukların ve rüşvetin artması Kazakistan’daki muhalefeti güçlendirmeye başlamıştır.³²⁵ Kazakistan’da bağımsızlık aşamasında siyasal hayatın en belirgin özelliği, “farklılaşmanın etnik kimlikler paralelinde şekillenme eğilimi göstermesi ve “KzKP” geleneğinden gelen seçkinlerin Nazarbayev ile parlamento merkezli bir otorite mücadelesine girişmesidir. Dolayısıyla, bu iki sorun Kazakistan’da siyasal otoritenin bağımsızlık sonrasında aşmaya çaba harcadığı konular olmuştur. Bu arka planda ulusal programlar etrafında örgütlenmiş siyasal partiler gelişmemiş, parti oluşumları bölgesel ve yerel liderliğe bağımlı, küçük, finansal açıdan zayıf örgütler olarak yapılanmışlardır. Dolayısıyla siyasal merkez, ulusal görünümdeki uysal siyasal partileri de üreten bir işlev kazanmıştır. Etnik ve siyasal-bürokratik güçler ile merkezileşme arasındaki gerilim, 1994 yılında hükümet ile Parlamento arasında bir krize neden olmuş, bu çatışma yürütmeden yana bir kurumsallaşmanın güç kazanmasıyla sonuçlanmıştır.”³²⁶ Hâlihazırda Kazakistan’da demokrasi kendi

³²³ Jonathan Aitken, (2009), A.g.e., s. 222-223

³²⁴ Yerbol Şauenov, (2001), “Političeskaya Stabilnost V Kazakstane”, İnstituti Demokratii, Sayı:4, s.16

³²⁵ Sabit Jusupov i Baurjan Jusupov, (1997), “Kazakistan’daki Muhalefet: Gerçek ve Perspektifler”, Tsentralnaya Aziya İ Kavkaz, Sayı 9, s. 57-58

³²⁶ Haluk Alkan, (2007), “Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan’da Siyasal Sistem”, OAKA, Cilt 2, Sayı: 4, s.23

kendine işleyen değil işletilen bir mekanizma gibi gözükmektedir.³²⁷ Haluk Alkan, Kazakistan'daki demokrasiyi seçkinler rekabeti ve otoriter bir kurumsallaşma olarak tanımlamıştır. Batı ve özellikle Amerika Kazakistan'da her seçimde Nazarbayev'in seçilmesinden oldukça rahatsızdır. "2012 seçimlerinde Nazarbayev'in aday olması ve yeniden seçilmesi oldukça yüksek bir olasılıktır. Yapılacak olan seçimlerde asıl olan toplumun siyasi kültürünü zedelememektir. Nazarbayev, kendisinden sonraki Kazakistan'ı da düşünerek referandum teklifini veto etmiştir. Fakat Kazak Meclisi ve Kazak Senatosu referandumun yapılması için çabalarını sürdürmekten vazgeçmemiştir."³²⁸

Ülkedeki siyasi partilerin sayısı oldukça fazladır. Bunların başlıcaları; Demokratik Adalet Partisi, Ak Jol, Kazakistan Demokrat Partisi, Kazakistan Sosyal Demokrat Parti, Kazakistan Halk Komünist Partisi, Ulusal Demokrat Parti Nur Otan, Ulusal Sosyal Demokrat Partisi Azat, Kazakistan Vatanperver Partisi, Ruhaniyet Partisi, Kazakistan Halk Kongresi Partisi, Halk ve Kooperatif Partisi, Tarım Partisi, Diriliş Partisi, Alaş Ulusal Partisi olarak sayabiliriz. Kazakistan'da 2011 itibariyle yaklaşık olarak 8 milyon seçmen vardır. Seçmen olabilme yaşı ise "Saylau Komisyonu" kararlarına göre 16'dır. ³²⁹ Bu partiler içinde şu an iktidarda olan Başkan Nazarbayev'in kurmuş olduğu "Nur Otan" Partisidir. Bunun yanında iktidara karşı olan 350'ye yakın baskı grubu da mevcuttur. Bu gruplar içinde; Azat, Liberal, Lad, Slav, Kadınlar Konseyi Hareketleri vb. en önemlileridir.

³²⁷ Nurçin Yıldız, (2007), "18 Ağustos 2007 Kazakistan Parlamento Seçimleri ve Nazarbayev'i Anlamak", OAKA, Cilt 2, Sayı: 4, s. 193

³²⁸ Gülay Kılıç, (2011), "'Demokrat Sultan' Nazarbayev", Star Gazetesi, Açık Görüş Eki, s. 3

³²⁹ Центральная избирательная комиссия Казахстана Политические партии (рус.) . Проверено 29 июня (2008) www.election.kz/pls/portal/url/page/election_rus (Erişim tarihi: 12.05.2011)

Tablo 18: 4 Aralık 2005 Kazakistan Başkanlık Seçim Sonuçları	Katılım	%
Nursultan Nazarbayev - Fatherland (<i>Otan</i>) Vatan Partisi	6.147.517	91,15
Zharmakhan Tuyakbay - Coalition for a Just Kazakhstan (<i>Ediletti Kazakhstan Yuzhin</i>) Kazakistan Adalet Koalisyonu	445.934	6,61
Alikhan Baimenov - Democratic Party of Kazakhstan Bright Path (<i>Qazaqstan Demokratiyalyk Partiyasi Ak Zhol</i>) Ak Yol Partisi	108.730	1,61
Yerassyl Abylkassymov - Communist People's Party of Kazakhstan (<i>Qazaqstan Kommunistik Khalkik Partiyasi</i>) Kazakistan Komünist Halkçı Parti	23.252	0,34
Mels Eleusizov – Tabighat, Tabiat Partisi	18.834	0,28
Toplam (Katılım 76,8%)	6.744.267	

Kaynak; KAZAKHSTAN’S POLITICAL PARTIES GEAR UP FOR EARLY ELECTIONS, EurasiaNet, December 04, 2005. www.eursianet.org (Erişim tarihi: 12.03.2009)

Kazakistan’da 18 Ağustos 2007’de ayrıca yeni bir parlamento seçimi yapılmıştır. Bu seçimden de Başkan Nazarbayev’in “Nur Otan” Partisi galip çıkmıştır.³³⁰ “Kazakistan Cumhuriyeti’nde demokratik iktidar modelinin oluşumu büyük ölçüde yasama, yürütme ve yargı organlarının birbirini karşılıklı denetleme sistemi ile gerçekleşebilir.”³³¹ Bu sistem yerleşmediği sürece ülkede görevi kötüye kullanma

³³⁰ David L. Stern, (2007), “Party of Kazakh President Sweeps Seats in Parliament”, The New York Times, 20 August

³³¹ Suale Baycaun, (2002), A.g.m., s. 83-84

engellenemez. Siyasi ve demokratik olarak Kazakistan'da toplum içi uyumun bulunması, ülkenin sosyal ve politik durumunun iyileşmesi için, toplum üyelerini bir araya getiren değerlerin iyi bir şekilde ortaya konulması gerekmektedir.³³² Kazakistan demokrasisi daha genç olup henüz emekleme aşamasındadır.

11. İnsan Hakları

İnsan hakları konusu Kazakistan'da son dönemlerde önemli bir sorun olarak görülmeye başlamıştır. Uluslar arası "Freedom House" kuruluşunun ülkeyi insan hakları konusunda değerlendirmesi sonucu (7-1 Skala üzerinden) Kazakistan 1 olan ilk ölçeğe girerek, insan hakları konusunda kötü bir sicile sahiptir. Özellikle ülke içindeki şiddet ve mafya olayları dünya ölçeğinin çok üzerinde seyretmektedir. Hükümet de bu ihlallere yeterince müdahale etmemektedir. Hiçbir muhalefet lideri mecliste temsil edilmemektedir. Ve muhalefete karşı mevcut baskı vardır. Sistem yolsuzluk ile halkı yıldırılmıştır.³³³ Güvenlik güçleri sivil halkı etkin bir şekilde kontrol edebilmek için her türlü şiddet içerikli yola başvurmaktadır. Polis, dövme dâhil her türlü işkenceyi yapabilmektedir. Cezaevi koşulları ülkede son derece kötüdür ve bunların iyileştirilmesi için hükümetin uyguladığı politikalar yetersiz kalmaktadır. Tutuklama ve gözaltına alma keyfi uygulamalar ile de yapılmaktadır. Yargı bağımsızlığı aşınmıştır. Eğer Kazakistan'da güçlü bir aileden geliyorsanız ve paranız da varsa her türlü yargılamadan beraat edebiliyorsunuz. Hükümet kişisel hakların gizliliğini de çokça defa ihlal etmiştir. 2005 yılında eski bakan ve muhalif olan Nurkadilov K. Zamanbek seçimlere üç hafta kala şaibeli bir şekilde öldürülmüştür. Dışarıdan gelen muazzam petrol geliri de halkın yaşam seviyesine fazla etki etmemektedir. Bu parayı Nazarbayev direk zimmetine geçirmese bile, çevresindekiler çeşitli yolsuzluklar yapmaktadır.³³⁴

³³² T. B. Umbetaliyeva, (2002), "Kazakistan'daki Siyasal Gelişmeler", Avrasya Dosyası, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış, Cilt 7, Sayı:4, s. 99

³³³ Christopher Walker, (2011), "The Perpetual Battle: Corruption in the Former Soviet Union and the New EU Members", Paper No:12, p. 10-15

³³⁴ Kramer, Andrew E. (14 November 2005). "Ex-Kazakh Official Who Made a Threat Found Slain". The New York Times. <http://www.nytimes.com/2005/11/14/international/asia/14kazakhstan.html>.

Uluslar arası İnsan Hakları Derneğine göre yeni ulusal güvenlik yasaları nedeniyle bazı medya organları baskı altına alınmıştır. (Yeni Kitle İletişim Kanunu vb.) Eğer bu konularda bir şeyler yapılmazsa ileride Kırgızistan, Ukrayna ve Gürcistan'daki gibi bir gelişmenin ülkede yaşanması kaçınılmaz olacaktır. 30'u aşkın sivil toplum kuruluşu ve dernek para akışı nedeniyle maliye tarafından merccek altına alınmış ve üzerlerinde bir yargı baskısı oluşturulmuştur. Bu dernekler genellikle ülkede demokrasi ve milliyetçilik taraftarı olan kuruluşlardır. Kazak Başkan Nazarbayev her ne kadar iyi niyetli de olsa eski dönemden kalan bir çürümüş kesim de ülkede mevcuttur.³³⁵ Günümüz dünya şartlarını gözetmeyen ve demokratik reformları ülkelerinde gerçekleştirmeyen devletler yönetim ve siyasi krizlerle çalkalanmaya devam edecektir. Bunun yanında 2010'lu yıllardan itibaren ülkenin insan hakları sicili de düzelmeye başlamıştır. Nazarbayev, seçimleri daha şeffaf hale getirmiştir. Bu genç ülkede demokratik sistemin bir anda oturmasını beklemek de pek doğru değildir. Kazakistan'ın, BM İnsan Hakları Konseyi 2012-2015 dönem üyeliği için aday olmuştur. Kazakistan Dışişleri Bakanlığından yapılan açıklamada, BM İnsan Hakları Konseyi'nin 16. oturumuna katılmak üzere Cenevre'de bulunan Kazakistan Dışişleri Bakanı Kanat Saudabayev'in, Kazakistan'ın Konseyin 2012-2015 dönem üyeliğine adaylığını açıkladığını duyurmuştur. Konsey oturumunda konuşan Saudabayev, "Kazakistan'ın uluslararası insan hakları belgelerine bağlılığını ve aktif işbirliğine kararlı olduğunu vurgulamak istiyorum. Kazakistan BM üyesi devletler, sivil toplum örgütleri ve BM İnsan Hakları Konseyi'ndeki çabalarını yoğunlaştırmak istemektedir. Bu amaçla 2012-2015 döneminde İnsan Hakları Konseyi üyeliğine adaylığını ortaya koymuştur" demiştir.³³⁶ Eylül 2007 tarihinde, BM Genel Kurulu'nun 62. oturumunda, Kazakistan diğer ülkeler ile birlikte Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi'nin ikinci ihtiyari protokolünü ve işkence cezalarına karşı BM Konvansiyonu'nu imzalamıştır. 2011 yılında idam

³³⁵ "Country Reports on Human Rights Practices – (2006), Kazakhstan," Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor. <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/78820.htm> . (10 Temmuz 2009 tarihinde erişildi)

³³⁶ İsa Yıldırım (03.02.2011), "Kazakistan, BM İnsan Hakları Konseyi'ne Aday", www.sondakika.com (Erişim tarihi: 19.05.2011)

cezası tamamen kaldırılmıştır. Yaşanan bu gelişmenin Kazakistan’a insan hakları konusunda olumlu katkı sağlayacağını ifade etmek gerekir. Devlet Aygıtının eski tarz Sovyet uygulamalarını artık bırakmasının zamanı gelmiştir.

12. Aile Yapısında Meydana Gelen Değişimler

Geleneksel Kazak ailesi geniş bir ailedir. Bağımsızlıktan sonra bu geniş ailenin çeperi tamamen yıkılarak çekirdek aileye doğru bir geçiş olmuştur. Genel itibariyle günümüz Kazakistan’ında aile kurumu oldukça zayıf kalmaktadır. Bazı eyaletlerde boşanma oranları %45’lere kadar çıkmaktadır. Toplumsal yapının vazgeçilmez kurumlarından biri olan aile zarar gördükçe toplumun mutluluğu ve istikrarı da azalmaktadır. Kazakistan’da çocuk yuvaları bu boşanmalar nedeniyle dolup taşmaktadır. 2011 yılı Mart ayı itibariyle Kazakistan genelinde evlenenlerin sayısı 10.931 kişi iken, boşananların sayısı 3.184 kişi olmuştur. Boşanma sayısını evlenme sayısına oranladığımızda % 29 gibi yüksek bir rakam çıkmaktadır.³³⁷

Kazakistan’da bağımsızlık ile birlikte Batı kültürünün etkisi artmıştır. Geleneksel olarak özellikle köylerde yaşayan halkın kullanmış olduğu “Küyüz Üy” denen çadırlar artık kullanılmamaktadır.

³³⁷ Kazakistan İstatistik Kurumu, (2011), “Mart Ayı Demografik Göstergeler Bülteni”, Astana, s. 4

Kazaklar “Yurt” denilen bu evlerde artık yaşamamaktadırlar. Bunu yerine yeni tip apartman dairelerini ya da villa tarzı evleri tercih etmektedirler. Kazak ailesi kültürel manada bu “Yurt” denilen evlerle birlikte vardır aslında. Bugün sadece sembolik olarak bazı bayram ve kutlamalarda bu çadırlar kullanılmaktadır.³³⁸ Bağımsızlıkla birlikte yaşanan Batı tarzı bir modernizm Kazakları kısmen yahut tamamen kültüründen uzaklaştırmıştır. Kazakistan’da evlilik Türkiye’deki merasimlere ve düğünlere benzer bir şekilde kutlanmaktadır. Kadınlar genellikle çok genç yaşta “Kaçarlar” yahut evlendirilirler. Kazakistan’da hala kız kaçımına geleneği vardır. Irklar arası evlilik nadirdir ancak toplum yine de buna toleranslı davranır. Evlenme yaşı eskiden 18 civarında iken bugün bu sınır 20’lere 25’lere kadar çıkmıştır. Göçebe geleneklerine göre 7 nesil akraba ile evlenmek yasaktır. Bu durum hala Kazakistan’da uygulanmaktadır. Hemen her Kazak, şehirde yaşamış olsa bile 7 Atasını bilir. Dolayısıyla ülkede akraba evliliği görülmemektedir. Kazakistan’da ailelerin en ayırt edici özelliği bol et tüketimi ve olağanüstü konukseverliğidir. Konuğa sunulan “piyale” (kulpsuz fincan) içindeki çay içilmediği zaman ev sahibi çok rahatsız olmaktadır. Eğer gelen kişi daha önemliyse konuk adına hayvan kesilip pişirilmektedir. Konuk geldiğinde “dastarhan” (Sofra) kurulup karnı doyurulmadan asla yolcu edilmez. Kazakların milli yemeği Koyun veya Kuzu etinden pişirilen “Beş Parmak”tır. Geleneksel sözlü kültürde atasözleri ve “dombıra” çalmak önemli bir unsurdur.³³⁹ Çoğu Kazak bugün dahi bu yeteneklere doğuştan sahiptir. Türkiye ile kıyaslandığında Kazakların geleneklerine daha bağlı olduklarını söyleyebiliriz.

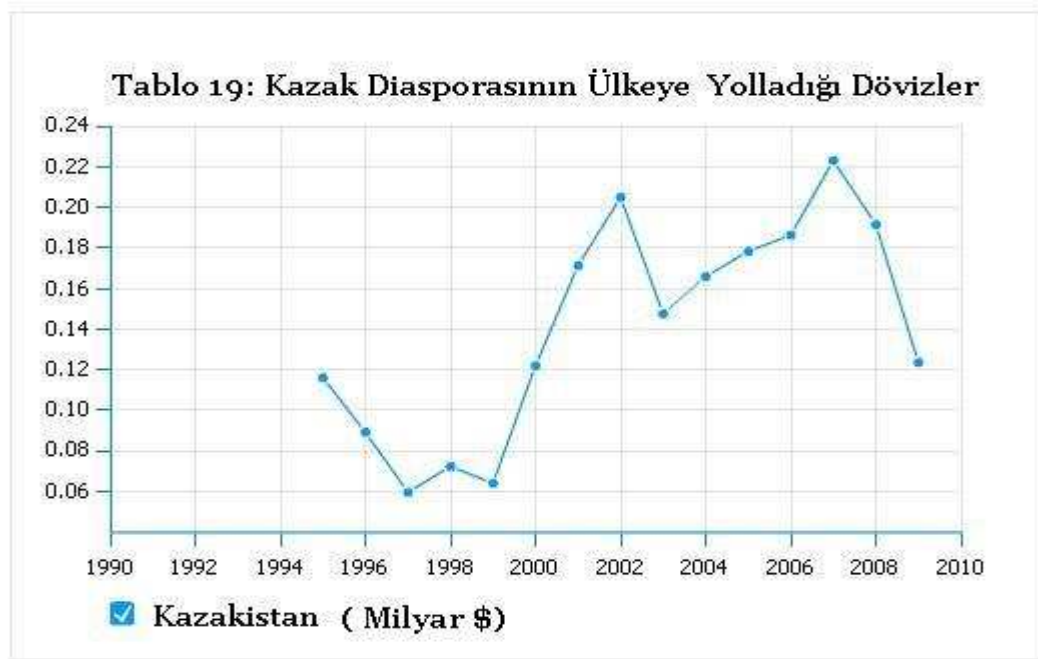
13. Yurt Dışındaki Kazak Diasporası

Kazakistan’da geçmişte yaşanan bazı tarihi olaylara bağlı olarak Kazak halkı yurtdışına göç etmek zorunda kalmıştır. Kazakistan dışında 30’dan fazla ülkede Kazak Türkleri bulunmaktadır. (Tahmini toplam sayıları 5 milyon civarındadır.) Kazak Diasporası başta Moğolistan, Çin (Doğu Türkistan), Özbekistan, Türkmenistan, Rusya, Türkiye, Amerika ve çeşitli Avrupa ülkelerinde

³³⁸ Marriage, Family, and Kinship, (2011), www.everyculture.com/ (Erişim tarihi: 19.05.2011)

³³⁹ Kazakların sözlü kültürü hakkında bkz. Ayşe Yücel Çetin, (2003), “Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği ve İcracılar”, Gündüz Eğitim ve Yayınları, s. 234

yoğunlaşmıştır. Yurt dışında yaşayan bu Kazak nüfusu anavatana döviz katkısı yapmaktadır. Kazak diasporasının ülkeye yollamış olduğu döviz miktarlarını (milyar \$) gösteren grafik aşağıda verilmiştir. Kazak Diasporasının ülkeye yollamış olduğu döviz miktarları 2007 yılından itibaren düşmeye başlamıştır. Bu düşüşte göçmenlerin artık yaşadıkları ülkeye yatırım yapmaya başladıklarını söyleyebiliriz. Türkiye’de yaşayan Kazak Diasporası belli bazı sektörlerde uzmanlaşmıştır. (Zeytinburnu Kazakları özellikle deri ve ayakkabıcılık sektörlerinde faaliyet göstermektedir.) Moğolistan Kazakları ise hala göçebe kültürü devam ettirip hayvancılık ya da küçük esnafılık faaliyetlerinde bulunmaktadır. Avrupa ve Amerika’da yaşayan Kazaklar anavatan olan Kazakistan ile hala bağlarını güçlü bir şekilde devam ettirmektedirler.

Kaynak: The World Bank

<http://www.worldbank.org.kz/WBSITE/EXTERNAL/COUNTRIES/ECAEXT/KAZAKHSTANEXTN/0,,contentMDK:20212143~menuPK:361895~pagePK:1497618~piPK:217854~theSitePK:361869,0.html> (Erişim tarihi 20.05.2011)

Yurtdışından vatanlarına dönen Kazaklara “Oralmandar” (Muhacirler) denilmektedir. Nüfus bilimi uzmanlarına göre 2015 yılında Kazakistan’ın nüfusunun 20 milyona ulaşması için en az 3,5 milyon “Oralman”ın ülkeye geri dönmesi

gerekmektedir.³⁴⁰ Kazakistan Diyasporanın ülkeye tekrar dönmesi için bazı kolaylıklar sağlamıştır. Anavatana dönen Kazaklara ev ve iş garantisiyle, belli bir miktar toprak hibe olarak verilmektedir.³⁴¹ Oralman'ların ülkeye göç etmesini teşvik eden en önemli faktör Kazak hükümetinin vermiş olduğu ısrarlı ve şartsız ekonomik destektir. Bugün Türkiye'deki Kazaklar bile şartlar cazip geldiği için anavatana dönmeye başlamıştır. Yurtdışındaki Kazakların anavatanlarına dönüşleri Kazakistan devletinin gelişme stratejilerinin başlıcalarından biridir.

14. Tüketimcilik ve Vahşi Kapitalizm

Kendi devlet yönetimi ve ekonomi sistemi oluşmamış, hep merkezden yönlendirilmeye alışmış, piyasa ekonomisinin ne olduğunu bilmeyen, yurtdışı ilişkilerin kurulmasında hiç tecrübesi olmayan, hiçbir zaman serbest mali-kredi sistemine sahip olmayan Kazakistan'da yaşayan halk özellikle 1990-1995 yılları arasında vahşi kapitalizmin sancılarını derin bir şekilde yaşamıştır. Bu kuruluş yıllarında Kazakistan'ın iktisadi göstergeleri %50 bazen de %100 oranında küçülmüştür.³⁴² Kazakistan'da etnik gerilimlerin de bu vahşi kapitalizm neticesinde ortaya çıktığı söylenebilir. Bütün mülksüzler ve fakirler çeşitli bağlamda eski sistemi özlediklerini beyan etmişlerdir.³⁴³ “Eski dönemde en azından herkesin karnı doyuyordu.” Kazakistan'da bilindik bir cümledir. Fakat tüm bu olumsuzluklara rağmen Kazakistan'da kapitalizmin küresel kurumsallaşmasına ilişkin reformların gerçekleşmesi yine de bekleniyor.³⁴⁴ Kazakistan'da Kapitalizmin acı kurallarına ve uygulama şekillerine halk uzun süre dayanmaya çalışmıştır. Bu bağlamda dayanışma

³⁴⁰ Tukumov E., (1999), “Kazahi Uzbekistana” Tsentralnaya Aziya i Kavkaz, Sayı 6, Moskova, s.178

³⁴¹ Bibziya K. Kaşabayeva, (2010), “Orta Asya Kazak Diyasporasının Vatana Dönüşü ve Uyum Meseleleri”, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Yıl 2, Sayı:3, Giresun, s.26–27

³⁴² Geybulla Geybullayev, Ulli Arnold, (2006), “Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Piyasa Ekonomisine Geçiş, Avrupa İlişkileri, Yatırımların Pazarlanması ve Yönlendirilmesi”, Fakülte Kitabevi, Isparta, s.11-13

³⁴³ Demet Dinler, (2003), “Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle Gerçekleşen Mülksüzleşme mi?”, Praksis, Sayı: 10, s. 367-374

³⁴⁴ Çulhaoğlu, Metin (2003) “Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme”, Praksis, Sayı:10, s.93-103

grupları ve ekonomik temelli ilişki ağları kurulmuştur.³⁴⁵ Kazakistan’da kapitalizmin gelişimiyle kapitalizm öncesi aidiyetlerin (dini ve kavmi bağların ve bunlara ek olarak köy, lonca gibi aidiyetlerin) zayıflaması ve buna paralel olarak devletin vatandaşlarıyla daha homojen bir bütünlük kurma yönünde yeni olanaklar edinmiş olduğunu söyleyebiliriz.³⁴⁶

Yabancı ve yapay bir dünyanın güneşi olan Kapitalizm, Kazakistan’a girdikten sonra insanlarda bir tüketim çılgınlığı hastalığı nüksetmiştir. Ve yara zehirlendiğinde iyileşmesi son derece zordur. “Komünizmden serbest pazar ekonomisine geçiş, soyut anlamda çeşitli ürünlere daha demokratik yollardan ulaşmayı mümkün kılmıştır. Halk artık ekonomi düzeldikçe bazı ürünlere kavuşmak için kayırmacı ilişki ağlarına gereksinim duymuyor; parası olan istediği ürünü alabiliyor. Ama Kazakistanlıların büyük bölümü için bu demokrasi ve eşitlik kurgusal olmaktan öteye geçmiyor. Çünkü yoksullar artık o fiyatları ödeyemiyorlar.”³⁴⁷ Gelir seviyesi düşük insanlar; Sovyetleri yıkıp yerine yeni ve yabancı bir kültür olan vahşi kapitalizmin gelmesini ve böylece ahlak dışı bir yaşam tarzının toplumda yayılmış olmasını hala hazmedememişlerdir. Zengin sınıfın gayri ahlaki yaşamaları, tüketim alışkanlıkları, toplumda başta uyuşturucu maddeleri ve alkol bağımlılığının artması, fahişelik, cinsel ilişki dâhil her şeyin bir ticari metaya dönüşmesi, ayrıcalıklı konumları destekleyen tüm kötü çıkar ilişkileri, devlet mallarının fütursuzca özelleşmesi halkın benliğini derinden etkilemiştir. Kapitalizm ile geleneksel olan aile bağları zayıflamış ve kuşaklar arasındaki saygı ve sevgi de ortadan kalkmaya başlamıştır. Kazakların Sovyet dönemindeki tüketim kültürünü temsil eden “içki ve yemeğin paylaşılması” geleneği artık değişmeye başlamıştır. Büyük şehirlerde yeni tüketim alışkanlığına özel mekânlar yaratılmıştır; lüks hoteller, pavyonlar, kumarhaneler, gece kulüpleri gibi yeni mekânlar kültürel ve toplumsal hayatın bir parçası olmuştur. Toplumda

³⁴⁵ Salih Ercan, İsmail Gökdeniz, (2009), “Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan” Bilig, Bahar, Sayı:49, s. 63

³⁴⁶ Y. Emre Gürbüz, (2004), “Kazakistan’da Bir Ulus-Devlet Kurmak”, Praksis No: 11, Yaz, s. 191-220.

³⁴⁷ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 221

fahişelik yaygınlaşmıştır. Eski sıkıcı Sovyet kentleri birer birer canlı ve enerjik eğlence merkezlerine dönmüştür. Kapitalizmin mabetleri sayılan büyük marketler her yerde türemiştir. Yeni ideoloji insanların fantezi ve şehvet dünyasını azdırmıştır. Sovyet kitle kültürünün çökmüş olması fakir kesimler için adeta bir trajedi olmuştur. Oluşan yeni zenginler sınıf farklılıklarına moda ve cazibe boyutu katarak geleneksel Kazak kültürünü sürekli aşındırmaktadırlar.³⁴⁸ Aslında Batı değerlerinin sorgulanmadan sadece tüketim boyutuyla ülkeye girmiş olmasının uzun vadede kültürel yapıyı tahrip etmesi kaçınılmazdır.

15. Çok Kavimlilik Etkeni

Ülkede millet olarak 103 farklı etnik grup hoşgörü içinde yaşamaktadır. Bu kadar fazla etnik grubun ülkede bulunmasının sebebi Sovyetler zamanında bölgenin bir sürgün yeri olarak kullanılmasıdır. “Kazakların nispeten rahat bir hayat sürdürdükleri 1979-1999 yılları arasındaki son 20 yılda yıllık nüfus artış hızı % 0,21 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranı 1926 nüfus sayımını esas alarak projeksiyon yaparsak bugün 16 milyondan fazla Kazak nüfus olması gerekirdi. Fakat sadece 8 milyon Kazak nüfus olduğu göz önüne alınırsa basit bir hesapla bu toplumun en az yarısının katledilmiş olduğu görülür. Bu katliamın en büyük bölümü halkın kolhozlara doldurulduğu ve göçebeliğin ortadan kaldırıldığı ikinci beş yıllık plan devresinde (1928-1932) gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde iki milyondan fazla Kazak nüfus katledilmiştir.”³⁴⁹ Aslında yaklaşık olarak 200 yıldır ülkenin demografik yapısı tam manasıyla bir dengeye oturmamıştır. Yıllarca Kazaklar kendi öz ülkelerinde azınlık konumunda yaşamışlardır. Kazakistan’da en son 2009 yılında bir nüfus sayımı yapılmış ve bu sayıma göre etnik kompozisyon şöyledir:

³⁴⁸ Joma Nazpary, (2002), A.g.e., s. 216-219

³⁴⁹ Ali Yiğit, (2001), “Kazakistan’ın Değişen Etnik Yapısı”, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 10 Sayı: 2, Elazığ, s. 13

Tablo 20, 2009 Nüfus Sayımına Göre Kazakistan Nüfusunun Etnik Dağılımı

İnsanlar	Eski Sayıları	%	Nüfus sayımı 25.02.2009	%
Toplam	15776492	100,00%	16009597	100,0%
Kazaklar	9540806	60,47%	10096763	63,07%
Rus	3869661	24,53%	3793764	23,70%
Özbekler	463381	% 2.94	456997	2.85%
Ukraynalılar	422680	2,68%	333031	2,08%
Uygurlar	241946	1.53%	224713	1.40%
Tatarlar	226803	% 1.44	204229	1,28%
Almanlar	220975	1.40%	178409	1,11%
Diğer	790240	5.01%	721691	4.51%

Kaynak: Агентство Республики Казахстан по статистике, (2009), “Предварительные итоги переписи населения 2009 г.”, Kazakistan İstatistik Kurumu Yayınları, Almata, s. 27

2009 yılı itibariyle tablo 20’den de anlaşılacağı gibi Kazakların genel nüfus içindeki oranı %63,7 ye çıkmıştır. Kazaklardan sonra ülke içinde yaşayan en büyük etnik grubu Ruslar oluşturmaktadır. Sonra sırasıyla Özbekler, Ukraynalılar, Uygurlar, Tatarlar, Almanlar ve diğer halklar gelmektedir. 2030 yılında Kazakların nüfusunun genel nüfus içindeki oranının %80’ine ulaşacağı tahmin edilmektedir. 2003 yılından beri ülkenin göç alma potansiyeli zayıflamıştır. Aslında bir ülkede farklı grupların bulunması ülke için hem avantaj hem de dezavantaja dönüşebilmektedir. Ulusal İstatistik Kurumu her nüfus sayımı döneminde bu bilgileri güncellemektedir. Ülkede vatandaşlığını almış olan Türklerin (Ahıska Türkleri dâhil) sayısı ise 97.015 kişidir. Kazak hükümeti ülkede yaşayan azınlıklara her türlü kolaylığı tanımakta ve onlara seçmenlik dâhil her türlü demokratik hakkı vermiştir. Yükselen Kazak milliyetçiliği yalnızca Rusları rahatsız etmektedir. Ve Ruslar bu rahatsızlıkları nedeniyle sürekli Rusya Federasyonu’na göç etmektedir. Bu ise Kazakistan nüfusunu azaltan bir etkidir. “Günümüzde otoriter liderler tarafından yönetilen ve çok sesliliğe izin verilmeyen bölge ülkelerinde yakın gelecekte daha demokratik söylemlerle birlikte

dış güçlerin etkisiyle etnik gurupların hareketlenme ihtimali yüksek gözükmemektedir. Hafızalardaki tazeliğini koruyan Yugoslavya ve günümüzde karmaşık şekil almaya başlayan Irak örnekleri de bu görüşü kuvvetle desteklemektedir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri yakın gelecekte etnik bir problem yaşamamak için uluslararası arenada dengeli politikalar takip etmek ve kendi aralarında işbirliğini kuvvetlendirmek zorundadırlar.”³⁵⁰ Bu ülkelerin her birinde uygulamaya konulan uluslaşma projeleri baskıcı ve modernlikten yana devlet seçkinlerinin elinde önemli bir araç olarak kullanılmakta ve halk bu noktada fazla önemsenmemektedir. Çok kavimlilik etkeni bize göre Kazakistan'ın hem avantajı hem de dezavantajıdır.³⁵¹

16. Merkez Çevre İlişkileri Bağlamında Kazak Toplumunun Yapısı

Küresel meta zincirleri bağlamında Kazakistan'da sosyal ve ekonomik yapı bağımsızlıkla birlikte daha karmaşık bir hal almıştır. Bu bağlamda yeni merkezler ve yeni çevreler oluşmuştur diyebiliriz. Kapitalizmin 90'lı yıllardan itibaren bir kriz yaşaması merkez ve çevre arasındaki gerilimi daha da çok arttırmıştır. Arap ülkelerindeki isyanların bile arka planında bu gerçek yatmaktadır. Tabi ki bu rüzgârın Kazakistan'ı da etkilediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.³⁵² Şerif Mardin'in merkez-çevre ekseninde tanımladığı iktidar ilişkileri Kazakistan'da güçlü merkezi bir yapı ile güçsüz, etkilenen, yönlendirilen, çoğu zaman potansiyel bir tehdit ve sıkıntı olarak görülen çevre arasında geçmiştir.³⁵³ Günümüz Kazakistan'ında merkez çevreye karşı çok güçlü bir konumda bulunmaktadır. Benzer durum özellikle Tacikistan, Özbekistan, Türkmenistan vb. diğer Orta Asya ülkeleri için de geçerlidir.

Geleneksel kazak toplumunun yapısı babaerkil ve gayet otoriter olmasına karşın, yeni dönemdeki kapitalist sistem ile birlikte şekillenen merkez-çevre geriliminden

³⁵⁰ Hasan Kara, (2006), “ Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Ülkelerin Güvenliğine Etkileri”, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir, s. 103

³⁵¹ Williem Van Schendel, Erik J. Zürcher, (2004), “Orta Asya ve İslam Dünyasının Kimlik Politikaları”, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 21

³⁵² Ahmet Alpay Dikmen, (2000), “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, Toplum ve Bilim, Güz, Sayı:86, s. 281

³⁵³ Yasin Akdoğan, (2006), “Yerel Siyasetin Anlamı ve Amacı”, Yerel Siyaset Dergisi, S. 17-20

oldukça uzaktır. Bugün merkezi oluşturan yeni sınıf her türlü geleneksel kültür unsurundan kopmuştur. Çevre, geniş halk kitleleri tabanında Kazakistan'da toplumsal muhalefeti de temsil etmektedir. Sosyal mobilizasyon yatay bir eksen yerine kırılmaya daha müsait dikey bir eksen de aksetmektedir. Şerif Mardin'in Türk tarihini açıklayabilecek bir potansiyel olarak gördüğü ve Türk tarihine uyarladığı bu kuram ile Kazakistan'ın bağımsızlık sonrası dönemindeki sosyal çatışmalar ve etnik rahatsızlıklar gayet iyi bir şekilde açıklanabilir. Günümüz Kazakistan'ının demokrasi, Jüz'ler, etnik yapısı, ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri bu kuram bağlamında ele alındığında daha da iyi anlaşılacaktır. Kazak toplumunun bir merkezi vardır, toplumun yapısında da bir merkezi kuşak vardır. Bu merkezi kuşak "ulu Jüz"dür. Nitekim Başkan Nazarbayev de bu kuşaktan çıkmıştır. Bu merkezî kuşak toplumun üzerinde yer aldığı ekolojik bölgede yaşayanları etkiler. Topluma üyelik - ki bu belli bir bölgede meskûn bulunmak ve aynı bölgede meskûn diğer insanların etkilediği bir çevreye adapte olmaktan daha fazla bir şeyi dile getirir- bu merkezi kuşakla kurulan ilişkilerle belirlenir. Kazak toplumunda çevreden merkeze doğru bir yönelme vardır. Kazak toplumunda merkezi yöneten azınlık son yirmi yıldır hep aynıdır. Bu ise ülkede gerçekleşmesi düşünülen demokrasi kültürüne zarar vermektedir. Toplumsal yozlaşmayı alaycı bir şekilde ifade eden "Borat" tiplmesi de bu çizgiyi resmeden bir figür olmuştur.³⁵⁴ Kazakistan'da toplumun yoksul, dışlanmış ezilmiş, sömürülmüş kesimleri demokratik arenada kendilerinin yeterince temsil edilmediğini düşünmekte ve bu doğrultuda giderek daha radikal bir İslami ya da milliyetçi çizgiye doğru kaymaktadırlar.

Merkezde yer alan Nazarbayev'in otoriter başkanlık rejimi Özbekistan ya da Türkmenistan'daki merkezi iktidarla aynı değildir. "Kazak toplumu, Maverâünnehir'deki diğer ülkelere kıyasla daha karmaşık ve daha çok parçalı bir niteliktedir. Etnik çeşitlilik, ülkenin genişliği, Ruslaşmanın ağırlığı, bir özel sektörün

³⁵⁴ Yahudi asıllı İngiliz komedyen Sacha Baron Cohen'in ilk kez "Da Ali G Show" adlı programında tanıttığı kurgusal bir Kazak gazeteci ve televizyon muhabirinin adıdır. Tam olarak adı Borat Sagdiyev'dir (Борат Сагдиев). Cohen şovunda özellikle senaryo ve sahne tasarımı yapmaksızın Borat karakteri ile Borat'ın gerçek sananlarla röportajlar Türkiye'den çıkarak tüm dünyada ilgi toplamayı başaran İnternet Mahir ile şaşırtıcı benzerlikler taşıdığı iddia edilmektedir. Film, 2007 yılında sinemaya uyarlanmıştır. (Kaynak: Wikipedia, "Borat" maddesi, erişim tarihi: 26.05.2011)

varlığı ve daha yüksek kentleşme oranı, siyasetin ve kamunun denetimini diğer ülkelere göre zorlaştırmaktadır. Bu çeşitlilik siyasal ve kültürel alana da yansır: İslamcı ‘Alaş Orda’ Partisinin yanında, Rus ‘Lad’ (Uyum) ve Koçak teşkilatları da vardır. Daha sonra Kazakistan Halk Kongresi’nin başkanı da olan şair Olcas Süleymanov’un kurduğu ekolojik hareket Nevada-Semipalatinsk’in de gösterdiği gibi devlet dışı örgütler başka yerlere oranla daha güçlüdür.”³⁵⁵ Olcas Süleymanov, Sovyetler zamanında bile çevrenin bakış açısını yansıtan eserler yazmıştır. “Az i Ya” bu türde yazdığı muhalif kitapların en tanınanıdır. Eser Türkçeye de çevrilmiştir.³⁵⁶ Başka bir açıdan bakıldığında “çevre” ve toplumsal muhalefet Kazakistan’da gün geçtikçe güçlenmeye başlamıştır. Günümüz Kazakistan’ında merkez-çevre arasındaki en güncel tartışmalar, toprak tasarrufu, mülkiyet hakları, kamu mallarının özelleştirilmesi, kültür politikaları gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ancak yine de küresel gücün çekim kuvveti her anlamda Kazakistan’ın merkez ve çevre elitlerini kapsayarak etkilemeye devam etmektedir.

17. Kültür Değişmeleri

Kültür Değişmeleri, aslında Mümtaz Turhan’ın ömrünü vakfettiği bir eserdir.³⁵⁷ Bu anlayış bağlamında kültürel değişme açısından etniklik, tarih boyunca kültürel gruplar arasındaki etkileşimlerden doğan kültür değişmeleri farklı terimlerle adlandırılmıştır. Bu terimlerden ilki eritmedir (assimilation). Bir azınlık grubun değerler, gelenekler ve tutumlarında, çoğunluk gurubundakilere yönelik değişmeleri ifade eder. İkinci terim karışma (amalgamation - melting pot), azınlık ve çoğunluk gurupların değerlerinin, gelenek ve tutumlarının, farklı ve yeni bir kültürel gurup yaratma yolunda sentezidir. Ülkemizde Anadoluculuk³⁵⁸ adı altında bu coğrafi bölgede mevcut tüm unsurları birleştirmeyi hedefleyen görüşler amalgamasyona

³⁵⁵ Olivier Roy, (2000), A.g.e., s.188

³⁵⁶ Olcas Süleymanov, (1992), “Az i Ya”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 5-9

³⁵⁷ Mümtaz Turhan, (1969), “Kültür Değişmeleri”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, s.5

³⁵⁸ Kültürel Değişme,
http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3655 (Erişim tarihi:21.05.2011)

örnek olarak verilebilir.³⁵⁹ Her iki terimde de dinamik bir kavramlaştırma söz konusudur. Yani bir arada bulunan kültürler, az veya çok, karşılıklı olarak değişmektedirler. Üçüncü terim olan plüralizm ise dinamik bir süreç değildir. Yani kültürler arasındaki etkileşim birleşmeye yönelik değildir. Plüralizmde farklı kültürlerin, farklı sosyal bünyeler olarak, yan yana mevcudiyetleri söz konusudur. Aşağıda bu kavramlar kimlik açısından ayrı ayrı ele alınmıştır.³⁶⁰

Kazakistan’da Sovyet döneminde Marksist ve sosyalist bir kültür baskınken yeni dönemde bu değişerek yerini Kapitalist piyasa kültürü almıştır diyebiliriz.³⁶¹ Eski dönemde Ruslar tarafından uygulanan asimilasyon süreci bugün Kazakların lehine dönmüştür. Kazak göçebe kültürünün değerleri “Kazakistanlılık” kimliği altında amalgamationa uğramaktadır. Kazakistan’da sosyolojik manada plüralizm kısmen de olsa vardır. Kültürel çoğulculuk belli bir dönemden sonra (2000’li yıllardan itibaren) sekteye uğramaya başlamıştır. Çünkü “kültürel çoğulculuk” üniter devletin zıttı bir kavramdır ve Kazakistan şu an itibariyle üniter bir yapıdadır. Kazak kültürü Sovyet döneminde Rusça ve Kazakça üzerinden inşa edilirken yeni dönemde sadece Kazakça üzerinden inşa edilmeye başlanmıştır. Hâkim ya da dominant kültür artık Kazak kültürüdür. Kazakçada “kültür” kelimesi yerine “medeniyet” denmektedir. Bilimsel anlamda anlaşılan “medeniyet” kavramı ise “örkeniet” ile karşılanmaktadır.³⁶² Yani Kazak toplumu medeniyet (şehirleşme) ile kültürü aynı görmektedir. Bu aslında bir manada kendi göçebe kültürüne yabancılaşmayı da ifade eden bir olgudur.³⁶³ Kazaklar Sovyet döneminde kültürleşme (acculturation)³⁶⁴, Rus

³⁵⁹ A. Lahjomri, (1984) "Teaching of the French Language in Morocco and Dialogue of Cultures." *Francais dans le Monde*; n.189, s.18-21

³⁶⁰ D. Jary ve J. Jary, (1991), 'Pluralism' maddesi, *The Harper Collins Dictionary of Sociology*. E. Ehrlich (ed.), (New York: Harper Perennial,), s. 367.

³⁶¹ Ахутин А. В. (2005), “Парадоксы культурологии // В перспективе культурологии: повседневность, язык, общество / Рос. ин-т культурологии. —“ М.: Академический проект; РИК, с. 10-47

³⁶² А. В. Костина, (2011), “Культурология”, Мягкая обложка, 336 стр.

³⁶³ Kairova Bukit Elyubaevna, (2008), “Kazakların Manevi Kültürünün Analizi”, Farabi Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, s.35

kültüründen etkilenen Kazak kültürünün kendine farklı bir mecra oluşturması) olgusu yaşamışlardır. Bunun yanında çoklu etnik yapı yüzünden diğer kültürlerle etkileşim yüksek düzeyde olmuştur. Bu tip konuları daha iyi incelemek için Kazak üniversitelerinde “medeniyet tanu” (kültür bilimi) kürsüleri kurulmuştur.³⁶⁵ Bağımsızlık sonrası kültürde bir öze dönüş aşaması yaşansa da giderek Kazakistan’da Amerikan ve Batı kültürü etkisini arttırmaktadır. “Merkezi Mekân” ya da “Türkistan” diye adlandırılan bölgenin büyük bir kısmı “Kazakistan”dan oluşmaktadır.³⁶⁶

18. Bağımsızlık Dönemi Edebiyat ve Sanat Hayatı

Sovyet döneminde “toplumcu gerçekçilik” akımına bağlı olarak üretilen edebiyat ve sanat anlayışı bağımsızlık ile birlikte terk edilmiştir. Yeni dönemde Kazak edebiyatçıları ve sanatçıları dünyayı ve eski mitolojiyi tekrar yorumlama çabalarına girişmişlerdir. Kazakistan’daki bu algı farkını en iyi temsil eden “Kazak Edebiyatı” gazetesi ve çevresi olmuştur.³⁶⁷ “19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başlarında Kazakistan’ın ilk başkenti olan Orınbor’da temeli atılan Dala Vilâyeti, Kazak, Türkistan Vilâyeti gibi gazeteler ile Aykap isminde ilk dergiyi çıkaran Kazak basını, Sovyetler Birliği döneminde ‘Ruslaştırıldı’. Bağımsız Kazakistan’a ‘Ruslaştırılmış’ basın araçlarının miras bırakılması gerçeği de bu konudaki zorlukların ne denli yoğun olduğunu gösteriyor.”³⁶⁸ Bağımsızlık sonrası Kazakça

³⁶⁴ White, Leslie (1959) "The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome". McGraw-Hill, New York, 28-29

³⁶⁵ Доброхотов А. Л., Калинин А. Т. (2010), “Культурология: учебное пособие.” М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА — М, 480 с.: илл

³⁶⁶ Mustafa Kalkan, (2007), “Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları”, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, s.61

³⁶⁷ Zühal Menteş, (2007), “Kazak Edebiyatı Gazetesi Dizini” Balıkesir Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Balıkesir, s. 10-12

³⁶⁸ Gülnur Samagulkızı Boranbayeva, (2004), “SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti’nde Kazak Dilinin Genel Durumu”, Modern Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 1, Sayı:1, s. 36

basılı ve görsel yayımlarda bir artış olmuştur. Yeni dönemde edebiyat ve sanat hayatı millileştirilmiştir diyebiliriz.

Tablo 21: Kültürel Kurumların Varlığı									
2									
3		Tiyatrolar		Kütüphane		Müzeler		Hayvanat bahçesi	
4		Tüm birimleri	İzletici sayısı (Bin kişi)	Tüm birimleri	Okuyucu sayısı (Bin kişi)	Tüm birimleri	Ziyaretçi sayısı (Bin kişi)	Tüm birimleri	Ziyaretçi sayısı (Bin kişi)
5	1995	45	2008.6	7352	5795.0	87	2500.0	3	340.0
6	1996	43	1757.8	6099	5202.5	88	1880.0	3	413.0
7	1997	43	13964	3260	3692.5	88	1689.0	3	321.2
8	1998	40	1379.8	3033	3394.4	88	1720.0	3	364.4
9	1999	43	1577.4	2533	2630.8	88	1866.0	3	211.8
10	2000	49	1376.5	3558	3357.3	147	3181.6	3	279.0
11	2001	44	1321.1	3220	3988.5	103	3261.0	4	235.3
12	2002	47	1564.6	3312	3778.9	121	3965.5	4	280.9
13	2003	48	1482.5	3462	3860.5	143	3800.9	4	398.1
14	2004	48	1707.3	3539	3953.1	172	3515.5	4	428.8
15	2005	51	1795.0	3664	4037.7	187	3525.4	4	481.6
16	2006	53	1835.7	3848	4153.8	185	4220.8	4	572.8
17	2007	55	1826.9	3935	4239.3	195	4543.0	4	589.1
18	2008	57	1929.9	4071	4366.0	198	4595.5	4	670.5
19	2009	57	2054.2	4116	4400.7	204	4137.7	4	659.8
20	2010	59	2010.6	4137	4448.2	205	4262.7	5	745.8

Каунак: Агентство Республики Казахстан по статистике, (2011), “Доклад "Социально-экономическое развитие Республики Казахстан" за январь-апрель, Kazakistan İstatistik Kurumu, Kültür ve Turizm İstatistikleri’nden derlenerek tarafımızdan oluşturulmuştur.

Tablodan da anlaşılacağı gibi Kazakistan genelinde tiyatro, kütüphane, müze ve hayvanat bahçesi sayıları gün geçtikçe artmaktadır. 16 milyon nüfusluk bir ülke düşünüldüğünde kültür hayatının canlı ve aktif olduğu görülmektedir. Kazakistan Kültür Bakanlığının verilerine göre 2010 yılında ülkede 123 adet sinema filmi çekilmiştir. Yine aynı yıl; 85 belgesel, 39 animasyon, 2554 adet de çeşitli konularda (resim sergisi, müzik dinletisi, bale opera gösterisi vb.) etkinlik yapılmıştır. 2010 yılında Kazakistan’da faal durumda olan 4137 adet kütüphanenin 69.224.000 adet kayıtlı kitap mevcudiyeti vardır. 2010 yılında 18.633 adet konser organizasyonu gerçekleştirilmiştir. Aynı yıl 84 adet yeni kültür parkı açılmıştır.³⁶⁹ Kazakistan’ın 2010 yılı itibariyle kültür bakanı Muhtar A. Kulmuhammed’dir. Bugün edebiyat ve sanat tartışmalarının merkezinde çok dillilik ve Latin alfabesine geçiş gibi konular yer almaktadır. Yeni dönemde Kazak edebiyatını ve sanatını modern dönemde temsil eden, Abay Kunanbaev, Aybergenov Tolegen, Aymauytov Jusipbek, Aytkaliev Ravil, Alimbaev Shokan Kazbaevich, Alimzhanov Anuarbek Turlybekovich, Altay Khalifa, Auezov Muhtar Omarkhanovich, Baytursinov Ahmet, Begalin Sapargali Iskakovich, Bekenov Elzhas, Belger Karlovic Gerold, Buketov Evney Arstanovich, Dulatov Mirzhakip, Esenberlin İlias, Jumabayev Magjan, Çokan Velihanov, İbırai Altinsarı, Maulonov Surbay, Olcas Süleymanov, Murat Tajin, Maxsim Zeverev, Sabit Mukanov³⁷⁰ vb. daha sayılamayacak kadar pek çok kişinin kitapları tekrar basılmakta oyunları ve tiyatro eserleri sergilenmektedir. Modern Kazak edebiyatı ve sanatı milli değerler üzerinden tekrar inşa edilmektedir. Ulu Kazak şairi Abay’ın “Kara Sözler”inde de belirttiği gibi Kazaklar için edebiyat ve sanatın gayesi, halkların toplumsal refahı ve özgürlükleri olmalıdır. Sovyetler’in eski Kazakistan’ı küllerinden doğarak böylece yenileyecektir kendisini.³⁷¹

19. Diğer Sorunlar

³⁶⁹ Министерство культуры Республики Казахстан , – www.ukimet.kz (Erişim tarihi:21.05.2011)

³⁷⁰ Казахская советская энциклопедия — первая и крупнейшая универсальная энциклопедия на казахском языке. Выпущена в 1972—1978 в 12 томах. Имеется также справочный том.

³⁷¹ Abay Kunanbayoğlu, (1995), “Book of Words,” Aikyn, David & McKane, Richard (çevirmen) Almaata: El Bureau, “Kara Sözler”, s.5-12

Kazakistan'ın bugün itibariyle ekonomik ve sosyal sorunlarından başka bir de ekolojik sorunları vardır. Bunun yanında petrol hatları ve bu doğrultudaki problemler de ülke kamuoyunu meşgul etmektedir. Ülkenin tespit edilen petrol rezervi 39,6 milyar varil olup, gaz rezervleri ise 3 milyar metreküpten fazladır. Aslında bu muazzam bir yer altı zenginliğidir.³⁷² 2001 yılında işleme sokulan Tengiz Novorosisk hattı Kazakistan'ı Dünyanın 7. büyük petrol üreticisi konumuna getirmiştir. Diğer taraftan Kazakistan'ın tüm petrol ve doğal gaz boru hatlarının Dünya pazarına son çıkış noktası (Atırâu Samara Hattı) konumundaki ülke Rusya'dır. Birçok ülke Kazak petrolünü bu hat üzerinden almaktadır.³⁷³ (Bu hat üzerinden Rusya'ya taşınan petrol ve gaz daha sonra "Mavi Akım" ile ülkemize gelmektedir.) Son dönemde BTC projesiyle Kazak petrollerinin dünya pazarına Türkiye'den dağılacak olmasının da ilişkilere önemli katkısı olacağı muhakkaktır. "Türkiye CİCA (Asya'da İşbirliği ve Güven Arttırıcı Önlemler Konferansı)'da asıl, CACO (Orta Asya İşbirliği Teşkilatı) da gözlemci ülkedir. AB'nin Hazar Bölgesi'ne yönelik stratejilerinde Rusya, Çin ve İran ile birlikte Türkiye de kilit ülkeler arasında sayılmaktadır. Hazar'dan petrol ve doğalgazın Türkiye aracılığıyla Avrupa pazarlarına aktarılması için proje aşamasında ve karara bağlanmış birçok önemli işbirliği mevcuttur. İran'ın ABD ile yaşadığı sorunlar nedeniyle güvenlik açısından sorunlu olması da Türkiye'nin değerini artırmaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye'nin bölgedeki ve Kazakistan için stratejik önemi gittikçe artmaktadır. Kazakistan için Türkiye, NATO üyesi ve AB'ye aday bir ülke olması itibariyle, AB tarafından bölge ile ilişkilerinde etkisini ve sorumluluğunu artıracak bir aktör olarak da görülmektedir."³⁷⁴

³⁷² Manuela Troschke, (2006), "Avrasya Kıtasının Enerji Kaynakları ve Türkiye ile Avrupa'nın Enerjilerinin Sürdürülebilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesi Açısından bu Kaynakların Önemi", Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye, Editörler; Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Konrad Stiftung Yayını, Kocaeli, s. 79-91

³⁷³ Müjdat Güler, (2007), "Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı", İlgi Kültür Sanat Yay., İstanbul s. 90

³⁷⁴ Özdemir, H. (2006), "AB'nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Açısından Kazakistan'ın Bölgedeki Önemi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Topluluğu Anabilim dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Hazar bölgesinde enerji potansiyeli hem üretim hem ihracatta en büyük dört ülke Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Bu dört ülke içinde bize en yakın işbirliği sunan ülke Kazakistan olmuştur.³⁷⁵ Petrol dağıtımı konusunda bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya yanlısı bir politika izleyen Kazakistan kendi ayakları üzerinde durmaya başladıktan sonra Amerika ve Türkiye yönünde bir tercih yapmıştır.³⁷⁶

Ülkenin başlıca iki önemli ekolojik sorunu vardır. Bunlardan ilki Aral Gölü'nün sularının çekilmesidir. Bunun başlıca sebebi gölü besleyen akarsu kaynaklarının bilinçsizce Sovyet döneminde geniş tarım topraklarına akıtılmasıdır. Bu çekilme hala devam etmekte olup topraktaki tuz oranı çok artmıştır. Aral gölündeki 500'ün üzerindeki kuş türü, 200'ün üzerinde memeli ve 100'den fazla balık türünün yaşam alanı neredeyse yok olmuştur. Bu sebeplerden ötürü insanlar dahi göl çevresinde yaşayamamaktadır. İkinci önemli çevre meselesi ise Hazar denizindeki su seviyesinin artışıdır. Ayrıca deniz çevresinde aşırı avlanma ve tahribat buradaki ekolojik dengeyi altüst etmiştir. Hazar denizi etrafındaki petrol kuyuları ve rafineriler sürekli olarak bölgeyi kirletmektedir.³⁷⁷ Kazakistan'daki ekolojik sorunların biride de Ruslara ait olan "Baykonur" uzay üssüdür. Buradan her füze fırlatışında 600 km çapındaki dairede yer alan insan ve diğer canlılar radyasyon ve zararlı ışınların etkisine maruz kalmaktadır. Rusya'nın çoğu zaman bu üssün kirasını dahi ödeyememesinden dolayı iki ülke arasındaki ilişkiler zaman zaman çıkmaza

³⁷⁵ Gülten Kazgan, (2008), "Türkiye-Rusya Arasında itilafı konular ve çözümleri", İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.175

³⁷⁶ İrfan Ülkü, (2002), "Moskova'yla İslam Arasında Orta Asya", Kum Saati Yayınları, İstanbul, s. 291

³⁷⁷ Nesrin Algan, (2005), "Aral ve Hazar Çevre Sorunlarının Uluslar arası Boyutu", Küresel Politikada Orta Asya, Derleyen; Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s.357-378

girebilmektedir.³⁷⁸ Kazakistan’da bu sorunların çözüme kovuşması için bağımsızlıktan sonra bir de Çevre Bakanlığı kurulmuştur.³⁷⁹

³⁷⁸ İlyas Kamalov, (2008), “Putin Dönemi Rus Dış Politikası ve Moskova’nın Rövanşı”, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, s. 121

³⁷⁹ Kazakistan Çevre Bakanlığı’nın genel faaliyetleri hakkında şu kitaba bakılabilir: Kayyum Kesici, (2003), “Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, s. 303

D. ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Kazakistan’a bağımsızlığını ilan ettikten sonra Sovyet döneminden paslı bir ekonomi ve çok kavimlilikten kaynaklanan sorunlarla, ahlaki yönden zayıflamış bir sosyal miras kalmıştır. Kazakistan’ın ulus-devlet olma yolunda daha kat edeceği uzun bir yol vardır. Ülke hızla kabuk değiştirerek adeta bir evrim geçirmektedir. Bu dönüşüm tüm sosyal tabakaları derinden etkilemiştir ve bu sürecin etkileri hala devam etmektedir. Kazakistan’ın yakın dönemde ekonomisinin petrol endüstrisine dayalı bir görünümünden kurtulması için dünya ekonomik sistemine güçlü bir şekilde entegre olması gerekmektedir. Bu dönemde eski Sovyet tipi nomenklatura, yerini başka bir sınıf olan “Yeni Kazaklar” ve “Yeni Ruslara” bırakmıştır diyebiliriz. Değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olduğu gibi Kazakistan da enformasyon çağına ayak uyduracak dinamik bir yapıya kavuşacaktır.

Ülkenin önünde dil, toprak, etnik yapı ile ilgili daha pek çok sorunu vardır. 1990’lı yıllardan itibaren özellikle ekonomik ağırlıklı reformlara öncelik verilmiştir. Şimdilerde ise Batı ve diğer dünya ülkeleri Kazakistan’dan demokratik reformlar beklemektedir. Ülke’de İslamcılık ve milliyetçilik akımları yükselen değerler olmuştur. Fakat bu yapıların daha farklı ve zararlı fraksiyonlara dönüşmesi tehlikesi her zaman potansiyel olarak vardır. Eğer, Kazakistan’ın da petrol zengini Arap ülkeleri gibi bir deneyim yaşanmaması için, demokratik reformlara daha fazla önem verilmesi isteniyorsa ülkenin Rusya, Türkiye, Almanya, ABD gibi ülkelerle ilişkilerini geliştirmesi beklenmelidir. Tezimizde’de gösterildiği gibi sosyal ve ekonomik değişimler için Türkiye Kazakistan’a örnek bir modeldir. Kazakistan’da ekonominin gelişmesine paralel bir şekilde demokratik kültürün gelişmesi beklenmektedir. Değişim süreci ile birlikte ülkede merkezi devlet sisteminden, serbest piyasa ekonomisine bir geçiş olmuştur. Bu dönemde toplumda şiddet ve mülksüzleşme süreçleri yaşanmıştır. Kazakistan’ın ekonomik bağımsızlığı en çok siyasi istikrar ile sağlanabilir. Değişim Başkan Nazarbayev’in kişiliğinden çok toplumsal taban tarafından benimsendiğinde ve içselleştirildiğinde hüsnü kabul görecektir.

Post-Sovyet dönemde Kazakistan Orta Asya devletlerinin içinde en önemlisidir. Geç ekonomik büyüme bir yana toplumsal reformların daha tam manasıyla gerçekleşmemiş olması ve ülkedeki muhalefetin baskı altında olması Kazak Hükümeti'nin imajına zarar vermektedir. Bunun yanında ülkede 1995 yılında sivil bir anayasanın kabul edilmiş olması ve bu anayasanın vatandaşlara yeni demokratik haklar tanınması sevindirici bir gelişmedir. Ülke pazar ekonomisine geçişte diğer BDT ile kıyaslandığında en başarılısıdır diyebiliriz. Ekonominin daha da istikrara kavuşması için hantal olan devlet merkezli yapı özelleştirmeler ile rahatlatılmaya çalışılmaktadır. Yalnız bu süreçte usulsüzlükler ve kayırmacılığın olması kaygı vericidir. Ülkede sosyolojik manada siyasal ve sosyal istikrar daha tamamlanmamıştır. Kalkınmanın sosyo-ekonomik göstergesi olan refah devleti seviyesine daha ulaşamamıştır. Yönetim ve iktidarda belli bir performans eksikliği vardır. Kazakistan'da iktidar elitlerinin demokrasi, piyasa ekonomisi, yönetim performansı vb. konularda gösterecekleri başarı ülkenin değişim ve dönüşüm sürecini belirleyecektir. Ülkenin refah rejiminin artması, toplumun sosyal yönden gelişmesi, başarılı ekonomik sistemin sürdürülebilirliği, kaynakların verimli kullanılabilmesi, etnik açıdan sosyal entegrasyon, fiyat istikrarı, hukukun üstünlüğü, siyasal katılım, milli kimliğin inşası gibi konularda daha çözümlenmesi gereken pek çok sorunu vardır. Bu sorunların çözümlenmesi daha uzun bir zaman aralığı gerektirmektedir.

SONUÇ

Sovyetler Birliğinin dağılması ve Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanması ülkenin siyasi ve ekonomik dönüşümünün başlangıç noktası oldu. Bağımsızlık sonrası ilk yıllar ekonomik liberalleşme ve demokratikleşme yönünde değişim için çok zorlu bir süreç idi. Eski bir Komünist Parti genel sekreteri olan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev 1990 yılından bu yana gerçekleştirdiği politikalar neticesinde liberal ekonomi sonunda normal seviyesine ulaşmıştır. Ancak, ülke o zamandan günümüze değin önemli bir ekonomik büyüme gerçekleştirmiş ise de cumhurbaşkanı muhalefet partilerini ve liderlerini taciz ile basın özgürlüklerini göz ardı ederek zaman içinde daha otoriter hale gelmiştir.

Devlet başkanı Nazarbayev'in yönetimdeki otoriter gölgesi altında gerçekleşen son seçimler ile bir kez daha görev süresi uzatılmıştır. Bu seçim ile 1995 yılında ikinci bir referandumla yeni anayasa kabul edilmiş olmakla birlikte yine de demokratik kültürün tam manasıyla özümsemediğini söylemek oldukça güçtür. Bu süreçte çıkarılan yeni kanunların had safha da olan yolsuzlukları ve rüşveti azalttığı söylenemez. Yine Nazarbayev'in dâhil olduğu klan olan büyük Jüz'deki aile üyeleri devlet içinde önemli pozisyonlara gelmekte ve yolsuzluk çarkı eski döneme benzer şekilde işlemektedir.

Kazakistan, merkezi devlet ekonomisinden serbest bir piyasa ekonomisine geçişte diğer bölge ülkeleri ile kıyaslandığında başarılı bir dönüşüm gerçekleştirmiştir. Öyle ki Kazakistan hükümetinin reformları zaman zaman eski merkez olan Moskova'ya dahi örnek olabilmektedir. İlk yıllar durma noktasına gelen devlet teşebbüsleri gerçekleştirilen özelleştirmeler ile tekrar canlandırılmış ve % 2000'ler de olan enflasyon günümüzde % 7'lere kadar gerilemiştir. Yeni para birimi olan "Tenge" de rüşünü ispat etmiş ve dünya piyasaları tarafından hüsn-ü kabul görmüştür. Yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için yeni kanunlar ve teşvikler çıkarılmış bunun neticesinde ise özellikle petrol, gaz, elektrik ve metal sektörlerinde önemli işgücü ve üretim artışları olmuştur. Özelleştirme ve satışlar Kazak ekonomisini daha güçlendirmiştir.

Kazakistan'ın sosyal ve ekonomik dönüşümü, Sovyet dönemini de kapsayacak şekilde mukayeseli olarak incelendiğinde yeni dönemin bazı olumsuzlukları olsa da genel manada ülkeye katkısı pozitif bir yönde tezahür etmiştir. Sovyetlerden Kazakistan'a paslı bir ekonomi ve çok kavimlilikten kaynaklanan sorunlar miras kalmıştır. Genç bir cumhuriyet olan Kazakistan'ın ulus-devlet olma yolunda karşılaştığı sorunlar sosyal ve ekonomik yönden kısmen çözümlense bile hala eksikliklerin mevcudiyeti söz konusudur. Ülkenin yeniden doğma süreci, bu sorunlarla yüzleştiği ve çözüm ürettiği oranda gerçek bir başarıya ulaşacaktır. Yakın gelecekte Kazakistan'ın sadece petrol endüstrisine dayalı bir ekonomiden kurtulması ve dünya ekonomik sistemine güçlü bir şekilde entegre olması için hangi şartların oluşması gerektiği konusu ülke aydınları ve siyasetler tarafından hala tartışılmaktadır. Günümüzde eski Sovyet tipi nomenklaturanın yerini, bir başka sınıf olan “Yeni Kazaklar” ve “Yeni Ruslar” almıştır. Ülkede yaşanan sosyal değişimin, toplumsal tabakaları derinden etkileyerek belli bir elitizme dönüşmesi nedeniyle sosyolojik manada özgün bir demokrasi kültürü oluşmamıştır. Değişmeyen tek şeyin değişimin kendisi olması gibi, Kazakistan'da enformasyon çağına ayak uyduracak ve dinamik bir yapıya kavuşacaktır.

Bağımsızlık, geçiş ve bağımsızlık sonrası dönemdeki ekonomik değişim kısmen; demografi, iktisadi yapı, dış ticaret, yapay sınırlar ile alakalı bir durum olmakla birlikte özünde liberalizm kültürünün geniş kitlelerce benimsenmesiyle ilgilidir. Geçiş dönemindeki Kazak dayanışma grupları, Sovyet mirasının kalıntıları, merkezi devlet ya da mülksüzlük, ekonomik kaos, istikrarsızlık etmenleri, özelleştirme ve pazar ekonomisinin alımlanışı gibi sorunlar tüketim kültüründen ziyade ekonomik üretimin artması ile halledilebilir.

Kazakistan da refahın artması, toplumun sosyal yönden gelişmesi, başarılı ekonomik sistemin sürdürülebilirliği, kaynakların verimli kullanılabilmesi, etnik açıdan sosyal entegrasyon, fiyat istikrarı, hukukun üstünlüğü, siyasal katılım, milli kimliğin inşası vb. sorunlar hala güncelliğini korumaktadır. Sosyal dönüşümün karakteristiği bu sorunlarla yakından ilgilidir. Sosyal dönüşüm yine ekonomik

dönüşüme paralel bir şekilde gerçekleşmek zorundadır. Ayrıca eski dönemdeki kimlik siyaseti, sosyalist ideoloji, kolektivizasyon süreci, tarım despotizmi, Sovyetlerin sekülerleştirme politikaları, Kazak aydınlara karşı yürütülen temizlik hareketleri, sosyal güvenlik sistemi, çift dillilik ve toplumun sosyolengüistik yapısı, insan hakları, bozkır kültürü, bürokratik yok oluş, süper etnos ve sub etnos, merkez-çevre ilişkileri, milli habitus, Kazakistan'da Sovyet simgeselliği ve ikonografisi gibi konular Kazak entelijansiyası tarafından yeniden ele alınması gerekmektedir. Yeni dönemdeki sosyo-politik bağlam, kurulan ilişki ağları, eğitim sistemi, demokratik hayatın gelişimi ve ülkedeki siyasi partiler, Kazak Diasporası, alfabe ve dil meselesi, sosyal tabakaların yeni bir tekâmülü olan “Jüz”ler, dini yapı, aile yapısında meydana gelen deformasyonlar, edebiyat ve sanat hayatı ile kültür değişimleri Kazakistan'da gerçekleşen ve hala devam eden sosyal ve ekonomik dönüşüm sürecini hala derinden etkilemektedir. Bu sorunlar da bir miras olarak ülkeye Sovyetlerden kalmıştır denilebilir fakat istikrar ve gelişme için sözü geçen konularda uyum ve uzlaşma son derece gereklidir.

Gerçekleşen dönüşüm süreci esasında demokratik ve piyasa ekonomisi eksenli iki farklı koldan gelişmiştir. Demokratik yönden; özellikle devlet (yasama, yürütme ve yargı), siyasal katılım, hukuk kuralları, demokratik kurumların kararlılığı, siyaset ve sosyal entegrasyon konusunda reformlar yapılmalı ve geniş halk kitlelerine daha fazla özgürlükler tanınmalıdır. Piyasa ekonomisi yönünden ise; sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi, pazar ve rekabet organizasyonu, para ve fiyat istikrarı, özel mülkiyet, refah düzeyi, ekonomik performans, sürdürülebilir ekonomik istikrar konuların da yeni reformlar yapılmalı ve başarı sağlanmalıdır.

Kazakistan'daki siyaset uzlaşma yerine günümüz de çatışma isteyen bir yaklaşım sergilemektedir. Bu konuda bir ölçüde hükümetin de sorumluluğu vardır. Otokratik hükümet etkin piyasa reformlarını hayata geçirmesine rağmen demokratik reformları uygulamaktan kaçınmaktadır. Bağımsızlık sonrası incelenen dönemde hükümetin esnek ve küresel ekonomiye uyum da başarılı olduğu gözlemlenirken yaşanan krizler neticesin de bankaların pervasız davranışlarına seyirci kaldığı da gözlenmiştir. Politik olarak ekonomik ve demokrasi alanında farklı düşünceler tolere edilmiş ve bu

konular da yapılan baskılara seyirci kalınmıştır. Son yıllarda girişimcilik ve yatırım faaliyetlerinin de kontrol edilmesi yönünde derin bir eğilim vardır.

Önümüzdeki yıllarda da Kazakistan'ın ekonomik büyüme motorunun belkemiğini yine ülkede bol olan petrol ve doğalgaz yatakları oluşturacaktır. Kazakistan'ın 2015 yılına kadar ilk 10 petrol ihracatçısı ülke içerisinde olması beklenebilir. Ancak bu büyük miktardaki petrol gelirini doğru yönetebilmek için ulusal fonun altyapı çalışmalarını iyi düzenlemesi gerekir. Bunun yanında gelirin sadece enerji sektörüne dayanıyorsa bu sizi gelecekte çok fazla rahatsız edebilir. Kazakistan'ın bu sorunu aşması için üretimindeki ekonomik çeşitliliğinin artması gerekir. Elit bir makroekonomik yönetim için özellikle eleştirdiğimiz yolsuzluk gibi olumsuzlukların giderilmesi beklenmelidir. Büyük bir toprak sahibi olan Kazakistan'ın sınır devleti olan Rusya ve Çin gibi devletlerle iyi geçinmesi ekonomik yönden çıkarınadır. Kazakistan'ın Batı ve Orta Doğu pazarına açılabilmesi için ise Türkiye hayati bir öneme sahiptir. Ayrıca sistem modeli olarak Türkiye'yi örnek alması ülkenin uzun vadede demokrasi ile ilgili sorunlarını çözme noktasında örnek teşkil edeceğini düşünüyoruz.

Kimlik ve dil arasında sembolik bağlar kurma, yeni kimlik seçenekleri oluşturma ve mevcut kimliklere yeni değerler katma ulus devletin inşa süreciyle ilgili bir durumdur. Ülkede “Kazakistanlılık” kimliği çerçevesinde diğer etnik grupların da buna uyum sağlaması istenmektedir. Fakat yeniden yükselişe geçen Kazak milliyetçiliği zaman zaman diğer etnik gruplarla Kazaklar arasında rahatsızlıklara neden olmakta ve bazen çatışmalara yol açmaktadır. Kazak hükümeti, durumu kabullenmeleri için diğer grupları ikna etmeye çalışmaktadır. Kazakistan'ın bugün dahi en kamusal alanlarında Rusça etkinliğini hala sürdürmektedir. Rusya dil ve inançlar gibi faktörleri kullanarak ülkedeki hegemonyasını arttırmaya çalışmaktadır. Kazak toplumunun bu durumu hoşgörü ile aşabileceğini düşünüyoruz. Ülkenin istikrarı için yaşayan 130 küsur farklı grubun gönlünün kazanılması gerekmektedir.

Kazak toplumunda uygulamaya konulan temel reformlar ve modernizasyon Batı dünyasının değerlerinin kuru bir şekilsel kopyası olmamalıdır. Dönüşüm Kazakistan'ın tarihsel gelişimi çerçevesinde gelenek ve göreneklerine de

dayanmalıdır. Bu dönüşüm gerçekleştirilirken özellikle sosyal refah, sosyal güvenlik, sağlık, aile ve eğitim gibi konular dikkate alınarak yapılmalıdır. Ülkenin acımasız bir kapitalist sisteme terk edilmesi toplumu derinden yaralayacaktır. Sosyal koruma ve sosyal hizmetlerin finanse edilmesi uzun vade de ülkeye yarar sağlayacaktır. Kazakistan'da sosyal dönüşümün neticesi olarak sivil bir toplumun oluşması beklenmelidir. Yaşanan sosyal dönüşüm küresel ilişkiler sisteminde Kazakistan'a dengeli bir kalkınma sağlayacaktır.

Ahmet Yesevi gibi önemli bir şahsiyeti yetiştirmiş olan Kazakistan, son 20 yılda gözle görülür bir dinamik sosyal ve ekonomik gelişim seyri izleyerek sadece bölgesel değil aynı zamanda küresel bir aktör olma yolunda hızla ilerlemektedir. Ülkenin Almatı'dan Astana'ya taşınan yeni başkenti adeta değişimin bir sembolü olmuştur. Kazakistan birçok uluslararası organizasyona dâhil olarak dünya siyaset sahnesin de kendisine bir yer edinmeye çalışmaktadır. Türkiye bu bağlamda güçlü bağları olan Kazakistan'ı politik ve ekonomik yönden desteklemektedir. Bağların güçlenmesi Türk Cumhuriyetlerinin yakınlaşması ile mümkündür. Kazakistan, kendi öz eleştirisini yaparak konumunu yeterli görmemektedir. Başkan Nazarbayev'in 2030 projesi bağlamında ülke dünya üzerinde söz sahibi olan devletler içinde ilk 20'ye girmeyi hedeflemektedir. Ekonomik istikrar, demokrasi ve hürriyet üçgeninde güzide bir denge kurulması şartıyla güçlü Kazakistan'ın oluşacağı kanaatindeyiz. Son yaşanan 2009 kriziyle de zenginliğin Batıdan Doğuya kayması şüphesiz Kazakistan'ı dünya devletleri arasında önemli bir konuma getirecektir.

EK

Kazakistan Bayrağı:

Kazakistan Devlet Amblemi:

Sovyet Döneminde İken Başkan Nazarbayev'in bir sembol olarak dergi kapaklarına konulan fotoğrafı:

Ülkenin yaşadığı değişimin sembolü olan yeni başkent Astana:

Eski başkent Almatı:

Ülkenin milli sembollerinden biri olan Hoca Ahmet Yesevi Anıt Mezarı:

Kazakların milli şairi Abay Kunanbayev:

Kazakistan’ın üzerinde Farabi resmi bulunan parası “Tenge”:

Ülkenin Sovyet sonrası dönemde tarihi bir sembolü “Altın Adam”:

Almatı’da bağımsızlık sonrasında “Taç Mahal” örnek alınarak inşa edilen yeni bir cami (Sentiralnii Meshit):

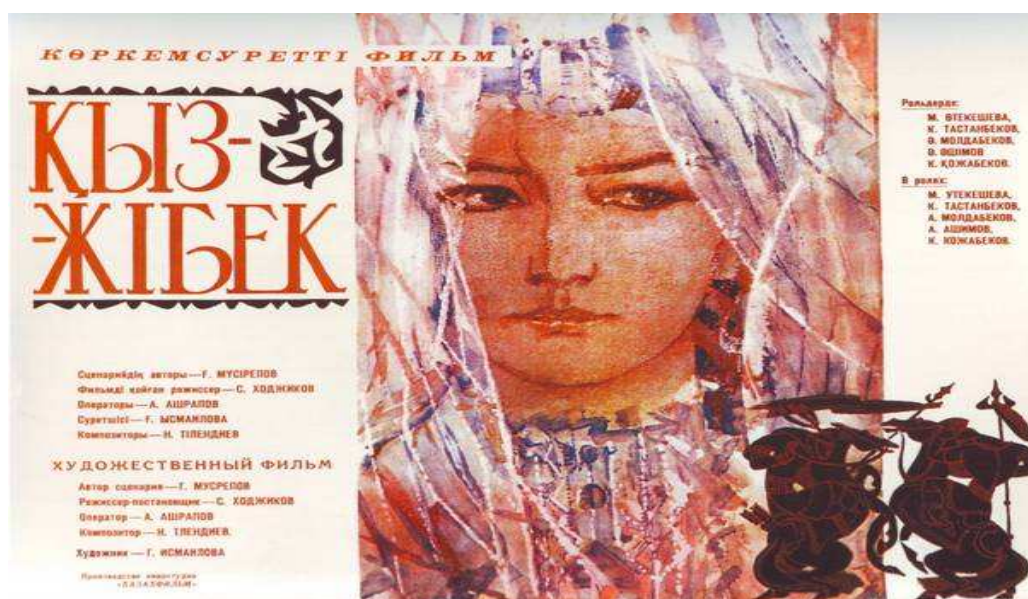
Geleneksel kıyafetleriyle bir Kazak genci:

Geleneksel kıyafetli bir Kazak kızı:

Kazakların “Kız Zhibek” filminin bir tanıtım afişi:

KAYNAKÇA

Acartürk, E. ve Arslaner, H. “Geçiş Ekonomilerinde Devletin Ekonomideki Rolü Yabancı Sermaye ve Özelleştirme: Kırgızistan Örneği”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, I. Maliye Konferansı*, [www.econturk.org/ Turkiyeekonomisi/ertugrulkahan.doc](http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/ertugrulkahan.doc), (Erişim Tarihi: 20.01.2011).

Adıgüzel, H. (2005). “Milli Komünizmin Öncüleri Rıskulov”, İleri Yayınları, İstanbul.

Aganbegyan, A. (1988). “New Directions in Soviet Economics”, New Left Review.

Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan: Statistical Yearbook of Kazakhstan (Astana: Agency of Statistics of the Republic of Kazakhstan, 2006); Kazakhstan za gody nezavisimosti, Almaty, National Bank of Kazakhstan (www.nationalbank.kz), Ministry of Finance (www.minfin.kz), (Erişim tarihi: 05.06.2010), Almaty.

Aitken, J. (2009). “Nazarbayev; Kazakistan’ı Yaratan Adam”, Çev. Ali Cevat Akkoyunlu, Turkuvaz Kitap, İstanbul.

Akalın, G. (Eylül 2003). “Piyasa Ekonomisinin Neresindeyiz”, İşveren Dergisi, http://www.tisk.org.tr/isveren_sayfa.asp?yazi_id=791&id=47, (Erişim Tarihi: 20.01.2011).

Akbaş, A. (2005). “Sosyolengüistik, Dilin Toplumsal Yönü ve Kazak Türkçesindeki Dil Kodlarının Örnek Analizi”, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Sosyoloji Bölümü Yayınlanmamış Lisans Tezi, Türkistan.

Akbaş, A. (2008). “Türkistan Milli Bağımsızlık Hareketi”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları E-Dergi*, http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/genel_ana_02.php, (Erişim tarihi:17.11.2010).

Akdoğan, Y. (2006). “Yerel Siyasetin Anlamı ve Amacı”, *Yerel Siyaset Dergisi*, İstanbul.

Akhanov, S. and Buranbayeva, L. (1996). “Foreign Investment and Trade in Kazakhstan”, Bartłomiej Kamiński, Economic transition in Russia and the new states of Eurasia, 8. cilt, Sharpe, USA.

Akmoldoev, K. (2006). “Bağımsızlıktan Sonra Kırgızistan’da Ulus-Devlet İnşası”, SAU, SBE, Sakarya.

Aleskerov, A. (2007). “Eski Sosyalist Ülkelerde Siyasi Rejim Değişimleri”, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı basılmamış doktora tezi, Ankara.

Alexandrov, M. (1999). “Uneasy alliance: relations between Russia and Kazakhstan in the post-Soviet era, 1992–1997”, Greenwood Publishing Group, Santa Barbara.

Algan, N. (2005). “Aral ve Hazar Çevre Sorunlarının Uluslar arası Boyutu”, *Küresel Politikada Orta Asya*, Derleyen; Mustafa Aydın, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Alkan, H. (2007). “Seçkinler Rekabeti ve Otoriter Kurumsallaşma Arasında Kazakistan’da Siyasal Sistem”, *OAKA*, Cilt 2, Sayı: 4, Ankara.

Almagül, İ. Korganbekov B. ve Koç, K. (2011). “Kazak Edebiyatı-II: Sovyet Dönemi ve Bağımsızlıktan Sonraki Kazak Edebiyatı”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Altay, H. (1981). “Atayurttan Anadolu’ya”, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Altvater, E. (1993). “The Future of the Market: An Essay on the Regulation of Money and Nature After the Collapse of Actually Existing Socialism”, Verso.

Amrayev, B. (2011). “Dönemimizde Kazakistan Türkiye İlişkileri ve Türk Dünyası”, Hayat Yayınları, İstanbul.

Andican, A. A. (1996). “Değişim sürecinde Türk dünyası”, Emre Yayınları, 6. cilt/Ufuk Dizisi, İstanbul.

Arlı, A. (2008). “Şerif Mardin Bibliyografyası”, Derleyen; Taşkın Takış, *Şerif Mardin Okumaları*, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Armağanoğlu, F. “20.Yüzyılın Siyasi Tarihi: Glasnost ve Perestroyka”, <http://www.e-tarih.org/soguksavas/?sayfa=1093092.1137832.3250170.0.0.php>, (Erişim Tarihi: 22.12.2010).

Asanbaev, E. (1996). "An Alternative Persepective on the Economic Development of Kazakhstan.", *Central Asia in Transition*, Armonk: M.E. Sharpe, New York.

Asanova, J. (2007). “Teaching the Canon? Nation-building and Post-Soviet Kazakhstan’s Literature Textbooks”, *Compare: a Journal of Comparative Education*, Cilt 37, Sayı: 3, Haziran, <http://www.informaworld.com/smpp/section?content>, (Erişim tarihi: 18.04.2011).

Auty, R. M. (2001). "Transition Reform in The Mineral Rich Caspian Region Countries", *Resources Policy* 27.

Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, (2011). "Kazakistan", <http://avrasyamerkezi.okan.edu.tr/node/15>, (Erişim tarihi 19.05.2011).

Aydınöl, A. (2007). "Kazakistan'da Tarihi Canlandıran ve Milli Kimliği İnşa Eden Müzeler", *bilig*, Bahar, Sayı 41, Ankara

Bağımsız Devletler Topluluğu,
http://tr.wikipedia.org/wiki/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_Devletler_Toplulu%C4%9Fu, (Erişim Tarihi:09.03.2011).

Baitzhaunova, S. (2000). "Kazakistan'da Kazak Unsurunun Etnik Yeri ve Etnik Sorunları", *Stratejik Analiz*, Cilt 1, Sayı: 3, Ankara.

Bal, H. (2004). "Geçiş Ülkelerinde Yolsuzluk Kayıtdışı Ekonomi: Kırgızistan Bavul Ticareti Örneği", *İktisat İşletme ve Finans*, Bilgesel Yayıncılık, vol. 19 (219).

Bal, İ. (2006). "21. yüzyılda Türk dış politikası", Ankara Global Araştırmalar Merkezi, Ankara.

Balcı, B. (2003). "Orta Asya'da İslam Misyonerleri Fetullah Gülen Okulları", Çev: Ali Berktaş, İletişim Yayınları, İstanbul.

Batmaz N. (2004). "Türkiye - Kazakistan Arasındaki Ticari-Ekonomik İlişkiler, Türk Mütessesbilerinin Bu Ülkede Yaptıkları Yatırımların Boyutu ve Karşılaştıkları Sorunlar", *Bilig*, Bahar, Sayı 29, Ankara.

Baycaun, S. (2002). "Bağımsızlıktan Günümüze Kazakistan İç Politikası ve Demokrasi Yolundaki Gelişmeler", *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış, Cilt 7, Sayı:4, Ankara.

Beisembaeva, Z. A. (1995). "Reading in Kazakhstan", *The International Information & Library Review*, Volume 27, Issue 1, March.

Bora, İ. T. (2006). "Hangi Merkez, Hangi Çevre?", *Toplum ve Bilim*, Sayı:105, İstanbul.

Boranbayeva, S. G. (2004). "SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Cumhuriyeti'nde Kazak Dilinin Genel Durumu", *Modern Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı: 1, Ankara.

Bourdieu, P. (1977). "Outline of a Theory of Practice.", Cambridge University Press, New York.

Budak, F. (1999). “Kazakistan: Dünü, Bugünü, Yarını”, Ocak Yayınları, İstanbul.

Burns, J. P. (1989). “The Chinese Communist Party’s Nomenklatura system.”, Chinese Studies On China.

Buyukakinci E. (2000). “Patterns of Integration in Central Asia”, Perceptions, Mar.-May, Vol.5, Ankara.

Bülbül, M. (2008). “Kazakistan Cumhuriyet’inde Yürütme ve Yasama Fonksiyonu”, *Yasama Dergisi*, Sayı:8, Ankara.

Cohen, A. (1996). “The Politics of The Kola Trade”, Africa.

Country Reports on Human Rights Practices – Kazakhstan, (2006). “Released by the Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor.”, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2006/78820.htm>, (10 Temmuz 2009 tarihinde erişildi).

Cummings, S. N. (2005). “Kazakhstan: power and the elite”, I.B.Tauris, New York.

Cynthia, W. (2004), “Women, Marriage, and the Nation-State (Kazakhstan)”, *The transformation of Central Asia: states and societies from Soviet rule to independence*, Pauline Jones Luong, Cornell University Press, New York.

Çağdaş Kazakistan'ın Doğuşu, <http://www.turkcumhuriyetleribirligi.com>, (Erişim tarihi: 15.10.2010).

Çetin, A. Y. (2003). “Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği ve İcracılar”, Gündüz Eğitim ve Yayınları, Ankara.

Çokgezen, M. Özcan, G. B. (2008). “Orta Asya'da Girişimcilik Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Demir, M. (2011). “Kazakistan’da Geçiş Ekonomisi Uygulamaları ve Piyasa Ekonomisine Geçiş Süreci”, www.dtm.gov.tr, (Erişim tarihi: 10.03.2011).

Demko, G. J. (1997). “The Russian Colonization of Kazakhstan 1896–1916”, Routledge/Curzon, London.

Dikkaya, M. (2009). “Orta Asya ve Kafkasya; Dönüşüm Süreci ve Uluslar arası Ekonomi Politik”, Beta Yayınları, İstanbul.

Dikmen, A. A. (2000). “Küresel Üretim, Moda Ekonomileri ve Yeni Dünya Hiyerarşisi”, *Toplum ve Bilim*, Birikim Yayınları, Güz, Sayı:86, İstanbul.

Dilip H. (2010). “Inside Central Asia: a political and cultural history of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkey, and Iran”, Overlook Duckworth, London.

Dinç, D. (2010). “Sovyet Sonrası Kazakistan’da Ulus Politikaları”, ODTU Avrasya Çalışmaları, Bitmiş Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Dinler, D. (2003). “Geçiş Süreci: Piyasa Yoluyla Demokrasi mi? Otoriter Kapitalist Dönüşümle gerçekleşen mülksüzleşme mi?”, *Paraksis*, (Kapitalizm ve Demokrasi) Yaz-Güz, Sayı 10, Ankara.

Djalili, M. R.& Thierry, K. (2009). “Yeni Orta Asya Jeopolitiği; SSCB’nin bitiminden 11 Eylül sonrasına”, Çev: Reşat Uzman, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Dobrenkov, A. Kravchenko, I. (2003). “Sosyoloji: Kısa ders notları”, Moskova.

Dogan, M. and Higley, J. (1998). “Elites, crises, and the origins of regimes.”, Rowman & Littlefield, Lanham.

Duch, R. M. (1995). “Economic Chaos and the Fragility of Democratic Transition in Former Communist Regimes”, *The Journal of Politics*, Vol.57, No.1, February, Houston.

Dünya Bülteni, (2009). “Kazakistan’da din dersi zorunlu oldu.”, <http://www.itibarhaber.com>, (Erişim tarihi 19.05.2011).

EBRD Transition Report, <http://www.ebrd.com/english/region/index.htm>, (Erişim tarihi: 13.05.2011).

Economist Intelligence Unit, (2010). “Global intelligence and analysis”, <http://www.eiu.com/public/>, (Erişim tarihi: 15.03.2011).

Efegil, E. Akçalı, P. (2003). “Orta Asya’nın Sosyo- Kültürel Sorunları: Kimlik, İslam Millet ve Etnisite”, Gündoğan Yayınları, İstanbul.

Eko Trent, “En Yüksek Enflasyon Kazakistan’da”, <http://www.ekotrent.com>, (Erişim Tarihi:14.03.2011).

Elias, N. (2000). “The Civilizing Process”, Wiley-Blackwell.

Ellman, M. and Kontorovich, V. (1998). “The destruction of the Soviet economic system: an insiders' history”, M.E. Sharpe Pres, New York.

Elyubaevna, K. B. (2008). “Kazakların Manevi Kültürünün Analizi”, Farabi Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, Almatı.

Emircan, M. Kırılmal, E. M. (1965). “Sovyetler Birliğinde yönetici kadroların yetiştirilmesi”, *Dergi*, Sovyetler Birliğini Öğrenme Enstitüsü, Cilt: 12–15, Münih Enstitüsü.

Engin, M. (1976). “Kazak ve Tatar Türkleri”, Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul.

Ercan, S. Gökdeniz, İ. (2009). “Girişimciliğin Gelişim Süreci ve Girişimcilik Açısından Kazakistan” *Bilgi*, Bahar, Sayı:49, Ankara.

Erdoğan, M. A. (2011). “Kazakistan Notları”, Kömen Yayınları, Konya.

Eroğul, Cem (1979). “1977 Sovyet Anayasası’nın Tartışmaya Sunulan Taslakla Kısa Bir Karşılaştırması”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 33, Sayı: 3, Ankara.

Ertürk, Y. Beşirli, E. H. ve Dursun, T. (2010). “Türk Cumhuriyetleri Öğrencilerinin Türk Dünyasına Bakışları”, Siyasal Kitabevi, Ankara.

Esentugelov, A. (1996). “Kazakhstan: Problems and Prospects of Reform and Development” , *Central Asia in Transition: Dilemmas of Political and Economic Development*, M.E. Sharpe, New York.

Getty, J. A. (1991). “State and Society Under Stalin: Constitutions and Elections in the 1930s”, *Slavic Review*, cilt: 50, No: 1, Spring.

Geybullayev, G., Arnold, U. (2006). “Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinde Piyasa Ekonomisine Geçiş, Avrupa İlişkileri, Yatırımların Pazarlanması ve Yönlendirilmesi”, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Giddens, A. (2008). “Sosyoloji “, Çev. Cemal Güzel, Kırmızı Yayınevi, İstanbul.

Giroux, A. (1996). “Asya Devinin Potansiyeli ve Ekonomik Modeli”, *Unutkan Tarih; Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, Metis Yayınları, İstanbul.

Gmilyev, L. N. (2003). “Muhayyel Hükümdarlığın İzinde”, Çev: D. Ahsen Batur, Selenge Yayınları, İstanbul.

Gökdağ, B. A. (2002). “Dil Planlaması Bağlamında Türk Yazı Dillerinin Görünümü”, *Türkler*, Cilt:19, Yeni Türkiye Yay., Ankara.

Gövdere, B. Kaleli, H. (2008). “Kazakistan’daki Doğrudan Yabancı Yatırımlar”, *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20, Bişkek.

Guek-Cheng Pang, Pang Guek Cheng, (2001). “Kazakhstan”, Marshall Cavendish, New York.

Gumpel, W. (1998). “Orta Asya Cumhuriyetlerinde Ekonomik Gelişme ve Entegrasyon”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, Sayı 13, İlkbahar, Ankara.

Güler, M. (2007). “Orta Asya ve Kafkaslara Türk Bakışı”, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul.

Güngör, B. “Post-Komünist Geçiş Sürecinde Dünyada Ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde Ekonomik Kalkınma Çabaları Ve Sonuçları”, SARAM Stratejik Araştırmalar ve Analiz Merkezi,
http://www.cesran.org/index.php?option=com_content&view=article&id=627%3Apost-komuenist-geci-suerecinde-duenyada-ve-orta-asya-tuerk-cumhuriyetlerinde-ekonomik-kalknma-cabalar-ve-sonuclar&Itemid=150&lang=tr, (Erişim tarihi: 20.01.2011).

Gürbüz, Y. E. (2004). “Kazakistan'da Bir Ulus-Devlet Kurmak”, *Praksis*, No: 11, Yaz, Ankara.

Gürgen, E. (1999). “Economic reforms in Kazakhstan, Kyrgyz Republic, Tajikistan and Uzbekistan”, Occasional Paper, IMF, Washington DC.

Gürün, K. (1991). “Türk-Sovyet İlişkileri (1920–1953)”, TTK Yayınları, Ankara.

Gwartney, J. D. Lawson, R. (2004). “Economic freedom of the world 2004 Annual report”, Canada.

Havend, F. (1996). “İran’ın Bölgesel Ekonomi Politikasının Yeni Yönelimleri”, *Unutkan Tarih; Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, Haz: Semih Vaner, Metis Yayınları, İstanbul.

Hürriyet, (2011). “Kazakistan'da özelleştirme rüzgârları”, <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=-214783>, (Erişim tarihi: 21.03.2011).

İşıkılı, A. (1972). “Sendikacılık ve Siyaset”, Sevinç Matbaası, Ankara.

İlhan, A. (2003). “Hangi Küreselleşme?”, T. İş Bankası Yayınları, İstanbul.

İsmagulov, O. (2007). “Kazak Halkının Etnik Yapısı”, (der.), *Kazakistan Tarihi – Makaleler*, TTK, Ankara.

İşcan, İ. H. (2011). “Finansal Liberalizasyon ve 2008 Küresel Mali Kriz İlişkisi ve Liberal Politikaların Geleceği”, *Politik İktisat ve Adam Smith*, Yön Yayınları.

Jary D. ve Jary J. (1991). “Pluralism” maddesi, *The Harper Collins Dictionary of Sociology*, E. Ehrlich (ed.), Harper Perennial, New York.

Jessa, P. (2006). “Religious Renewal in Kazakhstan: Redefining ‘Unofficial Islam’”, C. M. Hann, *The postsocialist religious question: faith and power in Central Asia and East-Central Europe*, LIT Verlag Münster.

Jusupov S., Jusupov, B. (1997). “Kazakistan’daki Muhalefet: Gerçek ve Perspektifler”, *Tsentralnaya Aziya i Kavkaz*, Sayı 9, Moskova.

Kabasakal, Ö. (2001). “Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri İle Ekonomik Ve Ticari İlişkileri”, *Avrasya Etüdleri Dergisi*, Sayı 20, (Bağımsızlığın 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri Özel Sayısı) Yaz, Ankara.

Kalça A. ve Güngör, B. (2002). “Geçiş Ekonomilerinde Kayıtdışı Ekonomi: Nedenleri, Boyutları ve Sonuçları”, *Bağımsızlıklarının 10. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayını, Hollanda. [http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF%20yay%C4%B1nlar%C4%B1m\(2\)/Ge%C3%A7i%C5%9F%20Ekonomilerinde%20Kay%C4%B1td%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi_underground%20economy%20and%20transtation%20economy.pdf](http://iibf.ktu.edu.tr/kisisel/ademkalca/PDF%20yay%C4%B1nlar%C4%B1m(2)/Ge%C3%A7i%C5%9F%20Ekonomilerinde%20Kay%C4%B1td%C4%B1%C5%9F%C4%B1%20Ekonomi_underground%20economy%20and%20transtation%20economy.pdf), (Erişim tarihi: 20.01.2011).

Kalkan, M. (2007). “Sovyetler Birliği’nin ve Rusya Federasyonu’nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları”, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.

Kalşabayeva, K. B. (2010). “Orta Asya Kazak Diyasporasının Vatana Dönüşü ve Uyum Meseleleri”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 2, Sayı:3, Giresun.

Kamalov, İ. (2008). “Putin Dönemi Rus Dış Politikası ve Moskova’nın Rövanşı”, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

Kara, H. (2006). “Orta Asya Ülkelerindeki Etnik Yapının Bölge Ülkelerin Güvenliğine Etkileri”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Cilt: VI, Sayı: 1, İzmir.

Karabulut, F. (2007). “Dil ölümü tehlikesini yaşamış bir dil: Kazak Türkçesi”, *Turcology in Turkey*, Selected papers, Szeged.

Karabulut, F. (2009). “İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları”, *bilig*, Yaz. Sayı:50, Ankara.

Kardeş Kalemler Dergisi, (2010). “Omar” (Saken Seyfollaulı), Çev: Aşur Özdemir, Yıl: 4, Sayı: 48, Aralık.

Karibayeva, D. (2006). “Kazakistan’ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Dış Ticaretinde Meydana Gelen Gelişmeler”, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Karpat, K. H. (1993). “The Roots of Kazakh Nationalism: Ethnicity, Islam or Land?”, *In a collapsing empire: underdevelopment, ethnic conflicts and nationalisms in the Soviet Union*, 28. cilt, Feltrinelli Editore.

Kaser, M. (1997). “The Economies of Kazakhstan and Uzbekistan”, Chatham House, London.

Kayıt Dışı Ekonomi Takip Merkezi, “Kayıt Dışı Ekonomi Yolsuzluk İlişkisi”, <http://www.kayitdisiekonomi.com/onsoz.html>, (Erişim tarihi: 21.01.2011).

Kaynar, A. (1994). “Dr. Baymirza Hayit’in eserleri ve faaliyetleri hakkında bildirilen fikirler: Batı Avrupa, A.B.D. ve Şark”, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara.

Kazakbalası, C. (1988). “17–18 Aralık 1986 Kazakistan Olayları”, Büyük Türkeli Yayınları, İstanbul.

Kazakh Soviet Encyclopedia, (1972–1978). “Экономика Казахской ССР”, Volumes 10. Moskova.

Kazakhstan National Report on Higher Education System Development, *Unesco Education Reports*, www.unesco.kz/education/he/kazakh/kazakh_eng.htm, (Erişim tarihi 19.05.2011).

Kazakistan Alfabe Heyeti Türk Dil Kurumu'ndaydı, www.tdtkb.org, (Erişim tarihi: 20.05.2011).

Kazakistan Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, www.enbek.gov.kz, (Erişim tarihi: 13.05.2011).

Kazakistan Dalgalı Kur Rejimine Resmi Olarak Geçti, <http://turkkazak.com/site/?p=9338>, (Erişim Tarihi: 11.03.2011).

Kazakistan Ekonomisi, <http://www.kazakhstan.org.tr/>, (Erişim Tarihi: 14.03.2011).

Kazakistan İstatistik Kurumu, (2011). “Mart Ayı Demografik Göstergeler Bülteni”, Astana.

Kazakistan Tarihi, <http://www.kazakhstan.org.tr/icerik.php?cid=135>, (Erişim tarihi:18.10.2010).

Kazakistan, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Kazakistan>, (Erişim Tarihi: 12.07.2010).

Kazakistan, Latin Alfabesine Geçiyor., www.gencmekan.com/guncel-olaylar-haberler-yasam/100593-kazakistan-latin-alfabesine-2012de-geciyor-11-mart-2011-a.html#ixzz1MnmextHh, (Erişim tarihi: 12.05.2011).

Kazakistan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Rusya-Kazakistan ilişkileri, www.acikarsiv.ankara.edu.tr/browse/3162/4015.pdf, (Erişim tarihi: 16.05.2011).

Kazgan, G. (2008). “Türkiye-Rusya Arasında itilaflı konular ve çözümleri”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kenesbayev, S. K. et all. (1972). “Ob Alfavite Kazaxskogo Yazıka”, Voprosı soverşenstvovaniya alfavitov tyurkskix yazıkov SSSR, Moskova.

Kesici, K. (2003). “Dün Bugün ve Hedefteki Kazakistan”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.

Khalid, A. (2011). “Komünizmden Sonra İslam Orta Asya’da Din ve Politika”, Çev: Aslıhan Tekyıldız, Sitare Yayınları, Ankara.

Kılıç, G. (2011). “‘Demokrat Sultan’ Nazarbayev”, *Star Gazetesi*, Açık Görüş Eki, İstanbul.

Kınacı, C. (2010). “Sovyetlerden Günümüze Kazakistan’da Kazak Dilinde Eğitim Politikaları”, *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 5/4 Fall, İstanbul.

Kolektif, (1999). “Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri”, Çev: Mim Kemal Öke, Alfa Yayınları, İstanbul.

Kolonitski, B. (1993). "Revolutionary Names", *Revolutionary Russia* 6, No. 2, Moskova.

Komisyon, (2009). “Kazakistan Tarihi, Makaleler”, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kramer, A. E. (14 November 2005). "Ex-Kazakh Official Who Made a Threat Found Slain", *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2005/11/14/international/asia/14kazakhstan.html>, (Erişim tarihi: 13.06.2011).

Kubicek, P. (1997). “Nation-State and Economy in Central Asia: Does Atatürk Provide a Model?”, University of Washington, Donald Treadgold Papers, Washington DC.

Kumekov, B. (2007). “Kazak Devletinin Oluşumu”, (der.), *Kazakistan Tarihi – Makaleler*, TTK, Ankara.

Kunanbayoğlu, A. (1995). "Book of Words," Aikyn, David & McKane, Richard (çevirmen), El Bureau, "Kara Sözler", Almaty.

Kurbangaliyeva, G. (2008). "Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı (1854–1917)", Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Bişkek.

Kuru, A. T. (2002). "Between the state and cultural zones: Nation-building in Turkmenistan", Central Asian Survey, Vol 21, No:1.

Kurubaş, E. (2006). "SSCB Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Yeni Uluslanma Süreçleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi (UHP)*, Cilt: 2, Sayı: 5, Ankara.

Kutalmış, M. (2004). "Tarihte ve Günümüzde Kazakların Alfabe ve Dil Meselesi", *Bilig*, Güz, Sayı:31, Ankara.

Kuzukulov, T. (2005). "Tarihi Süreçte Orta Asya ve Kırgızistan'da Din Siyaseti ve Eğitimi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 24, Erzurum.

Küçükömer, İ. (1994). "Batılaşma; Düzenin Yabancılaşması", Bağlam Yayınları, İstanbul.

Kültürel Değişme,
http://www.genbilim.com/index.php?option=com_content&task=view&id=3655
(Erişim tarihi:21.05.2011).

Kydyralieva, S. (2010). "Orta Asya'da Milliyetçilik ve Göç", www.bilgesam.org, (Erişim tarihi:12.03.2011).

Lahjomri, A. (1984). "Teaching of the French Language in Morocco and Dialogue of Cultures.", *Francais dans le Monde*; n.189, Paris.

Leslie, W. (1959). "The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome", McGraw-Hill, New York.

Lewin, M. (2008). "Sovyet Yüzyılı", İletişim Yayınları, İstanbul.

Lipton, E. P. (2002). "Religious freedom in the Near East, northern Africa and the former Soviet states", Nova Publishers, New York.

Majitova A. Kojirova S. B. Bilan S. İslamovna R. K. ve Tüfekçioğlu, H. (2009). "Cross study: 'Türkler Kazakistan'da, kazaklar Türkiye'de' uluslararası sosyolojik araştırmasının bazı sonuçları", *İstanbul Üniversitesi Avrasya Enstitüsü Ekser Zirvesi Bildirisi*, İstanbul.

Mardin, Ş. (1990). “Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri”, *Türkiye’de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1*, İletişim Yay., İstanbul.

Marriage, Family and Kinship, (2011), www.everyculture.com/, (Erişim tarihi: 19.05.2011).

Mason, P. R. (1998). “Contagion effect: monsoonal effects, and jumps between multiple equilibria”, Working Paper, IMF.

Mauss, M. (1934). “Les Techniques du corps”, *Journal de Psychologie* 32 (3–4), Reprinted in Mauss, *Sociologie et anthropologie*, 1936, Paris: PUF.

Menteş, Z. (2007). “Kazak Edebiyatı Gazetesi Dizini”, Balıkesir Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans tezi, Balıkesir.

Metin, Ç. (2003). “Kapitalizm ve Demokrasi: İlişki ve İlişkisizlikler Üzerine Bir Deneme”, *Praksis*, Sayı:10, Kış, Ankara.

Milliyet, (2010). “Kazakistan’da 20 milyar dolarlık özelleştirme.”, <http://www.milliyet.com.tr/kazakistan-da-20-milyar-dolarlik-ozellestirme/ekonomi/sondakika/21.03.2010/1214277/default.htm>, (Erişim tarihi: 21.03.2011).

Mushfig, B. (2008–06–10). “Kazakhstan: Restrictive draft Religion Law to reach full parliament tomorrow”, Forum 18. http://www.forum18.org/Archive.php?article_id=1141. (Retrieved 2009–06–05).

Mustafaev E. M. & Şçerbinin V. G. (1996), “Büyük Rusça-Türkçe Sözlük”, Multilingual Yayınları, İstanbul.

Mustafayeva, U. “Kırım’da Çalışma Yaşamında Çocuklar”, <http://www.fisek.org/web-cocuk-6.php>, (Erişim tarihi: 04.04.2011).

National Bank of Kazakhstan, (2010). “Statistical Bulletin”, No: 12/193, Almaty.

Nazpary, J. (2002). “Sovyet Sonrası Karmaşa: Kazakistan’da şiddet ve mülksüzleşme”, Ç. Sadi Somuncuoğlu, İletişim Yay., İstanbul.

Nezihoğlu, H. (1999). “Geçiş Sürecinde Orta Asya Türk Cumhuriyetleri”, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.

Nosotro, R. “Kazakhstan's Changing Economy”, <http://www.hyperhistory.net/apwh/essays/cot/t3w30econkazakhstan.htm>, (Erişim Tarihi: 12.12.2010).

Nurgaliyev, K. (1998). “Kazakistan Ekonomisi” Kazakistan El- Farabi Milli Devlet Üniversitesi Tercüme-Dizgi Baskı, YEPA Ltd.

Nurmagambetov, A. M. (2007). “Kazakistan Anayasa Konseyi’nin Ulusal ve Uluslararası Hukukla İlişkilerinin Kurulması”, Anayasa Yargısı 24, İkinci Oturum, Ankara.

Nysanbayev, A. (1998). “Adam jene ashyk kogam”, (A person and an open society), Kazakh encyclopedia, Almaty.

Nysanbayev, A. (2004). “Kazakhstan: cultural inheritance and social transformation”, *Kazak philosophical studies, Cultural heritage and contemporary change: Central Asia*, Cilt:1, CRVP.

Oğurlu, Y. (2001). “En Essay on Main Provisions of The constitutions of Republic of Kazakhstan on Organization of State and Administration”, *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı: 4, Erzincan.

Olcott, M. B. (1995). “The Kazakhs”, Hoover Press.

Olcott, M. B. (2009), “Kazakhstan: unfulfilled promise?”, G - Reference, Information and Interdisciplinary Subjects Series, Carnegie Endowment, Washington DC.

Orwell, G. (2007). “Hayvan Çiftliği”, Çev: Celal Üster, Can Yayınları, İstanbul.

Özdemir, A. “Kazak Trükleri’nin Büyük Edibi Mirjakıp Duvlatulı (1885–1935)” , <http://mitglied.multimania.de/nayman/miryakub.html>, (Erişim tarihi: 04.04.2011).

Özdemir, H. (2006). “AB’nin Ortak Dış ve Güvenlik Politikası Açısından Kazakistan’ın Bölgedeki Önemi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Avrupa Topluluğu Anabilim dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Özer, A. (2008). “Türk Cumhuriyetlerinin Hukuki Yapısı”, Turhan Kitabevi, Ankara.

Özkan, İ. (2007). “Türk Cumhuriyetlerinde Eğitim ve Kültür Alanındaki Değişmeler”, *Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri*, Ankara Ticaret Odası-Türkocağı Yayınları, Ankara.

Parsons, T. (1970). “On Building Social Systems Theory: A Personal History”, Cilt: 99, Deadalus.

Popper, K. (2008). “Açık Toplum ve Düşmanları”, II cilt, Liberte Yayınları, İstanbul.

Privratsky, B. G. (2001). “Muslim Turkistan: Kazak religion and collective memory”, Routledge, London.

Reşid, A. (2007). “Taliban / İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun”, Çev: Osman Akınhay, Agora Yayınları, İstanbul.

Roberts, S. (2006). “ The Roberts Report Central Asia and Khsakhstan”, International Development at George Washington University, Washington DC.

Rosten, K. (2005). “Once in Kazakhstan”, Inuverse, New York.

Roy, O. (2000). “Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi”, Çev: Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul.

Ruffin, M. H. and Waugh, D. C. (1999), “Civil society in Central Asia”, University of Washington Press.

Rumer, B. (1996). “Central Asia in Transition”, Armonk: M.E. Sharpe, New York.

Sacha Baron Cohen Maddesi, “Borat Sagdiyev” (Борат Сагдиев), www.wikipedia.com, (Erişim tarihi: 26.05.2011).

Sakwa, R. (1998). “Soviet Politics in Perspective”, Routledge, London.

Schendel, V. W. Zürcher, E. J. (2004). “Orta Asya ve İslam Dünyasının Kimlik Politikaları”, İletişim Yayınları, İstanbul.

Somuncuoğlu, A. (2001–2002). “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, *Avrasya Dosyası*, Kırgızistan Kazakistan Özel, cilt 7, Sayı:4, Kış, Ankara.

Somuncuoğlu, A. (2003). “Geçiş Döneminde Kazakistan Ekonomisi”, TÜRKSAM, <http://www.turksam.org/tr/a57.html>, (Erişim Tarihi: 22.12.2010).

Sovyet Anayasası, http://tr.wikipedia.org/wiki/1936_Sovyet_Anayasas%C4%B1, (Erişim tarihi: 04.04.2011).

SSCB Ekonomisi, (2011). “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ekonomisi”, www.wikipedia.com, (Erişim tarihi: 12.01.2011).

Statistical Agency of the Republic of Kazakhstan, (2011), “Population and social policy”, SAPKB, Almaty.

Stern, D. L. (2007). “Party of Kazakh President Sweeps Seats in Parliament”, *The New York Times*, 20 August, New York.

Surhone, L. M. Timplendon, M. T. and Marseken, S. F. (2010). “Nomenklatura”, VDM Verlag Dr. Mueller AG & Co.

Süleymanov, O. (1992). “Az i Ya”, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Sümer, K. K. (1992). “Merkezi planlı ekonomilerden piyasa ekonomisine geçişte planlama ve bağımsız devletler topluluğundaki Türk Cumhuriyetlerinin iktisadi potansiyelleri”, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Symbols of Social Stratification., <http://www.everyculture.com/Ja-Ma/Kazakhstan.html>, (Erişim tarihi: 12.05.2011).

Şauenov, Y. (2001). “Politiçeskaya Stabilnost v Kazakstane”, İnstitutu Demokratii, Sayı:4.

Takış, T. (2008). “Şerif Mardin Okumaları”, Doğu-Batı Yayınları, Ankara.

Temirgaliyeva, M. (2002). “Kazakistan Bankacılık Sektöründe Özelleştirme Uygulamaları; Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış, Adana.

The World Bank, (2011). “Data and Statistics for Kazakhstan”, www.worldbank.org, (Erişim tarihi: 15.03.2011).

TİKA, (2010). “Ülke Profilleri, Kazakistan”, Tika Yayınları, Ankara.

Togay, S. (2009), “Kazakistan Ekonomisinin Petrole Bağımlılığının Azaltılmasında Para Politikasının Rolü”, *bilig*, Kış sayı 48, Ankara.

Toplumsal Dayanışma Nedir?, “Toplumsal dayanışma”, <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-972&Bilgi=toplumsal-dayan%C4%B1%C5%9Fma-nedir>, (Erişim tarihi: 12.11.2010).

Troschke, M. (2006). “Avrasya Kıtasının Enerji Kaynakları ve Türkiye ile Avrupa’nın Enerjilerinin Sürdürülebilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesi Açısından bu Kaynakların Önemi”, *Avrupa ve Orta Asya Arasındaki Enerji Köprüsü Türkiye*, Editörler; Werner Gumpel, Alpay Hekimler, Konrad Stiftung Yayını, Kocaeli.

Tukumov, E. (1999). “Kazahi Uzbekistana”, *Tsentrlnaya Aziya i Kavkaz*, Sayı 6, Moskova.

Turan, G. (2006). “Sovyet Sonrası Orta Asya, Sosyalist Devletten Sosyal Devlete Geçiş”, Tasam Yayınları, İstanbul.

Turhan, M. (1969). “Kültür Değişimleri”, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Tuzman, U. (2009). “Kazak Türklerinde Soykırım”, <http://www.frmartuklu.net/tarihi-bilgiler/37644-kazak-turklerine-soykirim-ufuk-tuzman.html>, (Erişim tarihi: 05.04.2011).

Türk Dünyası Basın Mensupları Platformu, (2010). “Kazak Edebiyatı”, <http://www.nazarbayev-nobel.net/tr/kazakistan/67-kazak-edebiyat.html>, (Erişim Tarihi:14.04.2011).

Uludağ, İ., Serin, V. (1990). “SSCB’ndeki Türk cumhuriyetlerinin sosyo-ekonomik analizleri ve Türkiye ile ilişkileri”, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.

Umbetaliyeva, T. B. (2002). “Kazakistan’daki Siyasal Gelişmeler”, *Avrasya Dosyası*, Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış, Cilt 7, Sayı:4, Ankara.

UN Human Development Report, “Education for All”, (2004). http://www.undp.kz/library_of_publications/center_view.html?id=3983, (Erişim tarihi 19.05.2011).

United Nations Conference on Trade and Development, (2010). “Unctad Handbook of Statistic”, Geneva.

Usta, A. D. (2007). “The reconstruction of the past in the process of nation building in Kazakhstan”, In Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Master of Arts in Eurasian Studies, Ankara.

Uyama, T. (1998). “The Geography of Civilizations: Chapter 3-A Spatial Analysis of the Kazakh Intelligentsia’s Activities”, From the Mid-Nineteenth to the Early Twentieth Century.

Ülkü, İ. (2002). “Moskova’yla İslam Arasında Orta Asya”, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Valpy, E. Fitzgerald, K. and Wuyts, M. (1988). “Markets within planning: socialist economic management in the third world”, Routledge, London.

Virgin and Idle Lands Project, www.britannica.com/EBchecked/topic/629893/Virgin-and-Idle-Lands-project, (Erişim tarihi: 01.01.2010).

Voslensky M. (1984). “Nomenklatura: The Soviet Ruling Class”, (1st edition ed.), Doubleday.

Vurucu, İ. (2008). “Sovyetlerden Kazakistan’a Etnik İlişkiler Sistemine Bir Bakış”, www.aytmatov.org, (Erişim tarihi: 13.05.2011).

Walker, C. (2011). "The Perpetual Battle: Corruption in the Former Soviet Union and the New EU Members", Paper No:12, The Soros Foundation, Latvia.

Wandel, J. and Kazbogorova, B. (2009). "Kazakhstan: Economic Transformation and Autocratic Power", George Mason University Press, Mercatus Policy Series, Country Brief No:4, (July 15), Virginia.

Wasserstein, B. (2007). "Barbarism and civilization: a history of Europe in our time.", Oxford University Press.

Yalçınkaya, A. (1998). "Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları", Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

Yapıcı, U. (2009). "Sovyet sonrası Estonya ve Kazakistan'da devlet merkezli tarihyazımı süreçlerinin milliyetçilik bağlamında karşılaştırmalı analizi", *OAKA*, Cilt:4, Sayı: 8, Ankara.

Yıldırım, İ. (03.02.2011). "Kazakistan, BM İnsan Hakları Konseyi'ne Aday", www.sondakika.com, (Erişim tarihi: 19.05.2011).

Yıldız, N. (2007). "18 Ağustos 2007 Kazakistan Parlamento Seçimleri ve Nazarbayev'i Anlamak", *OAKA*, Cilt 2, Sayı: 4, Ankara.

Yiğit, A. (2001). "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Elazığ.

Yiğit, A. (2001). "Kazakistan'ın Değişen Etnik Yapısı", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, Elazığ.

Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi, www.textara.com, (Erişim tarihi: 18.05.2011).

Yüce, M. (2006). "Kırgız Türklerinin Ulusal Kimlik Politikası", *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:10, <http://www.tdcif.org/akademikbakis/>, (Erişim tarihi: 22.03.2011). Aynı makale için bkz. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:162, Haziran, 2006.

Yükseker, H. D. (2003). "Laleli-Moskova mekiği: Kayıtdışı ticaret ve cinsiyet ilişkileri", 136. cilt/Araştırma-inceleme dizisi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Zenkovsky, S. A. (1971). "Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık", Rusya Araştırma Merkezi Tetkikleri 36, Çev: İzzet Kantemir, Ankara.

Zimanov, S. Z. (2001). "Drevni mir prava Kazakhov", Zhetı Zharghy, Almaty.

Агентство Республики Казахстан по статистике, (2009). “Предварительные итоги переписи населения 2009 г.”, Kazakistan İstatistik Kurumu Yayınları, Almaty.

Александр Алексеевич Липатов, Николай Тимофеевич Савенков, С. С. Студеникин, (1957), “История Советской Конституции в документах”, Гос. Изд-во юрид. Лит-ры.

Алимбай Н. (2006). “Этнос и культурная традиция: проблемы взаимосвязи”, Евразия: народы, культуры, социумы. Труды 4 международного Евразийского научного форума, Астана.

Амрекулов, Н. А. Масанов, Н. Э. (1994). “Казахстан между прошлым и будущим”, МГП, Берен.

Арбатов А. (2000). “Национальная безопасность России в многополярном мире // Мировая экономика и международные отношения.”, N10. С.21–28; Shirazi, H. Security Arrangements in Central Asia and the Caucasus // Amu-Darya. Fall 2000. Vol.4. No.6.

Асылбеков М. Х. (1999). “Внешняя миграция и её влияние на национальную структуру Казахстана в XX в. // Уроки отечественной истории и возрождение казахского общества.”, *Материалы научной сессии ученых Министерства науки, Академии наук Республики Казахстан, посвященной году народного единства и национальной истории.* Алматы, 4 июля 1998 г. Алматы.

Ахутин, А. В. (2005). “Парадоксы культурологии // В перспективе культурологии: повседневность, язык, общество / Рос. ин-т культурологии”, М.: Академический проект; РИК.

Бальцерович Л., Ермакович В., Козаржевский П., Панькув Ю. (1995). “Обзор приватизации в Республике Казахстан.”, *Программа развития ООН и Конференция ООН по торговле и развитию, Алматы*, Итоги работы Государственного приватизационного фонда Республики Казахстан, Алматы,

Бирюкова, А.А. і Борисова, И.И. (2007). «Характеристика Республики Казахстан в мировой экономике» Нижегородский государственный университет «Мировая экономика» Нижний Новгород.

Большая советская энциклопедия, (1979). “ст. Коллективизация р.” Том VI, Moskova.

Борисов, С. Тугенхолд, Я. Тугенхолд, Я. (1924). “Советская культура: итоги и перспективы”, Изд-во Известий ЦИК ССР и ВЦИК.

Буторина О. (1999). “Интеграция СНГ. Применим ли опыт Европейского Союза?” Свободная мысль. , XXI, №6 (1484).

Бухарин Н. И. (1988). “Ленинизм и проблема культурной революции.” — в кн.: Бухарин Н. И. Избранные произведения. — М.: Политиздат.

Василенко В. Н. (1998). “Основы национальной безопасности и устойчивого развития Казахстана: стратегия, приоритеты и механизм обеспечения”, Казахстан-Спектр, № 2, Senpetersburg.

Внешнеторговый оборот Республики Казахстан , Қазақстан Республикасындағы тауарлар мен қызметтерді өткізу көлемі, 2011ж. Қаңтар-Январь 2011г Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі.

Внешняя торговля Республики Казахстан, Внешнеторговый оборот Казахстана за январь-сентябрь 2010 г. Источник:© РИА Новости АСТАНА, 12 окт – ИА Новости-Казахстан.

Галанова О. (2009). “Малый октябрь”, Восточно-Казахстанский государственный университет им. С. Аманжолова Реферат по истории Казахстана, г. Усть-Каменогорск.

Гл. ред. Нургалиев. Р. Н. (1991). “Казахская ССР: краткая энциклопедия”, Гл. ред. Казахской советской энциклопедии,— Т. 4: Язык. Литература. Фольклор. Искусство. Архитектура, Алма-Ата.

Главная Карты Атласа СССР, (1983), “Социально-экономические карты СССР”, Ölçek 1/6000000, Moskova.

Государственный фонд социального страхования, (2011). “8-9 июня состоялась международная конференция на тему: Социальное обеспечение в условиях мирового кризиса: национальные ответы на вызовы дня”, Astana.

Дмитрий Верхотуров, “Экономическое развитие Казахстана и советский опыт”, 17.03.2006 «Агентство политических новостей - Казахстан» При полном или частичном использовании материалов, ссылка на АПН-Казахстан обязательна.

Доброхотов А. Л., Калинин А. Т. (2010). “Культурология: учебное пособие.”, М.: ИД «ФОРУМ»: ИНФРА — М, 480 с.: илл, Moskova.

Зимовина, Е.П. (2003). “Динамика численности и состава населения Казахстана во второй половине XX века”, Демоскоп, Института "Открытое общество" (Фонд Сороса) Россия, 3 – 16 марта, № 103, Moskova.

Изменение Конституции СССР производится лишь по решению Верховного Совета СССР, принятому большинством не менее 2/3 голосов в

каждой из его палат.источник: http://constitution.garant.ru/DOC_3858676.htm, (Erişim tarihi: 03.04.2011).

Изменение социальной структуры казахского общества, <http://kzst.ru/content/view/151/137/1/1/>, (Erişim tarihi:23.03.2011).

История Казахстана, (2001), “Народы и Культуры.”, Алматы.

Қазақ Әдебиеті, (2008). “Қазақ әдебиетінің тарихы.”, 10-томдық. 1-том., ҚазАқпарат, Алматы.

Казахская Советская Социалистическая Республика (Казахстан), <http://www.easttime.ru/countries/topics/?id=39&r=1&c=3>, (Erişim tarihi: 10.11.2010).

Казахская Советская Социалистическая Республика, <http://dic.academic.ru/>, (Erişim tarihi: 17.10.2010).

Казахская советская энциклопедия — первая и крупнейшая универсальная энциклопедия на казахском языке. Выпущена в 1972—1978 в 12 томах. Имеется также справочный том.

Казахстан состоит из пяти крупных экономических районов, <http://pics.kz/s4/4c/7e/28/8b/4c7e288b5d183ac605006a497688f1a3.png>, (Erişim tarihi:16.11.2009).

Казахстанская правда, (1997). “Казахстан – 2030”, Казахстанская правда, 11 октября, Almaty.

Каратаев, М. (1985). “Казахская советская энциклопедия”, 1972—1978 в 12 томах., Қазақстан Ұлттық Энциклопедиясы (Казахстанская национальная энциклопедия). «Казахская ССР», Академией наук Казахской ССР.

Каратуев, А. Г. (1993). “Советская бюрократия: система политико-экономического господства и ее кризис, 1919-1991”, Везелица.

Карибжановой Ж.С. (1993). “Приватизация”, Под ред. Т.2, Т.3, Moskova.

Қасқабасов, С.А. Тойшан, А. (2007). “Мировая фольклористика.”, 1-том. - Алматы: Таймас. 2007. - 312 б. Дарибай С. (2006), XX-XXI ғасырлардағы тіл мен әдебиет тоғысы. Типтік бағдарлама. – Алматы.

Керженцев, П. М. (1921). “К новой культуре.” Петербург.

Киргизская_АССР_(1920–1925).png, (668 × 389 пикселей, размер файла: 26 КБ, MIME-тип: image/png) Описание = Киргизская_АССР_(1920-1925) |

Автор = Савин А. С. | Время создания = 30.10.2007 | Источник = моя собственная работа.

Коммунистическая партия Казахской ССР, (1985). “Вестник Академии наук Казахской ССР, 1–6”, Изд-во Академии наук Казахской ССР.

Конституция СССР (1977 г). “Конституция Союза Советских Социалистических Республик”, Принята на внеочередной седьмой сессии Верховного Совета СССР девятого созыва 7 октября, М.

Конституция, (1936 г). “Конституция: Союза Советских Социалистических Республик”, Основной Закон, М.

Костина, А. В. (2011). “Культурология”, Мягкая обложка, Moskova.

Красникова, Е.В. (2005). “Экономика переходного периода.”, М.: Омега-Л, Трансформационный спад и экономический кризис: общие черты и различия.

Краткие итоги Всесоюзной переписи населения 1989 года по Казахской ССР. Статистический сборник. -Алма-Ата, 1990, Статистический сборник по отдельным показателям Всесоюзных переписей населения 1939, 1959, 1970, 1979 и 1989 гг. -Алма-Ата, 1991. Перепись населения и ее социально-экономическое значение. 1996-Алматы.

Куб на месте будущего памятника жертвам голода в Казахстане. (2009 г). “Голод в Казахстане в 1932—1933 гг.”, Алма-Ата.

Кузембайулы, А. Абиля, Е. (2002 г). “История республики Казахстан”, Фолиант, Астана.

Культура, литература и искусство, <http://kazahd.do.am/publ/4-1-0-65>, (Erişim Tarihi:14.04.2011).

Курманов, А. (2010). “Логика реформы. Социальное обеспечение в контексте Конституции РК”, Республиканская газета, Казахстанская правда, (19–05), Almaty.

Леонов, Н. С. “Национальная идентичность... Русский человек вряд ли станет кастрированным «россиянином»”, www.russianskz.com, (Erişim tarihi: 17.05.2011).

Малый октябрь и коллективизация в Казахстане, http://kazakhstan.awd.kz/theme/t25_2.html, (Erişim tarihi; 03.04.2011).

Масанов Н., Чеботарев А. (2000). “Политические аспекты евразийства // Центральная Азия и Кавказ”, N1(7); Усов А. Иллюзии и реальность. О

становлении союза Белоруси и России // Свободная мысль. 1998. N4 (1473), С.41.

Материал из Википедии — свободной энциклопедии, (2010). “Руководители ЦК Компартии Казахстана (1920—1991)”, Казахстан.

Министерство культуры Республики Казахстан , – www.ukimet.kz (Erişim tarihi:21.05.2011).

Михалева Н. А. (1998). “Конституционное право зарубежных стран СНГ: Учеб. пособие.”, М.

Мотылев, В. (2010). “Достижения Казахстана и Внешняя Торговля”, публикации: Рубрика: Экономика, Moskova.

Назарбаев Н. (1997). “Евразийский союз: идея, практика, перспективы. 1994–1997”. М.

Назарбаев Н.А. (1993). “Еще жива надежда на здравый смысл и разумную интеграцию содружества” , Форум: проблемы содружества. -М., Astana.

Национальная политика советского государства, <http://sarist.narod.ru/tema60.htm>, (Erişim tarihi:08.04.2011).

Национальности по областям 1989 год, “Казахская Советская Социалистическая Республика”, <http://ru.wikipedia.org>, (Erişim tarihi: 08.04.2011).

Нурпеисов Р. (1995). “Ауэзов и Алаш”, Алматы.

Очерк, А. (1993 г). “История Казахстана”, Almaty.

Очерки истории коммунистической партии Казахстана (1963) [Текст]: очерки / Институт истории партии при ЦК КП Казахстана - филиал Института Марксизма - Ленинизма при ЦК КПСС.- Алма-Ата.

Павлович Ким, М. (1987). “Советская культура: 70 лет развития ; к 80-летию академика М.П. Кима”, Институт истории СССР (Академия наук СССР), Наука.

Пиотровский, Б. Б. (1983). “Советская культура: история и современность”, История социалистического и коммунистического строительства в СССР (Академия наук СССР), Изд-во, Наука.

Приватизация в Казахстане: как это было?, http://www.dumaem.ru/indexkz.php?iq=st_show&st_kztm_id=5&st_id=954, (Erişim Tarihi:20.03.2011).

Региональный статистический ежегодник Казахстана. -Алматы, 1997. - С.52; Численность и размещение населения в Республике Казахстан. Т.1. Итоги переписи населения 1999 г. в Казахстане. -Алматы, 2000, Демографический ежегодник Казахстана. -Алматы, 2002.

Ричард Р. Дайон, (2010). ““Ржавый” Шелковый путь советского индустриального наследия”, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1283025900>, (Erişim tarihi: 05.12.2010).

Сельскохозяйственная энциклопедия, Второе издание. Гл. ред. В. П. Милютин (Т. 1), В. Р. Вильямс (тт. 2 — 4). Т. 1-4., М.-Л, «Сельхозгиз», 1937-40.

Смайылов Ә.А. (2010). “2009 Жылғы Қазақстан Республикасы Халық Санағы”, *Қысқаша қорытындылар, Статистикалық жинақ*, Редакциясын басқарған; Қазақстан Республикасы Статистика агенттігі, Астана.

Составляла единый Казахстанский экономический район, ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Казахской_ССР (Erişim Tarihi:15.07.2010).

Составляла единый Казахстанский экономический район, ru.wikipedia.org/wiki/Экономика_Казахской_ССР (Erişim Tarihi:15.07.2010).

Татимов М. Б. (1989). “Социальная обусловленность демографических процессов.”, Алма-Ата.

Токаев, К. (1997). “Под стягом независимости.”, Алматы: Билим.

Тринадцатый Всероссийский Съезд Советов — статья из Большой советской энциклопедии; третье издание 1969—1978 насчитывало 30 томов (том 24 издан в двух книгах: вторая, дополнительная книга — «СССР») и дополнительный том «Алфавитный именной указатель» без номера (1981), Moskova.

Троцкий, Л. Д. (1940). “Преданная революция: Что такое СССР и куда он идет?”, Moskova.

Указ Президента РК от 5. 04. 1997 года № 3444 “Об утверждении перечня приоритетных секторов экономики РК для привлечения прямых отечественных и иностранных инвестиций”.

Финансовая система Казахстана — лучшая среди стран СНГ — www.ukimet.kz (Erişim tarihi: 10.10.2009).

Центральная избирательная комиссия Казахстана Политические партии (рус.), Проверено 29 июня (2008), www.election.kz/pls/portal/url/page/election_rus, (Erişim tarihi: 12.05.2011).

Явлинского, Г. (1991). “Экономика СССР: преодоление наследия тоталитарной системы” Опубликовано в еженедельнике «Экономика жизнь», № 45, ноябрь, (выступление главы советской делегации Г.Явлинского на ежегодной сессии Международного валютного фонда МВФ и Мирового банка).